

Mondagyűjteményünket a különböző kiadványokban lappangó történeti, helyi mondákból és mondatöredékekből állítottuk össze. Legutóbb a kiadó ehhez hasonló gyűjteményt 1992-ben jelentett meg Rákóczi virágai címmel.

Ebből a válogatásból is kiolvasható, hogy jelentős történelmi időszak volt az itt élő emberek számára a honfoglalás, a tatárdúlás, Mátyás királynak az egész nemzet életét befolyásoló uralkodása, a Thököly- és a Rákóczi-szabadságharc. Ezek között vannak olyanok is, amelyek az itt élő ruszinok folklórkincsében is megtalálhatók. Közös sajátosság, hogy valamenyny monda e tájban gyökerezik, itteni történelmi eseményekkel, személyekkel, várakkal, várromokkal, helységekkel, folyókkal, hegyekkel, tavakkal stb. kapcsolatosak, és sajátos módon tükrözik vissza az itt élő magyarság és ruszinság történelemszemléletét, érzelmi viszonyulását a sorsukat meghatározó történelmi eseményekhez.

Szinte valamennyi kárpátaljai várról/várromról maradt fenn legenda és monda, de legendás történetek, mondatöredékek kötődnek vidékünk számos településéhez is. A régi magyar irodalmi alkotások szintén bizonyítani tudják, hogy az e tájon született mondák, történetek hatása alól nem is akarták kivonni magukat az írók, költők sem. A mondákba öltözött történelmi múlt, a legendás hősokeket dajkáló vidék, a meséket termő táj megragadta több magyar írónak, költőnek (Tompai Mihály, Jókai Mór, Juhász Gyula, Mikszáth Kálmán, Krúdy Gyula stb.) is a lelkét.

A mondagyűjteményt, amely a szülőföld honismeretének sajátos tárháza, a felnövekvő nemzedékek figyelmébe is ajánljuk, hiszen ebből reményeink szerint erőt, hitet, büszkeséget merítenek majd.

Az összeállítók

ISBN 978-963-9814-59-2

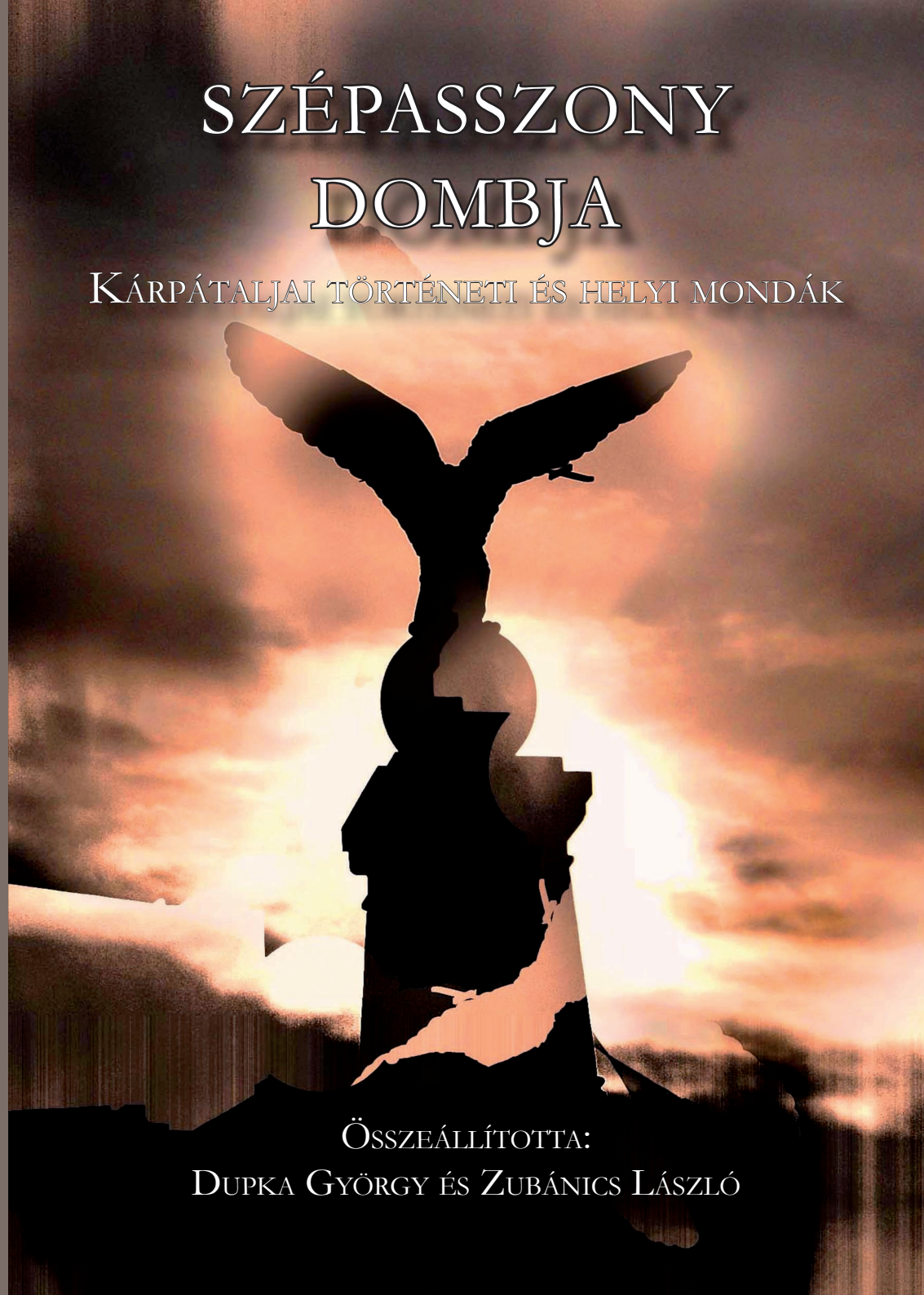

9 789639 814592 >

Szépasszony dombja

SZÉPASSZONY DOMBJA

KÁRPÁTALJAI TÖRTÉNETI ÉS HELYI MONDÁK

ÖSSZEÁLLÍTOTTA:
DUPKA GYÖRGY ÉS ZUBÁNICS LÁSZLÓ

SZÉPASSZONY DOMBJA

KÁRPÁTALJAI TÖRTÉNETI ÉS HELYI MONDÁK

Kárpátaljai Magyar Könyvek
227.

Készült a Bethlen Gábor Alap

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

támogatásával

A könyv borítója Kocsis Csaba (Berettyóújfalu)
„Bökényi turul” című fotográfikájának felhasználásával készült.

© *Dupka György*, 2014

© *Zubánics László*, 2014

© Intermix Kiadó, 2014

INTERMIX KIADÓ

Felelős kiadó: *Dupka György*

Felelős szerkesztő: *Csordás László*

Budapesti képviselet:
H–1011 Bp., Hunyadi János u. 5.
Készült a Shark Kft.-ben

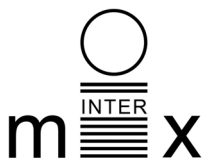
ISBN 978–963–9814–59–2
ISSN 1022–0283

SZÉPASSZONY DOMBJA

KÁRPÁTALJAI TÖRTÉNETI ÉS HELYI MONDÁK

ÖSSZEÁLLÍTOTTA:

DUPKA GYÖRGY ÉS ZUBÁNICS LÁSZLÓ

INTERMIX KIADÓ
Ungvár – Budapest
2014

HELYI MONDÁK, TERMÉSZETI MONDÁK

BEREGSZÁSZI JÁRÁS

BEREGSZÁSZ

A város keletkezését elbeszélő számos rege szerint egy Szász nevű pásztor ezen a tájon – valahol a mostani római katolikus templom környékén – legeltette a gulyáját. Valahogy közel kerültek az egyik szomszédos csordához. Annak bikája pedig rátámadt a Szász által legeltetett gulya vezérbikájára. Hatalmas, élet-halálra szóló küzdelem kezdődött a két állat között – szarvukkal, patájukkal feltúrták a gyepet. Az egyik ilyen mélyedésből rengeteg kincs került elő. A pásztor ebből templomot épített, amely körül az idők folyamán kialakult a település.

BORSOVA VÁRA (I)

A vár történetét számtalan monda örököltette meg. Ezek közül az egyik legérdekesebb a vár kapitányával és a honfoglalókkal kapcsolatos.

A vár parancsnoka, Szengor a halicsi fejedelem leányát, Milotát vette feleségül, aki korábban Árpád unokájába, Bélába volt szerelmes. A Kárpáton való átkelés után Béla Szengor fogságába került és a borsovai várban újra megpillantotta egykori kedvesét. Árpád azért ostromolta meg Borsova várát, hogy kiszabadítsa Bélát. A harcban részt vett a páncélt öltött Milota is, akivel – a sors kegyetlen szeszélye folytán – éppen Béla kardja végzett. Amikor Béla rádöbbszent szörnyű tetteire, öngyilkos lett.

SZENGOR VÁRA, BORZSA VÁRA, AVAGY A VÁRI VÁR TÖRTÉNETE (II)

Beregben, ott, ahol a Borzsa beleszalad a Tiszába, állt egy szép vár hajdanában. Ott ragyogott, most már csak omladékos temető, de Borzsa várára és elődeinkre most is emlékeztető.

* * *

Amikor Attila és vezérei Etelközből lassan haladtak kedves honunk felé, hogy elfoglalják, mint Leventének vére és utódai őseiknek a földjét, amelyen hajdan Bendegúz magzatjai bajnoki vérrel szereztek, a honfoglalókat minden lépésükben a szerencse kísérte.

Hangos kürtölések közt értek Halicsig. Halics régi lengyel város, őseink útjukat errefelé vették, s a város alatt tábornokot ültettek.

Szengor, Zalán vezér alattvalója, Borzsa várában lakott. Haragos, kevély zsarnok, dühös tigris volt. Jegyben járt a halicsi fejedelem egyik leányával.

Ahogy elődeink Halicsba értek, annak fejedelme azonnal érezhette, hogy milyen nagy a magyarok kegyelme, mert a legyőzött halicsiaknak minden elfoglalt birtokot visszaadtak. A megnyert kegyelemért Álmos vezért a halicsi fejedelem megvendégelte, s kezesként sok főrangú emberének a gyermekét a magyarok táborába küldte. Köztük volt leánya, Milota is.

Itt látta meg Béla, Árpád unokája Milotát, akit meglátni és megszeretni egyet jelentett. Nem kell nyelv a szerelmeseknek, s a szerelemhez sem kellenek évek. Egy pillanat alatt felgyulladnak az ifjú szívek, ha két szempár összevillan, meglágyítja az az érzéseket, s máris kész a forró szerelem. A lányka is érezte Béla pillantásának, tekintetének villámain, hív tolmácsai azok az érzelmeknek, amelyet egy mosolygás, egy kézszorítás még inkább növel. Bár egymás nyelvét alig értették, mégis boldog órákat töltöttek ketten együtt.

Amint a Kárpátok ormairól az ősi földet meglátta Álmos serege, vérző szívvel el kellett válniuk egymástól a szerelmeseknek. S az elválás órái, tudjuk, keservesek. Csak egy kézszorítást tehettek Álmos jelenlétében. Az elválás kínja szaggatta szívüket s könnyzáró ömlött szeméből a kedves szláv lánykának. Majd amikor senki sem látta, Béla is csendes könnyeket hullatott.

Amíg a Kárpátok oldaláról Árpád hada leért, Szengor is elvágtatott a Prut vize mellékre, és hazahozta szép mátkáját Borzsa várába.

* * *

Harsogtak a bércek Lehel hangos kürtjétől, futott az ellenség elődeink híréből. Bulcsú zászlaját honi szellő lobogtatta, amint a lovát ősi vízben itatta.

Amint áttörtek a Kárpátok rengetegén, a síkságon, ahol most Munkács áll, tábornokot ültettek, s ezen a helyen negyven napot töltöttek. A Latorca bal partján egy hegyen várat rakattak. Mivel nagy fáradsággal, munkával rakták, Munkács nevet adtak a várnak és a városnak. A várhegyen áldozatot mutattak be, hálát adott a hon nagy Istenének a főpap, s az oltárfüst magas tornyait látva boldog jövődőt jósolt a honfoglaló magyaroknak. Ezt meg-

hallván, a vitézek útjukat napnyugatnak vették, így érkeztek el Ungvár alá. Megszállták és bevették a várat, benne mindent feldúltak. Laborc, a vár parancsnoka fogságukba esett.

Híre futott a környéken, hogy Attila unokái őseik földjén sátort ütöttek, de görbe kardjuk sehol nem talált ellenfélre, futott előlük az ellenség nyakra-főre.

Szengor ellenük a vári vártól mintegy óra járásnyira, Macsola határában erős földbástyát hányatott, amely Macsolától egészen a beregszászi határig, a Kishegyig húzódott. A földbástya árka és a partja még a mai napig is látható. Macsola neve Macsille volt, mert réges-régen itt volt a kenderáztató.

Őseink azonban nem a Borzsa felé jöttek, hanem Ungvár irányába. A hír hallatára megnőtt Szengor bátorsága. Kis létszámú csapatával, nagy lármával útnak indult, hogy összetörje a magyarok ármádiáját. Valójában csak tettetve készült Ungvár felmentésére, mert akkor már hallotta Laborc csúfos halálát.

Ungvár elfoglalásának öröme a magyarok vezéreikkel együtt nagy lakomát tartottak. Ekkor adták át a vezérséget Árpádnak, ekkor esküdtek neki szent hűséget, itt emelték pajzsukra, s pecsételték meg vérükkel, hogy készek élni és halni választott fejedelmükért.

* * *

Bélát nem ragadta magával a győzelmi mámor, mindezekre szíve süket és érzéketlen volt. A szerelem érzése minden más érzést kiszorított belőle. Nem hallott mást, csak hangos szívdobogását és az elfojtott sóhajtásokat.

Állandóan a magányt kereste. Kedvenc helye volt a vadon, ahol csattogott a parányi csalogány, ahol panaszait senki nem hallotta, csak a bús fülemüle, amelynek édes dalától néha álomba merülve látta képzelt reményeinek csalfa beteljesülését.

A vadászat örve alatt többször el-eltűnt a táborból. Egyszer is addig vándorolt az erdőben, amíg a Latorcához nem ért. Sokáig bolyongott a Latorca mentén a sűrű erdőben. Csupán szolgája, Szaniszló volt a kíséretében. Őt azért tartotta Árpád, Béla nagyapja a fiú mellett, mert lengyelül is tudott és a tót nyelvet is értette. Jekatyerinburgból származott.

Árpád unokájának az eltűnése egyedül a vén Csetnek, a régi hűséges szolgának tűnt fel. Egy ideig szemmel kísérte a fiút, de aztán elmaradt tőle, mivel sánta volt szegény, s lábai már nem úgy szolgáltak, mint hajdan Ázsiában.

Béla vad elkeseredésében nyilával kegyetlenül lövöldözte a gerlicéket, és közben minduntalan távolban maradt kedvesére gondolt, képzelete állandóan a Prut folyó mellékén kalandozott. Akit nem emésztett még, aki nem élte át, az nem is tudja, mily testet és lelket fárasztó érzés az ilyen szerelem. A bolyongástól és az álmatlanul töltött éjszakáktól elfáradt Béla lefeküdt a földre és a bús gondokat egy pillanatra elfeledve, elaludt.

Szengor, a nagyhangú, lármás vitéz eddig jött el csapatával. Megállt, mert nem volt tanácsos átkelni a Latorcán. A félelem angyala azt súgta neki, hogy ne merészkedjék tovább. Elég volt neki az, amit Ungvár felől hallott. Még a beszédet is megtiltotta most már katonáinak, s felhúzódott egy idő után az erdő árnyat adó rejtékébe. Amint ott vizsgálódik, egy szép ifjú tűnt a szeme elé, amint aléltan feküdt a földön. Kézi íj, kard volt mellette, ebből gondolta Szengor, hogy az ifjú magyar. Körülfogta embereivel a zajra felrettenő Bélát, mert ő volt az, ki is lehetett volna más. Béla felugrott, rögtön kardjához kapott és torka szakadtából kiabálva Szaniszlót hívta segítségül. Szaniszló jött is, rohant, de Béla ekkor már hősen vagdalkozott. Ellenfelei közül egyet keresztülszúrt kardjával, a másiknak a karját metszette le. Szaniszló is vitézül forgatta a kardot, de végül is a túlerő győzedelmeskedett. Fogolyként láncolták össze az urat a szolgáljával, és úgy vette hazafelé útját Szengor kis hadával.

A vén Cset is, hogy hírül adhassa Árpádnak, hol tartják fogva eltűnt unokáját, elbukdácsolt a mostani Barkaszo tájékáig. Itt érte utol az este. Távolról látszott hős Szengor táborának a tüze. Cset is lepihent, egy fa odvában húzta meg magát.

Másnap Szengor sebesen felszedte sátorát, megszorozta lépteit, és déltájban katonái már látták a közelgő beregi hegyeket. Beregen keresztül menve estére ért Borzsa várához.

Amint hazaért, nagy vigasságot csapott nője társaságában. Hitvесе most még kedvetlenebb volt, mint máskor szokott lenni. Nem sokat törődött a lakomával. Fojtott sóhajtások törtek fel a lelkéből, titkos könnyek hullottak a szeméből. Még szomorúbb a bánat, terhesebb, ha nincs kivel megosztani, ha nincs kinek kiönteni érzéseinket, ha nincs, aki szavával könnyítene keserveinken. Szegény nőnek is sok elfojtott keserűséget kellett lenyelnie azóta, amióta meglátott egy leventét, akit nyomban el kellett veszítenie. A szomorúság és a bánat valósággal ráncba vont a arcát.

Szengor, a zsarnok, dolyfős várúr nem értette, hogy mi oka van kedvesének a szomorúságra. Sokszor neheztelt rá, amiért őt nem forró kebelével fogadta. Kérdezgette tőle, hogy mi baja van, milyen bánat rágja titkos féregként a szívét. Többször szigorúan szólt hozzá:

– Te hölgyem vagy, és mint nőmnek ezennel megparancsolom, hogy többé így ne lássalak, mert ha még egyszer kisírt szemmel fogsz közeledni felém, s ha több sóhajtást hallok, kész leszek még kínzásokkal is kiszedni belőled, mi oka van szomorúságodnak. S tudom, hogy akkor rögtön elfelejtet az, milyen volt a számodra még most is kedves Halics! Tán honod jutott eszedbe, vagy otthon adósságod maradt, mert tudom, hogy nem a vén apádat siratod annyira! Jobban

tennéd, ha nem bosszantanál engem, jobbkezeit a nagy Zalánnak. Nem tűröm el azt a gorombaságot váramban én, akit hírnév övez és dicsőség kíséri minden lépésemet. Kerülsz, bosszantasz, szétzavarod a jókedvemet. Engem kerülsz, ki most is két foglyot hoztam Zalán úr számára? Tudom, hogy nagy lesz a váltságdíja. A másik lengyelül beszél, az tán honodnak kölyke. Egyébként mind a kettő, amint nézem, afféle Hamupipőjke. Holnap törvényszéket ülök, és mindkettőt kérdőre vonom, és azok után Zalán úrhoz Alpárra küldöm őket.

– Hát, kedves – szólalt meg búsan a hölgy –, csatáztál a hunokkal? Beszéld el, hogy találkoztál ezekkel a foglyokkal!

– Ungvárra most nem tartottam szükségesnek bemenni – válaszolta Szengor –, egyelőre nem tanácsos odamenni. A Latorca bal partján, ahonnan Ungvárt jól láttam, hőseimmel egy erdő szélén pihenni megálltam. Ott feküdt az ifjú egy vén tölgy aljában mély álomba merülten. Amint ezt foglyommá tettem, még aludt. A másik segítségére sietett, de azt is megfogtuk hamarjában. Visszafordultunk katonáimmal, magunkkal hoztuk őket, és mindkettőt a tömlöcbe zárattam.

Éj volt már ekkor, sötét, mint a tömlöc, amelynek alján Béla és Szaniszló fuldokolt. Az asszony fent a várban sírt szomorúan egymagában. Durva férje sértései még jobban megzavarták árva szívét, amely majdnem megrepedt a szomorúságtól.

Szengor nem hagyta abba dorgálásait. Átkozta magában azt az órát, amikor átlépte feleségéért Lengyelország határát. Hiába faggatta, mért búslakodik, mért így kedvetlen hozzá, nem tudta kiszedni belőle titkos bánatának az okát.

Amint az asszony meghallotta férjétől, hogy az egyik fogoly talán éppen hazájából való, titokban megszerezte a tömlöc kulcsát, s elhatározta, hogy oda lemegy.

Éppen éjfélre járt az idő. Mély álomba merültek már az örök és a várbeli lakosok. Szengor nője az egyik meghitt szolgálólányával, Bilkával egy fáklya világításánál csendesen lopakodott, majd megállt a tömlöc ajtaja előtt. Kinyílt a zár, majd nagy csikorgatásoktól kísérve a nehéz vasajtó is. A zajra felrettent a két fogoly. Azt hitték, a haláluk órája köszöntött rájuk, ezért állva várták a vesztüket jelentő hírnök érkezését. Ahogy kinyílt az ajtó s belépett a két hölgy, a foglyok szíve megrettent. Béla újra látta elveszettnek hitt kedvesét, gyönyörű angyalát. Milota is megismerte az ifjában szíve titkos bűjének okozóját. Képzelné lehet azt az érzést, amely ebben a pillanatban mindkettőjükben megszületett: a bú és az öröm, a váratlan viszontlátás boldogsága a kínos tömlöc aljában. Béla végre leláncolt karjai között tarthatta a mennyet! A tömlöc sötétje fényre derült, a nehéz vas könnyűvé vált, a pokoli börtön édenre változott. A rab Béla karjai között Milota is elfelejtette, hogy a penészes tömlöc alján van.

Amint csendesedett érzéseiknek vihara, egymást érték az ismeretlen nyelven záporozó kérdések, amelyeket Szaniszlónak kellett tolmácsolnia, hisz eddig nem volt más dolga, mint ámulni és bámulni.

Így tudta meg Béla kedves Milotája esetét, hogy az atyja a lány akarata ellenére adta nőül Szengorhoz, vagyis az erőszaknak engedve cserélte fel Milota a pártáját a főköttövel. Kevély férjét még ma is szívből gyűlöli, ki nem állhatja.

Milota is ekkor tudta meg Béláról, hogy mint jutott Borzsa várába, a zsarnok férj kezére.

Az asszony most azon törte a fejét, miképpen segíthetne a foglyokon. Szörnyen félt attól, hogy elárulhatják tettét. Mindamellettt bízott meghitt Bilkája becsületében. Megsúgta Szaniszlónak, hogy most gyorsan visszatér szobájába és elhozza bilincseiknek kulcsát, megmutatja nekik azt a titkos kijáratot, amelyen mindketten kiszökhetnek a várból.

Örült Szaniszló az angyali lény boldogító szavának. Megmondta a jó hírt a káprázattól lassan felocsúdni látszó szerelmes urának is, hogy mily nagy szerencsájuk van.

– Szerencse neked és nem nekem. Élj vele, ha tetszik! Én, Árpád unokája, nem szökhetek meg, mert ilyen alacsonyság nem férhet hozzám. A magyar nem szökik, bátor, bármit tartogasson is számára a sors. Menj te, én nem megyek! Különben is, mért vennétek el tőlem ezt a kedves kint? Édes nekem már a fogság, könnyebbek lettek láncaim. E tömlöcben derültek ki felettem rég borongós napjaim, s most itthagyjam, kedves földi mennyemet? Menj te, Szaniszló! Hagyj itt engemet! Menj és keresd fel Árpádot, s mondd meg, amit üzenek! Mondd, hogy rab vagyok, szabadítson ki! Lehetőleg hamar jöjjenek!

Szaniszló Béla szavait elmondta Milotának, aki nagyon csodálkozott Béla lelkületén.

– Menj hát te, Szaniszló, magad! Fogadj szót uradnak! – szólt Milota. – Siess, mert különben tudom, hogy rád akadnak.

Ekkor gyorsan felfutott Milota a bilincsek kulcsáért. Hamarosan vissza is tért. Szaniszló szabad lett. Bilka segítségével kiosont a várból a titkos ajtón. Futott Isten hírével.

* * *

A borult és a sötét ég leple alatt úttalan utakon bolyongott. Már szürkült az ég felől, amikor Baktáig ért. Nyugodni egy darab időre elrejtőzött egy kis erdő sűrűjében. Amint ott szunnyadozva pihent, hirtelen a közeli bokorból nagy hortyogás hallatszott. Szaniszló szuszogni sem mert, visszafogta lélegzetét, nehogy felfedjék ottlétét. A szürkület már áthatott a berek

sűrűjén, amikor felserkent hirtelen az álmából a szomszédos aluvó. Felült fektéből és nagyot sóhajtott.

– Hejh, Istenem! Merre vegyem már utamat, mit tegyek? Tovább menjek, hogy nyakamba vegyem a veszedelmet, vagy térjek vissza Béla nélkül? Tudom, nem ad Árpád kegyelmet...

– Menjünk visszafelé – szólalt meg hirtelen Szaniszló, aki közben megismerte az öreg Cset hangját –, mert ha engem kergetnek, téged is bekísérhetnek a vár tömlőcébe, oda, ahol Béla van! Menjünk, bátyám, siessünk, és adjuk hírül Árpádnak, hogy Béla rab! Nem akart velem együtt szökni, szaladni, mert ő a tömlőcben lelte meg a boldogságot.

Mindent elmondott aztán szép sorjában Szaniszló a meglepett vén Csetnek, és nyomban siettek vissza Árpád táborába.

* * *

Még erősen ragyogott a hajnalcsillag, amikor Borzsa várának hídjánál, a sáncokon túl a kapu előtt két vitéz állt meg kíséreiével együtt. Megfűjták kürtjeiket, s az ismerős kürtjel szavára csikorogva leereszkedett a vár hídjára. A két vitéz a kapuhoz ment. Az egyik a hős Sztemtura volt, a másik Kvászó, egy hasonló nevű vár ura. Sztemtura bírta Badalót és Sztemtura várát Ilosva és Bród felett, Kvászó pedig a már említett Kvászó várát és annak környékét.

Bement a két vitéz a várba, barátsággal üdvözölték a vár urát. Szengor szívélyesen fogadta kedvelt barátait, megvendégelte őket, hatalmas lakomát csapott tiszteletükre. Egész nap tartott a dáridó. Estére elnehezült a fejük a sok boritaltól. Késő éjszaka lett, mire elcsendesedtek és nyugovóra tértek. Akkor aztán sötétség, csend és nyugalom honolt a várban. Csak azok voltak még ébren, akik egymásra vártak. Béla lenn várt, a sötét tömlőce alján Milotáért epekedve, de csattant az ajtó zárja, és két páncélos vitéz toppant be a cellába. Sisakjuk le volt eresztve, lándzsa villogott kezükben a fáklya fényében. Durva viselkedésük miatt Béla hóhéroknak nézte őket. Az egyik egy vastag láncot vetett a nyakába és jó szorosra húzta. A másik a lábáról vette le a bilincset. Megkönnyebbült a lába, de egyre nehezebb lett a szíve. Átkozta magában a csalárd reménységet, mért is hitte, hogy újból láthatja majd Milotáját. Most már tudta, hogy az utolsó órája érkezett el. Mindenre felkészülten, bátran és elszántan várta a megváltó halált. Az egyik vitéz durván megrántotta a nyakán a láncot, ezzel jelezve, hogy kövesse, a másik lándzsáját szegezte rá. A nehéz lánc súlya alatt szinte meggörnyedt. Amint kiléptek a tömlőcből, a kísérők eloltották a fáklyát. Sötétben tapogatózva folytatták útjukat. Százhusz lépcsőn felfelé haladtak. Majd megáll-

tak. Kinyílt egy ajtó és bementek. Ekkor megszólalt a parancsnok. Mennyei érzéssel töltötte el hangja Bélát. Kedves Milotájának a hangját ismerte fel. Egy csinosan berendezett szobában voltak a vár egyik tornyában. Az úrnő rendezte be Béla számára, hogy szerelmesét az ő oltalma alatt semmi baj ne érje. Azért öltött magára páncélt, mert tudta, hogy a magyar büszke, nem fogad el jótéteményt, még ha az életéről is van szó.

Amint meglátta Béla a sisakellenző alól előbukkanó női arcokat, nem cserélt volna tán még a mongol cárral sem.

A kísérők levették magukról az álöltözetüket, leszedték a fogolyról a láncokat, étellel látták el, és magára hagyták a szobában.

Másnap reggel tudomására jutott Szengornak, hogy tömlőcének két rabja már jobb szállást keresett magának. Dúlt-fúlt haragjában, szitkozódott, vendégeit felvergelte, s az egész tájat átfésülte a szökevények után kutatva. S míg mindezt cselekedte, nem is sejtette, hogy az egyik addig fent a várszobában a nőjét ölelte, a másik meg már hét határon túl járt.

* * *

Amikor Béla eltűnt az ungvári táborból, Árpádot is nyugtalanság fogta el. Unokája felkeresésére mindenki más-más tervet javasolt. Végül is a kesergő Árpád azokra hallgatott, akik azt javasolták, hogy kövessék a megvert ellenséges sereget Zemplén felé, hátha azok vitték magukkal fogolyként a fejedelem unokáját. Árpád ezért Zemplén felé vezette győzedelmes táborát. Két nap múlva a zempléni vár alatt ütötte fel sátorát. A várat csekély ellenállás után bevette, az őrséget lefegyverezte. Bélának híre, neve azonban ide nem jutott el. Tűrnie kellett tehát tovább a keserűséget, a szíve fájdalmát.

Zemplénből a Bodrogon túlra, a hegyeknek tartottak. A tokaji hegyen újra nagy áldomást tartottak. Hadúr, a főpap itt is nagy áldozatot mutatott be, népéért buzgón imádkozott.

Innen a hegylán Szerencs tájékára, a harangi pusztára szállottak. Rövid időre itt is tábort ütöttek. A hét vezér Alpárra követeket küldött. Alpáron abban az időben Zalán volt az úr, a fejedelem. A követség tárgya az volt, így írja a történelem, hogy Zalán ősi földünket adja vissza. Ajándékba Zalánnak egy szép fehér lovat küldtek felnyergelve, amelyért földet, füvet, vizet és lakhelyet kívántak. A szép fehér ló, a vörös kantár meg a sárga nyereg Zalánnak nagyon meg is tetszett.

Míg a követek Alpáron tették a dolgukat, addig Árpádot nagy szerencse és öröm érte. A hős Szaniszló és a vén Cset érkezett meg nagyon fáradtan a táborba. Mit sem törődve a fáradsággal, azonnal a fővezér sátorába men-

tek. Ahogy Árpád meglátta őket, nyomban afelől érdeklődött, hogy látták-e az unokáját. Szeme szinte könnybe lábadt, míg a két embert hallgatta.

– Nagy csoda – mondta a sánta Cset –, nagy szerencse kegyelmednek! Áldott szerencse, hogy nyomára akadtunk elveszettnek hitt gyermekednek. Áldott a szerencse, amely megtartotta az életét!

Szaniszló is elmondta Béla üzenetét, hogy életben van Borzsa várában Szengor és nője rabságában. Töviről hegyire elmesélte kalandjukat, s kérte urát, hogy minél hamarabb szabadítsa ki a foglyot. Amennyire eddig búsult, most annyira örült Árpád, a hős vezér és Csaba, a páratlan jó szülő:

– Óh, szerencsés, óh, áldott nap!

– Óh, szerencse, mely e helyen engemet ért!

– Boldog vagyok és szerencsés, bajtársaim – szól Árpád –, ezért ez a hely ezentúl Szerencsének hívattasson!

Innen van a ma is fennálló Szerencs neve.

– Él az én Bélám, az én jó, az én kedves gyermekem! De azt, hogy tömlöcben szenvedjen, nem tűrhetem! Borzsa várán rajta kell ütni!

Béla volt tehát a fő okozója, az ő fogsága, hogy Szerencstől visszafordult Árpád magyarsága.

Alpárról is megérkeztek közben a követek, ezért a katonák tüstént felfegyverkeztek, s azon az úton, amelyen idáig jöttek, Árpád győzedelmes táborát visszafelé vezette.

Ungvárnál meg sem állapodtak, hanem Szaniszló és Cset útmutatásai szerint Borzsa felé siettek. Még csak tizennyolc nap telt el azóta, hogy Ungvárt bevették és hazájukat Szerencsig visszaszerezték.

* * *

Az idő alatt, míg Szaniszló és Cset Árpád táborába ért, Borzsa várában szörnyű és rémséges dolgok történtek. A várkapuk több ízben maguktól kinyíltak, leomlott a nyugati bástyának az egyik fele. Éjfélkor többször megjelent egy fehér ruhás asszony az egyik toronynál, hallatszott a lépcsők csikorgása, amint járkált. Hol még síró pulya nyögése volt hallható. Szengor ablakában többször kuvikolt a halálmadár, megrepedt a kőboltozat, a vár kápolnájába egy nő éltel, s egyebet vitt be.

A csodás jelek miatt rettegés szállta meg az öröket. Csak Béla és Milota ismerte a titkokat, mert ők rémisztgették az öröket és a vár félénk lakóit, hogy Milota könnyebben beadhassa Bélának az ennivalót.

Rettegett a vár, rettegett Szengor, mert tudta, hogy a bajt népének ő szerezte. Nem kellett volna a magyar kádarc Bélát elfogni és Borzsa várának tömlőcébe hozni.

Szengor felkészült a vár ostromára, de tudta, hogy nincs erősség azok ellen, akik győzelemmel járnak.

A magyarok látták ragyogni szép Borzsa várának tornyát, amikor Szengoron kétségbeesés vett erőt. Kedves nője sorsa nyomta a szívét, nem szerette volna elveszíteni, hiába érezte, hogy nem bírja teljességgel a szívét, meg akarta kímélni az ostrom borzalmaitól.

Túl a Tiszán, mintegy mérföldnyi távolságra a vártól, a Tiszának egy szigetén kedves mulatóhelye állt. Szép úrnője nevéből Szengor Milotának nevezte el. Később a mulatóhelyre lakosok gyűltek, s megvetették az alapját Milota helységének. Szengor úgy gondolta, hogy itt a vár úrnője biztonságban lesz, s a jövődre nézve neki is nyugalmat adhat a hely, ha menekülnie kell majd a várból.

Szengor közölte Milotával a szándékát, de nem kívánt a nő élni ezzel a szívességgel, s erőszakkal kellett hát kényszeríteni, hogy elhagyja a várat, de az asszony így is szabódott erősen.

– Ne űzz el magadtól, Szengor! – mondta Milota férjének. – Inkább itt hadd haljon meg a nőd, ahol boldog órái voltak. Nekem ezen a váron kívül más nyugalmas helyem nincsen. Ha a vad sors rabbá tenné testemet, nincs oly erő, mely elszakíthatná e helytől lelkemet. Ím, nézd, ez a védőeszköz van keblemben a szívem tájékán elrejtve, ez megszabadít a rabságból. Nézd, Szengor, ez a méreg a legvégső esetben megszabadít mindentől!

– Nem! – mondta szigorúan Szengor. – Itt nem maradhatsz! Tüstént el kell utaznod, nehogy engem átkozz majd magadban!

A kényszernek engedve ment el Milota a liget rejtekébe. Csak Béla emlékét vitte magával, meg kedves Bilkáját.

* * *

Felvirradt Borzsa várának végső reggele, amit aztán majd követett az örök sötétség éjjele. Mint az árvíz, úgy lepte be a tájat a magyar sereg. Futott az ellenség, Lehel kürtje rivallt, lágy szellő lengette Bulcsú zászlaját.

A vár körül felverték őseink sátrukat, s ennek láttán rettegés fogta el az őrséget.

Árpád nyomban ostromot fúvatott, hangos tárogatók ébresztették a vitézi indulatot. Béla jól látta a toronyból a készülődést, s örömmel nézte, mint özönlik a várnak a magyar tábor. Lajtorjákat támasztottak minden oldalról a bástyának.

Szengor biztatta bőszen az alattvalóit, de saját kardjával is hátráltatta a magyar ostromlókat.

Két napon keresztül nem sokra ment Árpád a vár ostromával, amíg szí-nig nem hordatta lommal és földdel a vár sáncait. Harmadnap estére a magyarok bevették a külső várat, tornyait, bástyáit a földdel tették egyenlővé.

* * *

Ez idő alatt Milota szép ligeti rejtekében búsan hullatta könnyeit, amiért a vész közt kellett otthagynia elrejtett kedvesét. Csak Bélára gondolt, érte könnyezett. Borzsa várába küldte titokban Bilkát, aki visszatérve hozzá elmondta, hogy a külső vár már el van foglalva, s az a torony, amelyben Béla volt elrejtve, a sáncokba van hányatva.

Még búsabb lett a hír hallatára Milota, mert úgy érezte, tovább nincs értelme életének. Elővette kebléből az elrejtett mérget, de hirtelen meggondolta magát: „Csak a gyáva pornak való a méreg, dicsőbb véget is érhetek. Ott a harc, a küzdelem, inkább ott hulljon a gyenge testem porba. Tiltott úton jártam, megszegtem eskümet, elkábította ifjúi szívemet a tiltott szerelem, az okozta vétkeimet. De visszalépek, és a harcban küzdve teszem jóvá bűneimet.”

Páncélt öltött magára, fegyvert kötött oldalára, de kezébe nem vett pajzsot, így felkészülve a csatára, még azon az estén éjjeltájban egy rejtekajtón visszatért a várba.

* * *

Zúgott a vész, az ostrom egyre újult, dőltek a vár bástyái, törték, rontoták, zúzták Árpád hős katonái.

Szengor látta, nincs erő, mely ellenálljon, nincs lehetőség arra, hogy a vár romhalmazzá ne váljék. Sértett tigrisként rohant az ellenségre. Dühé még féktelenebb lett, amikor azt a hírt hozta egyik vitéze, hogy a belső vár nyugati tornya lángba borult, és a felvont híd ledőlt, tódulnak be a várudvarba a kapun keresztül a magyarok. Megrázkódott haragjában, sisakját eldobta, kardot ragadott és vakon az ellenségnek rontott. Éppen Botonddal került szembe, aki egy rettenetes csapással küldte a másvilágra.

Béla gyújtotta fel a várat, amikor látta, hogyan özönlenek be a magyarok, s már a belső várba is becsaptak. Elhagyta az égő tornyot, kardot vett a kezébe, s rohant ő is a csatába. Egy páncélos vitéz tűnt rögtön a szeme elé, akinek a merészsége és elszántsága nyomban felingerelte. Összecsapott vele. A vitéz azonban önként dőlt éles kardja hegyének. Egy szörnyű dőfés, és azonnal az óhajtott véget érte. Ó, irgalmatlan, szörnyű sors! Milota volt az, aki Béla kardja által elesett. Akkor ismerte meg, amikor kíváncsiságból felemelte ellenfele sisakját. Látta a halottat, és érezte, hogy a megolvadt kő nem zúg úgy a Vezúv szörnyű gyomrában, amint a kínos indulatok az ő lelkében, nem perzsel úgy a tűztenger. Elsötétült a szeme előtt a világ. Egy perc múlva azonban feleszmélt. Könnyeit kitörölte szeméből, és cél nélkül futni kezdett. Futott, futott, míg egy patak partjához nem ért. Itt végezte el kínos halálát. Kadarcsi tisztéről még ma is Kadarcsnak nevezik ezt a mezőt Vári határában.

Szaniszló, ahogy a várat tűzzel-vassal pusztította, Bilkát ájultán találta meg egy szobában. Nem felejtette el tettét, hogy kiszabadította őt a fogságból. Eszméletére térítette a lányt, s magával vitte a sátorába.

Sajnos Szaniszló ezután már nem sokáig élt. Ahogy a magyar had Sztemtura és Bród felett harcolt, egy csatában elesett. Vitézségét és hűségét mindenki elismerte, de tetteinek a jutalmát nem sokáig élvezhette. Kapott ő is földet, birtokot magának. Szaniszlófalvát Bród, Csérték, Ilosva, Medence, Kövesd, Kisfalud határolta. Bilkának azon túl jutott birtok. Bilke őrzi még ma is emlékét. Mások is kaptak még ezen a tájon földet hűségük jeléül.

* * *

A magyarok hamarosan felszedték sátorukat, és délnyugatnak, Alpár felé haladtak. Amikor a mély Tiszához értek, lábbókat kötözték össze, amelyek azonban nem értek át a Tisza túlsó partjára. Ugraniuk kellett a vitézeknek a vízen lévő szálfákról.

– Ugorj, na! – mondogatták egymásnak, s ettől az ugrásról keletkezett a még most is fennálló Ugornya helység neve.

Amint mind átkeltek a Tiszán, azt kiáltották:

– Na, menj!

Erről lett aztán annak a helységnek akkor Namény a neve. Haladtak is aztán a vitézek lépten–nyomon a világ nem kis bámulatára.

BORZSA VÁRÁNAK PUSZTULÁSA (III)

A besenyők támadásai elől elvonuló magyarság 898-ban jelenik meg Kijev alatt és tábort ütött a Dnyeper partján.

Erről így emlékeznek meg az orosz évkönyvek.

Vonultanak a magyarok Kijev mellett a hegyen, mely ma az Ugorszkoje nevet viseli. Kijev alól a magyarok tovább mentek nyugatnak és Galícia határához érve, követséget menesztettek annak fejedelméhez, hogy engedélyezze átvonulásukat az országon. A követségben ott volt Árpád vezér fia, Béla is. Az ifjú itt ismerkedett meg Milotával, a fejedelem szépséges leányával. A fiatalok között meleg vonzalom szövődött.

Milota azonban Csongor herceg jegyese volt, aki Borzsa várában székelt. A halicsi fejedelem nemsokára el is küldte a lányát vőlegényéhez.

Közben hosszú alkudozások után a magyarok megkapták az átvonulási engedélyt. A fejedelem, aki különben örült, hogy ilyen könnyen megszabadult hívatlan vendégeitől, még vezetőket is rendelt ki melléjük, hogy mu-

tassák nekik az utat a Kárpátokon keresztül. A közelgő tél miatt azonban az átvonulásra csak a következő évben kerül sor.

Hosszú, fáradalmas út után a magyarok átkeltek a Vereckei szoroson, a Latorca völgyében haladva eljutottak Munkácsig, ahol 40 napig időztek, hogy kipihenjék fáradalmaikat. Történt pedig ez – Anonymus bizonyossága szerint – 903-ban.

A szépséges Milola után bánkódó Béla naphosszat járta a környék vaddús erdőit kedvenc apródjával, Szaniszlóval. Vadászás közben egyszerre csak egy kis lovas csapattal találták szembe magukat, amelynek élén maga Csongor, Borzsa várának ura lovagolt. Csongor ugyanis híret vette a magyarok bejövetelének, megerősítette várát és felderítésre indult. Most, hogy útjába akadt a két idegen ifjú, ki akarta őket vallasni a magyarok felől, de azok nem árulták el kilétüket, ezért mint foglyokat magával vitte őket várába.

Otthon már várták barátai, a szomszédos Szremotura és Kovászó várának urai, akik vendégségbe jöttek hozzá.

Mialatt Csongor vendégeivel mulatott, Milota kíváncsiságból megnézte a két foglyot és az egyikben rémülten ismerte fel szerelmesét, Bélát.

Béla boldog volt, hogy újra láthatja Milolát, hallani sem akart arról, hogy Milota segítségével megszökjön.

Milotát meghatotta az ifjú állhatatos szerelme, s hogy ura haragjától megmentse, hű komornája, Bilka segítségével elrejtette a vitézt a belső vár nagy tornyában, saját lakosztálya közelében, Szaniszlót pedig szökni engedte. Azután meghagyta szolgálóinak: jelentsék uruknak, hogy a két fogoly megszökött.

A mulató Csongor nem sokat törődött a szökéssel, hiszen sejtelte sem volt erről, hogy milyen előkelő foglyot veszített.

A váron kívül Szaniszló találkozott Csettel, Árpád öreg szolgájával, akit a vezér elküldött, hogy megtudakolja, mi történt Bélával. A két ember útnak indult, hogy hírt vigyen Árpádnak Béla sorsáról.

Árpád azonnal Borzsa vára ellen vezette seregét. Csongor, amikor értesült a fenyegető veszedelemről, Milotát a várból kivezető alagúton biztos rejtékhelyre küldte, maga pedig felkészült a vár védelmére.

A magyarok a vár alá értek s minden oldalról körülzárták, hogy a bentlévők közül senki se menekülhessen el. Az ostrom azzal kezdődött, hogy a várfalakat körülvevő vizes árkot több helyen behordták rőzsével és földdel, a betömött árkon át aztán rohamra indultak és rést ütve a falakon, benyomultak a külső várba.

A külső vár eleste után Csongor fegyvereseivel a belső várba húzódott, amelynek tornyában Béla rejtőzött, s egy lőrésen át figyelte a harcot. Mikor látta, hogy övéinek ismételt rohamai a védők vitéz ellenállásán egymás után

megtörnek, felgyújtotta a tornyot. A tűz nagy zavart keltett a védők soraiban. Azt felhasználva a magyarok újabb rohammal betörték a főkaput és behatoltak a belső várudvarba, ahol aztán elkeseredett kézitúsára került sor.

Bilka sietett értesíteni Milotát a toronyban kitört tűzvészről. Úrnője, abban a hiszemben, hogy Béla ottveszett, harcosnak öltözött, visszatért a várba s leeresztett sisakrostéllyal, hogy fel ne ismerjék, az ellenségre vetette magát, így keresve a megváltó halált.

Eközben Bélát is elragadta a harc heve, elhagyta az égő tornyot, s egy elesett harcostól elvett karddal és pajzzsal a viaskodók közé rontott. Egyetlen csapással földre terítette az útjába kerülő első szláv vitézt. A harcos sisakja leesett, s amikor Béla áldozatára pillantott, borzalommal ismerte fel benne szeretett Milotáját. Mint őrült rohan el a harc színhelyéről és egy patakhoz érve, annak partján kétségbeesésében kardjába dől.

A várért vívott harcban elesett Csongor és vele a védők nagyobb része. Tetemeiket a vár udvarán közös sírba temették el. Árpád, abbeli haragjában, hogy fiát nem találta, földig leromboltatta a várat.

BORZSA VÁRÁNAK PUSZTULÁSA (IV)

Vidékünk mondákban gazdag. Különösen érdekes a szláv Borzsova várának pusztulásával kapcsolatos honfoglaláskori mondánk, melynek rövid váza Polchy István vármegyei levéltárnoknak 1840-ben történt verses feljegyzése nyomán a következő. Etelközből a hazafelé nyomuló magyarság útjába ejtette Halicsot, hol Attila utódaihoz illően vitézül viselkedtek, s Álmos a legyőzötteknek visszaadá birtokaikat. Halics ura, Telebes ennek öröme nagy lakomát adott a magyarok tiszteletére, s elmenetelőkkor tuszul adja leányát, Milotát is, ki a borzsovai vár urának, Zengornak volt a jegyese. Álmos unokája, Béla ez alkalommal ismerte meg Milotát, s halálosan beleszeretett. Álmos, ahogy a Kárpátok ormát elérte, a kezeseket hazaküldte. Míg a magyarok a Kárpátokon át leértek Munkácsig, azalatt Zengor nőül vette Milotát, s Borzsovára vitte.

Álmos, ahogy Munkácsot elérte nyugvó sátort ütött, s ott 40 napig pihent, mely idő alatt rakatta a várat ott. Álmos hadát Munkácsról Ungvárra vezette, s azt bevette, parancsnokát felakasztatá. Ungvár elfoglalásának öröme nagy lakomát csapnak a győztesek, s ez alkalommal adta át Álmos Árpádnak a vezérseget, s esküdtek hűséget neki a magyarok, illetve alkották a vérszerződést.

Zengor ez idő alatt várát javíttatta. A Kishegytől Macsoláig erős földbástyát ásatott, miután a fő ellenállást ott óhajtotta kifejteni (nyomai máig láthatók).

Béla kereste a magányt; nem érdekelt semmi:

*„Panaszait a vadonnak szirtjeinél teszi le
Melynek nincsen más tanúja csak a bús fülemile,
Amelynek édes dalától álomba szenderülve
Látja képzelt reményeit csalfán beteljesülve”. (Polchy)*

Vadászat örve alatt hű szolgájával, Szaniszlávval a Latorca mentén bolyongott, mely alkalommal az éppen arra portyázó Zengor elfogatta, s Borzsovára vitette. Bélának a táborból való eltávozta Árpád hű, öreg szolgájának, Csetnek feltűnt, s távolról szemmel kísérte, s így látta, amint Zengor őt elfogta s Borzsovára vitette. Milota Bélát a fogolyban felismerte. Zengornak vendégei érkeztek: Sztremtura (Budolo és Sztremtura várak ura. Előbbi az Ilosva folyó mellett, utóbbi Bród felett feküdt) és Kovászó (Kovászó vár ura, 1526-ban elpusztított). Míg ezek dőzsöltek, Milota cselédje Bilka segítségével Bélát, ki elmenekülni nem akart, a vártornyába, lakásába szöktette, s ott elrejtette. Szaniszláv megmenekült, s a váron kívül találkozva Csettel, elindult, hogy Árpádnak Béláról hírt vigyen.

Árpád ez idő alatt Zemplén várát szorongatta, mivel azt hitte, hogy Bélát a tótok oda vitték; majd ennek bevétele után Tokajnál tábort ütött, s nagy áldomást tartott. Tokajtól Szerencs alá ment, s ott nyugvó sátrort ütött, s követeket küldött Alpárra, kik a felnyergelt, fehér lovon megvették a földet, füvet Zalántól. Szerencsen táborozta idején érkeztek meg Cset és Szaniszláv, s vitték a biztos hírt Béla kudarcs hollétéről, amit Árpád, a nagy csába hallva, a táborhelyet Szerencsnek nevezte el, s egész hadával visszafordult Borzsova ellen. Szengor idején értesült az őt fenyegető veszélyről.

A várat ostromképesé tette s nejét a várból Milota nevű rejtkehelyre vitette. Árpád, Bulcsú és Lehel a következő reggelen ostrom alá vették a várat; sáncait földdel, s lommal színültig hordatták és csakhamar bevették a külvárost, s e bástyákat, tornyokat omladékká tették.

Milota Bilkától, ahogy a külső vár elfoglalásáról értesült, s Bélát veszte hitte, öngyilkosságra gondolt, majd páncélt öltött, s titkos uton a várba ment, s a magyarok ellen küzdött. A támadás megújult. Béla a belső toronyból látta az eredménytelen küzdelmet, s övéi segélyére felgyújtotta a belső vár tornyát, melyben rejtve volt, minek láttára a magyarok új erőre kapva a felvont hidat ledöntve rohanták meg a várat. Béla harcias természetének ellen nem állhatván a tornyot elhagyta, s a várudvaron talált karddal fel-fegyverkezve: a viaskodók közé vegyült, s ott egyik szláv vitézt megölt. A megölt vitéz páncélját kíváncsiságból felnyitotta, s Milotára ismer benne, mire örülten rohant el, s egyik patak partján öngyilkos lett, kardjába dől.

Szengor és tótjai elesetek, Árpád őket a várba temettette el. Árpád abbéli haragjában, hogy Bélát feltalálnia nem sikerült, a várat kőrakássá törette, s csak utóbb értesült róla, hogy fia, Béla valószínűleg örülten elemészttette magát.

Borzsova vára alatt Árpád haditanácsot tartott, s elhatározta a Felvidék meghódítását, s e célból Elődöt küldte ki hadával. Előd rövid idő alatt meghódította azt és Borzsovára tért vissza Árpádhoz. Innen a sereg Árpádtól vezettetve Naménynál a Tiszán átkelt, s Alpár felé nyomult elő. Elindulás előtt Csetnek ajándékozta Árpád a mai Csetfálvát és határát. Botond, amint Csetnek az adományt kimérte, reá akadt a patakparton Béla tetemére, s róla e patak Kadarcsnak neveztetett el. Szaniszláv Stremtrura birtokait kapta, s alapítja Szaniszló falvát; a várpincében talált Bilkát nőül vette, miért is Árpád nászajándéku adja neki a mai Bilkét és vidékét.

SALAMON KIRÁLY, MINT REMETE

A szóhagyomány szerint is a XI. században Béla király fiai, Géza, László és Lampert az országot magok közt megosztván, Munkács és vidéke ez utóbbi hercegnek juthat, ki Beregszász városnak lőn megalapítója, mely róla sokáig villa Lampertnek nevezteték; azonban békés birtoklatában csakhamar megzavará őt rokona, Salamon király, ki a hercegek birtokára vágyván a kunokkal megtámadá a három testvért s többször megütközött velük. 1086-ban is Kuteszk kun fejedelem kíséretében betört az országba, átszállván Máramaros bércein, Bereg és Ung vármegyéket elárasztá portyázó hadakkal és útjában kíméletlenül pusztított és rabolt, míg végre László hadaitól Munkács vidékén megtámadtatván, visszaűzetett; a futamlók a krónika szerint úgy szaladván, mint a kacsák, melyeknek tollait a karvaly kitepte. Később megbánván erőszakoskodásait Salamon, a bíborpalástot barátsuhával váltotta fel, s mint a rege mondja, remeteként, a beregi rengetegekben tartózkodott, vezeklő helyén később a remetei kolostor és a ma is Remetének nevezett helység keletkezett. E falu a Borsova (Borzsa) folyó jobb partján, a Püspök- és Pápmocsár nevű lapályos erdők közt vadon helyen fekszik s a folyó feletti magaslaton maiglan látszanak az egykori terjedelmes kolostor csonka maradványai.

KIRÁLYSZÉK

II. Endre király idejében a zsidók és izmaeliták az országban szerfölött elszaporodván, a pénz dolgában megszorult királyt oda kényszeríték, hogy nemcsak az egyházi jobbagyokat vetette adó alá, hanem az egyházi kincseket is elfoglalá, rossz, értéktelen pénzt veretett, s a kincstári jövedelmek be-

szedését a zsidókra bízta; midőn pedig a király a Szentsír elfoglalása végett Palesztina felé elment, az általa veretett rossz pénznek a régibbel jóval való felváltását szintén a zsidókra bízta, kik a népet az adószedéssel és pénzváltással annyira zaklatták, hogy sokan jobb jövő reményében a pogány hitre tértek, mások pedig kik vallásukhoz állhatatosabbak voltak, a pápához fordultak segítségért; ki végre, miután többszöri atyai intése nem használt, Róbert esztergomi érseket bízta meg, hogy az országot egyházi tilalom alá vesse. Az egyházi átok tehát kimondatván, elrendeltetett, hogy a boldogtalanná vált országban egy pap sem merészeljen isteni szolgálatot tenni, a szentségeket kiszolgáltatni, a halottakat egyházi szertartással eltemetni és általában harangozni. E szokatlan intézkedések következtében mély gyász és elkeseredés borította el az országot, mit Endre is annyira szívére vett, hogy a pápához, IX. Gergelyhez fordult, kérvén őt, miszerint az egyházi tilalmat szüntesse meg, ki ennek folytán Jakab prenesztei püspököt szentszéki követül küldé Magyarországba, ki a királlyal Bereg megyében az akkor úgynevezett beregi erdőben találkozott, hol ez tetemes sereggel táborozott; e roppant erdőség elterjedt Beregszásztól Munkácsig s a Háthegyig. A király e tábora Kígyósnál a beregszászvégardói hegy tövében állott, mely rétség máiglan Király táborának neveztetik, míg Király sátora, hol később Endre a zsidók megzabolására (megzabolására) letette az esküt, a Munkács városi erdőben állott, mely hely ennek emlékezetére máiglan Királyszéknek neveztetik.

A DÉDAI TÓVÁR

Tóvár vagy Kirva helység még a honfoglalás előtt jött létre. A település egyik részét szigetként a Tibériás patak vette körül. A patak neve arra utal, hogy ez a település a római birodalomhoz tartozott. Egy másik helyi vélemény szerint a patak neve korábban Kér volt, s a település innen kapta volna a nevét.

Volt itt egy földvár is, tizenhárom ölnyi átmérőjű sáncokkal, amelynek maradványai még ma is láthatók. Ezt a várat Kirvának, később Tóvárnak is nevezték. Az avarok építhették még a magyarok bejövetele előtt. Erős földvár volt, amit két sánc vett körül. Ez egy négy méter széles és két méter mély, vízzel telt árok lehetett, amelyen három híd vezetett át a várba.

Rákóczi idejében a kurucok őrizték. A szabadságharc bukása után a vár gazdátlan maradt. Egy ideig rablók tanyáztak benne. Miután kifüstölték őket, a vár teljesen romba dőlt. Mondják, hogy a romos várban tanyázott a zömök, a sárkánykígyó, ami az embereket és az állatokat egyaránt pusztította. Később felgyújtották a szomszédos gáti rétet, s akkor a Tóvárban tanyázó szörnyek is elpusztultak.

Nem messze a vártól volt egy földrész, amit Kampó földjének hívtak. Kampón volt egy falu, amelynek Kampó János volt a birtokosa. Róla nevezték el a falut Kampónak.

A Tóvár tetején lévő kis házat betyárok lakták. Vezetőjük a három Baráté betyár volt. Szép szál, derék legények voltak. Kampó Jánosnak meg volt egy lánya, Juliska. Történt aztán, hogy a három Baráté betyár közül a legkisebbik fiú beleszeretett Kampó Juliskába. De csak nagy titokban szerethették egymást, mert a földesúr – Juliska apja – nem engedte meg nekik. Hallani sem akart a kis Baráté fiúról.

– Egy betyárnak a lányom, soha! – mondogatta.

Volt a szomszéd faluban egy földesúr, Büdi Miklós, végül ez jegyezte el Juliskát. Kitűzték a lakodalmat, de a kis Baráté betyár nagyon szomorú volt. Kérdi tőle a bátyja:

– Minek búsulsz?

– Hogyne volnék szomorú, amikor máma van a Juliska lakodalma – válaszolta a fiú.

– No, ezen cseppet se szomorkodj – mondja neki a bátyja –, mert mi ellopjuk neked a menyasszonyt.

Így is lett. Mikor a lakodalom már javában állott, este a betyárok körülgyújtották a falut, és megtámadták a lakodalmas népet, hogy ellopják a menyasszonyt. Már majdnem sikerült is nekik, amikor megérkeztek a vőlegény rokonai, a hérészesek. Ezek segítségével a védők új erőre kaptak, és legyőzték a betyárokat, akik közül csak a legkisebb Baráté fiú maradt életben, neki valahogy sikerült elmenekülnie. De ő meg ezek után megbolondult.

Elment Búcsúba, ott volt a búcsújáró hely. Itt aztán kővel kezdte dobálni a templom ablakát. Megharagudtak erre a búcsúiak, és kővel jól fejbeverték a Baráté betyárt, aki ott helyben bele is pusztult ebbe. Így vészett ki az utolsó betyár is Tóvárból.

A betyárok tanyája – a kisház – még sokáig megmaradt a Tóvár tetején, míg a múlt században le nem hozták Beregdédába höndörgökön. Itt lakott a faluban Tarcali Árpád földesúr, aztán ő hozatta le a házat tizenkét ökör segítségével. A Patkó utcába került, cselédház lett belőle.

A KOVÁSZÓI VÁR

Kovászó község a környező rónából szigetként kiemelkedő festői szépségű beregi hegyek északi lábánál fekszik. A község délkeleti végében a kanyargó Borzsava partján egy kiálló szirten némán meredeznek egy ősi vár csonka falai.

A vár még romjaiban is változatlanul őrzi az első ilyenemű erődítmények eredeti kezdetleges alakját, amiből arra lehet következtetni, hogy a XII–XIII. században létesült.

A vár csupán egyetlen őrtoronyból (donjonból) áll, mely azonban eltér az effajta építmények megszokott négyszögletes alakjától. A kovászói vár őrtornya szabálytalan háromszög alakú. A vár nem nagy; az őrtorony falainak mérete mindössze 35x31x27 méter. A kőfalak vastagsága másfél-két méter, helyenként azonban a két métert is meghaladja. Az őrtorony Borzsava felé eső szögletében egy kút nyomai láthatók.

A háromszög két oldaláról a várat sánc és előtte töltés veszi körül, ellenben a harmadik, a folyó felé eső oldalon, az egyébként lankás várdomb sziklája meredek szakadéokban végződik. A vár falain helyenként keskeny lőrészek nyílnak.

A várnak csupán egy bejárata volt: a háromszögletű őrtorony délnyugati szögletében, több méter magasságban a várárok szintje fölött. Előtte egy ékalakú bástya maradványai magaslanak, amely a bejárat védelmére szolgált.

A mohácsi vész után, az ellenkirályok idejében a Ferdinánd-párti Mathuznai Pál volt a kovászói vár ura, kit, János Zsigmond erdélyi fejedelem, mivel a németekkel cimborált, birtokától megfosztott. Nemsokára rá azonban Ferdinánddal is meggyűlt a baja az izgága és összeférhetetlen Mathuznainak. Az 1563. évi pozsonyi országgyűlés megtárgyalta a kovászói vár hatalmaskodó ura ellen emelt panaszokat és az LVI. számú törvénycikkében meghagyta az ország főkapitányának, hogy vizsgálta meg, vajon a vár szükséges-e az ország védelmére, s ha igen, akkor tegyen intézkedéseket, hogy helyőrsége a prédálástól tartassék vissza, ha ellenben a közvédelemre alkalmatlannak találtatnék, akkor azonnal romboltassék le.

A vizsgálat, úgy látszik, nem a kovászói vár javára dőlt el. Néhány év múlva, 1566-ban, a császári sereg Huszt sikertelen ostroma után, Munkács felé vonultában az útjába eső kis várat Schwendi Lázár vezénylete alatt elfoglalta és lerombolta. Azóta ott állnak a Borzsava folyó kanyarulatában csonka falai, mint régmúlt századok néma és mégis beszédes tanúi.

A KELEMEN-HEGY TÖRTÉNETE

Valamikor réges-régen a Hadaricska hegy tetején vár állott, amelyben a gazdag és fősvény Zeta király lakott három gyönyörű szép lányával. A lányok már eladósorban voltak. Jöttek is a kérők a várba, de a király nem adta a lányait, mert hozomány is járt volna velük. S a fősvény Zeta nem akarta megcsonkítani a vagyonát. Mindegyik kérőben keresett valami hibát, hogy kikoszarzhassa.

Egyszer egy fiatal, délceg királyfi érkezett Zetához, és megkérte a legkisebbik lánya kezét. De mert hallotta, milyen fösvény a király, rögtön mondta is, hogy nem kell neki hozomány. Zeta erre szörnyű haragra gerjedt, s megparancsolta szolgáinak, hogy dobják le a királyfit a vár faláról a mélybe. Zuhantában a királyfi megátkozta a királyt, hogy temesse maga alá a vára őt és a kincseit. Alighogy kimondta, hatalmas földrengés, nagy dörgés-villámlás közepette a szikla, amelyen a vár állott, a várral együtt lezúdult a Borzsa túlsó partján levő mező kellős közepére. Hegy lett belőle, maga alá temette Zeta királyt, a lányait, a kincseit, az egész várat.

Hosszú évek múlva egyszer egy Kelemen nevű fiatal juhász a hegy közelében legeltette a nyáját. Miközben furulyázott, néhány juh elbitangolt. A juhász keresésükre indult, s estére egy híján meg is találta a juhokat. Rábukkant a hiányzó bárány lábnyomaira is, amelyek a hegyre vezettek. Követte a nyomokat. Egy nyitott vasajtóhoz ért, mögötte barlang szája tátongott. Bentről báránybégetés hallatszott. A fiú belépett a barlangba, s a vasajtó nagy csikorgással nyomban bezárult mögötte. Egy nagy szakállú öregember jött elő, és így szólt hozzá: *„Ha ide bejöttél, innen már soha többé nem mehetsz ki. Ne félj, jó sorod lesz. Ezt a hét kád kincset kell őrizned. De vigyázz, hogy senki el ne mozdítsa a kádakat, mert mindegyik egy-egy tengerszemet takar. Ha valamelyik kád elmozdulna, a tengerszem vize elöntené a falut, elpusztítana mindent a környéken.”*

Közben az öreg juhász a fia keresésére indult. A nyomok után eljutott a zárt vasajtóhoz. De hiába verte öklével az ajtót, nem nyílt ki. Ettől kezdve minden éjfélkor elment az ajtóhoz. Néhány nap múlva a dörömbölésre kijött a nagy szakállú öregember, és azt mondta neki, hogy a fiának jó dolga van, de soha többé nem mehet haza, mert örökre itt kell maradnia őrizni a kincseket. György-napkor azonban kinyílik az ajtó, s a fia pár percre kijöhet, akkor majd beszélhet vele. Így is történt: György napján az öreg viszontlátta a fiát. Attól kezdve, amíg csak élt, minden György-napkor felment a hegyre a barlang elé, hogy néhány szót váltson a fiával.

A hegyet a beneiek a juhászról Kelemen-hegynek nevezték el.

A vasajtó azóta is kinyílik minden György-napkor, kilép rajta Kelemen, lenéz a falura, majd visszatér a barlangba őrizni a kádakat.

SZÉPASSZONY DOMBJA (I)

A nagypataki határban, Bereg megye délkeleti lapályán a bortermő nagymuzsalyi híres hegyek aljában, a Vérke bal partján egy kies domb emelkedik. Hogy emberi kéz alkotása és az ősrégiség munkája, az látszik fekvéséről és a formájáról is. A folyó túlsó partján a hegyvonaltól dél felé –

azt beszélik – egykor Endre tábora állott. Ettől a kortól szájról szájra szállt a történet, hogy ez a domb jele egy szomorú tornak. A köznép a mai napig is „Szépasszony dombjára”-nak hívja.

De ki is volt, s mikor élt ez a szerencsétlenül járt szép?

* * *

Élt ezen a tájon egy gróf Dobos nevű főnemesi család, s volt annak egy Ilka nevű lánya, aki éppen akkor lépett a kétszer nyolc tavaszába, a legszebb korba: tizenhat éves lett. Szép volt Ilka, megannyi szép hölgy királynéja. Aki csak látta, mindenki magasztalta, az egyszerű köznép meg egyenesen szép tündérnek nevezte. De nemcsak a külseje volt szép, hanem a lelke is nyájas és ártatlan. Boldog volt, aki a közelében lehetett. Különösen egy-egy ifjú levante legeltette rajta szívesen a szemét.

Egy nap jókedvében, meg azért is, hogy örömet szerezzen a lányának, gróf Dobos így szólt:

– Készülj, Ilkám! Jövő héten, majd Szent Mihály napján, búcsúra megyünk Lampertházára. – Beregszászt abban az időben még Lampertházának hívták, mert majd ezt a későbbi nevét egy pástor emberről kapta.

A szatmári főispán, Miké derék fia, Bálint, gróf Dobos udvarában szolgált. Ezeket hallva, így fordult az urához:

– Édes bátyám, ha engeded, én is elmegyek veletek. Talán még az is meglehet, hogy Ilkával teljes búcsút nyerhetek.

– Ó, te is jössz, hogyne jönnél – mondta a gróf –, csak ismerkedj a világgal és az ott megforduló daliákkal. S mint hogy ottan a levanték tusát szoktak tartani, próbálj te is velük kiállani!

– Kedves dolgot mondasz, bátyám. Magyar vér folyik ereimben, a kard s a dárda jól forog ifjú kezemben, és nem magyar az, s nem levante, aki fél a tusától, én sem ijedek meg egy magam formától.

– Nono, öcsém. A napot csak lemenve dicsérd! Hiszem majd, ha látom! Meg lehet a vitézt tetteiről is ítélni!

* * *

Elközelgett Mihály napja. Dobos szép Ilkájával és hozzá illő pompával felkészült, s útnak indult. Bálint is felszökkent büszkén szép barna ménjére. A társaság még aznap beért Lampertházára.

Szent Mihály napjára virradóan meghúzták a harangokat, hogy a hívek felkészülhessenek a búcsúra. Már a mise előtt tele volt Dobos szállása. Ment a sok deli ifjú legény, hogy a csodálatos szép lányt lássa. Boldog volt,

aki vele csak egy pár szót is válthatott, de a legboldogabbnak mégis Bálint érezte magát, mert a leány reá pazarolta a legszebb pillantásokat.

Amikor a harangok harmadszor utolsót kondultak, mindenki letérdelt, hogy imádkozzék. Ilka is térdre ereszkedett. Angyalnak hitte, aki látta buzgóságát, szelíd arcát, tiszta ártatlanságát.

Amióta a világ világ, volt rossz ember és lesz is, s bemegy a templomba is. Ez történt most is. Bevetődött a templomba Kankó, egy vár harambasája és háromszáz vérszomjas haramiának a vezére. Lampertházán járt, betért hát az imádkozók közé, és mivel le volt bocsájtva sisakjának a rostélya, senki nem ismerte meg. Meglátta Ilkát, a szép angyalt, s azonnal feltette magában, ha törik, ha szakad, Ilkát elhurcolja várába. Kérdezgette a mellette állóktól, hogy kinek a magzatja az a gyönyörű lény. Minthogy a tigris szívét is átjárja a szerelem, ő is eltökélte magában, ha szép szerint nem lehet, megszerzi fegyveresen, akár még életek árán is.

Hírül akarta hát adni a dolgot Nyalábnak, kenyeres pajtásának, és kérni őt, hogy segítsen kivitelezni gonosz tervét. De amíg még Nyaláb társaival megérkezik, addig ő kémlelődik.

Vége lett a búcsúnak. Délután tusára készült a sok levente. Megtudta ezt Kankó, és azt is, hogy a szép Ilka szintén ott lesz a viadalon. Farkas szívét ártatlan bárányéra cserélte. Mint mások, ő is beállt a vívni szándékozók sorába, s páncélosán fekete sisakjában elvegyült közöttük.

Töméntelen sokaság gyűlt össze a szabad, sík mezőn. Mindenki látni szerette volna a viadalt, s azt, hogy ki lesz a legerősebb és a legügyesebb a levonték között. Harsogtak a tárogatók, vijjogtak a kürtök, rúgtak, vágtak a ménnek. Vágyakozón tágra nyílt szemekkel bámultak az ifjak és vének.

Ilka a hölgyek társaságában volt, s kezében egy koszorút tartott, akár csak a többi lány. Mindegyik koszorúnak a pántlikájára ki-ki a saját nevét hímezte, hogy a koszorút odaadja majd egy-egy győztes vitéznek.

Jelt adtak, s megkezdődött a viadal. Két vitéz vágatott ki a seregből. Dárdát szegezve rohantak egymásnak, hogy kivesse egyike a másikat a nyeregből. Ha ez elsőre nem sikerült, újból összecsaptak, míg a gyengébb a földre nem került vagy ki nem esett a dárda a kezéből.

Beregszász határában Szabadmező volt a neve, ahol az ilyen tornának volt a helye.

Már több pár is összemérte az erejét, amikor Bálintra került a sor, akivel a fekete sisakos páncélos vad Kankó fogott kezét, mert közben észrevette, hogy Ilkának Bálint kedvesebb, mint a többi vitéz, s azt gondolta, ezt legyőzni lesz igazán dicső tett.

Szorult kebellet állt Ilka, remény és kétségbeesés között figyelte a viadalt, tartotta kezében a koszorút, amelyet Bálintjának kötözött. Csendes

fohász szállt el ajkairól, szerelmes szíve egyre hevesebben dobogott, alélt lelke csendesen sóhajtozott: „Teljék be dicsősége Miké egy fiának!”

Összecsapott a két lovag, csattant a dárda és a pajzs. Bálint és a lova egy pillanatra megingott a rettenetes ütéstől. Kankó, az ismeretlen zsvány már kezében érezte Ilka koszorúját. Reménye azonban hamarosan szertefoszlott. Bálint, amint megérezte ellenfele roppant erejét, amennyire csak bírta, összeszedte magát, s teljes erejéből úgy rontott az ellenfelére, hogy kiverte a dárdát annak a kezéből. Ezzel vége is lett köztük a tusának. Kankó vesztesen, megszágyenülve sarkantyúba kapta a lovát, s bosszút forralva elvágatott. Megfogadta magában, hogy ezt a kurta napot halmozva visszaadja, bár vesszen el haramiáinak apraja vagy nagyja.

Bálint boldogan vette át a győztesnek járó koszorút. Örült Ilka is szívből, hogy az egy ilyen derék daliáé lett.

Még egy ideig csatáztak egymással a vitézek, majd pedig egy másik mezőn lovaikkal versenyeztek. Egészen Búcsúig vágattak, majd onnan visszatértek. Az első pályadíjat egy tarpai legény vasderes paripája, a másodikat Bálint arab fajta barnája nyerte. Gróf Dobos adta át nem kis büszkeséggel mindkettőnek a jutalmat.

Ezzel a játéknak vége lett. Mind hazamentek a vitézek, vagy a szállásukra hajtottak. Bálint hazafelé menet kötőféken vezette a lovát, s lopva átkarolta Ilkát, így lopja be a szerelem szikrája is magát az ifjak szívébe, és csak akkor vehető már észre, ha lángot vetett. Köztük is szaporodtak napról napra a szerelem jelei.

A gróf és családja csak másnap készült haza. Úgy döntöttek, hogy a Tiszáig elkíséri őket néhány vitéz.

* * *

Kankó, ahogy a Szabadmezőről elvágatott epés gyomorra, hol bosszútól lángoló, hol a szegyetől sápadó ábrázattal repült tova lován sásfészke felé, ahol már várt rá Nyaláb pajtása. A tűz szikrázott két szeméből és dühös tekintete mutatta, hogy most valóban szörnyű baj érhetne.

– Még mióta eszem tudom – szólt Nyalábhoz –, ily nagy gyalázat próbált fejemen nem esett. Száz vipera dülja keblem, gyilkol a pokol mérge, vér nélkül el nem csendesül vért szomjazó férge. Gondold meg, ahogy ma Lampertházára mentem, szokásom ellenére a vesztetre a templomba tértem. Most is szédül még a fejem, kápráznak szemeim. Szégyen fog el, ha elmondom: ellágyultak érzéseim. Olyan angyalt láttam, hogy olyat még nem, amióta a fogam kicsírázott. A pokolban is szenvednék érte láncot. Olyan szép volt, oly buzgó, hogy elkárhozott szívem őt látva szinte már imádkozott. Enyémnek kell lennie, paj-

tás! Most, vagy soha! Segíts rajtam, mert ha nem, taszítasz örökös, mélységes pokolba. Különben is, mindegy már nekem! Meggyalázott, becstelenné lett a mai naptól az életem! Képzeld el ezt a borzasztó, átkozott mai napot! Egy kölyök ma délután a tusán velem összeecsapott – ezer mennykő, minden ördög, te már ismeresz engem, hogy eddig még senki le nem győzött –, de ez a rossz fattyú kiütötte a dárdát a kezemből. Vér csepegett tán mérgemben – hidd el – akkor a szememből! Ez már mind megesett, hanem most vagy soha többé nem, dúlt szívem haragját, bosszúmnak mérgét ki kell öntenem!

A Tiszától jöttem, láttam, hogy a csarodai úton apja mellett ült a gyönyörű amazon. A kölyök meg vagy húsz éhenholt katonával kísérte őket, hánytatva magát büszkén a lovával. Őkémét és a kísérőket a pokolba kell küldeni, de azt a kedves teremtest meg nem szabad érinteni! Annak majd én magam leszek az őrzője, gondviselője. Holnap éjjelre ide vele, legyen a Kankó nője! Nahát, most figyelj! Harminc legénnyel indulj Csaroda felé! De vigyázz, hogy nélkülem semmibe ne fogj! Én elmegyek kémkedni. Délben a Megálljban várj rám! Okosan, csendesen, mindenütt vigyázva járjál! A rossznak éjszaka virrad. A gonosz tettnek éjszaka kell, hogy takarja a bűnt és a könyörületet!

A Megállj egy elpusztult kocsmá volt a Szipa partján a Márki erdő mellett.

* * *

Nyaláb harminc válogatott legénnyel Csaroda felé nyomult. Mire a hajnal pirulni kezdett, Kankó meg Lampertházára érkezett, s az egyik orgadája házában pálinkázott. Még akkor is gyötörte a rajta esett gyalázat. Hogy terve jobban sikerüljön, egy vándor barát csuháját öltötte magára. Orgadája adott neki egy zarándokköpönyeget, egy vándorbotot, egy ócska, kopott barna süveget. Ezt magára öltötte, vendéghaját, szakállat ragasztott, s így, csalárd zarándok képében indult szembe magával a halállal.

Bebotorkált gróf Dobos szállásán a pitvarba, s alamizsnára várakozott. Amint Bálint meglátta, alamizsnát nyújtott neki s megkérdezte, hogy honét való, és merre járt mostanában.

– Édes úrfi – szól Kankó reszkető hangon – nyomorult, bús életem remény és vigasztalás nélkül tengetem. Hogy mi kínoz, az úrfinak én azt el nem mondhatom. Elég az hozzá, hogy a Szentföldre vitt az ostoba indulatom. Mostan onnan jövök, de alig-alig húzom már a lábaimat. Ah, de csábító hibámat még most sem tudom megvetni!

– Szegény ember, hát hol lakik? – kérdezi Ilka, aki bentről hallotta a beszédet. Igen sokat járhatott!

De amint kitekintett az ablakon s meglátta az izmos Kankót, kételkedni kezdett szavaiban: „Vajon nem fillent-e? Hogy hordhat egy ilyen ember

mankót? A sok járás-kelés a testet elapasztja. Ennek meg, né, milyen tüzes, pirospozsgás az ábrázata!”

– Biztosan a melegségtől van – szól közbe a gróf.

– De atyámuram, azok a villogó szemek milyen vizslák!

– Hidd el, Ilkám, a te szemeid csalatnak.

Kankó közben Bálint szavaiból megértette, hogy a gróf tüstént indul, amint a szálláson az ebédjét elköltötte.

Ő is visszatért gyorsan orgazdjához. Lángolt a két szeme, méreggel telt el újra gonosz vére. Lehányta magáról a barát gúnyját, előhozta s megnyergelte vasderes paripáját. Felült rá, és egyenesen a Megállj felé vágtatott. Szinte habzott alatta a futástól a szegény pára. Mire megérkezett, már várták Nyaláb vitézei.

Közéjük lépett, s keményen így kiáltott:

– Kedves bajtársak! Ismerem elszánt, hű lelketek, az egész világ csudálja majd vitézségeket. Kedves Nyaláb, lelkem másik fele! Veled élek, veled halok, ez a dolgok veleje! Mi a máséra rászoktunk. Vagy győzelem, vagy halál! Vagy az egyik, vagy a másik ránk talál! Gróf Dobos ma ezen az úton, itt az Égresen keresztül jön kevés kísérvél. Mi gyorsan rajtuk csapunk, hisz a bátor elszántsághoz mi már úgyis hozzászoktunk, s nem riadtunk meg egy kis embermészárlástól. Egy lányka lesz velük, annak viszont kedvezetek. A többi kincs, rablott jószág legyen a tietek. Aki gyáván megszabad, azt az én dárdám vagy kardom vasa küldi a pokolba, különben ne legyen a nevem harambasa. Nesztek, foglalóul a prédából egy–egy máriás, fogjátok! Most az út mentén az Égresben kétfelől lesben állunk, s ha jelszót adok, mindnyájan kirohanunk rájuk.

Estefelél járt már az idő, amint a gróf családja és kísérete a Csaroda vizét átlábalta. Jándnál szándékoztak átkelni a Tiszán. Odáig kísérték volna a leventék az utazókat. Szörnyen ellepte a zsvány abban az időben a környéket. Nagy híre volt Kankó és Nyaláb vezér zsvány csordájának. Nem volt tanácsos magánosan utazni. Ezért kísérte hát a csapat a grófot.

Mielőtt a Tiszához értek volna, keresztül kellett menniük az Égresen, ahol Kankó és zsványai álltak lesben. Alig tettek pár lépést, a zsványok máris rájuk rontottak.

– Rajta! Öld! Vágd!

Maga Kankó a sűrűben félreosont. A gróf és a kísérő vitézek kardra kaptak, és csakhamar négy zsvány harapott a fűbe. Bálint Nyalábbal csapott össze, s bár annak baltája megsértette kezét, de a haramiavezért mégis derekasan megvagdalta. Ilka a veszélyt látva ájultan csuklott össze a szekérben. Kankó hirtelen előugrott rejtekéből, kiemelte a lányt a kocsiból, s már majdnem a lovára kapta, amikor Bálint bőszen odaugratott és rákiáltott:

– Ereszd el! Különben szívedet tüstént általverem! Ilka feleszmélve sikoltott. Bálint sem volt rest, akkorát sújtott kardjával Kankó karjára, hogy nyomban eleresztette a lányt. Derekasán aprították a kíséző leventék is a zsványokat, akik hamarosan a sűrűnek vették útjukat. Ők sem tétováztak, hanem gyorsan tovább indultak. Egy meghalt katonájukat magukkal vive Jándra érkeztek. Eltemették a halottat a Tisza partján, s elváltak egymástól. A grófék átkeltek a Tiszán, a kísézők meg visszafordultak.

* * *

Csendesen élt gróf Dobos egy darab ideig szép dobosi várában Ilka és Bálint társaságában. Szinte már családtagnak tekintették a fiút, amióta Ilkát Kankó kezei közül kiszabadította. Ilka bátrabban járt-kelt társaságában, tréfálkozott vele, de összeszorult a lelke mindjárt, ha Bálint nem volt mellette. Meg is esküdtek titkon egymásnak, hogy soha el nem válnak.

Egy ízben, amikor a várkertben hármasban sétáltak, így szól a gróf nagy komolyan Ilka Bálintjához:

– Bálint fiam! Ma kaptam atyádtól levelet. Azt írja, hogy küldjelek haza hozzá. Siess, mert ő már öreg és beteges, s az öreg embernek maholnap készül a sírja. Azt szeretné, hogy még addig megházasodj, amíg ő él, és légy te a főispán Szatmáron, foglald el a székét. Kinézett számodra már egy szép leánykát is, az ispánságod felől is kész a legfelső határozat. Szándékodban én mindig támogatlak, de ezek szerint házamtól most már búcsút kell venned.

És te, Ilkám, jó leányom, ha atyádat igazán szereted, tudom, hogy akaratom ellen nem szegülsz. A derék Baktay Vince szüleivel kötött egyezségünk szerint vele fogsz a jövő héten kezni.

Persze, mindezt csak akkor találta ki a gróf, mert észrevette ő már régen a két ifjú egymás iránti szerelmét, csupán próbára akarta őket tenni.

– Most te, Bálint, tehát szépen hazamegy, majd húshagyó hétfőre eljössz hozzánk menyegzőre.

Mint mikor a mennykő lecsap egy ház sarkába s lakói bálvánnyá változnak, úgy megrémült egyszerre a két szerelmes.

Térdre hulltak a gróf előtt, s amint szólni tudtak a csapások fergetegétől, így könyörögtek:

– Atyám, bátyám, inkább ölj meg bennünket, de ne szakítsd szét a szívünket. Egy érzés, egy lélek lakozik már örökre a mi keblünkben. Mint jó atya, ne ellenkezz velünk, hanem inkább add ránk áldásodat, és mi is áldani fogjuk még sírodban is haló poraidat.

A gróf szíve sem volt kőből, megesett az ártatlan szerelmeseken.

– Keljetek fel – mondta –, s várjatok egy keveset, mert Bálint apja tényleg írt a fia házasságával kapcsolatban.

Bement a házba a levélért, s amint visszatért, átadta Miké levelét fiának, Bálintnak.

– Itt van, olvasd atyád akaratát!

Bálint, mint engedelmes, jó fiú, aki atyja akaratát és szavát soha nem kárhoztatta, mindig tiszteletben tartotta, remegő kezében tartva gyorsan átfutotta a levelet.

Ilka, míg a fiú olvasott, könnyektől fátyolos szemeivel várakozóan Bálint arcát figyelte. Közben úgy érezte magát, mintha a vérpadon állna, s most olvasnák fel előtte a kegyelemlevelet.

– Édes atyám! – kiáltott fel Bálint, és Ilkát forrón átkarolta. – Te az enyém, én a tied!

– Ah, kedveseim – mondta a gróf –, én csupán az érzéseiteket akartam próbára tenni, hisz láttam egymás iránti hűségüket. Látom, fiam, te Ilkátam tiszta szívből szereted, s mind szereteted, mind rangod megegyezik a miénkkel.

Azonfelül neked köszönhetjük Ilkámmal még az életünket is. Legyetek hát egymáséi, és tegyétek boldoggá öreg napjaimat!

Megpecsételték hűségüket, hatalmas lakodalmat csaptak. Bálint kedves Ilkáját saját várába röpitette, s boldogan éldogéltek az igaz szerelem forró ölében.

De semmi nincs úgy és nem is lesz, hogy ne változnék. Változik az élet, változik a boldogság, mert a sors csapásaitól nem véd meg sem fegyver, sem pajzs.

Azonban el van fedve szemünk elől a jövőendő tükre, s nem láthatjuk meg, mi van a lepel alatt.

* * *

Amióta Bálint Ilkáját várába vitte, gróf Dobos egyedül élt szomorú magányában. Endre király seregében szolgált fia, György, aki követte a nagy királyt a Szentföldre. Az uralkodó igen szerette és megbecsülte a bátor vitézt, mert kardja előtt nem állhatott meg a pogányság.

Fél év is eltelt már, hogy Ilka kontyot tett fejére, amikor híre futott, hogy hazatérnek a Szentföldről a magyar seregek.

Amint Endre király visszatért hazájába, vele együtt az áldás, a jó rend és a béke költözött országunkba. Megígérte a szentséges atyának, hogy itthon is terjesztője lesz a szent vallásnak, s megtéríti Drákot, a vad oláh herceget még akkor is, ha ellene sereget kell vinnie.

Drák, a pogány herceg és népe Máramaroson lakott, amelynek magas bércei eddig nem láttak erőszakot. Endre nem oszlatta fel seregét, hanem ide parancsolta 80 ezer legényét. Ott szállt táborba, azon a kellemes síkon,

amely Borzsova, Vári, Badaló és Gecse közt terült el. Két nap múlva Drák herceghez követeket küldött, s arra kérte, hagyja el pogány hitét és vegye fel a keresztet. Míg Endre követei Máramarosban jártak, vitézei közül, akik e vidékről származtak, sokan szabadságot kértek.

Hazatérhetett apja házához az ifjú Dobos gróf is, és vele együtt rándultak el Ilkához a Szamos mellékére. Majd Bálint és Ilka kísérté vissza az ifjút Beregbe, Endre táborába. György bemutatta egyetlen nővérét a királynak. A király megcsodálta szépségét, és szívesen vette tisztelgését. Meghagyta Györgynek, hogy míg seregével itt táborozik, testvérét, Ilkát haza ne bocsássa, biztosítja, hogy itt nem fog unatkozni.

Bálint tehát kedves feleségével a közeli Baktán szállt meg Baktay Barnabás házához, hogy ne legyenek távol a király főhadiszállásától.

* * *

A zsvány Kankó dúlt, fosztott mindenfelé, rettegésben tartotta e tájat. Híre eljutott Endre királyhoz is. Miután megértette, hogy Kankó és Nyaláb mennyi siralmat okozott, ellenük nem kis csapattal az ifjú György grófot rendelte olyan parancsal, hogy pusztítsák el Kankó fészket, verjék szét vad csordáját, s mentsék meg tőlük e vidéket.

Kémei által meghallotta ezt Kankó, vak dühében összesípolta az egész zsványhadat, otthagyta fészket s ellepte a környék erdős táját. Tudomására jutott az is, hogy Bálint Ilkájával Baktán van megszállva. Feltette magában, hogy majd rájuk ront csordájával. Meg is valósította volna szándékát, ha György gróf egy elfogott zsványtól meg nem értette volna titkos célját. Úgy rendelkezett hát, hogy serege Bakta határában rontson rá a zsványokra. De Kankó ravasz volt, nem a síkság felől közelítette meg a helységet, hanem a Kishegy felől. Átgázolt a folyón, ott, ahol Baktát a legközelebb vélte, és felgyújtotta a falu legszélső házát. A nép odacsődült, s míg a tüzet oltotta, ő addig Baktay Barnabás házára támadt. Berontott a házba és mindenkit megölt dühös tigris módjára. Baktay és Bálint szintén a tűznél volt, szerencséjükre, mert most kiömlött volna mindkettőjük vére. A zsványok hamarjában kikutatták a ház kincseit. Megragadták és megkötözték Ilkát, majd az ájult asszonyt maga elé emelte a nyeregbe. A gaz zsványok ezután az erdőn keresztül ügetve igyekeztek elérni a Korongerdőnél lévő hidat, nem is sejtván, hogy György katonáival ott ellenük lesben áll. Amikor a vitézek észrevették a közeledő zsványokat, minden oldalról körülvették őket. Amint Kankó ezt észrevette, kölykevesztett orosz-lánként nekivágott a kordonnak. A katonák úgy aprították a zsványokat, ahogy nekik tetszett. Vértük és lovaik vére belefolyt a közeli patakba és pirosra festette a habokat. Ezért lett Vérke a neve a pataknak.

Kankó vágtatott már csak egyedül szép prédájával, az ájult Ilkával. Nem győzte csodálni még ekkor sem az alélt hölgy szépségét. De sem a jóhoz, sem a széphez nincs érzéke a gonosznak. Amikor látta, hogy a szép Ilka semmiképpen nem lehet az övé, levetkőzve minden emberi érzését, az asszony szívébe verte törét és ledobta a lováról. Mozdulatlanul, önvérében heverve feküdt a porban, amikor a Kankót üldöző György meglátta testvérét. Megtorpant kővé meredten, csak a feje szédült a fájdalmas bódulattól. A zsványokat üldöző legények is megtorpantak egy pillanatra, sajnálattal tekintettek az elhervadt szépségre. Kankó pedig kihasználta a pillanatnyi döbbenetet, átvágta magát a kordonon, s mint a szélvész, úgy repülte át a síkságot gyors paripájával. Utána eredtek többen is György vitézei közül, de utol nem érheték.

Utolérte viszont a sors büntetése, megfizetve neki a sok rablást, fosztogatást és gyilkolást. Amint vágtatott és a búcsúi erdőnél lovával beleugratott a folyóba, a víz nyomban elnyelte. Véresen felbukott még három ízben a felszínre, de aztán végérvényesen elnyelték lovastul a habok. Azóta nevezik ezt a helyet Lóhalálnak, a vizet pedig Basa vizének.

Endre király hallva szegény Ilka szerencsétlenségének a hírért, a baleset helyére sietett, s amikor látta a ledőlt szép virágbokrot, amelyhez hasonlót keveset lát a világ, elfogódottan bús könnyeket hullatott a szép tetemre, hisz a király is csak ember, megindul a szíve az ilyen balesetre. Jött gróf Dobos és Bálint is a nagy bánattól elszorult kebellet, ájultan roskadtak a rideg holttestre. Nem lehet azt a keserűséget és fájdalmat leírni, amit ilyenkor egy embernek ki kell bírni. Száraz szemekkel kísérték szóltanul mindketten Dobos Ilka lelkének szép merev házát. György sátorában terítették ki a holttestet, míg elkészítették számára az örök hajlékot. Endre király parancsára sírját azon a helyen ásták meg, ahol drága életétől megfosztották. A király parancsot adott ki minden katonájának, hogy a tündérszép asszony nevének örök emlékezetéül egy-egy süveg földet töltsön mindegyik a sírhalmon felül. A sír halmozódott, emelkedett, míg belőle a máig is fennálló „Szépasszony dombja” lett.

* * *

Időközben a Drákhöz küldött követek is megtértek jó hírrel, mert kedvesek voltak Drák számára a király üzenetei.

Endre maga is felment Ugocsába. A róla elnevezett Király házán szállt meg. Innen látta Kankó és Nyaláb haramiák várait, amelyeket fáradságaiért Dobos Györgynek adományozott. Később Zsigmond király néhány faluval egészítette ki, majd a Perényiek alkották szép birtokká.

A szerencsétlenség után Bálint eltűnt örökre. Később, akik látták, azt a hírt keltették felőle, hogy a nagyberegí erdőben remete lett belőle. A remeteségének helyén később egy helység keletkezett, s ez a falu róla kapta a Remete nevet. Úgy tudják a régiek, bár már sok század telt el azóta, hogy az összehordott domb tetején ciprusfák közt hajdan egy kereszt állott. Sokszor láttak ott egy remetét térdelni, a bús holdvilágnál a kereszt előtt imádkozni, míg egyszer szegényt ott halva találták, s kedves helyén, a dombtetőn a kereszt tövébe eltemették.

SZÉPASSZONY DOMBJA (II)

A másik monda a XI. századból származik.

Dobos gróf a mai Bakpuszta körül lakott. Hatalmas úr volt, Endre királynak bizalmas embere, egyetlen lánya Ilonka. Endre király éppen Borzsova és vidékén táborozott. Kankó a szőlősi vár ura, hírhedt rablóvezér embereivel Lampertházára ment álruhában, s a templomba is befurakodott, ahol meglátta a serdülő 16 éves és híres szépségű Dobos Ilonkát, beleszeretett, eltökélte magát, hogy minden áron megszerzi. Mivel Dobos gróf kastélya katonákkal, s cselédséggel volt telve, s így odaférkőznie és tervét keresztülvinnie lehetetlen volt, miért is cselhez folyamodott.

Emberekkel felgyújtatta a közeli hegy alatti kunyhókat, s míg a katonaság és cselédség a tűz elfojtásával bíbelődött, a kastélyban védtelenül hagyott Ilonát rabjává tette, s nyeregbe magához véve elnyargalt.

A rablást mindjárt észrevették, s a rablót üldözőbe fogták, nemcsak a gróf, s emberei, hanem a király parancsa szerint a katonaság is, sőt a király is az üldözők közé vegyült.

Kankó lova a kettős tere alatt mindinkább fáradt, s a közte és az üldözők közötti távolság mind szűkebbé vált. Látva a rablót, hogy így ép bőrrel nem menekedhetik meg, a Szépasszony dombja helyén a leányt kardjával átdöfte, s a lóról levetette. A király, s a gróf megkönnyezték a szép Dobos Ilona elvesztését, s a király parancsot adott a katonáinak, hogy mindenik 2–2 sisak földet öntsön e szomorú emléké helyre, hogy a későbbi nemzedék is megemlékezzék e szomorú eseményről. 200 000 vitéz emelte örök emlékül e dombot Dobos Ilona sírja felé.

Kankó tovább rohant s üldöztetve a Vérke mentén Bucsúhoz ért, s azon túl, hogy Beregszász alatt a Vérkén átúsztatni akart, a víz alá merült lovasul, s ott veszett.

SZÉPASSZONY DOMBJA (III)

Muzsalytól délre, a kanyargó Vérke bal partján egy emeletnyi magasságú kerek domb emelkedik ki a környező rónaságból. A domb jól látható a vonatból is. „Szépasszony dombjának” nevezik a messziről feltűnő nagy halmot, amelyről a nép körében a következő szép, de igen szomorú rege kering:

Dobos András beregi ispán lánya, Ilka, hétországra szóló híres szépség volt; atyjának büszkesége.

Sokan rajongták körül a világszép Dobos Ilkát. Különösen két ifjú iparkodott elnyerni kezét: a szelíd lelkű Mikefi Bálint és a vad, szenvedélyes Nyaláb, a róla elnevezett sziklavár ura. Dobos András inkább a hatalmas várúr felé hajlott, Ilka szíve azonban Mikefi Bálint felé húzott, s hiába nógatta, beszélte rá atyja, ő mégsem akart Nyaláb felesége lenni.

A makacs apa végül úgy határozott, hogy a vetélytársak bajvívás útján döntsék el, kié legyen kettőjük közül Ilka. Akkortájt Beregszászon éppen harci játékokra készültek. Az egész város lázban égett. Gyülekeztek a kócsagtollas, bársony köntösbe öltözött daliás leventék, táncoltatták a város terén bogláros paripáikat.

Végül elérkezett a várva várt nap, a harci játékok napja. Összecsapott a két vetélytárs is. Mindkettő kemény legény volt. A szerencse azonban Mikefinek kedvezett. Hosszas, elkeseredett viadal után sikerült neki dárdájával kiemelni a nyeregből Nyalábot, ki tehetetlenül terült el a porondon.

Igy hát Ilka jogosan lett Mikefi Bálint felesége. Nyaláb izzó szenvedélye azonban nem nyugodott bele Ilka elvesztésébe.

– Nem úgy! – kiáltott fel. – Az égre vagy a pokolra, nem úgy! Beállok rablónak, haramiának, de Ilka az enyém lesz!

És rövidesen Nyaláb a vidék réme lett: összeszedett cimboráival rabolt, gyújtogatott, zsarolt. Fülébe került ez András királynak, aki haragjában kiadta a szigorú parancsot: el kell pusztítani Nyalábot, vad haramiáival együtt! Parancsa végrehajtását Mikefi Bálintra és ennek sógorára, Dobos Györgyre bízta. Csakhogy Nyaláb is résen volt, s közben nem feledte el, mi vitte a haramiaságra. Mint hálója közepén zsákmányára a pók, úgy lesett ő is várából a jó alkalomra, hogy Ilkához férközhessen és őt magáévá tegye.

– Föl, cimborák! – szólott, miután megtudta, hogy Bálint is ellene van kiküldve. – Nem őrzi már a komondor az udvart, szabad a vásár. Majd most nekem turbékol Bálint úr gerlicéje, de nekem ám! Ha-ha-ha!

Az egyik házat felgyújtották Bálint falujában, hogy a figyelmet eltereljék, s mialatt a nép odasereglett, hogy a tüzet eloltsa, addig Nyaláb cimboráival – a tűz nyomán támadt kavardást és zűrzavart felhasználva – Bálint házát rabolta meg, dúlta szét. Az ijedelemtől alélt Ilkát Nyaláb fölkapta a

nyergébe, és elvágatott vára felé. Mielőtt azonban átkelt volna a Vérkén, Bálint csörtetett elő, aki arra kalandozott vitézeivel és most a tűz hírére falujába igyekezett.

– Nyaláb! – ismerte meg a rablólovagot. – Egy nővel nyergében... falumból jön... Istenem... csak nem...

És megindult a vad hajsza. Bálint pihent paripája hamarosan utolérte Nyaláb duplán terhelt lovát.

– Állj meg, bitang zsvány! És tedd le terhedet, mielőtt széthasítom gaz fejedet! – harsogott Bálint.

Nyaláb látta, hogy veszve van, és pokoli gondolat cikázolt át agyán: ha Ilka nem lehet az övé, senkié se legyen. Tört döfött az asszony keblébe, leejtette lováról a testet és hátra kiáltott:

– Nesze hát, vigyed!

Ezzel beugrott lovával a Vérkébe, hogy átúszta. De a ló megbotlott, lába beleakadt a hínárba és lovasával együtt odaveszett.

Ilkát ott helyben temették el a Vérke partján. Mindegyik harcos földet hozott a pajzsán és rászórta a sírra. Hamarosan nagy halom keletkezett a sok összehordott földből. És elnevezték a nagy sírhalmot „Szépasszony dombjának”.

Eddig szól a rege.

(Mikor Lehoczky Tivadar 1879-ben ásatásokat végzett a dombon és környékén, római pénzek kerültek elő. Azután is találtak a dombon római pénzt, többek közt itt került elő Commodus római császár ezüst dénárja (Commodus az időszámításunk szerinti második évszázad végén, 180–192 körül uralkodott). Lehet, hogy valamely közelben tartózkodó római légió őrhelyéül szolgált a magas halom. Ez a körülmény azonban nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a dombon a későbbi századok során nem játszódtott-e le valamely hasonló szerelmi dráma, amely az említett rege keletkezésének forrásául szolgált.)

SZÉPASSZONY DOMBJA (IV)

(Strófákba szedett népi rege)

*Szép Bereg lapályán, Muzsaly hegyek alján,
Ó, állj meg egyszer majd a Vérke pataknál.
Állj meg egyszer, állj meg Szépasszony dombján,
Gondolj a múlt időkre, hűtlen szeretőkre,
Hallgasd meg, a szellő mit susog felőle...
Déli verőn a nap, heverészik a nyár,*

*Bálint bojtár, hússöl a Vérke patakánál,
Furulyáján, szépen kicifráz egy nótát,
Szerelmes szívének a furulya szót ad.
Arra jön az úr, a báró úrfi kényes,
Maga, lova, neve, mind híres és fényes...*

– Hogy hívnak te fickó, nevedet megmondod?

Ha velem beszélsz, akkor kapd le a kalapot!

– Az én nevem Bálint, Bálint bojtár vagyok,

Így ismernek engem, Vérke partján lakok.

Uraságnak a juhait őrizem,

Ezzel keresem keserves kenyerem.

– Derék fiú Bálint, gyere katonának,

Keresztes had, csak rád vár, vitéz bajnokának.

– Megkövetem szépen, szeretnék én menni,

Szeretnék én bizony, kardos vitéz lenni.

Az igaz, hogy én csak bojtárnak születtem,

De nem savó, piros vér van a szívemben.

Jobb léssen így nékem élni, legeltetni,

Jobb nékem az édes babám szeretgetni.

– Babád is van-e hékás? Hű, az angyalát!

Hallod, hívd elő a rózsád, szaporán hát!

– Igen bizony, van ám mennyasszonyom is már,

Évig leszek bojtár, évi bérem lejár.

Tulajdon kezemre veszem át a nyáját,

Tulajdon asszonyom őrizi a házat.

– Mutasd meg az édesbabád, az angyalát!

Halló, hívd elő a rózsád, szaporán hát!

– Nem arra kell a lány, másnak mutogatni,

Úrnak mutogatni, de nincs jobb maradni...

Itt van uram, itt jön szívem szép Ilonkája,

Öreg gulyás lánya az én szívem párja...

Báró úrfi csak néz, majd elnyeli szemmel,

Szája nincs, csak hallgat, nem jár esze renddel,

Nem jár esze rendén, rápattant a nagy tűz,

Ráemelte szemét, szeme pillantását,

Báró úrfi máris hívja száz csatását...

– Halljátok legények, halljátok-e hajdúk,

Bálint bojtárt itthol, jaj, dehogyis hagyjuk.

*Ha nem jön szép szóval, majd eljön kötéllel,
Vitéz lesz, nem marad bojtár szegénységgel.*

*– Álnok a te lelked, álnok, mint a kígyó,
Úgy áldjon az Isten, nincs benned igaz szó.
Ne vigy el, ne vigy el Báró úrfi, hagyj itt,
Meghasad a szívem a rózsámért addig.
Kötelet dobnak rá, gúzsba kötik, tépi!
Mint a kutya, úgy áll kilenc csatás néki,
Kilenc csatást, mint a semmit, széjjelhányja,
De meg áll egy szóra, rózsája szavára.
– Ne ölesd meg magad, édes kedves rózsám,
Elvisznek, elvisznek, majd visszajössz hozzám.
– Elvisznek, elvisznek, majd visszajövök, vissza,
Ha csak idegen föld, vérem meg nem issza.
De esküdj meg rózsám, esküdj meg az égre,
Soha nem felejtessz, eskü száll az égre...
– Életünk az Isten egyszerre szakassza,
Vérem a véreddel, egy patak fakassza.
Testem a testeddel, egy sírba nyugodjon,
Lelkem a lelkeddel, egy Istent imádjon...*

*Viszik már, viszik csatába a bojtárt,
Báró úrfi esze, már a tilosba járt.
Hazug hír, álnok szó, gyenge a lány szíve,
Szépasszony báróné lett, messze szállt híre,
Szépasszony báróné, vígan megy a sorsa,
Jobb úgy, mint tengődni, árva szegény sorba.
Selyembe, bársonyba, arany, ezüst ékszer,
Fölveszi, leteszi sorba, egyet kétszer.
Aki látja, mondja: - de arra született!
Szépasszony báróné, nem égi kezdet ez.
Jönnek a vitézek a keresztes hadból,
Sápadt a szépasszony, hátha megjön abból.
Hátha mégis meghalt, amint a hír mondta,
Hátha mégis élne, hátha betoppanna.
Kopognak a kapun, a szépasszony sápadt,
Dobognak a lépcsőn, reszketéstől bágyadt.
Kard csörren a termen, piros vére gőzöl,
Szolgákat dob félre, a szépasszony felé tör.*

– Ki az, aki itt áll, uram isten végy el,
Bálint bojtár lenne, uram isten végy el!
– Szépasszony, szépasszony, szép báróné asszony,
Cifra vagy, nyalka vagy, híres úri asszony.
Jeruzsálem földjén, odáig ért híred,
Jobb lett volna, kunyhóba várnod a híved,
De hogyha csak hír kell, esküszöm az égre
Megborzadnak, nevem emlegetésébe.
Kell arany? Kell ezüst? Lesz, mint égen csillag,
Lesz annyi, hogy téged akár belefojtlak.
Hallod-e szép asszony? Én vagyok itt, ismersz?
Kéthétre eljövök, elbújok, nem ismersz?
Nevem már nem Bálint, leszek kutyarabló,
Fegyverre találtam, hasznát veszi Kankó.

Egy hét, alig kettő, röpi, mint az álom,
Hallják, hogy mi történt a csarodai bálon.
Csarodán az urak, úri asszonyságok,
Hirtelen kankóhad, csordával tört rájuk.
Zsiványa, hajdúja, mint a fűszál annyi,
Hej, a táncot hamar abba kellett hagyni.
És mire az urak fegyvert kerestek,
Levetköztették őket tiszta meztelennek.
Nem esett meg vér nélkül az a sok rablás,
Sem a más tizedik, sem a többi száz más.
Neve is iszonyit híre is megrémít,
Kankó fészket kerüli a szél is.
De az úri vér forr, hadra készülődik,
Mikor Lampért várán kifoszt egy úrfit.
Zivataros éjjel, a rabló sincsen széjjel,
Ravasz gondolat, élükön a vezérrel.
Gyűlnek, gyülekeznek, bosszúra esküsznek,
Ím a szép asszonynak, ott fent ki jelent meg.

– Ismersz-e szépasszony, ma múlt két hete helyt,
A jöttömtől-e féltél, most vajon rettegél?
Kell arany? Kell ezüst? Van mint égen a csillag,
Száz terem egy várban, gazdaságtól csillog.
Jössz te velem mostan, viszlek a nyeregbe,
Isten az istenem, venne kegyelembe.

*És intett az asszony, elmegy vele önként,
Hátulsó kapunál, paripa vár ott kint.
Repül a paripa, Kankó nagyot fűttyent,
A várnak a négy sarka, rögtön lángra szökkent,
Égbe veti lángját, messzire világít,
Viszik a szépasszonyt, égő vára látszik.
Kitör az úr serege, ám özön a rabló,
Akármerre fordul, hangyaboly van abból.
De mit ér a nagy test, hogyha nincsen feje,
Elbánnak az urak hamarosan vele.
Hiába üvöltöz zsvány pajtás Nyaláb,
Ugyan hamar szegik a cimborák nyakát.
Utána erednek a bojtár lovának,
Kankó veszi útját, muzsalyi csúcsoknak.
Vége neki, egy ló sem bír kettős terhet,
Kettős futás alatt kidőlt, összeesett,
A báró mint a szél, olyan sebesen nyargal,
Utol is éri őt, dühvel és haraggal.*

*– Ütött a végórád! Enyém-tied Ilka,
Bálint vagyok újra, ma szállunk a sírba!
– Miért kellett így lenni, ó, te irigy, ó, jaj,
Ölj meg Bálint, ölj meg a nagy esküszóval!
– Életünk az isten, egyszerre szakassza,
Vérem a véreddel, egy patakba fakassza,
Testem a testeddel, egy sírba nyugodjon,
Lelkem a lelkeddel, egy istent imádjon!*

*Az ég is megdördül, a föld is megrendül,
A hű lélek elszáll már a hűtlen testből.
Föltetszik a hajnal aranyos sugára,
Holtan ölelkező, szegény árva párra.
Báró úrfi teste, darabokra szerte,
Kóválygó hollóhad, károg misét érte.
Tettük őket sírba, nyugodjanak együtt,
Raktunk rá sok földet, hogy megemlegessük,
Süveggel hordtuk rá, míg hegy nem lesz itten,
Hűtlen szerelemben, hogy ítél az Isten.*

KÍGYÓS

Régen a Szernye–mocsár nádasaival és ingoványaival egészen a domboig nyúlt fel. A környező hegyeket és halmokat hatalmas erdőrengetegek borították. Az egyik domb tisztásán álló kunyhóban élt egy öreg remete egyetlen lányával, Rózsikával. Valamikor a király első vitézei közé tartozott, felesége pedig egyike volt az ország legszebb asszonyainak. Asszonya azonban hűtlenül elhagyta, s a vitéz a király kegyeit is elveszítette. Emiatt fényes lovagi öltönyét fölcserélte a remeték durva darócruhájával. Minden öröme egyetlen leányában, a világszép Rózsikában volt.

Rózsika a remetekunyhó környékét valóságos tündérkertté varázsolta. Nagyon szerette a virágokat, ápolta, öntözte őket. Egy napon, amikor éppen a virágait locsolgatta, lovas vitéz ugratott elő a vadonból. Mielőtt a lány apjához futhatott volna, a vitéz leugrott a lováról és mosolyogva feléje nyújtotta kezét.

Az öreg remete szívélyesen fogadta az ifjú vitézt, aki elmesélte, hogy a háborúba induló király hadából való. Itt tartanak pihenőt a közelben. Ettől a naptól kezdve az ifjú dalia mindennapos vendég volt a remetelakban. A két fiatal szív szerelemre lobbant. Az ifjú megfogadta, hogyha szerencsésen visszatér a hadjáratból, feleségül veszi és birtokára viszi a lányt.

Eljött a búcsúzás napja. A királyi tábor sátort bontott. Rózsika izgatottan tett-vett. Virágfüzérrel díszítette fel azt a padkát, ahol üldögdélni szoktak. Már mindennel kész volt, amikor eszébe jutott, hogy a legszebb rózsafáról szakít egy pár szál virágot, amit majd szerelmese sisakjához tűz. Hadd emlékeztessen őrá e pár szál rózsra a nagy úton. Nem vette észre a rózsabokor tövében lapuló mérgeskígyót, és amikor a rózsza után nyúlt, a kígyó megmarta.

Az ifjú vőlegény, aki vágatva érkezett a búcsúzásra, már holtan találta szerelmesét. A bánattól az öreg remete is magába roskadt.

Nagy fájdalmat érzett az ifjú vitéz és fogadalmat tett: ha épségben visszatér a hadjáratból, ő is remeteségben tölti le hátralévő életét kedvese sírja mellett.

Fogadalmát meg is tartotta.

Az ifjú remetét sokan felkeresték bánatában, sőt egyes családok le is telepedtek hajléka körül. Lassan kis falu fejlődött ki itt, amelyet a szomorú történet emlékére Kígyósnak neveztek el.

KASZONY EREDETE (I)

Régen, első királyaink idejében, midőn északnyugatról a Tisza és keletről a máramarosi hegyláncolat képezte harminc mérföldnyi hosszú rengeteg vadonban még csupán egyes pásztorok, néhány határőr, a királyi vadászok, s a

világot kerülő magános remeték és vezeklő zarándokok tartózkodtak s a közösségi élet e tájon még jó formán ismeretlen volt, a Tiszamentében elterült erdőkben egyes kápolnák, imaházak keletkeztek, mint Tiszaújlakon, az Ilo-nának szentelt kápolna és tovább azon csörgedező bő forrással ellátott magaslát lejtőjén, melyen ma Kaszony városka áll, egy szent Katalinnak szentelt imola, mely később, midőn közötté helység képződött, nevét a kápolna védszentéről, Kata asszonyról nyerte. A hagyomány szerint, az eredeti kisdéd imaház, a mellette később, állítólag annak emlékére, hogy Szent László itt verte meg 1086-ban a Salamon segítségére berohant kunokat, Szent László tiszteletére emeltetett új templomhoz sekrestyéül ragasztatott volna.

KASZONY EREDETE (II)

Élt a mai Kaszony táján egy gazdag és vallásos asszony, Kata. Építtetett egy kápolnát. Ennek híre ment az egész környéken és sokan jártak a kápolnába imádkozni. Akik messzebből jöttek, mivel a kápolna ritkaság számba ment, pár napra le is telepedtek. Itt tartózkodásuk alatt látták, hogy milyen termékeny föld terül el a kápolna körül, megkérték Kata asszonyt, hogy engedje itt letelepedni őket és fogadja cselédei közé.

Mindig többen és többen telepedtek le, úgy, hogy lassan egy kis falu keletkezett, melyet Kata asszony falujának neveztek el. Később csak Káasszonynak nevezték, majd Kászonynak és végül Kaszonynak.

A GUTI KINCS

Munkáctól délre a lapályon, tölgyes erdők közt fekszik egymás mellett a két Kis és Nagy Gutnak nevezett magyar helység, melyeknek alapítója hajdan állítólag a Gutkeled család lett volna.

Kis Gutnak szélén némi földtöltések látszanak, melyekről az a vélemény, hogy itt hajdan vár volt, mely kis Munkácsnak neveztetett. Ez a Szernye-tóból kiszakadó Jaszινό és gáti Nagyvíz nevű folyók egyesülésénél, szigetszerű magaslaton, mintegy kétholdnyi területen fekszik. A népmonda szerint, a várhely közepén hol némi épületek nyoma is szemlélhető, hat arany ökör, ugyanannyi arany eke és arany béres lenne eltemetve. Megkísérlék ugyan többen már a kincset kiemelni, azonban mint hogy arra való ember még nem született, a kincs minden ásó nyomnál mélyebbre és mélyebbre sülyedt s így fel is hagytak a további kutatással...

NAMÉNY KELETKEZÉSE

A rege szerint, midőn Árpád honfoglaló seregével Munkács vidékére ért és itt negyven napig pihent, kémelő csapatokat küldött szét a környékre, névszerint (név szerint) délnyugatnak a Tisza felé Zoardkapitányát, ki Jándnál a folyóhoz érven, itt lovas csapatát e szavakkal „Ugorj na!” – neki indítá a Tiszának, mely helyen később a mai Ugornya falu keletkezett, átmenvén pedig a folyón, midőn annak túlsó partján kiszállt, e vezény szóval „Na menj!” továbbmeneszté csapatát a Nyír felé, hol azután, midőn a portyázók a környék termékenységről s a vadak és halak bőségéről meggyőződtek, megtelepedtek s a mai Namény városnak alapítójává lettek...

SZERNYE TÓ KELETKEZÉSE

Egykor évezredek előtt, a miocén korszakban midőn még tenger borítá Munkács vidékét s annak mélyéből az itteni és Beregszász vidéki vulkanikus hegyek a belső forrongó tűztől tolatva emelkedtek föl, a mai Szernye mocsár központján a tűzhányó tölcsér (kürtő) mélyedést képezett, mely idővel, midőn a tenger eltűnt, a lerakódás által lassanként betöltetett, de teknőszerű mélyedését folyvást megtartá, úgy hogy öble a tó fenekéül szolgál. E tó terjedelme most 28,684 hold és vizét nem csak a körötte félkörben emelkedő hegyek patakából, hanem a beleömlő eső- és hévízből is kap.

A nép természetesen más eredetét adja a Szernye tónak, regélvén, hogy hajdan e területen sűrű erdőség volt, melynek némileg mélyedt közepén rablók tanyáztak, kik a vidéket rémületben tarták s kiket megerősített helyökről kiszorítani nem lehetett. Végre összeállított a vidék összes népsége s egyesült erővel csatornákat ástak a táj központja felé, melyek azután hó olvadáskor annyira ellepték azt vízzel, hogy a tanyájukban megszorult rablók kénytelenek valának elmenekülni s a tó állandóan megmarad, melynek azután a rettegett hely emlékezetére, Szörny nevet adtak...

A SZERNYE TÓ LIDÉRCE

E tónak katlanszerű öble különösen esős időben szerfölött megtelt vízzel, s akkor az megközelíthetetlen. Különben is a horpadt buckós tó közepén, s hínárjain embermagasnyi füvek, nádak, gyékény, széles lapulevelek, törpe tövis és fűzfák, rekettye, s egyéb nyurga bokrok nőnek, még helyenként

mohos pázsit alatt rejtett víz és iszap lappang, s a hínárok és tó virággyökei közt fekete kígyók, nadályok, gyíkok, s egyéb rut (rút) állatok hemzsegek, a széleken és kiálló gorondokon növény bozót, égres és nádasban fekete víziser-
tések, csikászfarkasok, kószáló rókák s egyéb ragadozó vadak tanyáznak.

Nem csoda tehát, ha a nép, mely e félelmetes helynek nem egy életet áldozott, még más szörny állatokról is regél. Különösen emlegeti a Zomognak elnevezett lidércet, mely szerint a tóban tenyészik, a csúszó-
mászóknak osztályába tartozik, mennyiben sem lábakkal sem szárnyakkal nem bír, mintegy 80 cm hosszú és 30 cm vastag henger alakú teste csupasz, s kígyószerűen mozog s képzelhetlen gyorsasággal halad. Szeme szája szik-
rázik, igen falánk és vérengző. A monda szerint egy kondás, midőn csűrhé-
jét a tó szélén legeltette, halla egyszer, hogy egyik malaca szokatlanul visít;
utána nézvén tehát meglátta, hogy a leírás után ismert szörny azt fogában
viszi a tó felé. Erre a kondás baltáját ügyesen dobá a szörny fejébe, hogy
ott rekedt, s a lidérccel együtt eltűnt. Évek múlva aszályos nyáron a kondás
a tó árterén egy különös csontvázra akadt, melynek koponyájából kiálló
baltában elhajított tulajdonára ismert...

Általában a lidércről való hit, e tájon mindenütt honos, csak a fogak kü-
lönbözők. A ruthének véleménye szerint e csuda állat, mely a jércének a
hónalj alatt kiköltött kis gömbölyű tojásából is kikél, a legkisebb nyíláson is
bejuthat a házba, különösen a kéményen és kürtőn át; s kit gyűlöl, annak bajt,
ellenben kit szeret, s megkedvel, annak kincset, gazdagságot szokott hozni.
Innen van, hogy arról, ki hirtelen meggazdagodik, szokás mondani, hogy a
lidérc hord neki pénzt.

A BORZSA VÖLGYE

BORONKA VÁR ROMJAI

A sebes vizű Borzsa egyik mellékvölgyében, meredek hegycsúcson rejtőznek az ódon Boronka vár romjai. Hogy ki építette a várat, arról nem szól a krónika. A nép a vár építését egy pogány hitű hercegnek tulajdonítja.

A pogány hercegnek háromlábú táltos lova volt. Patáira a patkót visszafelé verték fel, hogy senki se tudhassa, milyen irányba lovagol a herceg. A táltos egyik hegycsúcsról a másik hegycsúcsra is át tudott ugrani.

A herceg kegyetlen volt és sanyargatta a népet. A várhegyet a szomszédos hegy csúcsával egy függőhíd kötötte össze, amelyről a pogány herceg forró vízzel öntötte le az alatta elmenő köznépet. Végül is az agyonsanyargatott nép megsokallta a kegyetlenkedést, fellázadt a gonosz herceg ellen és az éjszaka leple alatt a vár alá vonult. Itt meggyújtották a fáklyákat, megfújták a kürtöket, megpergették a dobokat és óriási zajjal megindultak a vár ellen.

A zajra felriadt álmából a pogány herceg, s nem tudván mire vélni a dolgot, ijedtében felpattant háromlábú táltos lovára és menekülni próbált.

A háromlábú táltos egy ugrással a Kicsera csúcsán termett, majd a Plitnára ugrott, ott azonban megcsúszott a lapos sziklán és lovasával együtt a mélybe zuhant, ahol mindketten halálra zúzták magukat. A Plitnán még most is láthatók a háromlábú táltos patkójának nyomai a kőlapon. A gazdátlan várat a nép feldúlta és felgyújtotta, nehogy oda más zsarnok ülhesen be. Azóta áll a vár romokban.

A pogány herceg sok kincset harácsolt össze. Sokan keresték, de senki sem tudta megtalálni, mert maga Belzebub őrizte a kincset. Egyszer azonban a boronkai molnár egy mókust látott eltűnni a sziklahasadékban. Utánabújt, megtalálta a kincset és hazavitte. De odahaza, amint elkezdte számolni a sok aranyat és egyéb drágaságot, hirtelen rosszul lett. Egy évig betegeskedett és az orvosok nem tudták megmondani, mi a baja. Erre aztán a molnár elment egy javasasszonyhoz, aki azt tanácsolta neki, hogy vigye vissza a kincset és akkor meg fog gyógyulni. A molnár szót fogadott, visszavitte a rejtékhelyére a kincset és meg is gyógyult. Azóta se merte senki keresni a kincseket.

MUNKÁCSI JÁRÁS

MUNKÁCS EREDETE (I)

A ladomériai és a galíciai fejedelmektől kapott útmutatás szerint a Vereckei-szoroson bejöttek a magyarok Pannónia földjére. Éjnek idején a rengeteg erdők között érkeztek meg, s a síkságra érve tábornok ültetők. Álmos vezér arra a hegyre vonta fel sátorát, amelyen jelenleg a bazilita atyák kolostora áll, a Hadúr főpapja meg azon a hegyen telepedett meg, ahol most a vár magasodik. Hajnalhasadtakor, amikor a sereg felébredt, Álmos megsejmelte a tájat, s látta, hogy a szomszédos sziklahegyről vastag füst emelkedik az ég azúrkékje felé.

Álmos ezt valami ellenséges őrcsapat jelzőtüzeinek vélte, s rögtön küldte kényeit, hogy megtudják a dolog mibenlétét. A visszatérő lovascsapat adta hírről Álmosnak, hogy a főpap mutat be hálaadó áldozatot a „magyarok nagy Istenének”, amiért a vándorokat minden akadályon szerencsésen idevezérelte. Ősi szokás szerint kövér fehér mént vágott le. A fejedelem főembereivel maga is megjelent az áldomáson, és nagyon megtetszett neki az a hely. Arra kérte a főpapot, hogy cserélje fel vele, azzal a hellyel, ahol az ő sátora van felállítva. Sokáig vonakodott az ősz pap, míg végre engedett a sok unszolásnak, különösen amikor egy szép fehér paripát is kapott jutalmul. Amikor megtörtént a csere, Álmos erre a hegyre vonta fel sátorát, s azonnal hozzákezdett a vár alapjának a megvetéséhez. A sereg negyven napig pihent itt, s az idő alatt meglehetősen előrehaladt a vár építése.

Amikor letelt a pihenésre szánt idő, az egész sereg Ungvár felé indult, csak az építők és az azok mellé rendelt segédmunkások maradtak hátra. Ekkor történt, hogy az agg Álmos átadta a fejedelemséget Árpádnak, mivel a honszerzés nagy munkája erős vállakat igényelt. Árpádot ősi szokás szerint pajzsra emelték, és közakarattal vezérnek választották.

Ungvár bevétele után a magyarok Szerencsre értek, ahol ismét tábornok vertek. Ide érkeztek meg azok, akik a munkácsi vár építésén dolgoztak, miután őket mások váltották fel a munkában. Tőlük kérdezték, hogy milyen állapotban van a vár, s mint folyt a munka. Mivel a követ, fát és egyébbet csak a vállukon nagy munkával voltak kénytelenek a sziklahegy ormára felhordani, így feleltek: „Isten mentse meg ellenségünket is az olyan helytől, felette munkás hely vala ez”. E hagyomány szerint nyerte a vár és a városa a Munkás vagy Munkács nevet.

MUNKÁCS EREDETE (II)

A fejedelem a Csernek-hegyen ütötte fel a sátrát, míg a táltos a róna közepén levő magányos hegyen. Álmos reggel felkelvén az előtte elterülő síkságot szemlélte, amikor észrevette, hogy a magányos hegy tetejéről sűrű füstfellegek szállnak fel. Ellenséges őrtűznek vélte, ezért azonnal csapatot menesztett oda, de hamarosan értesítették, hogy ott a főpap hálaáldozatot mutat be. Maga is elment az áldozás helyére, s ez annyira megtetszett neki, hogy a maga sátrát ezen a hegyen ültette fel, a főpapot pedig a Csernek-hegyre költöztette. A 40 napos pihenő után Álmos a magányos hegyen erődtmény építését rendelte el. Mivel a vár építése nagy fáradságba került, Munkásnak vagyis Munkácsnak nevezték el.

ÁLMOS MUNKÁCS ALATT

Munkács vidékén él a szóhagyomány, hogy Álmos vezér honfoglaló seregével a Beszkid határhegyen s a Latorca völgyön át éjnek idején ért Munkácsnak a hegyek közül sík térre kibontakozó környékére. Álmos ragyogó fejedelmi sátorát a Latorca jobb partján emelkedő azon sziklahegy lejtőjére vonta fel, mely ma Csernek-hegynek nevezetik. A melyen a baziliták, görög egyesült szerzetesek díszes kolostora áll; míg a magyarok főpapja, a táltos tovább, a monostorhegytől mintegy félóra járásnyira a rónán magánosan emelkedő azon sziklahegy ormán telepedett le, hol most a munkácsi vár magaslik. A rege szerint, hajnalban, midőn a kelő nap aransugaraival elárasztá a vadon síkságot, melyet ekkor rengeteg őserdők borítottak, az emelkedett helyről leírhatlan gyönyörrel tekintte szét Álmos, áldván a gondviselést, mely őt őseinek földére vezette s midőn szemébe tűnt, hogy a sűrű lombos fák sudarain felül emelkedő hegyoromról füstoszlop tolul az ég felé, ő ellenséges őrtűznek vélvén az égő máglyát, lovas kémelő csapatot küldte megtekintésére, mely csakhamar azon hírrel tért vissza, hogy ott a főpap a magyarok istenének hálaáldozatot nyújt; minek következtében ő is fényes kíséretével azonnal oda száguldott, s áldozat helyén öröm és hálával eltelt szívvel jelen volt, midőn a táltos áldást monda a haza megszentelt földére! Később ide hozatta át a fővezér sátorát s midőn serege a várdomb alatti árnyas síkságon pihenésre telepedett, ő alapját megveté a várnak, mely mivel az anyagok felhordása a meredek és úttalan sziklabércre nagy erőfeszítést igényelt: Munkácsnak nevezték el; míg mások e nevet onnan származtatják, mivel a honfoglaló seregnek ide érkezése nagy munkával s erőfeszítéssel járt...

KOCKAVETÉS

Midőn a magyarok Munkács vidékét elfoglalák, a vadon rengeteg erdőkkel borított síkságon s a hóval födött havasok és határhegyek lejtőinek völgyeiben csupán egyes pásztorok tartózkodtak, kik marhákat legeltetvén, azokkal egyik helyről a másikra barangoltak. A Beszkideken a szomszéd rutének szabadon jártak át legelésző csordáikkal s gazdátlanok tekintették a néptelen vidéket. Midőn azonban Álmos hódító seregével Halicsországon győzelmesen átvonult, a galíciai herceg, ki kíséretével együtt mezítláb jőve a fővezér elé, kétezer ruthén íjászt és háromezer fejszés parasztot adott melléje, hogy ezek az utakat egyengessék. Így Álmos az ungi és galíciai határt képező Osztrahavas mellett a sztryi völgyből lebocsátkozott Laturkára, s innen a mai Alsó Vereckére, míg a sereg másik része az Oprecec nevű galíciai határszéli falun át Szkotárszkára, s innen a hankoviciai és vicsai regényes szűk völgyeken keresztül a Latorca mentében Szolyva vidékére hatolt; honnan a szentmiklósi és podheringi akkor rengeteg erdő borította völgyön át Munkács rónájára ért.

Itt Álmos akképpen intézkedett, hogy a hűségi esküt letett ruthén parasztokat, kik vele együtt bejöttek, kívánságukhoz képest, a határhegység, a mai Beszkidek alá telepíté őrségül; még is, hogy az idegen népséget szemmel tarthassa, közéjük magyarokat is telepített, számukra tanyákat, vagy mint akkor nevezték, szállásokat kijelöltetvén, melyekre a magyar vitézek sorsvetés útján kerültek. Ily tanyát jelentene Munkács közelében Kockaszállás, lentebb Tiszaszálka, míg Oroszvég Munkácsnál az oroszoklakta terület határvonalat jelölé.

A MUNKÁCSI VÁR KÚTJA (I)

A Kárpátok lábánál, a rónaságból kiemelkedő magányos sziklakúpon áll Munkács harci dicsőséggel övezett vára. Korjatovics Tódor herceg alakíttatta át a XIV. század végén. Ő építette a lakótornyot, melyet aztán később „őregtoronynak” neveztek. Az őregtorony alatt egy mély kutat vájattott a sziklába emberfeletti munkával. A herceg azonban el volt keseredve, mert a vájárok már átvájták az egész várhegyet, a csúcsától egészen az aljáig, de víz még mindig nem volt a kútban.

Elkeseredésében a herceg egyszer így kiáltott fel: „Egy zsák aranyat adok annak, aki vizet varázsol a kútba”.

Hirtelen csak elébe toppan egy kis sötét bőű, mokány emberke.

– Ha jól hallottam, herceg, egy zsák aranyat ígértél annak, aki megcsinálja, hogy legyen a várkútban víz.

– Úgy is van – felelte Tódor herceg.

A kis mokány ember erre a kútba ugrott. A mélyből moraj hallatszott és kengáz csapott ki, utána pedig megcsillant a víz.

A kis ember kibújt a kútból, s azzal búcsúzott el a hercegtől, hogy másnap eljön a zsák aranyért, addig készítse elő.

Tódor herceg csak most döbönt rá, hogy elhamarkodott ígéretet tett. Honnan vegyen ő most hirtelen annyi temérdek aranyat?

A herceg udvari bolondja látta, hogy gazdája teljesen odavan. Odasompolygott hozzá és megkérdezte:

– Miért vagy annyira elszomorodva, komám?

– Még kérde? Hát honnan vegyem azt a sok aranyat, amit meggondolatlanul megígértem.

– És te kikötötted, milyen nagy legyen az a zsák? Nem? Hát akkor nincs baj. Lökj neki oda egy kis zsákocskát.

A herceg úgy is tett. Amikor a kis emberke másnap eljött aranyért, oda lökött neki egy apró kis zsákocskát.

A kis emberke méltatlankodni kezdett, de a herceg kioktatta, hogy hát az alkuban nem volt meghatározva, milyen nagy lesz a zsák.

Pedig a kis emberke maga volt Belzebub, és dühében, hogy őt, a vén ördögöt, így becsapták, belevetette magát a kútba, s még most is lehet halani néha, amint ott a kút mélyében dühöng.

A MUNKÁCSI VÁR KÚTJA (II)

A herceg az Öregtorony sziklába kutat vájatos. Az emberfeletti munkának azonban sehogy sem akart beérni a gyümölcse, már átvájták az egész várhegyet, a csúcstól egészen az aljáig, de víz még mindig nem volt a kútban. Az elkeseredett herceg ezért felajánlotta, hogy egy zsák aranyat ad annak, aki vizet fakaszt a kútban. Ekkor megjelent egy zömök kis emberke, és beugrott a kútba. A kút fenekéről borzalmas hangok törtek elő, morajlások, csörgés-csattogás közepette az ámuló közönség meglepetten tapasztalta, hogy alant az annyira óhajtott víz megcsillant.

A kis emberke, aki nem más volt, mint maga Belzebub, a vén ördög, kimászott a kútból, és a herceg elé állt jutalmául. A herceg öröme azonban nem volt felhőtlen. Miből fizesse ki ezt a kis emberkét, hiszen nincs is ennyi temérdek aranya. Az udvari bolond ura segítségére sietett: „Sose búsulj, Uram! Nem volt az kikötve, hogy mekkora legyen az a zsák. Adj neki egy kis zsákocskában egy pár garast!” A herceg megfogadta a tanácsot, és egy kis zsákocskába bele tettek három aranypénzt, és odaadták a

kis emberkének. Belzebub ekkor jött rá, hogy bizony őt, a vén ördögöt Munkács várában ilyen csúnyán rászedték. Mérgében szitkozódott, átkozódott és újra beugrott a kútba. Morgolódását a kút fenekéről még évszázadokon át lehetett hallani.

A MUNKÁCSI VÁRKÚT MONDÁJA (III)

Száz évvel a honfoglalás után sem sikerült a hajdani palánkvárat ostrommal bevenni. Mintha egy mesebeli óriás emelte volna, éberen őrködik csaknem ezer éve Munkács vára a kúp alakú hegytetőn. Kővárat a XV. században építtetett belőle a podóliai fejedelem, Korjatovics Tódor, aki itt rendezte be fejedelmi udvarát.

Hónapok teltek kőhordással, alapozással, gazdag szépségben emelkedett a hegy csúcsán a lakótorony, épültek a szállások a középső udvaron a várbelieknek. Ám az asszony nép egyre mondogatta, milyen nehéz a völgyből vizet hozni a főzéshez, tisztálkodáshoz, milyen keserves a Latorcában mosni, s a vizes ruhát felcipelni a várba. A katonalegények nem szóltak, csak mogorván jártak itatni a folyóhoz a völgybe reggel-este.

A fejedelem egy napon kiadta a parancsot:

– Ássatok kutat a vár udvarán!

Sűrögtek-forogtak, mértek-számoltak a mesteremberek, a jobbágyok pirkadattól sötétedésig, olykor az est leszállta után fáklyafénynél is hordták vödörrel, kosárral, majd kocsikkal a kemény sziklát. Mélyült-mélyült a kút, visszhangzott sziklába vajt fala, de víz nem fakadt abból. Hónapok óta folyt a serény munka, hiába.

– Zsák aranyat adnék annak, aki vizet fakasztana! – sóhajtott Tódor úr.

Kis veres emberke pattant a herceg elé:

– Betartod-e a szavadat? Zsák aranyat adsz a vízért?

– Ígértem, így lesz!

– Pecsétes írást adj róla!

– Jöjjön a deák, hozzon tintát, papírt!

– Nem úgy ám! Vérrel írd, pecsételj!

– Takarodj a szemem elől, senkiházi! – mutatott a várkapu felé a herceg.

Kinyújtott mutatójja hegyén azonban vércsepp buggyant.

– Írd, herceg, írd! – ismételtette a veres kisember.

Megszületett az írás, meg is pecsételtetett.

Három nap, három éjjel csikorgó zakatolás hallatszott a kútból, olyan, mint mikor a malomkerekek közé kavics kerül. Durak, a fejedelem udvari bolondja a kút kávjánál hallgatózott. Hegyezte a fülét, lélegzetet sem vett, mert ezt hallotta:

*„Veres a hajam, görbe a szarvam,
Senki ember nem fog ki rajtam,
Véren vettem írásodat,
Elveszem az aranyadat!”*

Megrettent a bukfencvetegető púpos ember, nem szólt senkinek, de mindig a fejedelem körül csetlett-botlott.

Negyednap pitymallatkor kénszagú füst tört fel a mélyből, majd szikladarabok repültek a magasba. Vízszugár szökellett az ég felé. Visszahullva a kiásott kútba, hallani lehetett, mint loccsan a mélyben. Szaporán leeresztették a vödröket az emberek, és jó ízű, jéghideg vizet húztak fel. A várnép apraja-nagyja a kútkáva körül tolongott, mindenki a víznek örvendezett.

Ekkor toppant a kis veres ember a nagyúr trónja elé:

– Ihol a víz! Hol az arany? Hol a zsák arany?

– Estére megkapod, megígértem! Jöjj érte alkonyat után!

Az emberke eltűnt, mintha a föld nyelte volna el. A fejedelem búnak eresztette a fejét, sóhajtozott:

– Honnan vegyek én ennyi aranyat? Hol van nekem egyszerre zsáknyi kincsem?! Elvitte a vagyont javát az építés, katonáskodás...

– Egyet se búsulj, komám! Mekkora zsákot ígértél a vízért? – sompolygott elő a bolond.

– Nem esett szó a nagyságáról, csak zsáknyi aranyra szerződünk!

– Nohát, akkor nézd a bohócsipkám! Ez is zsáknyi, csak kisebb, inkább zacskónak mondanám. Ekkora vászonba varrasd a járandóságot!

Mikor lebukott a nap a Kárpátok felett, előkerült a veres kisember:

– Ide az aranyat, herceg!

– Itt van a jussod! – nyújtotta a fejedelem a zsákocskát.

– Fukar csaló vagy, nagyúr! Nem erre szerződünk!

– Zsák aranyat ígértem, a zsák méretéről nem szólt a megállapodás!

Mintha porzana a drága szőnyeg, füst szállt a díszteremben szerteszét, s a kisember eltűnt.

Napokig lesték a kutat a várbeliek, de nem történt semmi szokatlan. Ám minden alkonyatkor mormogás hallatszott a mélyből. Ismét Durak merészkedett a kútkávéhoz hallgatózni, ő fejtette meg az üzenetet:

*„Görbe szarvam, csavaros agyam,
Egy bolond fogott ki rajtam!
Nem kaptam sok aranyat,
Szíthatom a parazsat...
Hát a pokolba velem!
Belzebúb az én nevem!”*

(A munkácsi vár kútja 86 méter mély. Az 1700-as években a 71. méternél titkos alagutat vágtak a falába, amely a Latorca partjával köti össze a várat. A legendás kút romlásnak indult, de néhány éve helyreállították és a várral együtt kedvelt, látogatható emlékhely. A monda „beszélő” neve: Durak – szláv eredetű szó, köznyelvi használatban bolondot jelent).

NAGY LAJOS KIRÁLY MUNKÁCSON

Erzsébet királyné a XIV. században különös pártfogásban részesítette a vidéket, itt s főleg Beregszászon gyakran megfordult, sőt királyi udvart is tartott. Mária hasonlóul gyakran látogatta a vidéket, kétségtelenül Lengyelországgal való viszonya miatt is. Így történt, hogy 1351. évben, midőn Lajos király a litvánok ellen indult, seregéhez a beregi várnépség Marocsa itteni főispán vezénylete alatt is csatlakozott. Azonban Lajost nem kísérelte útjában szerencse, mert Belz vára ostromlásakor egy rá hajított kő által megsebesülve, majd életével áldozott s így visszafordulni kényszerült. Seregét elhagyván ő csekély kísérettel, melyben Marocsa főispán, Laczfí Miklós és Pál és Laczfí István fiai Dénes és Miklós, valamint Fráter János áldozár, beregszászi lelkész s a király gyóntató papja és történetírója kiemeltetnek, Fejéroroszországon és Ladomérián, s az Olt és Szeret folyókon át ruthén havasokhoz – a határszéli Beszkidekhez értek; innen a Latorca és Vicsa völgyeken, meredélyes, járatlan utakon, a megáradt patakokat veszélyek közt gázolva, négy napig a legnagyobb erőtetéssel haladtak s élelemhiány miatt csupán kevés babbal táplálkozhatván, annyira kimerültek, hogy lovaikból négy százat kellett hátrahagyniuk, azoknak gallyrügyeken kívül más takarmányt nem nyújthatván; a harcosok pedig szintén sínylődték, így a nevezett áldozár a szenvedett éhség miatt annyira elgyengült, hogy önerejéből sem lovára ülni, sem leszállni nem bírt; végre azonban Munkácsra érve, nagypénteken az itteni várban némileg kipihenték fáradalmait, hanem azután a király Nagyváradra ment, hol Szent László sírjánál földre borulván, hálát adott szerencsés megmeneküléséért...

A MUNKÁCSI KOLOSTOR KELETKEZÉSE

A XIV. században Munkács környékét még nagy erdőség borította; a Latorca partjain rengeteg erdőség terült el, melyben a vadak neme, még a bölöny (bölény) is tenyészt. Nem csoda tehát, hogy a férfiak lovagias időtöltésül a vadászatot akkor is szívesen gyakorolták. 1360-ban, mint a szóhagyomány

is tartja, Koriathovics Tódor litvániai és podóliai herceg bírta Munkácsot és uradalmát, ki azt a királytól azért kapta, mert az elpusztult és néptelenné e tájbeli háromszáz helységet Litvániából behozott ruthénekkal megnépesítette... Egy alkalommal Tódor, kit munkácsi hercegnek is címeztek, a Latorcabal partján a Csernek-hegy lejtőin vadászván, azon helyen, hol most a kolostor áll, egy óriáskígyó által megtámadtatott, melyet hosszú viaskodás után Szent Miklós segítségül hívása mellett annak oltalmával győzhetett le (fogadásához képest, azon helyen, hol a szörnyeteget megölte, hálából Szt. Miklós tiszteletére alapította a klostrot, a szerzetnek Bubuliska és Lauka helységeket adományozván). Az eredeti igénytelen kolostort, mely kétszer elpusztult és változott, végre 1766-ban Rácz Demeter, gazdag munkácsi kereskedőnek fia végleg lebontatta, s helyébe a mostani díszest építteté.

A SZARKAHEGYI SZENTELT KÚT

Munkács vidékén s a ruthének lakta völgyekben sokhelyütt az országút és ösvények mentében források buzognak, melyeket a nép Szent Kutaknak nevez és tart. Gyógyerőt tulajdonít nekik; vízében megfürdik és sebeit megmossa vele; azután ruhadarabokat, vagy abból letépett rongyokat, foszlányokat felaggat a forrásokat környező fákra vagy bokrokra, azon hitben, hogy ezáltal baját is ott hagyja. Az ily Szent kutak és Szent vizek kétségtelenül a pogány korból maradtak emlékezetben ma is hagyomány alapján, különös tisztelet és kegyelet tárgyai. A Munkács keleti határánál, Podhering helység felett emelkedő Szarka hegy ormán, a népmonda szerint, egykor apácázárda állott, mely lakói erkölcsseinek romlottsága miatt elsüllyedt, s ez alkalommal annak kútjába a harang is beesett. Ennek vize azóta gyógyerővel bírónak tartatik, s azért a vidékiek által Szent Kútnak tiszteltetik; sőt a nép koronkint még most is képzelet hallani, amint az elsüllyedt harang a hegy gyomrában zúg, mi mindannyi vést jelent...

A DERCENI HEGY (I)

Dercen község határában van egy hegy, amelynek pár ezer évvel ezelőtt még nyoma sem volt. Abban az időben az egész felvidék északon hatalmas egységes sziklatömbből, délen pedig végeláthatatlan síkságból állt.

Történt abban az időben, hogy két ördög nagyon megharagította az Úristent. Kevélyek, engedetlenek voltak, amit egy ideig csak tűrt az Isten, de amikor javulni semmi áron nem akartak, letaszította őket az égből. Az egyik a déli

rónaságra esett, és pedig olyan szerencsésen, hogy még horzsolást sem szenvedett, de a másik, aki az északi sziklatömbre pottyant, bizony lábát törte.

Sokáig ült szomorúan a törtlábú ördög a magas sziklatömbön, amely körülbelül ott állhatott, ahol ma a hatalmas Sztoj hegység, és unalmában megbolondult. Akkor még nem voltak emberek, akiket megronthatott és rosszra csábíthatott volna, nem volt tehát semmi szórakozása és foglalkozása.

Mikor nagysokára hatalmas lábcsonjtja összeforrt, kivágott magának egy tölgyfát, amelyből egy egész erdő terült el a sziklatömb alatt, ágait letördelte és a vastag törzset, mint egy botot kezébe fogva, bicegve ördögtársa keresésére indult.

Messze, lent, a nagy síkságon talált rá társára és végtelenül megörültek egymásnak.

A hegyi ördög sírva mesélte el balesetét és megemlítette, hogy gyakrabban kéne találkozniuk, hiszen nincs semmi szórakozásuk és így agyonunják magukat. Csak az a baj, hogy a sziklatömb, amelyen székel, nagyon meredek és a lefelé járkálás rajta bizony veszedelmes. Pedig milyen jó dolog is lenne elbeszélgetni és visszaemlékezni a régi jó napokra, amiket az égben töltöttek.

Mikor az alföldi ördög legközelebb visszaadta társának a látogatást, a nagy mászásban annyira kiizzadt, hogy szinte patakokban folyt róla a verejték. Belátta, hogy így csak nagy ritkán lehet összejönniük, sietett tehát társainak tanáccsal szolgálni.

– Barátom, könnyű ezen a dolgon segíteni. Nem kell egyebet tenned, csak a sziklatömb délnyugati oldalát kicsit behorpasztanod, hogy ez a rész kissé lejtős legyen, a fölösleges földet pedig lábbal a síkságra tolnod, hiszen ott bőven van hely.

– Engedd meg, komám – felelte a másik furfangosan –, de én nem hiszem, hogy ez a terv keresztülvihető lenne.

– Nem hiszed? – kérde az alföldi ördög csodálkozó hangon. – Pedig ez egy cseppet sem lehetetlen. Hiszen tudod, hogy mi, akik örök életre vagyunk kárhoztatva, mindent megtehetünk ezen a földön.

– Engedd meg, pajtás – felelte a hegyi ördög –, de én nem érzek magamban annyi erőt, hogy erre képes lennék. Te is csak úgy mondd, de megtenni nem tudnád.

– Nem tudnám megtenni? – pattant fel az alföldi ördög dühösen. – Nem szeretem, ha ilyen balgaságokat beszélsz. Ha akarod, fogadjunk.

– Nem bánom – felelte a hegyi ördög és keblét kaján öröm töltötte el. – De miben álljon a fogadás, komám?

– Ígérd meg – volt kész azonnal a válasszal az alföldi ördög –, hogy aláveted magad hatalmamnak és addig fogsz szolgálni engem, mint uradat, amíg ez alól fel nem mentelek.

– Jól van, komám – felelte a bicegő ördög. – Áll a fogadás, ha három nap alatt megcsinálod.

És olyat csapott társa tenyerébe, hogy belezendült az ég.

– Most pedig vonulj földre és nézd meg, hogyan teljesítem ígéretemet – mondta az alföldi ördög. – Háromszor sem kel fel a nap, és ennek a hegynek az oldalán olyan lépcsőzetes völgyet csinállok, hogy azon kényelmesen fel-le járhatsz.

Az alföldi ördög azonnal hozzálátott a munkához. Vett egy darab éles sziklát, vele jó mélyen párhuzamos vonalat húzott a nagy sziklahegy délnyugati oldalán, aztán egyik lábával megtámasztotta magát a hegy tetején, a másikkal pedig tolta lassan a földet a nagy déli síkságra. Nehéz munka volt, izzadtott szegény pára, de azért gurult a sok szikla és a föld a síkság felé. Még két teljes napot sem dolgozott az ördög és már kész is volt a lépcsőzetes völgy.

Mikor a hegyi ördög látta, hogy a társa megnyeri a fogadást, nagyon megijedt és sajnálni kezdte könnyelmű ígéretét. Elvégre nem tréfadolog alárendelni magát társának, engedelmeskedni neki évezredekken keresztül, sőt talán mindörökre, míg csak fel nem szabadítja.

Hirtelen ravasz gondolata támadt.

– Jó, jó, barátom – kezdte gúnyosan –, a lépcsős völgyet már majdnem teljesen elkészítetted, csak hogy ez a sok sziklatörmelék és föld nem maradhat ám itt a síkságon szétszórva. A fogadást csak akkor nyered meg, ha amit itt szerteszórtál, mind egy rakásba hordod.

– Nem bánom, azt is megteszem – morgott az alföldi ördög mérges hangon –, pedig kikötve nem volt. De ha már kívánod tőlem, akkor legalább mutasd meg azt a helyet, ahová összehordjam.

A szabadságát féltő ördög erre kiszemelt egy jó messze álló fát és rámutatott.

– Az elé a fa elé óhajtánám.

– Teljesüljön kívánságod – szólt az alföldi ördög bosszúsan. – De nehogy kifogást emelj újra, hogy nem a kijelölt helyre hordtam össze a törmeléket, ezért engedd magad a fához kötni, hadd emeljem a szemed előtt a halmot.

– Nem bánom – felelte jóhiszeműleg a hegyi ördög és ráállott, hogy a társa erősen a fához kötözzze.

Erre aztán az alföldi ördög hozzálátott a munkához. Hányta a sok sziklatörmeléket, földet arra a helyre, ahol a társa állott. Először azt hitte a balga hegyi ördög, hogy csak véletlenségből hányja köréje, nem pedig eléje a törmeléket, de mikor már alig látszott ki a magas halomból, próbálta a testét kiszabadítani, ám az erős kötelék és a körülötte feltornyosuló halom nem engedte. Erre irtózatos kiabálásba, bömbölésbe kezdett, szinte minden reszketett, de a mérges alföldi ördög, akit ravasz kollégája nagyon megharagított, nem törődött vele, csak dobálta egy rakásra a sok törmeléket, amíg társát teljesen be nem temette.

Így keletkezett az a szép hegy, amelyet ma derceni hegynek neveznek. Valamikor jóval magasabb volt, de egy része az alatta levő ingoványos talajba süllyedt. A kiásott lépcsőzetes völgy pedig nem más, mint a havasokból lenyúló Latorca völgye.

A DERCENI HEGY (II)

Munkáctól egy félóra járásnyira a lapályon, a Szernye tó partján elterül Dercén nevű magyar helység, mely felett egy kúp alakú mintegy 150 méternyi magas trachit hegy emelkedik, melynek alja szőlőtőkékkel van beültetve, míg egyik lejtője temetőül használatik, fent pedig hat duaiai kőoszlopon nyugvó kupolás emelvény alatti sírboltban az 1837-ben elhunyt Dercsényi János halmvai nyugszanak, ki az itteni timkő gyártásnak volt felfedezője és megalapítója.

A népmonda szerint, e hegyet egykor elátkozott ördög állította fel, még pedig akképp, hogy fogadásból, lelke árán, a Latorca völgyet mely az előtt tömör volt, kiszorítá s köveit itt a síkságon rakta össze; a hegy állítólag az előtt sokkal magasabb és terjedelmesebb volt, azonban földrengés következtében a tóba süllyedt s most csupán kupalakú csúcsa látszik ki...

ELSÜLLYEDT HELYSÉGEK ÉS HARANGOK

Munkács lapálya hajdan szerfelett posványos volt. Az azt környező hegyekről és emelkedésekről a lapályra lefolyó számos patak, a lerohanó s gyakran szerfölött gyorsan emelkedő Latorca s végre a Tisza s annak lejtőkről leömlő mellékfolyói az előtt, még a Tisza sem szabályozva nem volt, oly nagy áradásokat, örökös mocsarakat s ingoványokat képeztek, nem csodálni való, ha a nép elsüllyedt helységekről regél.

Így a hagyomány szerint, hajdan Iványi helység alatt közvetlenül a Latorca, midőn azonban egy földrengés a régi virágzóbb helységet a posványban elsüllyeszté, a folyót is dél felé sodorta, hol ma is folyik, az előbbinek régi medre jelenben is látszik a falu szélén. Az akkor elsüllyedt templom harangjait koronként most is véli még a nép hallani, főképp vihar van készülöben...

Hasonló monda szól Ó-Fornosról, mely helység a Munkáctól egy óra járásnyira, magas lejtőn fekvő Fornos falu alatt délnek a lapályos állói kor, ez azonban a Szernye tótól elboríttatván, végképp elpusztult s lakosai a jelenlegi magaslatra költöztek s az új helységet Új Fornosnak elnevezték. A tó vizébe süllyedt helység tornyának keresztye, a monda szerint, aszály idején még most is kilátszanék.

AZ IVÁNYI PAPNÉ

Iványi ruthén helység Munkács közelében. A monda szerint, midőn a tatárok e tájon kalandoztak, egy csapat bevetődött Iványiba is, s itt megpillantván a ruthén papnak hamiskás, de csinos feleségét, egyet gondolt a csapat feje, s a papot, ki a tatárt a pincében borral jól tartotta, a pincébe zárta s csintalan feleségét maga mellé a nyeregbe emelvén, azzal a merről jött, elnyargalt a Kárpáton túlra. Két nap múlva kikerülván a pap a pincéből, minthogy hívei mind kinn az erdőben rejtőztek, nem találkozott emberrel, ki őt neje nyomára vezette volna. Léván azonban a papnak egy kis tarka kuttyája, kit a papné is kedvelt s gyakran cirógatott, ez megérzé úrnője nyomát s azon elvezette a papot hegyeken-völgyeken s Lengyelországon át, mert feltette magában a pap, hogy addig vissza nem kerül, míg szeretett nejét, legfőbb kincsét meg nem találja. Fáradhatlanul mentek tehát már több hétig, midőn egyszerre a hű ebecske sajátzerű csiholással jelenté, hogy úrnője friss nyomában van. S csakugyan a pap, kinek homlokáról csörgött az izzadság, messziről megpillantott terebélyes fák árnyékában egy tanyát s a fa tövében, mohás gyepen, rég nem látott kedves nejét – a tatár ölében. Enyelegtek, csókolództak s emiatt a nagy élvezetben a közeledőt csak akkor vették észre, midőn már mellettük állá. A hamis nő azonban tétette magát, mintha nem ismerné, mintha soha sem látta volna. Hiában szólígtatá őt nyájasan, hiába mutatta nagy örömét viszonzlásán, a nő még anyanyelvét is megtagadá.

E nem várt fogadtatás s szörnyűséges meglepetésében nem tudott a jámbor pap hova lenni s mihez kezdeni; de bízván igaz jogaiban, kihozva sodrából fölemelé hatalmas fütykösét, egyedüli támaszát a tatárföldön, s erőlyesen követelé a főnöktől, hogy rögtön engedje át nejét, ki erre még szorosabban simult a tatárhoz, vagy pedig ajánlá, hogy vívjanak meg azonnal, mégpedig oroszosan, birkózva. A tatár néhány érthetlen szót váltott a szép nővel, ki úgy látszik, e néhány hét alatt már tatárul is megtanult, s tán ez beleegyezőleg intett neki, a tatár letevén övéből hosszú éles kését a dühöngő pap elé állt, ki levetvén kámzsáját neki gyürkőzött, s bízván ügyében, s a jó Istenben, ki az igazakat védi, ölbe kapta a tatárt. Így dulakodott sokáig a két vetélytárs, midőn mindketten földre bukván, hol egyik, hol a másik kerekedett felül, anélkül, hogy egymást leküzdheték volna. Az eb ijedezve kerülgette őket, s meg-meg akarta harapni a tatárt, de az mindannyiszor elrúgta. Ezt egyizben észrevette a pap, de még azt is, hogy midőn ő került a tatár fölé, a hamis menyecske meghúzta a lábát, hogy ellenének segíthessen. Ez dühbe hozta a férjt, kit nejének a gyalázatos viselete sérte, s összeszedvén minden erejét, úgy megszorítá a tatár gégejét, hogy az tehetetlenül nyúlt el a gyepen. Akkor felugrott a felbőszült pap, megragadá a tatár ké-

sét, s azzal elébb a tatár nyakát metszette át, azután a vértől párolgó acélt a hűtlen asszony szívébe döfé...

(Valószínű egyébiránt, hogy a monda nem az 1241-ében, hanem később portyázott tatárok korából ered, amennyiben 1351 és 1566. években is megfordultak itt, s a köznép még az 1710-diki svédekert is, kik Rákóczi táborából megszöktek, s e tájon nagy pusztításokat tettek, tatároknak mondja).

ÓVÁR TÜNDÉRE

A munkácsi vasgyár völgyében Selesztó felett emelkedő Óvár néven ismert hegyormon őskori erődítés nyomai látszanak, melyekről a nép regéli, hogy hajdan egy kenéz (főnök) lakott ott, kinek Bajala nevű szép hajadon leánya vala, kinek kezeért sokan versengtek. Végre az egyik ifjút szép zenéje miatt megkedvelvén, hogy őt próbára tegye, felhívta, hogy télnek idején egy a völgyön túl hegyek közt fekvő helységbe lakodalomra s onnan éjjélkor hozzá menjen fel, ki őt várni fogja. A rengeteg erdőkben akkor tömérdek duvad (dúvad) tenyészvén, az ifjú bátorsága nagy próbára tétetett ki; mégis, többre becsülvén is kedvesét életének, a kitűzött éjjel a lakodalomból egyedül, fegyvertelenül neki indult az erdőségnek. Csakhamar azonban egy falka éhes farkastól látta körül vétetni magát, mely elől csak egy menekülhetett meg, hogy lantját folyvást pengeté, s gyorsan közeledett a várhoz, mire azonban oda ért, önkívületbe esett, s megőrült. E miatt az ifjú anyja megátkozta a kegyetlen leányt, hogy soha ne jusson férjhez. S átka fogott, mert a gőgös és szívtelen leánytól mindenki elfordult, s ő elhagyatottságában, s bánatában idő előtt megvénülvén, abban keresett némi vigasztalást, hogy a környék betegei számára keresett a hegyekben gyógyfüveket.

A rege szerint, ő nem halt meg, s még most is bolyong a rengetegekben; meg-meglátják, amint lehajol növény után, azonban a legkisebb neszre tünder gyanánt láthatatlanul eltűnik...

A LATORCA VÖLGYE

MACSKADOMB

A tatárjárás idején a tatárok a Szolyva környéki völgyekbe özönölve feldúlták és felégették az útjukba eső falvakat és mindenkit kardélre hánytak. A csernekhegyi klastrom melletti dombon menedéket keresett és elrejtőzött egy keresztény család a tatárok dühe elől. Biztonságban érezték magukat, ám egy szép napon a macskájuk nagy nyávogást csapott. A domb alatt elhaladó tatár járőrök figyelmesek lettek a szokatlan hangra, mert lakott helyet véltek felfedezni a dombon. Fellovagoltak oda, hosszas keresés után akadtak rá az elbújt családra, és annak minden tagját felkoncolták.

A köznép azóta Macskadombnak nevezi azt a helyet.

AZ ESKÜ

Szolyva vidékén a tatárok berohanása idején egy igen gazdag család élt, mely négy felnőtt fitestvérből állott. Szüléikről roppant kincset örökölvén, midőn a tatárok közeledésének hírért vevék, elhatározták maguk közt, hogy egy nagy vasládában négy lakatra elzárják kincseiket s elássák az erdőben, mely akkor még rengeteg volt. S így is tettek. Készítettek egy erős nagy ládát s színig megtöltvén arannyal, négy erős lakattal elzárák s mindenikőket egy-egy kulcsot vett magához. Azután ünnepélyesen megesküvének, hogy csak akkor nyúlnak a közös kincshez, ha mind a négyen jelen lesznek s kulcsaikkal közösen egyszerre felnyitandják a zárat. Éjjel azután holdvilágnál kivitte a négy erős testvér a nehéz kincses ládát az erdőbe és elásta úgy, hogy arról kívülök másnak tudomása nem volt.

Majd midőn az ellenség közelednék, fegyverhez nyúltak s mindenki külön indulva, annyit igyekezett a tatárokból leölni, amennyit bírt. A tatárok egyik csapata Sztrojna völgynek tartván, az egyik testvér a fákkal sűrűn benőtt völgybe sietett, s ott egy az útszélen állott vén odvas bükkfába vonulván, nyugodtan várta a közelgő ellenséget. Az nemsokára meg is érkezék s nem messze a rejtélyes bükkfától elhelyezkedék, hogy pihenjen s étkezzék. Mohón költötték el a vad tatárok a rablott eledelt, mire italhoz fogtak s annyit ivának, hogy lassanként mind elszunnyadának. Ekkor a bükkfába rejtőzött vitéz kilépett a két súlyos pallosával tömérdek tatárnak vágta le a fejét, midőn véletlenül egy tatár felébredte s zajt ütven, a még életben volt társait felkelté. Ezek most szintén

fegyvereikhez kapván, vitézül harcoltak ugyan a bátor leventével, de rakásra hulltak az óriás erejű ifjú súlyos csapásaitól, ki egy terjedelmes bükkfának támasztá hátát, míg végre több súlyos csont nyíltól találtatván összerogyott, s meghalt. Később a környékbeli emberek ráakadtak, megsiratták és eltemették.

A más három testvér szerencsésebb volt, mert az ellenséget nyomban követték, abban nagy kárt tettek mindaddig, míg nagy dúlások után, a tatár sereg kivonult az országból.

A három testvér csakhamar visszatért s elfoglalta szétdúlt ősi tűzhelyét, hiába várván a negyedik testvérré, míg végre értésükre esett, hogy az a Sztrojnai völgyben elesett s ott el is temettetett. Megszomorodott szívvel siettek most a jó testvérek bátyjok sírjához, azt felbontandák, hogy annak haláláról önszemeikkel is meggyőződjenek. Könnyhullatások közt vizsgálták a véres hullát és vérfoltokkal borított öltözkét, s miután kétségtelenül meggyőződtek azonosságáról, sőt még az elrejtett láda kulcsát is meglelték nála, nagy tisztességgel eltemették őseik nyughelyén.

Beállván a közbéke az országban, mindenki, kit a sors életben hagyott, előbbi munkájához fogott; a három testvérnek most jól elkelt volna az elrejtett kincs, mert házukat, s marháikat a prédáló tatárok elpusztították; de megemlékezvén esküjükről, hogy csak akkor nyúlhatnak az elrejtett aranyokhoz, ha mind a négyen jelen leendnek, miután egyik testvérük elhunyt, s így a feltétel teljesíthető nem volt, inkább veszni engedék a tömérdek kincset, sem hogy esküjüket megszegjék. Sohasem nyúltak hozzá, sőt utódaiknak sem fedezték fel a titkos helyet, jöllehet bőven megáldá őket Isten gyermekekkel, de egyszersmind becsületes munkájukért – gazdagsággal is...

REGÉK A TATÁROKRÓL

Mind a magyar, mind a ruthén nép közt élénk emlékezetben él a tatárok egykori dúlásának, az úgynevezett tatárjárásnak híre. A monda világosan megállapítja, hogy a XIII. században (1241) a tatárok a Beszkideken át a Latorcavölgyön vonultak be országunkba. Fent a havasok közelében, Kis Ábránka nevű orosz helység határában a Kicsera nevű hegyen, melyen azelőtt az út Galícia felé vezetett, mutatnak egy nagy halmot, melyben, a néphagyomány szerint, egy boszorkány tatárfőnökné lenne eltemetve, s melyek emlékezetére az arra menők még most is gallyat, követ vagy egyéb tárgyat dobznak. E tájon előfordul egy tatárút Patkányócnál, tatárhalom, ismét másutt tatársír, melyek mind a hatszázad előtti vésznapokra emlékeztetnek; azonfelül még különös mondák is maradtak fel, melyek közül hármat úgy írom le, amint a nép szájából átvettem.

A JAKUN CSALÁD

Hankovica egy a Latorca vadon völgyében rengeteg erdőben fekvő orosz falucska. A rege szerint, a XII. század végén két orosz rabló testvér, kik szomszéd országból, megunva a vérengzést és üldöztetést ide menekültek, lett volna alapítója a helységnek. Ők a Latorca felett meredélyes, magas sziklaparton építettek maguknak közös házat, melyben megvonultak. Eleintén békés egyetértésben éltek, később azonban családjaik szaporodtával, midőn az egyiket több baj érte, mint a másikat, meghasonlottak, s többízbeni tettlegességek után, hogy a további vérengzést megelőzhessék, abban állapodtak meg, hogy a hosszú tanyát, mely egy szobából állott, kétfelé osszák és a válaszvonalat egyetlen léccel megjelölván, megfogadták, hogy a mezsgyét át nem lépik. E végből a fal közepén alkalmazott közös ajtót is berakták mindenik külön bejárást nyitott, még a közös kandalót is széthányták, s a színben két tűzhelyet állítottak.

Így élt azután sokáig békében a két család, mikor az arra mind sűrűbben megfordult magyar leventéktől megtudták, hogy vész fenyegeti a hazát, mert Oroszországon át tatár seregek közelednek. A két testvér minden büszkesége és vadsága mellett, hálaérzelmet tapasztalván gerjedezni keblében az új hon iránt, mely nekik szabad, nyugodalmas helyet biztosított, Hankov, az ifjabb önként ajánlkozott, hogy a magyar sereg útmutatója, kémjéül alkalmaztassék, ki a hegyek rejtett ösvényeit Gácsország felé jól ismervén, az ellenség mozgulatait kémlelheti. Néhány nap alatt be is járva a Kárpátokon-túli földet, s midőn visszatért, színekkal ecsetelé a veszélyt, mely az országot fenyegeti.

Dénes, a nádor, a monda szerint, eltorlaszolá a bejáratokat, hegyszorosokat a hegyek közt s Szolyva nyílt terén tábort ütött, naponkint vevén értesítést Hankovtól az ellenség közeledtéről. Azonban a nádor minden erőfeszítése sikertelen volt, mert a beözönlött nagyszámú ellenség húsvét előtt, áttörvén a torlaszokat, a Hársfalvánál ellenálló kisszámú magyar sereget nyílzáporával elborítá, s szétűzé.

Hankov elagott s meggyengült testét is megtörék a múlt napok fáradalmai, s elhatározta, hogy a szintén idős nejével el nem hagyja a megszokott tanyáját, s nem követi többi családbeliét (családbeliét), kik a rengeteg erdőben találtak menedéket.

Egy nap csakugyan meglepé a tanyát egy portyázó tatár csapat, s többen közülük leszállván lovaikról, beléptek a különös idomú, két ajtóval ellátott, hosszú színszerű szobában, a dermesztő hideg elől annak melengető tűzhelyei körül csoportosulván. Miután pedig a honmaradtaktól ételt és italt hiában követelésnek, a tatárok egyike, a hosszú asztalnál ülő ősz férfira rohant, s éles harci bárdját oly kimérten súlytá annak a táblán nyugvó karjára,

hogyan az nyomban kettévált. Most az elaggott nőt támadták meg, ki ölében egy beteges fiúunokáját tartá; s már-már ráemelék a súlyos bárdot, midőn a nő s a megfélemlített gyermek, a rémület és borzadálytól elkapatva, oly szívre hatván feljajdultak és rimánszkodtak, hogy a meglepett garázdálkodók bűnös és embertelen szándékukkal felhagyva, gyorsan kitakarodtak, s lovaikra pattanva, a völgy felé tovább iramodtak.

A gyermek, ki a tatárok öldöklő fegyvere elől jajgatása által csodásan megmenekült, megkülönböztetésül többi testvéreitől, Jajkun nevet kapott s utódai máiglan így neveztetnek. A Popovics-Jajkun család birtokában van most is állításuk szerint azon asztal, mely 2 1/3 méternyi hosszú és 1 1/2 méter széles egy darab juharfából faragott vastag táblából áll s melynek szélén egy 20 centiméternyi hosszú mély bevágás tatárvágásnak tartatik.

A HERCEG RÉVE

A szép Latorca-völgyben Szentmiklóson túl, Paszika orosz falu közepén a kárpáti homokkőből álló meredek magashegyek szép színben tüntetik föl a vidéket; a szűk völgyet és erdők oldalait ékesítő sötétszürke palarétegek és kéesszürke s mállási helyeiken fejér vagy sárgás homokszirtek, melyek csodálatos alakzatokat mutatva, folytonos változatossággal gyönyörködtetik a szemlélőt. E tájon egy ily oszlopszerű sziklatömb neveztetik Súlyomkőnek; ez alatt a kőszirtes talajon hömpölygő Latorca zúgása s habzó folyása a sötét színű éger, hamvasfűz (hámvasfűz), rezgő, ezüst levelű nyárfák és számos egyéb különféle fa és bokrok közt, csak növeli a hely bájait. E helyről az a rege, hogy hajdan egy herceg, ki a Kárpátokon túl lakott mátkájához sietett, itt, midőn a megáradt folyón minden áron át akart haladni, a víztől elsodoratva lelte halálát. A pásztorok, kik az éj csendében itt töltik virrasztva legelésző marháik körül az éjszakákat, gyakran vélik hallani a fuldokló herceg nyöszörgéseit, s halálhörgését, mit kétségtelenül az itt óriási hömpölyökhöz, s a vízből kiálló kövekbe ütköző sebes folyó sajátyszerű zúgása okoz.

A CSORBAI ELÁSOTT KINCS

A viznicei és paszika-szuszkó völgyek közötti területen hullámszerű hegységek emelkedvén, itt Csorba nevű helyen parallelopiped-alakú sziklának omladékai tűnnek fel, melyek felületére 12 kereszt van bevésve. Erről az a monda, hogy hajdan 12 rabló tanyázott itt, kik a környéket, s utaso-

kat fosztogatták, s rettegetben tartották, rablott kincseiket pedig itt egy barlangban elrejtve tárolták. Végre meguntán a hatóság a naponkinti panaszkodásokat, erősen fogott a rablók kiirtásához, minden oldalról őrzőjáratokat indítván elfogatásukra. Erről értesülve a rablók abban egyeztek meg, letették eskü mellett, hogy a barlangot, mely a csorbái nagy kőnél két juharka közt nyílt, elzárják, s bejáratát elrejtik, s hogy a kincset egyik a másik nélkül nem fogja kiadni. Ezt megtevére a rablók elszéledtek a világon. Évek múlva egy ide való fuvaros alföldre utazván, ott egy falusi vén kovácsban megismert egy szolvavidéki embert, kitől bizalmasan megtudta, hogy ő a rablók egyike, s mivel agg kora miatt oda nem mehet, megbízta a fuvarost, hogy a kincset a megjelölt helyen keresse, s felét hozza el neki. A fuvaros haza kerülve, megkísérli a kutatást, de eredménytelenül; azóta többen is megpróbálkoztak vele, még a keresztekkel jelzett sziklatömbét is szétrobantották, de a barlang nyílását fel nem fedezhették.

A monda szerint három évig kellene ott a kincskeresőknek az éjjeket tölteni, s akkor pünkösöd előtti szombaton vetődne fel a kincs; azonban eddig senki sem bírta egy éjszakánál többet ott tölteni, mivel földrengés, érzézés, villámlás keletkezett, a dühöngő föld mélyéből tűzkévék törtek elő, a mélységből nyögés és zokogás hallatszott s kincskeresőt egy tűzhányó óriás sas környezé, életét fenyegetve...

ANYAI SZERETET

Nem csak az emberek tudnak gyűlölni és szeretni, hanem az állatok is. Az állatok anyai szeretetéről azt regéli egy népmonda, hogy a pudpaloci korcsma feletti meredek sziklák üregében egykor egy medve tanyázott több apró bocsáival. Ezek a késő tavaszon esett nagy hó miatt élelemhez nem juthatván, majd éhen veszték el. Egy nap azonban az anyamedve megérezve, hogy lent a mély völgyben hulla fekszik, csakhamar arra lesietett s egy életetlen lovat talált, melyet, minthogy emberek zaja megriasztá mohón megragadván, egészen fel akará vonszolni tanyájára; a lejtő félmagaslatán azonban roppant erőlködésében megszakadt s élettelenül lerogyott...

A VADAK ISTENEI

A Munkács környékbeli hegyvidéki népek közt él a monda arról, hogy Wolosz, az erdei vadak főistene meguntán egyedül uralkodni, a Kárpát

hegység, s az alatta elterülő erdőségeket két alistenére bízta, kik ismét a jó egyetértés fenntartása tekintetéből magok közt a birodalmat, s így az abban tenyésző állatokat és vadakat is megoszták, azokat ez okból sajátlagos külön ismertető jelekkel megjegyezvén, mely külön jeleket a vadak, jóllehet azóta összevegyültek s talán az istenek is megszűntek, még most is örökölik elődeiktől. S valóban, tapasztalt vadászok állítása szerint, a vadak, jelesül a szarvasok és őzek fülein két különböző jelt lehet észlelni: némelyiken ugyanis egy háromszögű, másikon pedig ferdényes (rombus) horpadás látszik. Kétségtelen immár, hogy e tényleges állapot adott alkalmat, s alapot ezen elterjedt monda keletkezésére...

UNGVÁRI JÁRÁS

MICZBÁN (I)

A kastélyban élt Miczbán feleségével és egy öreg nénjével. Egyszer olyan idő jött, hogy Miczbánnak el kellett menni a háborúba. A felesége otthon maradt nénjével. Miczbán nem is tudta talán, hogy felesége áldott állapotban van. Egyszer bement Miczbán feleségéhez egy koldusasszony iker gyermekével és alamizsnáért könyörgött. A büszke úrnő ahelyett, hogy adott volna neki valamit, azt mondta: „Takarodj innen! Tisztességes asszonynak egyszerre két magzata nem lehet!” A koldusasszony elkeseredve azt válaszolta: „Ha te az én kétszeres anyai áldásomat kétségbe vonod, a jó Isten adjon neked hétszerezen!” Amikor az úrnőnek elérkezett az ideje, Isten hét fiúgyermekkel áldotta meg egyszerre. Ekkor nagyon megijedt és azon gondolkozott, hogy mitévő legyen?! Az öreg nénije azt ajánlotta, hogy egyet hagyjon meg, hatot pedig tegyenek be egy gyékénykosárba és dobják a Tiszába. Az asszony ezt meg is cselekedte. A kosár úszott a terhével a vízen, amíg egy fűzfabokor ágában megakadt. Egy halász ott halászgatott és figyelmes lett a gyermeksírára. Addig ment a hang után, amíg észrevette a vízen lebegő kosarat. Felnyitotta és rémülten látta, hogy abban hat egyforma fiú van. Gondolta: „Nekem is van egy kisfiam; hazaviszem ezeket is és Isten segítségével felneveljük együtt őket.” A halász nevelgette, taníttatta a kicsiket. Tizenhat évesek voltak a fiúk, amikor Miczbán hazajött a háborúból és nagy mulatságot rendezett. Erre a mulatságra elmentek a fiúk is egyforma ruhában és lant pengetése mellett ezt énekelték:

*Ezelőtt sok esztendővel olyan kegyetlen vala
egy talán bő kényelemben élt vagy ínségben élt anya,
mert nem tudja a történet,
melyet most itt elregélek
úrnő volt-e vagy szegény?
Akiről szóla e regém.
Tehát az a kegyetlen nő szüle 6 kis gyermeket
oly szépeket, oly egyformákat, hogy szebbek nem lehettek,
mégis-mégis, oh rettenet, mind a 6 bevettetett
a Tiszának árjába, betéve egy kosárba.
Ment a kosár a habokon Isten segedelmével
megrakva el nem merülve az eleven terhével
egy fűzfának bokraiba a vízparton megakadó*

*ott libegett csendesen, aludtak bent édesen
míg a nap fel nem kelt, akkor
éhesek lévén szegények, sírtak-ríttak mind a hatan.
Egy halász ott halásztában hallá ezt
és a kosárban megtalálván 6 gyermeket rögtön kivéve őket.
Felesége a jó asszony éppen lévén gyermeke
mind magához vette őket szoptatta és etette
míg mind a hat fel nem serdült
hálaadó könnyek közt dőlt a jó asszony
keblére, ki őket felnevelte.*

Eddig mondta el Ákos az éneket, midőn a hős bánné hullat bő könnyeket, mert nem tűrheti már szíve érzelmeit, szeretettel tárta mind a kezeit. Ekkor Miczbánné elájult és amikor magához tért, mindent bevallott az urának. Ekkor öreg nénijét ló farkához kötötte és addig hurcoltatta, amíg darabokra szakadt. A hét fiúnak pedig egyforma ruhát vett és ennek öröme még nagyobb mulatságot rendezett. Mindegyik fiúnak külön birtokot adományozott, akikről ezen községek nevezettek el: Lónyai, Szalókai, Eszenyi, Ásványi, Csapi, Szürtei, Teleki.

A halászt pedig családjával együtt magához vette és élete végéig ellátta.

(Eszeny neve a magyar Esze személynévből ered. A „Micbán legenda” a következőképpen meséli el: „Történetünk egyik legnépszerűbb és egészen folklorisztikussá vált mendemondája a Micbán család története. Szamosközy István és Alvinczy Péter jegyezte föl a hagyományt, mely szerint a XIII. század elején élt egy Mic bán, másként Simon nevű magyar úr, kinek felesége legyalázzott, és elűzött egy koldusasszonyt, a miért három ikergyermek anyja. Bujaság jelének ítélte ezt a bő áldást. Isten ezért azzal büntette meg Mic bánnét, hogy egy év múlva hét fia született egyszerre. Szégyenében hat gyermekét egy vénasszonyra bízta, hogy vesse el őket. A férj azonban fölfedezte a dolgot, a hat fiút titkon fölnevelte, s mint felnőtt ifjakat vitte anyjuk elé. A néplegenda nevekkel nem igen törődik, de a tudományos szintű följegyzés megőrizte ama családok nevét is, a melyeknek a hét Micbán-fiú lett az ősatyja; ezek a Csapy, Bocskay, Szürthey, Soós, Ráskay, Eszenyi és Kövesdy családok.”)

A KASTÉLY-DOMB MONDÁJA (II)

A Tisza partján, a töltés jobb oldalába beékelődik egy domb, amelyet Kastély-dombnak hívnak. Valamikor régen Micz bán kastélya állott ezen a dombon. A bán feleségével és öreg nénjével élt a kastélyban. Micz bánnak

el kellett mennie a háborúba. A felesége otthon maradt a nénjével. A bán nem is tudta talán, hogy felesége áldott állapotban van. Egyszer ikergyermekeivel egy koldusasszony tért be Micz bán feleségéhez, és alamizsnáért könyörgött. A büszke úrnő ahelyett, hogy adott volna neki valamit, azt mondta: „Takarodj innen! Tisztességes asszonynak egyszerre két magzata nem lehet!” A koldusasszony elkeseredve ezt mondta: „Ha te az én kétszeres anyai áldásomban kételkedsz, a jó isten adjon neked hétszereset!” Amikor az úrnőnek elérkezett az ideje, hét fiúgyermeket szült egyszerre. Ekkor az úrnő nagyon megijedt és azon gondolkozott, hogy mitévő legyen? Az öreg nénije azt ajánlotta, hogy egy gyermeket hagyjon meg, a többi hatot pedig tegyék be egy gyékénykosárba, és dobják a Tiszába. Az asszony így is cselekedett. A kosár azonban addig úszott a vizen, amíg egy fűzfa bokor ágában meg nem akadt. Egy ember halászgatott a közelben, és figyelmes lett a gyermeksíráásra. Addig ment a hang irányába, amíg észre nem vette a vizen lebegő kosarat. Felnyitotta, és rémülten látta, hogy abban hat egyforma kisfiú van. Gondolta magában: „Nekem is van egy kisfiam, hazaviszem ezeket is, és isten segítségével felneveljük együtt őket.”

S a halász így is tett: nevelgette, taníttatta a kicsiket.

Tizenhat évesek voltak a fiúk, amikor Micz bán hazajött a háborúból, és nagy mulatságot rendezett. Erre a mulatságra elmentek a fiúk is egyforma ruhában, és lant pengetése mellett előadták Micz bánnak a szomorú sorukról költött éneket.

Alighogy elmondták történetüket, a bánné elájult, és amikor magához tért, mindent bevallott az urának.

Ezek után Micz bán nénjét lófarkához köttette, és addig hurcoltatta, amíg az darabokra nem szakadt. A hét fiának pedig egyforma ruhát vett, és még nagyobb mulatságot rendezett. Mindegyik fiának külön birtokot adományozott. A halászt pedig családjával együtt magához vette, és élete végéig gondoskodott róla.

A GERÉNYI VÁRNAK ÉS KORMÁNYZÓJÁNAK, GRAGISSZÁNAK LEGENDÁJA

Ungvár Gerény peremkerületén található a Podkarpatszka Rusz egyik legnagyobb román-kori egyházi emlékműve...

A gerényi rotunda a környék fölé emelkedő magasabb dombon áll. Lejtőin itt-ott faltöredékek találhatók, amik valószínűleg egy hajdanán itt álló vár külső védelmi falának maradványai.

A régi időkben Gerényben szájról-szájra terjedt egy legenda a gerényi várról és kormányzójáról, Gragisszáról, aki egy olyan család egyetlen lányutóda volt, akik a hagyományok szerint Árpád vezértől származtak.

A kislányon már egész kiskorában meglátszott, hogy nagyon bölcs és értelmes. Az éleselméjűség mellett az Úr Isten Gragisszát földöntúli szépséggel is megajándékozta, ami sok rajongót vonzott a lány köré. Amikor tizenöt éves lett, egy messze földről érkezett fejedelem, Panyka kezdett el udvarolni neki. De a lány szívéhez nem tudott közel férkőzni, mert Gragissza lelkének csak egy kívánsága volt – teljesíteni apja végakarátát, hogy tegyen meg mindent annak a földnek a sérthetetlenségéért, ami közel fekszik a „zavaros és bővízű Uzshoz”, és ami többször volt kitéve az idegen hordák támadásának és pusztításának.

Hónapok, évek teltek el – és a bölcs kormányzónak, valamint a vidék lakosainak munkája révén, akik éjjel és nappal hordták a vizet és kavarták az agyagot, megépültek a vár büszke falai. Gragissza mindenben nagyon körültekintő volt: lőrések a falban, pihenőszobák a katonáknak, helyiségek a háziállatoknak és a fegyvergyártóknak. Az egyetlen dolog, amire nem gondolt – a saját kényelme és nyugalma volt: az ő szobája pont ugyanolyan volt, mint a többi. De hűséges testőre és tanácsadója Vladiszlav, aki jobban szerette kormányzóját saját életénél, egyetlen szó nélkül, titokban megépített kettőjüknek a vár alatt egy menedékhelyet. A szerelmes ifjú ott álmodozott arról, hogy bevallja imádatát Gragisszának. Csak a leghűségesebb emberek – akik felszerelték a helyet mindazzal, ami nélkülözhetetlen a hosszabb ott tartózkodáshoz – tudtak a titkos földalatti barlang bejáratáról. A helyiség elbűvölően szép volt: az ágyat leopárdbőrrel borították, az edények – ezüstből és tiszta aranyból készültek, forrásvizet a gyönyörű márvány szökőkútból lehetett inni. Vladiszlav nagyon előrelátóan két kijáratot készíttetett: az egyiket a gerényi vár felől, a másikat a Latorca folyótól.

A Kárpátok határában álló gerényi vár híre gyorsan terjedt, látogatókból és a vár kormányzójának csodálóiból soha nem volt hiány. Többször ellátogatott ide az egyik halicsi fejedelem, Petra Petenka, aki szintén Gragissza egyik hódolója volt. Mindig a legnagyobb tisztelettel fogadták a fiatal uralkodót és kíséretét. De nem a női erőfeszítésből épített erőd, hanem a lány földöntúli szépsége vonzotta őt ide mindig vissza: a sötétbarna szemek megbabonázták bölcsességükkel és szépségükkel, a gesztenyebarna haj pedig úgy omlott a lány vállára, mintha folyó lenne.

A lelki élet gyakorlására, és a mennyei erők segítségül hívására a fiatal Gragissza templomot is építtetett Gerényben. Ennek a templomnak olyannak kellett lennie, amilyet egész Európában eddig még senki nem tudott kivitelezni: kerek kupolával fedte, mint amilyen a királyi palotákat díszíti. Ugyanis

az ifjú úrhölgy Árpád-házi leszármazott volt. Gragissza belső cselédségével együtt naponta kétszer, reggel és este látogatott el a gerényi rotundába. Isten házába csak teljesen tiszta cipőben vagy anélkül lehetett belépni, nehogy bárki is foltot ejtsen a szenthely márványpadlózatán. Ilyenkor a kormányzó-nőt mindig elkísérte a magas, méltóságteljes és szépséges Vladiszlav is.

Egy kései, hideg tavaszi napon azonban az ezüstös földre hatalmas és erős hadsereg érkezett. A gerényi erőd erős falai alá vonultak és tábort ütöttek. A katonák nyugodtan viselkedtek: nem fosztogattak és nem égették fel a környező falvakat, nem ölték a lakosságot és nem is hurcolták őket rabszolgaként magukkal. Csak tüzet raktak, kenyeret és bárányt sütöttek, s egymással beszélgettek...

Reggel aztán az idegen uralkodó követei érkeztek Gragisszához, értékes ajándékokat, köztük sok szép ékszert hozva a vár úrnőjének. Gragissza tisztelettel elfogadta őket. A követek legidősebbjének ura parancsba adta, hogy amennyiben a vár úrnője nem hajlandó hozzá menni oligarchájukhoz, Trencsényi (Csák) Mátéhoz, a szép úrhölgyet öljék meg. Azonban látva Gragissza szépségét az öreg nem így tett, hanem visszatért táborába. A szépséges kormányzó pedig visszautasította Máté házassági ajánlatát.

Másnap, korán reggel, még napfelkelte előtt, a roppant haragra gerjett uraság csapataival körülfogta a vár falait. Az erőviszonyok egyenlőtlenek voltak és a falak is gyengének tűntek: az ellenség betört az ifjú dáma birtokára és a környéken is mindent elpusztítottak. A szerelmes Vladiszlav arra kérte Gragisszát, hogy meneküljön, ő azonban ezt visszautasította, mert nem akarta a bajban elhagyni otthonát. Látva, hogy imádottja nem akarja elhagyni az erődöt és nincs már menekvés, a hűséges testőr megnyitotta a földalatti menedékhely ajtaját és ide tolta be úrnőjét, s becsukta utána az ajtót – „mindörökre”. A legyengült, megsebzett és erősen vérző fiatal vitéz néhány perc múlva a bejárat előtt meghalt.

Azt, hogy Gragissza mennyi ideig élt a gerényi vár titkos barlangjában – senki nem tudja. Ezután senki nem látta már őt soha, és nem is hallott felőle.

Az elkésett tavasz után Gorjani fölött néha – az éjszakai égen – feltűnik egy női alak, könnyű felhőként lebegve a föld fölött. Arcának szépsége vetekszik az Édenkertben virágzó rózsáéval, de a szemei szomorúak, s mindig könnyesek. Ugyanis sok kincs – arany, igazgyöngy, briliáns és ezüst – között egyedül maradt egy titkos hálósobában. Gragissza lelke vissza akar térni kedveséhez, de nem tud, mert a szoba ajtaját évszázadokkal ezelőtt kívülről bezárták, és azt csak egy olyan nő nyithatja ki, akinek tiszta szívért és lelkét megtölti a hű szerelem igazi fénye. Viszonzásképp megkapja a gerényi vár úrnőjének gyűrűjét, amit ő Vladiszlavtól kapott ajándékba. A hét gyémánttal díszített gyűrűt addig jobb kezén hordja. A szerelem gyűrű-

jét azonban csak az kaphatja meg, akinek Gragissza mutatja meg az utat a bezárt ajtóhoz, amely mögött már egy örökkévalóság óta várakozik. Ha ezzel valaki más próbálkozna, arra örök álom borul...

A NEVICKEI VÁR BOROSTYÁNJA

Gara, Munkács hercege jegyben járt a szépséges Perényi Krisztina baronesszel. A házasságból azonban semmi sem lett. A bárókisasszonyt elhódította tőle Upor, a nevickei várúr.

A férfibüszkeségében megsértett herceg bosszút esküdött és sereggel indult Nevicke ellen, hogy vérrel mossa le a rajta esett gyalázatot.

A nem várt támadás készületlenül érte Uport. A várban nem volt elegendő lőszert, sem elegendő eleség. Így hát Upor alkudozásokba volt kénytelen bocsátkozni.

Szorultságában nagy váltságdíjat ajánlott fel ellenfelének. A herceg azonban nem fogadta el a felajánlott váltságdíjat.

– Pénzem az van nekem is elég, de nincs feleségem – mondta válaszképpen. – Add becsületszavad, hogy ha lányod születik, tizenhat éves korában nekem adod feleségül, s én elvonulok seregemmel.

Upor elfogadta a feltételt. Titokban azonban remélte, hogy a herceg közben vagy megnősül, vagy csatában esik el, vagy vadászaton öli meg a medve.

Számításai, titkos reményei azonban nem váltak valóra.

Egy év múlva leánya született. Juditnak keresztelték.

Múlott az idő, s Judit gyönyörű szép hajadonná fejlődött. Sejtelme sem volt a régi egyezségről. Atyja pedig még korainak tartotta, hogy beavassa a reá nézően sorsdöntő titokba.

Juditka társaság nélkül nőtt. Emberkerülő atyja sem vitte sehová. Unalmában a természet szépségeinek szemléletébe merült.

Kóborlásai közben találkozott egyszer apja solymászával. A fiatal solymász megtetszett Juditnak, és a várúr lánya és az ifjú solymász közt erős barátság, majd forró szerelem szövődött.

Közben Judit betöltötte tizenhatodik életét, így hát esedékessé vált a becsületszóval megerősített házassági ígéret beváltása. Gara herceg azonban jelentkezett is a mennyasszonyáért.

Judit azonban hallani sem akart az apjával egyidős, s már öregedő hercegről. Erre apja, hogy adott szavát megtartsa, erőszakhoz folyamodott, s lányát cselédjei által bezáratta az egyik toronyszobába. Közben pedig kitűzte az esküvő napját. A lovagteremben összegyűlt az előkelő nász nép. Mielőtt azonban a lakodalmi menet elindult volna a várkapolnába, Judit

hirtelen felrántotta a terem ablakát, kiugrott rajta a tátongó mélységbe, ahol halálra zúzta magát. Vére pirosra festette a várhegy szikláit.

A kiomló vér bosszúért kiáltott.

És a büntetés nem maradt el. Hirtelen villám csapott az ártatlan vérral beszenyvezett várba, s egész népével együtt elpusztította azt.

Azóta áll romokban Nevicke titokzatos vára.

Judit kiomló vére pedig borostyánná vált, amely örökzöld lombjával most is befutja a várhegy meredek szikláit, a hű szerelem hervadhatatlan jelképéül.

(A nevickei várhoz számos legenda, monda fűződik. Itt élt a kegyetlen Denikő, a varázserővel bíró amazon, aki pogány módra sanyargatta a környék népét. A néphagyomány szerint a vár építésekor a mész közé anyatejet kevertetett, hogy ellenállóbbak legyenek a falak. Csak Mátyás királynak sikerült megfékeznie, párviadalban győzte le őt.)

A NEVICKEI MENYASSZONY

A vár elnevezése a szláv neveszta, vagyis menyasszony szóból ered. A kárpátaljai monda szerint a nevickei várúr lányába Munkács és Ungvár várkapitánya is szerelmes volt. A lány nem tudott dönteni, mire a férfiak egymás között intézték el az ügyet: Munkács várura lemondott a lányról, cserébe azt kérte, a frigyból született lánygyereket adják hozzá feleségül. Természetesen a nevickei asszonytól lánya született az ungvári várúrnak, akire 16 éves korában az ígélet szerint a munkácsi várúr igényt is tartott. A lány viszont nem kívánt férjhez menni: menyasszonyi ruhában ugrott le a várfalról. A legenda szerint az ő vére festi pirosra a borostyánnal benőtt várfalat.

Egy másik történet szerint a várat egy pogány szűz építtette, aki tejet és tojást kevert a falakba, hogy erősebb legyen. A gonosz zsarnok uralkodásától a vár lakóit állítólag Mátyás király szabadította meg: ellenállt a szűznek, majd megölte és elégette. Egy harmadik történet szerint pedig a vár neve onnan származik, hogy veszély esetén ide menekítették a környékbeli lányokat, asszonyokat.

A SZEREDNYEI VÁR ÉS DOBÓ ISTVÁN SÍRJA

A XI. század elején a palesztinai csatákból Franciaországba hazatérő Hugó nevű payensi lovag társaival a szent helyek védelmére megalapította a templomosok lovagrendjét. Adományok és örökségek útján a rend óriási

vagyonra tett szert és egymásután alapították rendházaikat. Szinte divattá lett őket befogadni az országba.

Géza, a második magyar király is sietett e divatnak hódolni, behíván őket az országba, először Székesfehérváron, majd később az ország más vidékein is letelepültek, így kerültek a XI. században az ungi hegyek tövébe, az Ungvár és Munkács között fekvő Szerednyére. A templomosok itt építették fel kolostorukat.

Mivel a templomosok harcias szerzetesek voltak, sőt elsősorban vitézek, s csak azután szerzetesek: ezért ez a kolostor is inkább megerősített vár benyomását keltette.

A templomosoknak ez a nyugalmas életük mintegy fél évszázadig tartott. Ekkor azonban lecsapott Szép Fülöp francia király ökle és elhangzott a lovagrend vagyonának áhítozásáról fakadó szava: A templomosoknak nincs létalapjuk, s nem tudják összeegyeztetni kettős hivatásukat. Fölöslegességek tehát e földön.

És megindult a hajsza a templomosok ellen. Számos rendtagot kivégeztetett a király, közöttük elsősorban Molay Jakabot. A lovagrend várait, s birtokaira Franciaországban Szép Fülöp tette rá a kezét, a többi országban pedig központi irányítás nélkül és a lovagok megfogyatkozása miatt az egyes birtokok zűllésnek indultak.

A szerednyei vár és a birtok később a Pálóciak kezére került.

A Pálóciak nem sokáig élvezhették uradalmukat, mert az ifjabbik Pálóci Antal halálával – aki Mohács mezején vérzett el – a Pálóciak ősi nemzetsége is sírba szállott.

Szerednye körül azonban nem volt semmi baj, mert az a Pálóciakkal közös Pánk törzsből származó Dobó családra szállott. Itt pihente ki fáradalmait Dobó István, az egri hős a véres csaták után.

A krónika szerint Dobó István Szerednyén halt meg. Az azonban bizonyos, hogy a közeli Dobóruszánkban van eltemetve és sírján még a századforduló elején is olvasható volt a latin fölírás, amely magyarra fordítva így hangzik:

*Itt fedi sírja Dobó Istvánt, ki az egri falaktól
Visszaveri hajdan sok ezrenyi hadát a töröknek,
S ellenségei fölött ülven kitűnő diadalmat,
Vele Magyarhon végveszedelmét messze elűzte.*

Örököse, Ferenc fia, sok pereskedés után megszerezte a gazdag sárospataki uradalmat is, ezzel szemben elhagyta ősei hitét. Luther vallásához csatlakozott és ennek folytán a szerednyei pálosok alatt kezdett inogni a talaj. Nem is került sok időbe és Dobó Ferenc egyszerűen kitessékelte őket, mondván:

– Barát csuhája nem vár ormára való. Lakozzék az barát klastrom cellájának csöndjén, nem pedig álgyú közelében. Szükségem van a várra.

A várat aztán török foglyok munkájával átalakította, új falakkal, s bástyákkal övezte, sőt a török rabkezek oly pompás borpincét ástak, mely még ma is létezik.

A vár teljesen elvesztette egyházas jellegét. Szolgált a Dobó család céljait addig, amíg Dobó Ferenc a XVII. század második évében magtalanul halt meg. Leányágon és a Balassa, Perényi, Kevendy, Zeletméry, Lorántffy családokon keresztül a vár Rákóczi-kézre került.

(A szájhagyomány úgy tartja, hogy a pincét földalatti folyosó köti össze az ungvári, valamint a munkácsi várral. Ez természetesen csupán legenda, ám a pincerendszer e legendák nélkül is különleges hely. A bortárolás szempontjából a különlegességét részben az állandó levegőhőmérséklet, részben a vulkanikus sziklafal pórusain beszivárgó tiszta levegő által biztosított egyedi mikroklíma adja. A szerednyei borospince egyébként az UNESCO által nyilvántartott legjobb európai borospincék tízes listáján is szerepel).

NAGYSZŐLŐSI JÁRÁS

KANKÓVÁR MONDÁJA

Volt egyszer Perényi Péternek egy Ilona nevű csudaszép lánya, aki szemfénye volt atyjának, s mint a fergeteg után tündöklő nap, beragyogta mogorva özvegy apjának életét.

A Fekete-hegy keleti részével szemben, túl a Tiszán emelkedett egy búzaasztag formájú dombon Nyalábvára, amely őslakuk volt. Abban az időben az ugocsa vár a ferencesek zárdája volt. Itt őrizték a hős Kapisztrán ereklyéjét, amit az év gyakori részében közszemlére tettek ki, s búcsújárás alakult ki, amely még nemrég is divatozott.

A zárda mellett a szerzeteseknek egy igen szép nagy templomuk is volt, ide tétettek ki az évenkénti búcsújáráskor Kapisztrán szent hamvai. Egy ilyen alkalommal Perényi Ilka is elment, bár ő református felekezethez tartozott, csak kíváncsi lett ő is a szent ereklyére. Még soha nem járt itt, éppen akkor hozta haza apja egy gondos nevelőintézetből.

De áldozata is lett kíváncsiságának, mert nem Isten szent házában, hanem kéjenc gonoszok tanyájában találta magát, és el kellett fonnyadni ártatlansága liliomának.

A bárókisasszony este nem tért haza a szülői házba. Keresték mindehütt, de nem találták. Hiába ígért az elkeseredett báró gazdag jutalmat a nyomravezetőnek, mégsem került elő a lány.

Teltek a napok, hónapok, évek. Semmi hír nem érkezett felőle, pedig mindenkit kikérdeztek a környéken.

Egyszer egy öreg koldus tért be a kolostorba, leült imádkozni a padok közé, s ott a fáradtságtól elaludt. A kolostorban magas támlájú padok voltak, s a templomzáró szerzetes nem vette észre az öregot, ezért rázárta az ajtót.

Éjjel a koldus felébredt, de nem tudott kimenni a templomból. Nagy sötétség és csendesség volt körös-körül. S hirtelen valahonnan messziről, a mélyből elfojtott sírást hallott. Keresni kezdte a hang forrását, de nem találta. Gyertyát gyújtott. A sírás mintha az oltár alól jött volna. Tudta, hogy az oltár mögé csak a szerzetesek mehetnek, de ő mégis odalépett, megmozgatta, s mintha valami megcsikordult volna a lába alatt. Akkor vette észre, hogy az egyik kőlap mozog. Könnyedén elfordította a kőlapot, ami alatt egy üreg tátongott. Leereszkedett a mélybe, ahol lépcsőket talált, amely egy földalatti üreghoz vezetett.

Itt talált rá egy síró lányra. Az öreg azonnal megismerte az eltűnt bárókisasszonyt, és kérlelni kezdte, hogy hagyja el vele együtt a börtönét, ő

majd elvezeti az apjához, de a lány csak ráemelte könnyes, ártatlan szemét, s nem mozdult a helyéről, folytatta a szívbe markoló sírást.

Az öreg látta, hogy a lány beleőrült hosszú ideig tartó fogságába. Nem kérlelte hát tovább, hanem magára hagyta. Kimászott a rejtekhelyről, megigazította az elmozdított kőlapot, és elbújt a lócák között.

Reggel, amikor a szerzetesek kinyitották a templomot, és érkezni kezdtek a hívek, az öreg kiosont, s egyenesen a báróhoz szaladt. Elmesélte neki éjszakai kalandját.

A szerzetesek álszentül mindent tagadtak, nem akartak tudni semmiféle rejtekhelyről. Megátkozták a bárót, amiért meg akarta szentségteleníteni a templomot, még a kereszttel is útját állták, amikor az a rejtekhely bejáratát kereste. A báró azonban megtalálta a titkos lejáratot és a földalatti üregben a lányát. A szegény lány nem ismerte meg még az apját sem.

A báró mindent megtett, hogy meggyógyítsa a lányát, de hiába hozták hozzá a legjobb orvosokat, a szerencsétlen kisasszony kiszabadulása után nemsokára meghalt.

A megyékkel bíró hatalmas várúr, a bősziült atya haragjában földig rombolta a kolostort. A szennyes lelkű férfiakat a Vértok nevű magas falról bukáztatta le a szédítő mélységbe, másokat meg égő tűzbe löketett haragjában.

Nem gondolta, hogy emiatt határtalan hatalmát s még a vallását is kénytelen lesz elhagyni, hogy a fej- és jószágvesztést elkerülje. Le kellett neki raknia a városban egy új kőkolostor alapjait, s egyszersmind alapítvánnyal ellátni.

A kolostor még a mai időben sincs befejezve, csak az alapok állnak. A rom fölé egy kis kápolnát építettek, ahová a nagyszőlősi nép Szentháromság vasárnapján búcsúra jár, s ott buzgó lélekkel énekel és imádkozik minden évben.

NEVETLENFALU

Nevetlenfalu a szatmári-tiszaújlaki útvonalon fekvő kis falu. A jelenben semmi nevezetést se tud felmutatni, semmi emlék, semmi olyan említésre méltó tárgy nem ötlük az arra járó-kelőnek, ami a figyelmét lekötne, őt mintegy híván arra, hogy tudományos vizsgálódásait teendő, néhány perccet szenteljen neki. Csupán sajátos neve köti le az utas figyelmét, s midőn először hallja, mintegy mosoly vonul el ajkain, s némelyik mintegy kételkedik e névnek valódiságán. „Nevetlen”, vagyis név nélküli falunak, hogy éppen az ő nevetlensége, névnélkülisége legyen a neve! Ez mégis különösnek tetszhetik az idegennek.

Nem is e különös hangzású név volt mindig a neve. Hajdan DEÁK-FALVÁNAK neveztetett, azután a körül álló oláhok által, kik az írni tudó

embert „gyák”-nak mondják, GYÁKFALVÁNAK hívatott (Később, vagy az azt leírók hibájából, avagy a Zápolyák mesterkedése folytán GYAKFALVANAK neveztetett, de miután a Deák nemzetség – mely visszaélés által hasonlóan Gyakfalvinak neveztetett, – férfiágon kihalt volna, a tisztes fülek e fajtalan nevet hallani sem akarták).

A dolog történetesen így esett:

Egy onnan jövő parasztleányt egy arra lovagló kapitány tréfából megkérdezett: „Honnan jó?” Ez elpirulva azt felelte: „Ejh! Nincsen annak a falunak neve!” A leánynak ez ügyes felelete az alispánnak a tudomására jutván, s eltöröltetvén a régi név, nyilvános rendelet folytán, 1720-ban Nemetlenfalunak neveztetett.

Ezen faluból vette származását a hazának jeles, de egyúttal végzetes családja: a Zápolya család, amely azelőtt, Deák, latin nyelven pedig Literatusnak neveztetett, mely ugyan hajdan nem gazdagságára nézve volt híres, hanem származása régiségére.

FORGOLÁNY

A falu mai helyén valamikor a Tisza folyt. A jelenlegi templom mellett a folyóban egy veszélyes forgó, örvény kavargott. A folyó bal partján egy Jaros nevű vadász lakott. A környékbeli erdőkben és mezőkön vadászgatott. A vadásznak volt egy szépséges szép leánya. Egy napon a lány vizet akart meríteni a Tiszából. Amint lehajolt, hogy a kancsóját telemerítse, lába alatt leszakadt a talaj, s a lány belecsúszott a vízbe, éppen ott, ahol a forgó volt. Az örvény elkapta, s forgatta a lányt a víz felszínén, miközben az segítségért kiáltozott. A közeli mezőn dolgozó emberek egyike meghallotta, odaszaladt. Észrevette a vízben forgó lányt, s torka szakadtából kiabálni kezdett: „Forog a lány, forog a lány!”

A néphagyomány szerint ezen a helyen keletkezett település erről kapta a Forgolány nevet.

TATÁR BETÖRÉSEK VIDÉKÜNKRE

A Kárpátontúli Területi Állami Levéltár nagyon sok érdekes okmánnyal rendelkezik, amelyek területünk különböző kori történetének egyes eseményeit világítják meg. Az egyik ilyen dokumentum Ugocsa vármegye 9 tagú bizottságának 1717. szeptember 22-i jegyzőkönyve a tatárok által oko-

zott károkról. A bizottság élén Újhelyi Sándor alispán állt, és a jegyzőkönyvet aláírásokkal és viaszpecsétekkel hitelesítették.

Három héttel azelőtt borzalmas csapás érte Nagyszöllőst és Ugocsa megye csaknem valamennyi községét a krími tatárok betörése következtében. Hirej (Girej) kán hordái augusztus 29-én elfoglalták a megyeszékhelyet. Két napig fosztogatták a várost, azután felgyújtották. Az iskola és az egyházközségi épületek porig égtek. Perényi báró udvarháza is súlyos károkat szenvedett.

A bizottság jegyzőkönyve részletesen kifejti, mekkora csapás érte a várost és a környező falvakat. A tatárok tűzzel-vassal vonultak végig a megyén, és mindent elpusztítottak, ami útjukba került. A parasztportákon kívül hét majorságot is felperzselték. S habár a tatárok közeledését a harangok félreverésével jelezték, és a lakosság egy része elmenekült, mégis sok ember került fogságba.

Így például Péterfalváról 177 embert vittek magukkal, közülük 123 visszatért. Szirmából 81-et vittek el és 54 tért vissza, Sásvárra a 75 elhurcolt közül 43, Mátyfalvára a 141 közül 93, Királyházára az 58 közül 32. Fancsikára az 50 közül 26. Nagyszöllőstre pedig a 10 közül 3 jött haza. A megye többi falujára vonatkozólag szintén megvannak ezek az adatok.

A rabságba hurcolt 1466 ember közül csupán 851 nyerte vissza szabadságát. Voltak, akik megszöktek, de akadtak olyanok is, akikért a rokonok váltságdíjat fizettek.

A krími tatárok ezt követően is bizonyos ideig be-betörték területünk keleti részébe, amint erről a szájhagyomány és a történelmi kútforrások tanuskodnak.

LEVELEK A TATÁR RABSÁGBÓL

A nép körében számtalan történet, legenda, monda él a „kutyafejű tatárok” garázdálkodásairól falvainkban, városainkban, a tatárok rabságába került földijeinkről. Bár megrendítőek, de személytelenek, arctalanok ezek a történetek, a legkritább esetben bukkannak fel bennük konkrét nevek, adatok, számok; vannak azonban kivételek...

A közelmúltban ugyanis váratlanul a tatárok fogságába került földijeinktől származó hiteles korabeli levelek kerültek a kezembe.

Ismeretes, hogy 1717 nyarán szörnyű csapás zúdult Máramaros megyére. Azon a nyári napon a Tisza-menti falvakban félreverték a harangokat, tudtul adva a lakosságnak a tatárok betörését. A tatárokét, akik gyújtogattak, romboltak, rabságot és halált hoztak a népre. A férfinép fegyvert ragadott a híre, az asszonyok gyermekeikkel a közeli hegyekbe, az erdőbe menekültek.

Honnan és hogyan kerültek a tatárok a Tisza mellékre? A krími tatárok sokezeres hordája Magyarország leigázására vágyva 1716-ban betört Erdélybe. A seregek egy része innen, rombolva-gyilkolva, Máramarosnak vette az útját. Girej kán vezetésével augusztus 29-én elfoglalták Szőllőst.

Kétnapi garázdálkodás után a várost felgyújtották. Hasonló sorsra jutottak a környező falvak is. A lakosságnak csak egy része tudott a közeli hegyekbe-erdőkbe menekülni, sokan a tatárok fogságába kerültek.

A tatárok többek között lerohanták Fertőszalmás községet is. Az esetet annak a különbizottságnak a tagjai tanúsítják, amelyet a Szőllősi járás falvaiban okozott károk felmérésére alakítottak, s aláírásaik az 1717. szeptember 22-i keltezésű jegyzőkönyv lapjain olvashatók. A jegyzőkönyv megtalálható Ugocsa megye dokumentumai közt a területi állami levéltárban.

A tatárok a felperzselt falvak mindegyikéből 10–200 lakost hurcoltak el rabszámra fűzve. Többek között Péterfalváról 177, Mátyfalváról 141, Szirmából 81, Sásvárról 75, Királyházáról 58, Fancsikáról 50 embert. A jegyzőkönyv szerint a szőllősi járásból összesen 1 466 lakost vittek magukkal. Igaz, hogy Visk térségében a tatárokat megtámadták és a foglyok egy részét kiszabadították, ám így is sokan maradtak rabságban. Köztük volt a hatéves Szirmay Ilona is. A kislányt a fertőszalmási templomból hurcolták el. Évek múltával megindult a levelezés a kislány kiváltásáért. A levelekből néhány fennmaradt, többek között az 1719-es keltezésű, amelyet anyjának írt Szirmay Ilona a rabságból. Megmaradt az az írás is, amellyel a kislány visszanyerte szabadságát. Ezt 1725. január 9-én írták Iassiban, s utal a váltságdíj összegére, amit 300 aranyban állapítottak meg. Szirmay Ilona tehát hét évet töltött tatár rabságban, íme a levél, amelyet édesanyjának írt:

„Én a Pogány Tatártól ellraboltatván Szirmay György árva leánya Ilona, az édes anyám Mikolay Judith. A Pogány Tatár 100 aranyat kíván értem, az Nagy Isten nevébe kérem édes Aszony anyámat, hogy szabadulásomba igyekezzenek, mert én nékem már erőm sincs, majd mind ell fogyatkoztam a sok sírásba és immár a Pogány eladott volna, de mind reménykedtem: hogy ell ne adgyon, minden nap szid, és ver, mondván: hogy ell ad a tengeren által Konstantinápolyba. Maradok leánya édes aszony anyámnak életem fogytáig Szirmay Ilona. Itt vagyok még Mingyer nevű faluba 1719. Adassék ezen levelem édes aszony anyámnak illendő tisztelettel Erdélyben.”

Szirmay Ilona sorsa, kiváltása a tatár rabságból a maga idején élénken foglalkoztatta a közvéleményt. A levelekből még két név vált ismertté (ugyancsak a környék lakosai voltak), akikért szintén váltságdíjat követeltek. Egy Pap és egy Szász nevű személy lányairól van bennük szó.

A TATÁR BETÖRÉS EMLÉKE AKILHEGYEN

Van az Aklihegy északi oldalán egy völgy, mely a mai napig a Vértölgy nevet viseli. Az itt élő lakosok bármelyikétől kérdezzük meg, mindenki tudja, hogy azért hívják úgy, mert ott valamikor sok embert megöltek. A szóhagyomány szerint a környékről az emberek oda menekültek az ellenség elől, azt a völgyet választották búvóhelyül. A hely alkalmas is lett volna ilyen célra, mivel a lakott helyektől távol, sűrű erdőben volt. De valaki elárulta a búvóhelyet. Az ellenség rájuk talált és valamennyiüket lemészárolta, nem kímélve az öregeket, gyerekeket és asszonyokat sem. Úgy folyt a vér, mint a patak. Az egész völgy egy vérfürdő volt. Azóta hívják ezt a helyet Vértölgynek.

Hogy mikor történt a fent leírt esemény? Erre Aklihegy mai lakosai nem tudnak választ adni. Annyi bizonyos, hogy nem az utóbbi időben, nem az első vagy a második világháborúban, mert arra még volna, aki emlékezne. Teljességgel kizárható az esemény múlt századbeli lehetősége is, mert akkor nem voltak ezen a vidéken olyan csaták, hadjáratok, amelyeknek következménye lett volna a vérengzés. De mégsem olyan régen, hogy elfelejtődött volna, és ne élne a nép között emléke szájról szájra járva.

Az esemény a tatárok betörésével lehet kapcsolatos. Az 1717-es tatár betörésnek sok szörnyű emléke maradt fenn. Arra, hogy honnan és hogyan kerültek a tatárok vidékünkre, utalást találunk Jurij Kacsij történész *Tatárok vidékünkön* című cikkében.

A tatár horda 1716. szeptember 29-én jutott el Nagyszőlősrre. Kifosztották a várost, majd felgyújtották. Kegyetlenkedéseik híre eljutott a szomszédos falvakba is. A lakosság egy részének sikerült elbújdosnia. Feltételezhetően ennek a hírnek a hallatára vonultak az erdőbe a Vértölgy környéki falvak lakói is. A tatárok sok embert hurcoltak magukkal rabságba. Közülük csak elvértve egy-kettőnek sikerült visszatérnie szülőföldjére váltásdíj ellenében. A járásból egy feljegyzés szerint összesen 1 466 embert hurcoltak el.

FELSŐ-TISZA-VIDÉK

MÁRAMAROS EREDETE

Bogdán fejedelem fia, Dragos a Kárpátok bércei közt vadászott kísérőivel. Űldözőbe vettek egy vadbölényt, amely átsalta őket a hegységen. Ahogy ide értek, elbájolta őket a gazdag folyam és a patakoktól csillogó völgy. A Moldova vize partján elejtették a vadat, hatalmas lakomát csaptak, s ekkor határozták el, hogy egész népükkel áttelepülnek a szép, legelőken dús és lakatlan vidékre, s elhagyják eddigi lakhelyük hegyes, sok munkát igénylő táját, felcserélik a „mára már rossz” hazát, egy jobb hazával.

Innen ered a Máramaros elnevezés.

A HUSZTI VÖRÖSDOMB

1241-et írtak. Éppen a húsvéti ünnepek közeledtek. A langyos levegőben a virágzó fák illatánál a huszti vár kápolnájának magaslatáról messzire hallatszottak a láncok csörömpölései és lomtolásai, amelyekkel a csapóhidat éjszakára felvonták. A várudvarban nagy asztalok körül ülve, könyökökre támasztott fővel hallgatták a vár népei a hegedűsök nótáit. A vár ura, Huszth csendesen szobájában játszadozott a karosszékekben szunnyadozó fiacskájának aranyos göndör hajával. Valamivel odébb neje kislánykáját ringatta. A szunnyadozó kis fiúcska bal válláról lecsúszott az ing és láthatóvá vált a Huszth család külön születési anyajegye, amely a leánykának a bal vállán szintén ott volt.

Batu kán tatár hordái ebben az időben közeledtek Huszt felé.

IV. Béla király futára tájékozó lován az udvarra érkezett, be sem várva az elővezetését, berontott a szobába és felszólította Huszthot, hogy cselédjeivel együtt azonnal csatlakozzék a király csapataihoz. A várban csak annyi katonaságot hagyjon, amennyire annak védelméhez feltétlenül szükség van.

A futár erre elvágtatott és némán eltűnt a sötét éjben...

A felszerelt katonaság már korán reggel az udvarban állott.

Huszth kislányát a nem messze lakó nagymamához vitte, a várban hagyta nejét és kisfiát.

A Sajó melletti muhi pusztai vereség után Huszthnak sikerült kievickélnie, és sietett haza saját várának kemény falai közé.

Nem is sejtette azt, hogy a tatárok a környező erdőkben leselkedvén elfogtak egy várból kémlelésre kiküldött lovast, akit nagy sanyargatások árán kényszerítettek, hogy árulja el nekik a várba vezető titkos alagutat, amit azután ilyen rókamódra be is vettek.

Másnap reggelre a felkelő nap nem találta a büszke lobogókat, amelyek lengtek volt a vár ormán. Nem csillant meg az ablakon a tündöklő fény. Elhalványult, kihűlt és szomorúan terjesztette szét sugarait a füstölgő romokon és az elégett, vértől befröcskölt halottakon. A vár úrnőjét, Huszth nejét kisfiával együtt a tatárok rab-ságra vetették, saját hazájukba elhurcolták. A fiúcska itt korán elvesztette anyját, aki a fáradalmakba belehalt, ő maga pedig a többi tatár gyerekekkel együtt volt felnevelve. Amikor felnőtt, a kán udvarába került, ahol a sors összehozta őt egy öreg, ősz hajú férfival, akivel ugyanazon nyelven tudott beszélni, amelyet valamikor mint gyermek tanult, anélkül, hogy tudta volna, hogy kitől tanulta, és aki neki olyan szépen tudott mesélni az oly távoli földről és népről, úgy annyira, hogy a gyermek, aki magát tatárnak tartotta, egy megmagyarázhatatlan felsőbb érzésnek és váagnak a rabja lett, hogy az öreggel együtt Magyarországra menjen...

A tatárok betörésétől 18 év telt el. A huszti vár újból felépült, az alatta lévő dombon egy egyszerű kápolna épült. Huszth állíttatta fel neje és fiacskája emlékére, de egyidejűleg megesküdött és parancsba adta ki, hogy minden tatárt, aki a várban megjelenik, azonnal végezzenek ki.

Huszth várúr leánya, Ilona közben gyönyörű amazonná nőtt.

Amikor a kápolna lépcsőin egy ízben pihent, hízelkedve hozzásimult lova, és úgy viselkedett, mintha egy közeledő veszedelemre akarná őt figyelmeztetni. Ilona szemét hirtelen a hegyi útra vetette, amely a kápolnához vezetett. Föliadvá fölugrott, mert alig néhány száz lépésnyire maga mögött észrevette azt a gyorsan csúszó szörnyeteget, amely az ő lovát követte nyomon. Pillanatok műve volt, hogy fölugrott a nyeregbe, s a nemes állat tarjáig hajolva vágatni kezdett a lován, amely ösztönétől hajtva kereste a menedéket a veszedelmes üldözője elől. Amikor azonban a bestia, amelynek hangjától az egész erdő zengett, zsákmányát még nem tudta megkaparintani, de már a ló is teljesen ki volt merülve, akkor a közeli bokrokból egy fiatalember ugrott elő – aki sudár volt, mint a fenyőfa –, és aki kardjával hatalmas vágásokat tett, szétverte a szörnyeteg fejét. Ilonának ez a megmentője nem volt más, mint az ő testvérbátyja, aki éppen érkezőben volt az öreg ősz barátjával, hogy megismerje azt a szép földet, amelyről az öreg oly sokat és oly megkapóan tudott beszélni. Az öreg nem messzire a vártól, miután szíve túl volt telítve boldogsággal, hogy ismét megláthatta az ő drága hazáját, elaludt, és hogy az a szép álom örökké tartson, meghalt.

Az ifjú a társát eltemette, maga pedig a vár felé vette az útját, és abban a pillanatban érkezett, amikor Ilona majdnem lebukott a kifáradt lováról, és éppen akkor, amikor olyan nagy szükség volt védelmezőre, bátor férfira, védő karra.

Az ifjú tatár Csaba a huszti vár állandó lakója lett. Még távolról sem sejtette, hogy valójában ez az ő otthona, mert arról, hogy vele mi történt, mint kisgyerekekkel, nem tudott. Sőt a vár népéből senki nem gondolt arra, hogy ő a várúr fia, mivel anyjával egyetemben régen el volt siratva.

Ilona és Csaba szerelemre lobbantak. Ez a szerelem a vár egyik tisztviselőjének szálla volt a szemében, mert maga is titokban istenítette Ilonát. Állandóan követte őt. Hallgatta a szerelmesek beszédét, míglen végre egy szép nyári napon kihallgatta Csaba Ilonának tett vallomását arról, hogy ő tulajdonképpen tatár.

Ilona reszkető kézzel elkapta a felhevült ifjú válláról lecsúszott palástot, és egy pillanatra meglátta a kis anyajegyet, amilyen az ő testén is megvolt, és amit természetesen senki másnál nem láthatott, csakis az ő édes testvérénél.

A leselkedő tisztviselő parancsot adott két bakójának, hogy Csabát fogják el és kötözzék meg.

Ilona hiába kereste apját, mert az vadászaton volt, és korábban épp őelőtte adta ki a parancsot a tisztviselőnek, hogy minden tatárt ki kell végezni.

Későn, már nagyon későn érkezett meg Ilona a kivégzés helyére, az istenített testvére szép feje már a porba gurult.

Ilona őrjöng fájdalomában, átkozódik, sír, tépi a haját, felugrik dadogva, emberi hanghoz nem hasonló hangokat hallat, átöleli a kivégzettnek testét, vadul, örülten tépi le róla a ruhát és örült kacajban mutogatja mindenkinek a Huszth család anyajegyét. Isten és ember előtt a kegyetlen apját vádolja saját fiának meggyilkolásáért.

Megsemmisülve és letörve rogyik térdre Huszth és a porban csúszik a halotthoz. Egy sötét gondolat villan át agyán...

A tör megcsillan, és a sokat kiállott öreg szívének kiomló vére ellepi az átdöfött mellet. Azonban hiába omlik vére a halott testre, melyet görcsösen ölel... Utolsó sóhaj és a vár ura haldoklik.

A lány közben teljesen esztét veszttette. Kibontott hajjal, összeszebezt, elrutított vonásokkal, kedves, szeretett testvérenek vérével áztatva, fehér ruhában, melyet tövisek szaggattak szét, amikor a tövisbokrokra átbujkálva apját kereste. Áll megrendülten mindenek felett. Áll és hallgat, az örültek félregöbült, nevetős szájával, míglen hirtelen felkiáltással menekül a borzalmak helyéről be a sötét erdőbe.

És naponként az esti szürkületben visszajár, mint vad nő, hogy azon a helyen – amely örök időkre vörös maradt az ártatlanul kifolyt vértől –, az ott emelt sírszobor mellett megállás nélkül sírjon hajnalhasadtáig.

(„Huszt vára: Építője Ján Ezder nevű király volt. Az erdélyi királyokhoz tartozik, de mivel Felső-Magyarország földjén van, egy ideig Felső-Magyar-

ország fejedelmének, Kurusz Palatínusnak birtokában volt. Aztán Erdély uralkodója, Bethlen Gábor király Szulejmán khán engedélyével ezt a várat Kurusz Madsartól elvette s az oszmán erővel oly erős várrá tette, hogy ki éjnek idején meglátja, az ajka is remeg. Jelenleg németek vannak benne, őrei, fegyveresei mind németek, de Zolomi-ogľunak birtoka. Vára a Hasszán-hegy tövében fekszik, falai erős tömések s Iszkander erődítményéhez hasonló erős vár, bástyájának magassága az égbolttig ér. Külvárosának házai a vár nyugati oldalára néznek s egyik a másik fölött van. Palotájának teteje színes cseréppel van fedve, a templomok tetejét őn fedi s a keresztek tiszta arannyal vannak bevonva úgy, hogy az ember szemei elbámulnak rajtuk. A szőlőknek, kerteknek vége nincs. Vize és levegője kellemes. ... Mikor a hídra léptünk, a várbéli katonaság százankint jött elő s ötünk fegyvereit is elszedték, szemünket bekötötték s kezeinket megfogván, teljes száz lépcsőn vezettek fel. Mikor szemünket felnyitották egy diván-khánenben találtuk magunkat s székekre ülve a Tisza síkságát, a Tisza-folyót, a hegyeket és a székében látszó városokat és falvakat szemléltük.” – Evlija Cselebi török világutazó az 1660-as évek elejéről származó írása a várról).

A SZERELEM DOMBJA ÉS A SZERELEM VÖLGYE

Ulászló, vagyis Dobzse László idejében egy nagyon szép, Perényi Ilka nevű lány vonta magára kitűnő szépségével az akkori fiatalság figyelmét. Szívét azonban egy délceg levante bírta, aki e nagy szerencsét szépségének és jóságának köszönhetette. Ez a boldog lovag Huszth Gejza volt, aki a Máramarosban álló Huszt kapitányának, ugyancsak Huszthnak volt a fia.

A huszti kapitány Perényivel régtől öröklött családi haragban állt, s nem is gondolt arra, hogy gyermeke a legjobb viszonyban él Perényi lányával. Amikor a fiatalok úgy érezték, hogy szüleiket egymással kibékítve ők is boldogok lehessenek a világ előtt, mindkét helyről elutasító választ kaptak. De a szerelemnek, amely igaz szívből árad, semmi nem tud gátat vetni.

Annak ellenére, hogy örökre eltiltották őket egymástól, titokban találkoztak a még most is „Szerelem dombja” nevet viselő meredek hegy tetején a Hark-hegyen, amelyen keresztül az út Máramarosba vezet Vörösmart helység mögött, ahol Ilka napszálltakor várta imádott Gejzáját. Itt találkoztak, titkos utakon haladtak a már csak a vadak által lakott Feketehegy völgyébe, ahol háborítatlanul sírták el egymásnak bánatukat, fájdalmukat és szerencsétlen szerelmüket. A nép azért nevezte el ezt a helyet „Szerelem völgyé”-nek,

A szerelmeseket azonban elárulták a kegyetlen várúrnak, aki még bosszúsabban megtiltotta a fiának a találkozást. Gejza a méltatlan számkivetés

miatt, mint egy őrült, úgy rohant el az apai háztól, s még egy „Isten hozád”-ot sem jött venni imádott Ilkájától a Szerelem völgyébe, ahol pedig a sírig tartó örök hűséget esküdtek egymásnak.

Mint a párjavesztett oroszlán, úgy rohant a fiú a tatárok elleni csatába. Mindenütt kereste a halált, mely a hőst megilleti, de nem találta. A halálnál százszorta iszonyúbb rabszolgaság várt rá. A tatárok messze földre hurcolták, ahonnan csak tíz év múlva szabadult. Mint zarándok tért haza, félig őrült, elfeledkezve egykori kedveséről. Csak a szíve húzta vissza öntudatlanul hazájába, így bolyongva ért az előtte már teljesen ismeretlen huszti vár alá.

A vár alatti remetelakban húzta meg magát, s naphosszat füveket gyűjtött, vagy kedves hárfáján játszott. Fogsága alatt megtanulta mesterien kezelni hangszerét. A várcselédség egészen elfogultan hallgatta a hárfa hangjait, könnyezve váltak meg az ezentúl egyre látogatottabb remetelaktól.

Volt Huszthnak két szép lánya is, akiknek fülébe jutott a remete érdekessége, s nem tudtak parancsolni kíváncsiságuknak. Séta ürügyén közel kerültek a remetelakhoz és meghallgatták a remete játékát. Az ő szemükből is a részvét könnyeit csalta ki hangszerével a remete, akit csak lélekben tört meg a rabság, de testben nem, mert még most is deli férfinak nézett ki.

A kisebbik lány szívében a részvét szerelemmé változott, mert nem tudta ő, hogy bűn az, ha egy kényúr gyermeke egy igénytelen szívért dobog.

Az idő haladt, s a fiú szívét sem kerülte el az érzés. Megvallottak egymásnak szerelmüket, s élvezték azt gondtalan. A szerelem újraéledésével visszatért a fiú emlékezőképessége is. De a bőszerű atyának éppen akkor tűnt fel a lánya gyakori eltűnése, s a remetét kedves lányával egy barlangban szerelmeskedve találta. Haragjában és bosszújában még aznap a vár alatti dombon lefejeztetni parancsolta a vakmerő koldust, hogy így merje máskor egy kényúr gyermekére vetni a szeme pilláját. Hiába könyörögtek a cselédek, hiába ájultozott a kisebbik lány, a vörösen sugárzó nap lemenésekor a szép ifjú feje is legördült. Ártatlan vére pirosra festette azt a dombot, amit máig is Pirosdombnak neveznek.

A várúr maga is jelen volt a kivégzésen, s amikor észrevette, hogy a levágott nyakon egy szalagon egy arany érme lóg, iszonyodva ismert rá az emlékpénzbe vésett betűkről arra az ajándékra, amelyet egykor ő adott a nejének a rég elveszettnek hitt fia első születésnapjára.

Ekkor a fiúgyilkos apa felismerve áldozatát, az élettelen testre borult, s kétségbeesve így kiáltott fel: „Nem vagyok méltó arra, hogy a napot lássam, mivel saját fiamat öltem meg!” Ezzel kardjába ereszkedve kiadta a lelkét.

Perényi Ilka meghallva azt, hogy kedvese a tatárok fogságába esett, esküjét szorosan megtartotta. Visszautasította atyja ajánlatait, nem akart senkihez férjhez menni.

Gyakran kikocsizott a „Szerelem dombjára”, s órákig elmerengett a táj szépségében, látta a kúpként emelkedő huszti várat és az azt környékező Kárpátok erdős bérceit. Elfogódva nézte a sóval terhelt tutajokat, amelyek úszó hattyúk gyanánt ereszkedtek le a máramarosi hegyek közül kanyargó Tiszán. Messziről mindenkit a kedvesét vélte felfedezni. De hasztalan várt, a kedvesét nem karolhatta át többé, mert megérkezett hozzá is a szörnyű hír. S ekkor ő maga is borzasztó tetre szánta el magát. Egy szeletke papírra írónnal e szavakat írta fel: „Megbocsáss atyám! Isten veled! Megyek Gejzához eskümet megtartani!” A papírt egy kővel a dombhoz rögzítette, hogy el ne fújja a szél, s a következő percben a szédítő magasból a hegy lábát nyaldosó Tiszába vetette magát.

A FEJEDELEM ARANYHINTÓJA

Gánics, Kalina, Dombó és a környékbeli kárpátaljai falvak történetéről, só-, kőszén-, fehér- és vörösmárvány, valamint opálbányáinak keletkezéséről egy különösen érdekes monda él a nép ajkán.

Történelmi tény, hogy Báthory István 1571. május 25-én lett erdélyi fejedelem, s később – Zsigmond Ágost lengyel király halála után –, hogy a lengyel trónt is elfoglalja, Krakóba sietett a lengyel koronához kötött felteteleknek eleget tenni, vagyis az özvegy királynét – született Radzivil Borbálát – feleségül venni. Meg is történt az esküvő, 1575. május 1-én Báthory Istvánt lengyel királlyá koronázták.

Az esküvő előtt azonban – a nép ajkán így él a történet – Báthory István Szebenben egy Hildeshaim Alfréd nevű szász ötvösmesternél egy hintót készíttetett, amelyet menyasszonyának akart nászajándékuul küldeni. Az öreg Hildeshaim azt a megbízást kapta, hogy a díszhintó felülmúlja az összes addig készült királyi és császári hintókat, nemcsak kivitelezésben, hanem kényelemben is. Az öreg mester el is vállalta a munkát és huszonnyolc segédével hónapokon át készítette a hintót, súlyos arany és ezüst ötvözetekkel, cirádákkal. A hintó ében- és tiszafából készült, és igazi művészi munka volt. Belseje finom színes szattyán- és párduebőrökkel volt „tapacírozva”. Mikor elkészült, külön kerekeket szereltetett alája az öreg Hildeshaim, míg az eredetieket – melyek szintén tele voltak arany veretézéssel – külön szekérre pakolták. Ezen kívül egy igazgyöngy nyakéket, aranyakat és egyéb fejedelmi ékszert küldött Báthory az özvegy lengyel királynénak.

Vitéz Borbély Balázs belső udvari ember vezetésével útnak indult gyönyörű, nyolc arab ménnel a fejedelem ajándéka, a csodás aranyhintó. Vitéz Borbély Balázs huszti, técsői és viski nemesekből állította össze kíséretét.

Összesen húszan lehettek a nagynevű, híres vitézek, s legalább 500 darabont, mintegy hatvan külön lovas és parádés kocsisok egészítették ki a kíséretet. Huszt várába, majd onnan Iza felé vették útjukat.

Abban az időben egész Máramaros – egészen a Tiszáig – őstölgyerdőkkel volt tele. Közbiztonságról még nem lehetett beszélni. Martalócok, rozbojnyikok és rettegett haramiák garázdálkodtak szabadon, a vidéken. Védekezni ellenük szinte lehetetlen volt.

Így történt aztán, hogy a fejedelem aranyhintója csak Izáig jutott el szépen, mert éppen akkor a Nagyág folyó elmosta az utat és az árvíz meg a vihar rengeteg szálfat kidöntött, úgyhogy a kirendelt jobbágyok sem tudtak utat nyitni a hintónak, így Drahovának vették útjukat, ahol azonban újabb akadályokba ütköztek; lekerültek hát Uglya, majd Vulhovce falvaknak. A Vulhovce alatti nagy olázakban (szikla alatt húzódó utak) két erős martalóccsapat támadta meg a kíséretet. A heves összecsapás alatt vitéz Borbély Balázs és két nemes, nyolc darabonttal, a hintóval és a szekerekkel elhajtottak a Tarac vizén át Gánicsra. Ahogy a máramarosi kisközség határába értek, a nagy terhet vonó állatok kidőltek a hámból és lehetetlen volt velük továbbjutni. Erre Borbély Balázs a huszti vár kapitányához küldte megmaradt embereit új emberekért és lovakért. Közben a kocsikat és a hintót elrejtették az üldöző martalócok elől. A kincseket egy közeli barlangba vitték, s a barlang bejáratát berakták kövekkel; mohával felismerhetetlenné tették a barlanghoz vezető utakat. Utána esküvel fogadták meg egymásnak, hogy a rejtékhelyet nem árulják el senkinek. Később a közeli Pláj nevű havasra mentek, ahol egy öreg juhász legeltetett.

A juhász szívesen fogadta a gazdagon öltözött urakat, tiszteletükre bárányt ölt és nagy vendégséget csapott, egyik bojtárát azonban elküldte fiához, Dekunec Ilkóhoz, aki a máramarosi havasok egyik legnagyobb martalóccsapatának a vezére volt: jöjjön azonnal a „szállásra”, mert „fogaira való” vendégek érkeztek. Másnap meg is jött Ilkó és meglepetten állapította meg, hogy ezeknek az uraknak az embereivel harcolt ő és rozbojnyikjai – eredménytelenül. Az urak el is mondták bizalmasan, hogy kíséretüket várják Huszt várából, mivel szerencsétlenül jártak az úton. Ilkó egy nagy vérmedvére – mely az utóbbi időben nagy kárt tett a nyájban – vadászatra hívta meg a három urat. A híres vitézek örömmel kaptak az alkalmon. Maga vitéz Borbély Balázs örült a legjobban, mert úgy számított, hogy az elejtett medve bőrét majd útközben kikészítteti, és mint a Kárpátoknak egy különösen érdekes ajándékát nyújtja át az özvegy királynénak. De alig ereszkedtek le a havasokról, alig érték el a rengeteget, alig hogy szétszaladtak a hajtók, a martalócok mind a három vitézt agyonverték. Az értéktárgyaiktól, ruháiktól megfosztott halottaikat aztán egy szakadékba dobták, táplálékul az erdő vadjainak.

Tették véghezvitelével az aranyhíntó keresésére indultak, de nemcsak ők, hanem később a Huszt várából érkezett kétszáz vitéz sem találta nyomát a kincseknek. Gánics, Kalina, Dombó és a környékbeli falvak lakossága azóta is keresi a fejedelem ajándékait; gyakran csapatostul rándulnak ki a hegyekbe, csákánnyal, ásóval és kutatnak – mindmáig eredménytelenül. Kincskeresés közben akadtak rá viszont a ma is virágzó só-, kőszén-, fehér- és vörösmárvány, valamint opálbányákra.

Bár a vidék népe még ma is azt hiszi, hogy majd egy hetedik gyermeke hetedik gyermekének az unokája mégiscsak megtalálja a kincseket, a megtalált és feltárt bányák ma a kincseknél is többet érnek.

A VÁRHEGYI NÓTA

Az öreg viski Náni cigányt egyszer valami úrfiak a Várhegyre csalták muzsikálni. Földalatti tekervényes folyosókon vezették bekötött szemmel a vén dádét. Amikor végre leoldották szeméről a kendőt, egy palotában találta magát.

Aranytrónusra ültették a cigányt, nyakába drága selyemkendőt kötöttek, s így kellett muzsikálnia. Minden nóta után, amit elhúzott a hegedűjén, egy-egy füles aranyat nyomtak a markába. Hosszú ideig tartott a dáridó. Az úrfiak is megtanították a cigányt egy szép nótára. Szerencsétlenségére azonban el talált aludni, s mire felébredt, magát egy reves fatörzsön ülve találta. Nyakában a selyemkendő helyett egy lóállkapocs lógott, markában meg forgácsdarabokat szorongatott.

De a tanult nótát nem felejtette el, s még utódaira is ráhagyta, úgyhogy ma is akármelyik viski cigány el tudja húzni a „Várhegyi nótá”-t.

A VISKI VÁRHEGY

Réges-régen, századokkal ezelőtt tizenkét zsvány szállta meg a hegyet, s ormára egy erős favárat építettek. A bevehetetlen erődben tartózkodó zsványok piócaként szipolyozták a vidéket. Nem parancsolt nekik sem a megye, sem az ország.

Egy heves nyári napon megszomjazott András gazda a házimunka közben, s Erzi leányát, a környék legszebb virágszállát, elküldte a várhegyi forráshoz borkútért. A zsványok észrevették a szép lányt, lerohantak a hegytetőről, a hatalmukba ejtették. Hasztalan esdeklelt, könyörgött a szép Erzi a vad martalócoknak, nem használt semmit, azok nem engedték szabadon.

Ekkor imádkozni kezdett, de az sem használt. Végre átkozódásba fogott. És íme, egyszerre terhes vészfelhő szállt a várhegy ormára. Hatalmas vihar kerekedett. A sötét felhők tüzes villámokat szórtak a megátkozott favárra.

Három egész napig nem látták a viskiek a Várhegyet a rajta borongó iszonyú felhőtől. Amikor a negyedik napon a felleg szétoszlott, a láthatár kiderült, a várnak, a zsványoknak és a szerencsétlen lánynak híre, pora sem volt többé.

(Borkút – így nevezik a viskiek a környékbeli forrásokból csordogáló ásványvizet.)

VISKI VÁRHEGY (II)

Nyári este volt, mikor a várhegy alatt elterülő síkon egész napi munkájukban elfáradt viskiek lepihentek kissé, hogy majd összegyűjtve holmijukat hazamenjenek. Hirtelen lódobogás hallatszott: a várból rablócsapat lovagolt feljűk. Amint a rablólovag és kísérete a pihenőkhöz ért, a lovag odasietett Nagy Ilonkához, Nagy Istvánnak, Visk község leggazdagabb polgárának szépséges leányához, s arra kérte őt, hogy menjen vele a várba, ahol a vár úrnőjévé teszi. A leány azonban vonakodott eleget tenni a rabló óhajának, mire az fölkapta az ártatlan teremtést, fölpattant vele lovára, s kíséretével elvágtatott a várba. Nagy Ilonka minden áron ki akart szabadulni fogságából, s esedezve kérte a rablólovagot, hogy bocsássa őt szabadon. Az elvetemült ember azonban csak nevetett, s káromlások közepette az eget fenyegette, kihívva ezzel maga ellen a természet haragját. Hirtelen borzalmas erejű vihar támadt, a villámok egymás után csaptak a várba, a hegy megnyílt, s lakóival együtt elnyelte a várat. Helyén, a várhegy oldalán keletkezett az a tó, mely sokáig a környéknek egyik legszebb látványossága volt.

A község helynevei hűen őrzik a régi korok nevezetes eseményeit, nevükhöz, keletkezésük történetéhez ma is számos legenda, monda fűződik, amelyek rég elmúlt, feledésbe merült századok tanúságaiként elevenítik meg előttünk mindazt, ami lehet igaz történelem, de lehet csak népköltés, mese is.

(A község határában, a várhegyen állt várról alig találunk feljegyzést, bár létezéséről minden kétséget kizáróan meggyőznek minket a nemrég végzett archeológiai ásatások eredményei. A viski vár egyik fontos láncszeme volt annak a várrendszernek, amely megvédte a vidék lakosságát a szomszédos dákok betörésétől, s biztosította a tiszai sókereskedelem biztonságát is. A későbbiekben az erődítmény azonban elvesztette a fentebb

említett fontos történelmi és gazdasági funkcióit, rablólovagok tanyájává lett, akik innen indultak el portyázó útjukra, és zsarolták a környék lakosságát. A várnak ma már nyoma sincsen, csak a regék világában, a népkán szájáról szájra szállva találjuk meg pusztulásának történetét.)

TÉCSŐ NEVÉNEK EREDETE

Valamikor réges-régen ellenség tört a hazára: annyian voltak, mint csillag az égen, apró, gyors lábú lovakon száguldoztak, felperzselték a falvakat, városokat, az embereket leöldösték vagy rabszíjra fűzték és vitték a messzi keletre, ahonnan nem volt visszatérés.

A király egy csapat hű katona kíséretében elküldte feleségét, gyermekeit, udvarhölgyeit a messzi rengetegbe, ahol nem találnak rájuk az ellenek. Akkortájt nem lévén még országutak, a menekülők a Tisza mentén igyekeztek fel a hegyekbe. Estére megpihentek egy hegy lábánál, ahol egy portyázó csapat megtámadta őket. A katonák derekasán verekedtek, sok támadót levágtak, a többi megfutamították. Az egyik menekülő lován hátrafordult, megcélózta a királynét és kieresztette a nyílveesszót. A királyné kedvenc udvarhölgye látván a veszélyt, testével takarta el úrnőjét és a nyílveessző a mellébe fúródott.

A kis csapat, félve az újabb támadásoktól, felment a hegyre, ahol a királyné a saját sátrába vitte a sebesültet, ellátta sebeit, virrasztott mellette.

A hegy mögül kelő nap másnap reggel bearanyozta a tájat. A királyné kivitte halálosan sebzett udvarhölgyét a sátor elé, aki meglátván a csodás vidéket halkan megszólalt: „Felséges asszonyom, teccő nekem ez a hely.”

A királyné sírva nyugtatta udvarhölgyét: „Nem fogsz meghalni, hamarosan meggyógyulsz! A király uram kiveri az országból az ellenséget és akkor neked adom ezt a vidéket, tied lesz.” Mosolyogni próbált szegény sebesült, köszönte a nagy kegyet, ám érezte, hogy eljött a búcsú perce, megragadta úrnője kezét és könnyörögve kérte: „Úrnóm, ne eresszen el!” De a halál erősebb volt.

A királyné megparancsolta, hogy vigyék és temessék el a holtat a síkság közepén, mindenki hordjon rá földet: a férfiak egy sisakravalót, a nők-asszonyok egy kötényt. Így is lett: egy nagy domb emelkedett fel a kedvenc udvarhölgy teteme fölé.

Évek múltával, amikor szabad lett az ország, a királyné udvarhölgye emlékére kápolnát építtetett a dombra: hadd őrködjék tartománya felett! A vidék lassan benépesedett, a hegy lábánál, a Tisza-parton az emberek házakat építettek és úgy emlegették falujukat, mint azt a helyet, ami „teccő”. Ebből lett a

város neve: Técső. A helyet, amelyen meghalt az udvarhölgy, úgy nevezték: Nereszen. A dombot, amelyen a kápolna állt, ma is Kápolnának nevezik.

SAJÁN KELETKEZÉSÉNEK LEGENDÁJA

A csodálatos természet és a Tisza folyó társaságában található a Saján nevű falu. A település ugyan nem nagy, de az üdülőhely az ország határain túl is ismert.

A falu fölött három hegycsúcs tornyosul az ég felé. A hegyekből eredő patak kristálytisza vizének csordogálása mintha a régi idők legendáját akar-ná elmesélni.

Régen a települést gonosz ellenségek támadták meg, házakat gyújtottak fel és embereket mészároltak. A Saján családnak azonban sikerült életben maradnia, és elrejtőznie az erdőben. Az ellenségek azonban észrevették őket, és üldözőbe vették a túlélőket. Elsőként a családját védő apa esett el. Ahova holtan esett, ott nőtt ki a legmagasabb Saján nevű hegy. A gonosz emberek az életben maradt kisfiúval és édesanyjával is végeztek. A másik két hegy a fiú és anyja halálának helyén nőtt a magasba. Idővel a hegyekről friss, éltető ásványvíz kezdett csobogni.

Ez a víz segíti az embereket, akik ellátogatnak Sajánba, hogy erőre kap-janak, egy jót pihenjenek az év bármely évszakában.

A TÉCSŐI KÁPOLNA-DOMB

Egy ürmezei disznópásztor mesélte, hogy el-eltűnt néha valamelyik disz-naja, majd megjelent a Kopasz-hegy felől és csupa színes festék volt biztos a hegyben, ott kente össze magát.

Nahát, ebbe a dombba temették Attilát, mert Attila ezen a tájon táboro-zott, itt a mostani Tatár-hágón keresztül jött be az országba.

Mikor meghalt, a Tisza aljába kellett temetni. A Tisza akkor még ott folyt a domb alatt. Eltorlaszolták a vizet a domb lába alatt és akkor látták, hogy van bejárat a kis hegybe. Bementek és látták, hogy az egy nagy üreg, a falai csupa kőből vannak. Jobb helyet nem is találhattak volna a nagy vezér eltemetésére. El is temették nagy pompával, rengeteg aranyat, ezüs-töt, fegyvereket, edényeket raktak mellé, majd mikor végeztek, a Tiszát visszaengedték a medrébe, azokat pedig, akik temették, mind leölték és beledobálták a Tiszába, hogy ne tudja senki, hol van Attila sírja.

Aztán Attila népe szedte sátorfáját és elment innen. Itt meg nem lakott senki abban az időben, úgyhogy nem volt, aki háborgatta volna a dombot, vagyis Attila sírját.

A disznó is azért volt festékes, mert a sírkamra szépen ki van festve, ahogy azt a nagy vezéreknek és uraknak tették azokban az időkben.

Azért se nő rajta semmi, mert csupa kő, talaj alig van rajta. Soha egy fa se nőtt ki rajta, habár erdő van mellette.

ÚRMEZŐ (I)

A mi falunkat nem nevezték mindig Úrmezőnek. Valamikor Vérmező volt a neve. Hogy miért nevezték így? Ennek is megvan a maga magyarázata. Ez nagyon régen történt.

A magyar király nem volt otthon, kinn harcolt seregével egy távoli országban. Megtudta ezt a tatár, azon nyomban megtámadta az országot. Eljutottak ide is, erre a vidékre, megtámadták a mi falunkat is. Nagyon sok embert lemészároltak, a fiatalabbját meg megkötözték és vitték volna rab-ságba. Volt, akinek sikerült megszökni és elbújni a távoli erdőbe.

Sötét este lett, mire a tatárok befejezték szörnyű munkájukat, úgyhogy nem is indultak hazafelé, letáboroztak az égő falu mentén.

Kora reggel megérkezett a király seregével, azon nyomban megtámadta az alvó tatárokat és egytől-egyig lekaszabolta őket, hogy még hírmondó se maradt belőlük. Annyi vér folyt, hogy ellepte a mezőket, piroslott minden.

A rabokat kiszabadították, előjöttek az emberek az erdőkből is. Újra kezdtek házakat építeni.

Az új falura azt mondták, hogy „az a falu, ahol van a vérmező”. Ebből lett a falu neve – Vérmező.

Nem is termett, nem is nőtt azokon a földeken semmi. Az emberek meg irtóztak a névtől. Imádkozni kezdtek, hogy segítse őket az Úr. És meg is segítette őket, mert szerte a vidéken nem terem azóta olyan szép alma, mint itt. Hálából az emberek Úrmezőnek kezdték nevezni falujukat.

Hát ebből ered a falu neve, azóta is így nevezik.

ÚRMEZŐ (II.)

(Más magyarázat: Muha Vaszil, helyi lakos)

Az ő tudomása szerint a lekaszabolta és a menekülő tatároknál rengeteg kincs volt, amit összeraboltak végigvonulva a vidéken.

A király összegyűjtette az ottmaradt aranyat, ezüstöt és odaadta az élve maradt falusiaknak, hogy építsenek házakat, kezdjék újra az életet.

Hanem a kincs olyan sok volt, hogy minden ember úrimódon megélt belőle, jutott még az unokáknak is.

Azért nevezik a falut Úrmezőnek, mert ott volt a sok kincs, amiből uriasan megéltek a falusiak.

BUSTYAHÁZA

Ez a falu nagyon megszenvedte a tatárjárást. Miközben a férfiak kinn harcoltak a csatamezőkön, a tatárok lemészárolták a falu népét: asszonyokat, gyermekeket – mind.

Csak egy falubeli katona tért meg a harcokból, nem talált senkit, csak a síró gyermekét a romok között. Magához vette, kiment a Tisza partjára, ott kunyhót épített, halászgatott, nevelte egyetlen gyermekét. Hanem egy szörnyű éjszakán a Tisza kiáradt és magával vitte a gyermeket, aki odafult.

Az apa bűnük engedte fejét, ott maradt a víz partján, kerülte az embereket, nem akart senkivel találkozni.

Azóta nevezik azt a helyet a bús atya házának.

KEREKHEGY, ALIAS LIBAVÁROS

Técsőtől 14 kilométerre, benn a Malom-patak völgyében van egy magyarlakta kis falu, Kerekhegy. Valamikor úgy nevezték, Libaváros. Ma már csak az ottlakók titulusaként használják ezt a megnevezést, akik sósvíz- és fakitermeléssel, és libatartással biztosítják a mindennapit.

Ám nem azért nevezik a helységet Libavárosnak (is), mert fehérlenek az utcák, udvarok a hídtól, annak meg van a magyarázata.

Történt a régi időkben, mikor a tatár sűrűn látogatta azt a vidéket, hogy fosztogasson, raboljon. Mikor a vérmezei csatában a magyarok lekasabolták a tatárokat és szétszórták őket, néhánynak sikerült megmenekülni, elbújtak a közeli rengetegbe, majd csapatba verődtek. Már nagyon éhesek voltak, elindultak hát a hegynek valami élelmiszert keresni.

Hajnal fele értek Kerekhegy határába és indultak máris, hogy leölik az embereket, elrabolják vagyonukat, ennivalóikat. Hanem nem tudták meglepni az alvó lakosokat, mert a libák meglátták a tatárokat és olyan gágogásba kezdtek, hogy mindenki felébredt. Az emberek látták, hogy baj van,

kaszát, kapát, dorongot ragadtak és leverték mind egy szálíg a kutyafejűeket, hogy hírmondó se maradt belőlük.

Azóta nevezték a falut Libavárosnak, az ottlakók meg nagy becsben tartják azóta is a libákat. Hogy miért város, nem falu, hát azért, mert annyi ott a liba, mint emberek a városban.

PINTYE GREGOR HARAGSZIK

A mennydörgéssel és villámlásokkal jelentkező és kísért fellegek mindig nagy esőt hoznak a Felső-Tisza-vidékre, ha azok a Máramarosi havasokban, Szarvaszó felett, a Tisza bal partján terebélyesedő, hatalmas, függőleges sziklafalba csúcsosodó Pintye-sziklája felett gyülekeznek és onnan csapnak le. E természeti jelenség láttán a vidék öregei azt mondják: „*Pintye Gregor haragszik és káromkodik, égi háború lesz!*”

Valamikor a régmúlt időkben élt ezen a tájon egy hírhedt haramia: Pintye Gregor volt a neve. Bandájával rettegésben tartotta az embereket: rabolt, ölt, fosztogatott, nem kímélt senkit: se szegényt, se gazdagot. Nagy bitang volt, ha úgy jött, hát behódolt a kurucoknak, vagy éppen a labancoknak, csakhogy rabolni tudjon. Mikor már nagyon sok volt a rovásán, a kurucok és a labancok összefogtak, hogy elfogják a bandavezért. Sokáig nem sikerült, mert Pintye úgy ismerte a hegyeket, mint a két tenyerét. Hanem egyszer bekerítették csapátát: egyik oldalról a kurucok, másiktól meg a labancok, minden emberét lekasabolták, de Pintye megugrott fekete lován. Üldözőbe vették, kergették hegyen-völgyön, mígnem az feljutott a sziklás hegyre. Megállt a hatalmas szakadék felett, körülnézett és látta, hogy az üldözők már nagyon a nyomában vannak. Elkáromkodta magát és megugratta fekete lovát. Látták a katonák, hogy nem zuhant le a szikláról, hanem hatalmas fekete felhővé változott. Akkor megnyílt az ég, villámok cikáztak, mennydörgött az ég, eleredt a nagy eső. A katonák nagyon megijedtek, keresztet vetettek és gyorsan elhagyták a hegyet.

Azóta nevezik a hegyet Pintye-sziklájának, és ha felette fellegek gyülekeznek – biztos, hogy égi háború lesz.

AZ AKNASZLATINAI KUNIGUNDA-AKNA NEVE

Egy legenda szerint, 1239-ben, amikor Szemeremes Boleszlav, Krakkó-Sandomierz tartomány hercege eljegyezte IV. Béla lányát, Kunigundát (Kingát), a leány apjától hozományul egy sóbányát kért. Krakkó környékén

ekkor még bányásztak sót. A király beleegyezett, Kunigunda pedig elutazása előtt egy látomás hatására beledobta jegygyűrűjét a kapott sóbánya aknájába. Krakóban aztán parancsot adott, hogy fúrjanak aknát Wieliczka mellett. Az első felhozott sörögben benne volt Kunigunda gyűrűje.

KŐRÖSMEZŐ

Iván Sztruk pásztor nyáját ezen az akkor még lakatlan vidéken hajtotta téli szálláshely felé. Ám a tél meglepetésszerűen, hamar köszöntött be, így birkáit a mai templom helyén hagyta, és pedig a közeli települések egyikén húzta meg magát. A zord tél elmúltával elment megnézni, marad-e életben birkája. Legnagyobb megdöbbenésére, nemcsak hiánytalanul mindet ott találta, hanem valamennyi anyajuh egy kis báránnyal is szaporította nyáját. A szent helyen templomot épített, mely köré létrejött a település.

HONNAN ERED A HÓVÁR, HOVERLA NEVE?

Egy távoli magyar város egyik előkelőségének, Nagy János bárónak egy alkalommal meséltek a Kárpátok akkor még névtelen csúcsáról, amelyet addig még az országból senki nem tudott meghódítani. Azt gondolta, ő lesz az első, aki a hegycsúcsra felmegy, és így róla nevezik majd el a magaslatot. Nyár közepén indult útnak húsz erős szolgálával, lovakkal, étellel-ittallal megpakolva.

Egész Magyarország tudott az útról, amely az államnak dicsőséget hozott volna. Arra ugyanis már senki sem emlékezett, hogy a hegyet több paraszt is megmászta...

A nyári nap elviselhetetlenül sütött, de a kaland kellemesnek ígérkezett. Két hónapra volt szüksége ahhoz, hogy elérjék a hegy lábát. A báró ekkor utasította a szolgálát, hogy verjenek tábort, hogy megpihenjenek és meg erősödjenek. Két napot pihentek így.

Ezután a báró három embert és három lovat hátrahagyva indult el hajnalban a hegycsúcs felé. Az ég tiszta volt, egy felhő sem mutatkozott. Órák óta gyalogoltak már... Épp egy sűrű erdőhöz értek, s ezen kellett volna átvágniuk magukat, mikor hatalmas vihar támadt. A báró rendkívül dühös lett, hisz így útjukat sem folytathatták zavartalanul. Visszafordulni azonban nem volt hajlandó. Egyik szolgáját, aki mindenképp vissza akart térni, szíven lőtte.

Már beesteledett, amikor a kimerült emberek kiértek az erdőből. Egy széles hegyi völgybe jutottak, mely fölé úgy emelkedett a Kárpátok ismeretlen csúcsa, mintha az eget érintette volna.

Az emberek nagyon fáradtak voltak, a báró azonban „továbbot” intett. Mikor néhány száz méternyire megközelítették a csúcsot, szinte rohanni kezdett, hogy elsőként érjen a csúcsra.

Senki sem vette észre, hogy az égen közben még sötétebb felhők gyülekeztek. Csak akkor eszméltek rá, hogy mi történik, mikor már sűrű pelyhekben kezdett esni a hó. Hideg szél fúj, hóvihar támadt.

Mindenki szerteszét futott menedéket keresve. Hiába próbálta Nagy János megállítani őket, meg sem hallották őt. Sok hó esett azon az éjszakán... A táborba végül csak az emberek egyharmada tért vissza kimerülten, átfagyva. A többiek meghaltak a viharban. Nagy János sem tért vissza...

„Hóvár! Hóvár!” – mondogatták azok, akik visszatértek, hisz a csúcsot azon az éjszakán teljesen beborította hó.

Ilyen csodát még nem láttak, hogy a nyár közepén hóvihar legyen. Azóta a hegyet Hóvárnak vagy a helyi népnelv szerint Hoverlának, havas hegynek hívják.

A RUSZIN MONDÁKBÓL

RUSZIN ÉS MAGYAR

Krisztus egyedül vándorolt a nagy országúton és egy ruszinnal találkozott...

– Te ruszin – mondotta az Úr –, gyere el holnap hozzám dolgozni. Aranyat kapsz a munkádért. Ha szorgalmas leszel, megalapozod a szerencsédet.

A szegény ruszin örömezt fogadta az ajánlatot, mert egy garas nem sok, annyi sem volt a tarsolyában.

– Kora reggel légy a falu végén, ott foglak várni – tette hozzá az Úr, és tovább vándorolt.

Ment, mendegélt és nemsokára egy magyarral találkozott. Köszöntek egymásnak, illendően.

Így szólt Krisztus:

– Te magyar, eljönnél-e hozzám holnap reggel dolgozni? Jól megfizetek érte. Nem bánod meg, ha korán ott leszel a falu végén, várni foglak.

A magyar örömmel ráállott, mert bizony neki sem volt pénze.

– Milyen munkát kapok? – kíváncsiskodott a magyar.

– Majd megtudod reggel – felelte az Úr, és szép lassan továbbment.

Leszállt az éj. Nem jött álom a ruszin szemére. Félt, hogy elalszik és nem ér oda elég korán. Elővette lyukas bocskorát és foltozni kezdte, a feleségének pedig megparancsolta, hogy főzzön puliszkát, mert munkába kell mennie. Reggelig foltozgatta bocskorát. Hajnalodni kezdett, amikor elkészült vele.

A magyar hazament, lefeküdt és jóízűen aludt. Kora reggel felébredt, kiugrott ágyából, kenyeret és szalonnát dugott a tarisznyájába, tarisznyáját a botjára akasztotta, botját a vállára vette, s már indult is a falu vége felé.

Krisztus ott állott az útszéli keresztfa alatt. A magyar hozzáment, köszönt és így szólt:

– Uram, itt vagyok. Mondd meg, hogy mi munka vár rám és mi lesz a sorsom?

– Gyere velem! – felelte az Úr.

Kézen fogta a magyart, odavezette az Alföld széléhez és azt mondta:

– Ezt a vég nélküli, kövér búzatermő földet neked adom. Munkáld meg jól és bővelkedni fogsz húsban, halban és kenyérben.

Nemsokára a falu végére ért a ruszin is. Őt is a keresztfa alatt várta az Úr. Köszönt a ruszin, s kérte, hogy az Úr adja ki munkáját és ossza ki szerencséjét.

– Elkéstél, szegény ruszin. A jó szerencsét elvitte a magyar.

– Mi dolog ez? – méltatlankodott a ruszin. – Egész éjjel nem aludtam, csakhogy idejében itt legyek.

– Űgyesebb volt a magyar, mint te. Megelőzőtt. Elvitte a kövér búzatermőföldet, de itt vannak a hegyek, azokat neked adom.

És elvezette a hegyek közé, ahol silány a föld és gyenge a termés.

Mikor eljött a tél, a magyar is, a ruszin is elégedetlenkedni kezdett. A magyar fázott, nem volt fája. A ruszin éhezett, elfogyott a kevés kenyere.

Felcihelődtek és elmentek az Úristenhez, hogy segítsen rajtuk.

Az Úristen meghallgatta panaszaikat, s imigyen határozott:

– Egymás mellé tettelek titeket, hogy együtt éljetez és segítsetek egymáson. Jegyezzétek meg jól és híven kövessétek parancsamat! Te, magyar, kenyeret adsz a ruszinak, hogy legyen mit ennie, te meg, ruszin, fát adsz a magyarnak, hogy ne fázzon. Menjetez haza és sohase szegjétek meg parancsamat.

HUCULOK – A RUSZINOK LEGKISEBB TÖRZSE

A ruszinok ősei a halics-volhiniai fejedelemség területéről – a későbbi Lengyelországból – vándoroltak Kárpátaljára. Különböző időkben, különböző helyekről jöttek, és új hazájukban nem forrtak egy nemzetté, hanem megőrizték törzsi sajátosságaikat és nyelvjárásaikat. Földrajzi elhelyezkedés szerint két főcsoportot különböztetünk meg. Az Alföld közelében, a síkfeldön és a Kárpátok alacsony nyúlványain vannak a völgy-, illetve síklakók, azaz a dolisnyánok, míg a Kárpátok gerince közelében, a hegyvidéken élnek a hegylakók, azaz a verhovinaiak.

A verhovinaiak több népcsoportra oszlanak: huculok, bojkók és lemkok.

Az Erdős-Kárpátok északkeleti csücskében, a Tisza forrásvidékén, Ukrajna nyugati részén, a mai kárpátaljai, Ivano-Frankivszk és csernyivci területen, az Ukrán-Kárpátokban elhelyezkedő Huculvidéken (vagy más néven: Huculföldön – Huculcsina), ill. a mai Romániában, a Máramarosvidéken él a rutének legkisebb és legérdekesebb törzse: a hucul. Számuk kerekén 30 000.

Galíciából és Bukovinából vándoroltak be lassan, észrevétlenül a XVI–XIX. század folyamán.

A Tisza forrásvidéke úttalan, lakatlan terület volt még a XVI. sz. elején is, amelyet buja legelői miatt csak rutén pásztorok kerestek fel nyájaikkal. A Kárpátok gerince volt az ország határa. De mert a magyar határórség a lakott terület közelében, tehát valahol a mai Nagybecskó (Rahói járás) mellett volt elhelyezve, Galícia, Bukovina és Moldva felől szabadon járhattak át nyájaikkal a rutén és az oláh pásztorok. A Felső-Tisza-vidék, mint

kincstári birtok (bona cameralia vagy bona sacrae coronae) eleinte a rónaszéki sókamara igazgatása alatt állott. A sókamara írásából kitűnik, hogy az első rutén bevándorlók Rahón telepedtek le, ahol 1598-ban már 14 pásztor élt, és már adót fizetett, tehát 1598 előtt legalább 12 évvel telepedett le.

A pásztorok és a nyájak gazdái fokozatosan, lassú beszivárgással népesítették be a mai Huculföldet. A huculok mondái szerint a pásztorok eldicsekedtek Halicsban és Bukovinában, hogy kövér fű, egészséges levegő és gyógyító erejű „borkút” (ásványvíz) van a két Tisza vidékén, mire több halicsi és bukovinai gazda felkerekedett, és családjával, minden jószágával itt ütötte fel tanyáját.

A pásztorkodó népségen kívül sok szökevény és közönséges gonosztevő is új otthonra talált a Tisza bölcsőjénél. Kétféle oprisk, azaz betyár, útonálló volt. Nagobbik része közönséges gonosztevő, kisebbik része a szerencsétlen körülmények folytán lett útonállónak, és állítólag nemes cselekedetekre is hajlandó volt. Segített a szegényeken, védte az elnyomottakat. Nem gyilkolt, és csak azokat a földesurakat és kereskedőket fosztogatta, akiken bosszút akart állani. A köznép hőskökké eszményítette őket. A hucul népköltészet középpontjában az opriskok állnak. Még ma is róluk zeng a legtöbb ének, róluk szólnak a legszebb mondák és regék.

A legismertebb oprisk, aki ma is elevenen él a máramarosi huculok emlékezetében, Oleksza Dovbus volt. 1738-tól 1744-ig állott bandája élén, amikor egyik társa megölte. Bandája a népmondák tanúsága szerint 30 tagból állott, mindegyikük lovon járt. A közmondás azt vallja róluk, hogy a gazdagokat fosztogatták, szegényeket támogatták, így nem vékeztek. A rahói huculok például szentül hiszik, hogy templomuk harangjaira Dovbus adta a pénzt.

Mivel a románok az útonállókat a maguk nyelvén hocul, huculnak hívták, ez a név rajta maradt a Tisza forrásvidékén lakó ruténeken. Eredetileg gúnynév volt, később törzsnévvé vált. Az oláhoktól a szláv irodalom is átvette; végül hozzájuk is eljutott, noha a huculok sohasem nevezik így magukat, és másoktól sem szívesen hallják e nevet.

Nyelvi és néprajzi tekintetben a hucul erősen eltér a többi szlávától, különálló rutén törzset alkot. A különbségeket a többi ruszin törzstől egyrészt földrajzi helyzetük, másrészt a románsággal és részben a magyarsággal való érintkezésük, keveredésük magyarázza meg.

A hucul eredetileg pásztornép volt, csak az állattenyésztéshez értett. Ma kiváló erdőmunkás és tutajos. Ezeket a mesterségeket a betelepült németektől tanulta. A hucul eredetileg lovasnép. Lovon járt a havasokra, a szomszéd falvakba, sőt régente még esküvőre is lovon ment a templomba.

A hucul testalkatú: izmos, magas, szélesvállú, karsú. Haja és szeme sötét. A férfiak 83,3 %-a, a nők 66,7 %-a barna és csak 2,8 %-a köztük

szőke. Az öregember haja a vállára omlik, az újabb nemzedék nyírja. Érdekes, hogy nem kopaszodik. A nőket valóban megilleti a szépnem elnevezés. Fehér az arcuk, karcsú a termetük. Folyton mosolyognak, mint akik tudatában vannak szépségüknek.

Majdnem minden hucul görög katolikus vallású, valamint görcsösen ragaszkodik hitéhez, illetve szertartásához, de emellett rendkívül babonás is. Akármilyen messze lakik a templomtól, nagyobb ünnepkor nem mulasztaná el a szentmisét. Az esküvőt, keresztelőt és a temetést el sem tudja képzelni pap és templom nélkül. A karácsony nem a gyermekek, hanem a felnőttek ünnepe. Nem gyújt gyertyát a karácsonyfán s a gyermekeknek sem ad ajándékot. Ősi hucul szokás szerint karácsony ünnepét kell a legbősegebb lakomával megszentelni. Szabály szerint – aki teheti – tizenkétféle ételt készít karácsonyra. Fő tápláléka a kukoricalisztból készült puliszka (kulesa). Húst csak nagy ünnepeken eszik. Mást is szívesen lát asztalánál, nagyon vendégszerető.

Házát fenyőfából építi, és hasított deszkával fedi be. Kívülről nyersen hagyja, de belülről rendszerint kimeszeli. A ház három részből áll: lakószobából, pitvarból és kamrából. A lakószobában hosszú kemence van, amely ágyul is szolgál, ezenkívül durván ácsolt ágy, asztal, egy-két szék, a fal mentén lócák és egy kis szekrény az edénynek. Kémény rendszerint nincs a házban. A füst a pitvarba és onnan a tető deszkái között a szabadba húzódik ki.

A hucul igen tehetséges. Ügyes ács, bognár és kerékgyártó. Egy-két kovács is akad köztük. Más mesterséget nem űz. Nagy mestere a faragásnak. Pagodaszerű fatemplomai a népies építészet remekei. A nők gyönyörűen kézimunkáznak, hímeznek, varrnak. Ruháik általában gazdagon hímzettek.

A hucul főfoglalkozása az állattenyésztés, az erdei favágás és a tutajozás. Szarvasmarhát, lovat, juhot és disznót tart. Nyáron a szarvasmarhát és a juhot a havasi legelőre hajtja, ahol 3–4 hónapig őrzik a pásztorok. Maga a gazda vagy valamelyik családtagja csak akkor megy fel a havasra, ha a neki járó sajtot, juhtúrót (brinzát) veszi át, hogy hazaszállítsa.

Noha a hucul elsősorban pásztornép, mégsem ért a tejgazdasághoz, s így nincs is belőle megfelelő jövedelme.

A lótenyésztés erősen visszafejlődött, pedig a kis hucul ló (huculik) igen erős, kitartó és munkabíró. Étlen-szomjan 12 órán keresztül egyforma teljesítményre képes.

Kereskedéssel nem foglalkozik a hucul. Egyetlen jövedelmező foglalkozása az erdei favágás és a tutajozás. Télen a fenyvesben dolgozik. A kivágott fenyőt lecsúsztatja a völgybe, lehántja kérgét, a sudár gömbfát összerakja, majd tavasztól őszig tutajt készít belőle, s a Tiszán leúsztatja. Veszélyes foglalkozás.

Az Erdős-Kárpátok legszebb vidéke a huculok földje. A több mint 2000 méter magas Hoverla, a Pop Iván és a Petrosz állanak őrt fölötte.

A csodák hazájának nevezi a hucul szülőföldjét. Az öreg emberek mesélik, hogy Isten és az ördög együtt teremtette a tengerből hozott fővényből. Az Úristen egyenletesen kezdte szórni a hegyek és a síkföldek magját, mire az ördög darázssá változott és megcsípte az Úr kezét. Az Úristen ijedtében kibocsátotta markából a sok hegymagot, és az egész Máramarosban esett le. Ezért csupa hegy és havas a huculok földje.

A LEGENDÁS OLEKSZA DOVBUS

Koszmacs Huculföldön az oprisk felkelések révén vált ismertté. Az opriskok vezetője Oleksza Dovbus volt, aki közvetlen kapcsolatot ápolt ezzel a településsel, mivel sok koszmacsi lakos részt vett az általa vezetett harcokban. Erről tanúskodik az a dokumentum (150 lapos pergamenre vett írás, amit egy manyavi kolostori barát készített, 1750–1791 körül. Sajnos, az 1944–1945-ös háború következtében a kamjaneci atya Amerikába utazott, a levél honlétét senki sem ismeri, ezért a Dovbusról szóló történeket szájról szájra terjednek), amit a Dovbus-templomban találtak.

Oleksza Pecsnyizsinben született. Hétéves koráig nem tudott járn, de miután megmentett egy borjút, erőt vett magán és járn kezdett. Amikor betöltötte 15. életévét, Koszmácsban felszegődött kovácsinasnak. Itt ismerte meg a legfontosabb mesterségeket: a kovácsolást, a juhászatot, a házépítést és a gazdasági munkákat. Bizonyos idő múlva megismerkedett a Maricska nevű szegény és árva lánnyal.

1735-ben Maricska és Oleksza már az esküvőről kezdtek beszélni, s kihirdették szándékukat a templomban. Zöldvasárnap hirdették ki először az esküvőt. Ezen a napon viszont rátalált Olekszára a szerencsétlenség. Jablunecből 12 hajdúval egy gazdag úr érkezett a faluba, hogy munkásokat gyűjtsön apja uradalmába. A fiatalúr nem volt házas, ezért saját szórakoztatására fiatal és szépséges lányokat is elvitt magával. Maricska nagyon megtetszett neki, mivel ünnepi ruhában volt, és amúgy is az egyik legszebb lánynak tartották a faluban.

Amikor Maricska meghallotta a parancsot, miszerint őt is elviszik, futni kezdett otthona felé. Az egyik hajdú lóval utolérte a lányt, betömte annak a száját, hogy ne kiabáljon, és elhozta a fiatalúrhoz. Oleksza mindezt látta, és szélviharként rátámadt az úrra, és addig verte, amíg az meg nem halt.

A hajdúk megrémültek, térdre borultak az emberek előtt és kegyelmet kértek tőlük. A hajdúk fogták gazdájuk halott testét és gyorsan elmenekültek a faluból. Hirtelen nagy eső támadt, ami elmosta az úrfi véré, mintha semmi sem történt volna. Maricska édesanyjánál élt tovább, és együtt keresték meg a mindennapi betevőt. Oleksza bűne miatt sokáig rejtőzködött, később pedig beállt az opriskok sorai közé.

Oleksza Dovbus sosem felejtette el az ő Maricskáját. Évekkel később a lány feleségül ment egy Sztepan Dzvincsuk nevű gazdag kozákhhoz. Azok a hajdúk, akik Olekszát keresték a büntetésvégrehajtás miatt, pénzt adtak Dzvincsuknak, hogy az megölje a gyilkost. Mindez 1745. augusztus 24-én történt. Sztepan halálosan megsebezte Olekszát, hamvainak helyét senki sem ismeri.

Az a ház, amelyikben megölték Dovbust, a mai napig is megmaradt (Dovbus Múzeuma).

A nemesség arra számított, hogy Dovbus halálával véget ér az oprisk-felkelés, de nem így történt.

Oleksza Dovbus tevékenysége és tragikus halála a róla szóló elbeszélésekben és legendákban, és a Dovbusról elnevezett kirándulási nevezetességekben (Dovbus ösvénye, Dovbus sziklája, Dovbus köve stb.) tükröződik vissza. Az opriskok vezetőjének alakja nemcsak az ukrán folklórban népszerű, hanem a magyar, lengyel és moldáv irodalomban is. 1959-ben Viktor Ivanov filmet készített Oleksza Dovbusról (a főszerepet Afanaszij Kocsetkov játszotta).

A VARANGYBÉKA ÉS FORGÓSZÉL

A ruthén nép minden békában, különösen a varangyban egy-egy boszorkányt lát, s azért mihelyt ily állatot megpillant, kivégzi, s hegyes karóra tűzi, hogy eképp a boszorkányt, mely benne rejlik, biztosan ártalmatlanná tegye. A forgószélben szintén boszorkányt képzel, s így azt kővel meghajítja, hogy a boszorkányt, mely a szélben táncol, megölje.

Beszélik, hogy évek előtt egy fuvaros utazván, az országyúton keletkezett forgószélbe dobta éles bicskáját, mely azonnal eltűnt. Néhány nap múlva egy alföldi faluban a kovácműhely előtt megállt, hogy járművén igazítást tegyen, a kovács késlekedett a munkával, állítván, hogy öreg anyósa haldoklik, mert állítása szerint, véletlenül megsebesült. A fuvaros valamely ürügy alatt a szobába hatolván, nem csekély meglepetésére, ott találja az asztalon bicskáját, melyet a forgószélbe ütött volt s miből szentül meggyőződött, hogy e vénasszony rejtett a szélben, s hogy megsértette őt halálosan.

GUSLI

Valamikor réges-régen Zsgyenijevóban élt egy Dajala nevű lány. Az a ház, amelyben ő lakott, egy hegygerincen állt, ahonnan jól lehetett látni az egymást metsző hegyeket. Dajala volt a legszebb lány nemcsak a faluban, ha-

nem még a szomszédos falvakban és városokban is. Nem csoda, hiszen sudár természetével, szőke hajával mindenkit elvarázsolt, s szemei a Kárpátok feletti ég színében tündököltek. Férfiak áradata akarta őt feleségül venni, ő viszont csak tréfásan válaszolt vagy nemet mondott. Végül annyira büszke lett, hogy már királynőnek gondolta magát.

Ugyanebben a faluban élt Pál, a helyi pap fia. Magas, edzett testű, tisztességes és jóhiszemű legény volt. Pál arról volt híres, hogy kiválóan tudott játszani guslin (ezért szinte minden ünnepségre elhívták). Hosszú ideig kereste Dajala kegyeit. A lány kedves volt Pálhoz, de a lánykérést illetően sosem adott határozott választ. A farsang előestjén viszont a fiú nem bírta tovább, és megkérte Dajala kezét. A lány játszani akart a legénnyel, ezért azt mondta, hogy ha este eljön hozzá és játszik a gusliján, feleségül megy hozzá. A fiú beleegyezett, és még azon az éjjelen el is ment hozzá. Az erdőn keresztül ment, az út rövid volt ugyan, de nagy volt a hó, ezért a távot nehéz volt megtennie. Mikor már beért az erdő kellős közepébe, farkasok üvöltését hallotta meg. A vadállatok követték őt, ezért Pálnak az egész út alatt gusliznia kellett, hogy elriassa a farkasokat. Végül is elért ahhoz a házhoz, ahol Dajala lakott. Pál guslizni kezdett. Sokáig játszott, míg meghallott egy érdes férfihangot: – Miért nem hagyod az embereket aludni? A fiú megértette, hogy Dajala átverte őt. Megsértve érezte magát, ezért felment egészen a hegy tetejére. Amikor felért a hegy csúcsára, erejét veszítve a földre feküdt és elaludt. Csak néhány nap múlva találtak rá az emberek, akik megértették, hogy miért tette ezt, s Dajalát ezért megátkozták. Ez után mindenki kitagadta a lányt; már senki sem akarta őt feleségül venni. Múltak az évek, a magányos Dajala megöregedett és elkezdett boszorkánysággal foglalkozni.

Azt mondják, hogy még most is évente egyszer a hegyeket járja és búsul az értelmetlenül megélt éveit és a be nem teljesedett szerelme után. Azóta is a Pikuj csúcsát Guslinak hívják.

A NESZAMOVITE-TÓ LEGENDÁJA...

A legenda egy vándorról szól, aki a Neszamovite-tó mellett akart megpihenni és mivel már nagyon késő volt, ott is akart éjszakázni a lovával. Amikor vízért indult a tó felé, a másik parton észrevett egy férfit egy csónakkal, aki megkérdezte tőle, hogy mit keres erre felé? Amikor az utazó elmondta a tervét, a férfi meghívta a közeli házába.

Beültek a csónakba, kettévált a vízfelszín és a vándor egy hatalmas palotát látott. Ez volt a vendéglátója otthona. A ház felől vidám muzsika szólt, ettek-ittak, mulattak, majd aludni tértek. Éjfélkor a vendég az ablakhoz ment, mivel zajt hallott és az udvaron rengeteg embert látott, akik jeget csináltak a vízből.

Ekkor a vendéglátója azt mondta, hogy ezek a bűnös emberek lelkei és a jégviharokat készítik elő. Korábban én szolgáltam nekik, most pedig a világ végéig ők szolgálnak majd nekem – mondta a gazda. Ekkor a hucul vendég megértette, hogy egy sötét erő beszél hozzá és háromszor keresztet vetett. Ezután felbolydult a tó, az utazót megcsapta egy hideg szélfuvallat és elrepítette a sziklák közé.

SZINEVÉRI-TÓ

Réges-régen ezek a hegyek egy gazdag gróf birtokában voltak és a verhovinaiak arra kényszerültek, hogy neki dolgozzanak: őrizték a birkáit és a teheneit, kaszálták a füvet és vágták az erdőt. A grófnak volt egy szépséges lánya, akit Szinynek hívtak. Azért nevezték Szinynek, mert a szeme annyira kék (színye kéket jelent ukránul) volt, mintha abban gyült volna össze a Kárpátok egének teljes kéksége.

Egyszer a gazdag gróf elhatározta, hogy ellenőrzi a parasztok munkáját, megnézi, hogyan vágják az erdőben a fát. Sziny megkérte az apját, hogy vigye őt is magával. Amíg az apa a munkásokat ellenőrizte, a lány virágokat szedett a mezőn.

Egyszer csak a lány gyönyörű dallamokra lett figyelmes és elindult a hang irányába. A réten, ahol a birkák legeltek, meglátott egy ifjú pásztort, aki sípon játszott.

Amikor meglátta a lány, abbahagyta a sípjátékot.

– Ki vagy te? – kérdezte a lánytól.

– Sziny vagyok. Ezek az erdők és a hegyek apám tulajdonában vannak. És te ki vagy?

– Vir vagyok, a gróf pásztora.

A lány megkérte a legényt, hogy játsszon még valamit a sípján. Estére elbúcsúztak egymástól, de a lány megígérte, hogy nemsokára újra találkoznak. Így is lett. Nemsokára újra látták egymást és minden ugyanúgy történt, mint először. A két fiatal megszerette egymást és titokban találkozgatni kezdtek. A rosszakaróik viszont elárulták őket a grófnál.

A gazdag apa ezután megtiltotta a lányának, hogy találkozzasson a fiúval. A tiltás ellenére a lány továbbra is találkozott a pásztorlegénnyel. Ekkor a gróf elrendelte, hogy öljék meg a fiút.

Egyik nap, amikor a pásztor a sípján játszva várta a lányt a réten, a gróf emberei egy hatalmas kődarabot löktek a fiúra a hegy tetejéről.

Amikor megtudta Sziny a rossz hírt, azonnal a hegyekbe sietett és átölelve a nagy kőtömböt keservesen sírni kezdett.

A lány könnyei csak folytak és folytak, amíg el nem lepte az egész rétet és magát Szinyt is. Így alakult ki egy tó, amelyet az emberek Szinyevirnek neveztek el. A tó vize olyan kék, mint a Kárpátok feletti ég, mint Sziny szemei. A tó közepén lévő kis sziget pedig – Sziny és Vir kősírnak teteje.

A SZINEVÉRI-TÓ (TENGERSZEM) KELETKEZÉSÉRŐL

...Réges-régen az erdőkben szabad emberek éltek, akik vadászattal és pásztorkodással foglalkoztak... Viszont jött egy úr, aki keservessé tette az itteni emberek életét. A legkisebb vétségért is szigorúan megbüntette az embereket.

Nagy baj történt egyszer – a birkákra farkasok támadtak és Ivánnak egyetlen állata sem maradt. Úgy gondolta, hogy nem várja meg az uraság büntetését, ezért elbúcsúzott a kedvesétől és messzi földre vándorolt, a kék tengeren túlra.

Unatkozott a pásztor a távoli országban, minden nap kiment a tengerpartra és egyszer így szólt: „Tenger, legalább egy szempillantást vess a Verhovinára, a szülőföldemre!” És csoda történt: a földet hirtelen áttörte a tenger és elmosta az uraságot a szolgálival együtt. A víz pedig mindörökké ott maradt, a vize pedig olyan kék és tiszta, mint a „tenger szeme”.

SUHAJ, A BETYÁR

Mikola Suhaj a Kolocsavához tartozó Szuhar falurészben 1898-ban született. Az osztrák-magyar hadseregből megszökik, szülőfaluja környékén tanyázik, betyárkodik. A cseh csendőrök elfogják, megszökik a fogságból, sorozatos rablásokat és gyilkosságot követ el. Suhajhoz csatlakozik öccse, Jura is. Elterjed a hír, hogy testvérével a kolocsavai erdőben bújkál. 1921 augusztusában Mikola Suhajt és öccsét, Jurát végül hat kolocsavai cimborá lesből megátmadja, és baltával megöli. Elveszik Suhaj százötvenezer koronáját. Mikola és Jurij Suhajt az egyik domboldalon temetik el, megszengetlen földbe.

Alig telt el egy kis idő. Számos mendemonda kap lábra, többek között az, hogy Mikola és Suhaj mindketten elhajóztak Amerikába.

ÖRÖK SZERELEM – A HOVERLA CSÚCS LEGENDÁJA

Miért kapta ezt a nevet, senki sem tudta. Talán azért, mert magas, szép szál fiú volt, vagy talán azért, mert nagyon szeretett dolgozni.

Egyszer a hegyekben dolgozott Prut és a nap végén elhatározta, hogy nem megy haza éjszakázni, inkább az erdőben választ egy alváásra alkalmas helyet. A legény végül egy puha mohaszőnyegen terült el és mivel nagyon el volt fáradva, hamar el is aludt. Furcsa álmot látott, mintha egy lány ült volna mellette, akinek zöld volt a ruhája és a szeme, hosszú haja pedig a földig ért. A lány simogatta a fiú haját, közben szomorúan nézte az alvó legényt és dúdolgatott halkán valamit.

Amikor Prut megpróbálta megérinteni, a lány azonnal eltűnt, erre felébredt a legény. Minden csendes volt. Csak a csillagok hunyorogtak az égbolton.

Nézett egyet a fiú, amikor valami fennakadt az egyik faágon és furcsa zöld fénnel világítani kezdett. Odament hozzá és megfogta. Az pedig tovább világított, csendesen és kedvesen. Közben hajnalodni kezdett, eltűntek a csillagok, vörösleni kezdett az égbolt alja és a madarak is megkezdtek énekelni.

Nem sokkal később feléledt az egész erdő, a nap felemelkedett a hegyek felé. Úgy tűnt, mintha nem a nap emelkedne, hanem a hegyek hajolnának meg, hogy utat adjanak neki. Csodálva ezt a sok szépséget, Prut teljesen megfélemedezett a furcsa tárgyról. Amikor pedig még egyszer az ágon talált tárgyra nézett, egy egyszerű zöld kendőt látott. De már nem világított. Azért eltette magának.

A következő este Prut megint az erdőben éjszakázott és várta a gyönyörűséges lányt. Amikor megjelentek a csillagok, jött a lány is. Csendesen közeledett az ágak között és leült a fiú mellett egy földből kiálló gyökérre. Elkezdett énekelni, először csendesen, majd a dallamok eljutottak a távolabbi hegyekbe is.

Amíg a lány teljesen beleélte magát az éneklésbe, észre sem vette, hogy a legény odalopakodott hozzá, erősen megfogta és magához rántotta. Prut belenézett a lány gyönyörű zöld szemeibe és úgy tűnt neki, mintha a Kárpátok összes szépségét együtt látná bennük. A lány pedig még mindig ijedten reszketett a fiú karjaiban.

– Ki vagy te?

Az eddig hallgató és ijedt ajkak elkezdtek mozogni, nem adtak ki egy hangot sem.

– Ki vagy te? – kérdezte még egyszer Prut.

A lány félrehajtotta a fejét, elmosolyodott és ezt mondta:

– Hoverla.

„Hoverla, Hoverla...” – súgta a szél.

„Hoverla, Hoverla...” – szállt messze a hang, majd elhallgatott.

Attól a naptól kezdve Prut szinte nem is járt haza. Éjjelente Hoverlával járta a hegyeket. A tiszta szerelem betöltötte az egész szívét. A fiatalok szerelme azonban kezdett beárnyékozódni. Prut idős anyja a völgyben élt, Hoverla pedig nem mehetett az emberek közé apja – a hegyek királya – engedélye nélkül.

Az apa, amikor tudomást szerzett Hoverla és Prut szerelméről, megátkozta lányát. Megremegtek a hegyek, kövek zúdultak a mélységbe, erős szelek kezdtek fújni. Félelmetes kiáltások szálltak a hegyek között: „Átkozott, átkozott!...”

Odaszaladt Hoverla az öreg fenyőhöz, odabújt hozzá és könnyekbe borult.

– Nincs nekem sorsom, elátkozott az apám. Nem engednek engem a hegyek az emberek közé az átok miatt. Prut nélkül pedig meghalok. Segíts nekem, mit csináljak?

Átölelte a fenyő zöld ágaival a lányt és suttogott valamit.

– Jó – mondta Hoverla. – Viszlát fenyő, viszlát hegyek, viszlát én Prutom. Ha nem lehetek veled, nincs miért élnem – és egy szakadék széléhez lépett.

Erre hatalmas szél kerekedett, fákat tépett ki a földből, hatalmas kőtömböket szakított ki a hegyekből, amelyek aláhullottak a völgybe. A villámok megvilágították a lecsupaszított hegyeket.

A kitépett fák kérni kezdték a szelet, hogy hagyja abba a tombolást. Reggelre pedig hatalmas vihar keletkezett. A nap a Kárpátok felé emelkedett és elcsodálkozott. A régi völgy helyén egy hegy nőtt ki a földből. Egészen a felhőkig ért és fehér csúcsával üdvözölte a napot. A völgyben pedig emberek álltak és csodálózkodtak.

Csak Prutot bántotta valami. El is szaladt a hegyekbe.

– Hoverla, Hoverla, merre vagy?

– Én vagyok az, a hegy. Igen, igen, én vagyok az, Prut.

Nem tért vissza Prut az emberekhez. Csak később jelent meg egy kis folyó a hegyek között, olyan tiszta vízzel, mint a könny. Gyors volt, mintha attól félt volna, hogy nem érkezik elmondani valamit az örökzöld hegyeknek.

Az emberek pedig Prutnak nevezték el a folyót, a hatalmas hegyet pedig, melynek lábainál kanyarog a Prut – Hoverlának.

...Belenézett Hoverla a Prut tiszta vizébe, amely az örök szerelméről mesél neki.

SZERELEM-SZIKLA

Az idősebb emberek emlékezetében még élénken él a gazdag családból származó Maricska és a nincstelen Iván igaz szerelme. A gazdag szülők rossz szemmel nézték a leányuk körül legyeskedő szegény fiút, és a szégyen elkerülése végett, a kibontakozó szerelmet minden áron meg akarták akadályozni. Előbb kérelték a legényt, majd fenyegették. Mindhiába. Az ifjú szerelmesek elkeseredésükben egy teliholdas éjszakán fölkapaszkodtak a szikla tetejére, átölelték egymást és levetették magukat a mélybe. Reggel így, egy-

mást átölelve találtak rájuk. A falu lakói e két ártatlan szerelmes emlékére a sziklát Szerelem-sziklának nevezték el, a szerelem legyőzhetetlenségének jelképeként pedig a szikla tetején keresztet állítottak.

NÁRCISZOK VÖLGYE

A legenda szerint a Husztec folyó árterében Narcissus görög isten egyszer meglátta tükörképét a vízben. Magába szeretett és elviselhetetlen bánatában meghalt a hegyi folyó partján. Azon a helyen kinőtt egy fehér szirmú szelíd virág, mely csodálatos illatot árasztott, ez volt a nárcisz.

(A jégkorszakban a Máramarosi-medence nyújtotta menedékében maradhatott meg ez a ritka virág, s itt a Tisza árterületére került virágok megmenekültek az örök fagytól. Fél évszázaddal ezelőtt még 13 nárciszokkal borított terület volt a medencében, mára ezekből már csak 3 maradt. Korábban 257 hektárnyi területen nyíltak a virágok. A világon egyedülálló természeti látnivaló a Kárpátalján található Nárciszok völgye. Ezt az egyedi kárpátaljai kuriózumot minden tavasszal három héten keresztül tekinthetik meg a turisták, mivel ennyi idő alatt virágoznak a nárciszok. A völgy azért is különleges, mert a nárcisz sehol máshol a világon nem virágzik 200 méterre a tengerszint felett.)

HAVASI KÜRT

Történt pedig egyszer, hogy a gazdag erdőbirtokos szépséges lánya, Hafija meglátogatta kedvesét, Jurijt, aki a falutól messze eső alpesi réten legeltette a nyáját. A leány éppen búcsúzni készült kedvesétől, amikor rablók támadtak rájuk, akiknek idegenszerű kiejtéséből arra következtek, hogy a hágón túlról, Galíciából érkeztek. A rablók nem sokat teketóriáztak. Ketten közülük Jurijt egy mély szakadékba taszították, a lányt pedig magukkal hurcolták. Természetesen elhajtották a nyáját, és magukkal vitték a pásztor szegényes holmiját, a juhok fejéséhez, a kifejt tej tárolásához szükséges edényeket és a havasi kürtöt is. Az első éjszaka nagyon erősen megköttözték a lányt, így az magatehetetlenül hevert reggelig a haramiák által gyújtott tábortűz közelében. Másnap azonban lankadt a rablók ébersége, s a lánynak éjszaka sikerült kioldoznia magát kötelékéből. Az alvó haramiák mellett elosonva felkapta az egyik sátorbotnak támasztott havasi kürtöt, s eltűnt vele az erdőben. Amikor már úgy érezte, hogy kellő távolságra került a rablóktól, egy alkalmas

helyen megfújta a kürtöt. Csak úgy visszhangzott az éjszakában a hatalmas fúvós szerszám hangja. „Rablók hajtották el a nyáját” – fejtették meg a havasi kürt üzenetét az éber hallgatózó falubeliek, akiket az erdőbirtokos már azelőtt nap kétségbeesve értesített lánya eltűnéséről. S akik azóta megtalálták Jurijt is, aki szerencsére csak kisebb–nagyobb zúzódást szenvedett, mivel miután a szakadékba esett, vagy tizenöt méterrel lejjebb sikerült egy terebélyes mogyoróbokorban megkapaszkodnia. Most már azt is tudták, hogy a számtalan hegyi ösvény közül melyiken érhetik utol leghamarabb a rablókat, akik másnap hajnalban ugyancsak megrökönyödtek: baltákkal, hosszú nyelű fokosokkal felszerelkezett férfiak rázták fel őket álmukból, s nyomban vasmarokkal szorították le a fegyverért nyúló kezeket. Pillanatokon belül valamennyi útonálló megkötözött kézzel és lehorgasztott fejjel állt a csoportot vezető idősebb pásztor előtt...

A VERÉCEI MONDA

A régi időben a Veréce melletti szikla mellett folyt a Tisza. A máramarosi tutajosok, akik a szikla mellett mentek el a Tiszán, csak nehezen tudták tutajajukat a sziklától elirányítani. A legtöbb tutajos azonban nekiment ennek a sziklának és a szikla melletti 4–5 méteres vízbe fült, a tutaj pedig gazdátlanul, szétszakadva folytatta útját tovább. Ez a hely csakhamar a tutajosoknak réme lett és kevés tutajos merészkedett elmenni tutajával a szikla mellett. Azonban volt egy szegény ruszin embernek három fia, akik tutajjukkal mindig minden veszély nélkül el tudtak menni a szikla mellett. Időközben Mária Terézia uralkodónő meghallotta a számos tutajos szomorú esetét és szabályozni kezdte a Tiszát, elvezettette a szikla alól és ma már a sziklától elég messze folyik a víz. A három testvér pedig, akik mindig veszély nélkül tudtak elmenni a szikla mellett, a sziklába barlangot vájtak és fából kifaragták Mária Terézia szobrát, amely mind a mai napig ott van a sziklába vájt barlangban.

A VERJACJAI MÁRIA TERÉZIA

Királyháza közvetlen szomszédságában, a Huszt felé vezető vasútvonal mentén fekszik Verjácja (okr. Sevlus). E kis ruszin község határában a Gutin-hegylánc legészakibb nyúlványai, melyeknek helyi elnevezése „Seled-hat”, több száz méter hosszúságban, meredek sziklafalként ereszkednek le a Tisza völgyébe. A szeszélyes folyó sok helyen oly közel nyomul a sziklák-

hoz, hogy közte és azok között alig marad hely keskeny gyalogösvénynek; egy szakaszon aztán ez is megszakad. Itt, a 30–35 m magas sziklafal alatt nem nagyon széles, de hosszan elnyúló és igen mély állóvíz terül el, melyet a nép szép kék színéről „Sinavka”-nak nevezett el. Nyugodt sima tükrén csak a szél fodroz gyorsan elsimuló hullámokat vagy a halra lecsapó halászmadár idéz fel gyűrűző karikákat. Aki ma látja ezt a csendes vizet, nehezen hiszi el, hogy vagy másfélszáz évvel ezelőtt ez volt a Felső-Tisza folyásának a legveszedelmesebb része.

Sinavka színe felett körülbelül 3 és 1/2 méternyire a sziklafalban félkörszerű barlangnyílás tátong, mely befelé alig néhány lépésnyire terjed. A nyílás boltozata elől, a középén úgy 160 cm magas lehet s befelé a falusi kis kenyérsütő kemencék belsejéhez hasonlóan alacsonyodik.

Nem emberi kéz műve a kis barlang, hanem természetes képződmény, a víz és a levegő sok évszázados sziklamállasztó munkájának az eredménye. Valamikor talán - amint a néphagyomány is tartja, sokkal nagyobb volt, mert nincs kizárva, hogy a hegy belsejébe vezető járatot az üreg háttérében felhalmozódott sziklatörmelék torlaszolta el.

A sziklaüregbe csak veszedelmes mászattal lehet feljutni. De nem maga az üreg az, mely erre a kockázatos vállalkozásra ösztönözne, hanem az a régi faszobor, mely a nyílás szélén látható, s amely elhelyezésével első tekintetre meggyőz minket arról, hogy e hely számára készült.

A szobor egy fiatal nőt ábrázol fekvő helyzetben úgy, hogy fejét, melyen korona van, kissé felemelve jobbjára támasztja, mintha csak az előtte elterülő szép Tisza-völgyet szemlélné, míg balkeze a mellén pihen. Feje alatt vánkos van s ruházatát hosszúujjú redős tunica képezi, mely derekán zsinórövvvel van átkötve.

Kivitel tekintetében a szobor nem valami művészi alkotás, hanem egyszerű fafaragó mester műve lehet, aki úgy látszik, számolt azzal, hogy a szobort elhelyezésénél fogva úgy sem fogják majd közelről nézegetni, azért nem is tartotta szükségesnek azt aprólékosan kidolgozni. Az egész egy darabban keményfából készült; hossza vagy 160 cm és súlya úgy 50–60 kg lehet.

A történelmi irodalomban nincs említés arról, hogy a szobor kit ábrázol, mikor és miért helyezték oda, mert az az ilyen tisztán helyi vonatkozású és nem művészeti becsű kisebb emlékek múltját nem tartja számon. Nem marad tehát más hátra, mint hogy felvilágosításért a néphagyományhoz forduljunk. Ez aztán elég bőven szól róla, mégpedig több változatban, csakhogy az elbeszélésben kevés a valószínűség. Azért mégis csak elindulunk a hagyomány kacskaringós útjain, hátha olyan nyomra akadunk, amely a történelmi valósághoz elvezet. A vidék ruszin népe a szobrot „Kip Márii Terezii” (Mária Terézia képe) néven emlegeti és a Tisza völgyének vele szemben

lévő részét „Pud kipom”-nak (Kép alatt) nevezi. Arra vonatkozólag, hogy milyen alkalmából kifolyólag helyezték el azt a barlangba, az alábbi történeteket mesélik az öregek.

A barlangban, mely régente igen nagy volt, egy rablóbanda ütött tanyát, s garázdálkodásaival rettegésben tartotta az egész vidéket. A nép hiába küzdött ellenük, sehogy sem tudott velük megbirkózni. Végre is segítségért folyamodott a kormányhoz. Az ország trónján akkor Mária Terézia királynő ült, aki szívén viselte a szegény nép sorsát. Midőn a királynőnek tudomására jutott a nép panasza, azonnal intézkedett, hogy katonaság vonuljon ki a rablók ellen. A katonaság egytől-egyig kiirtotta a rablókat és visszaállította a vidék nyugalma. A nép aztán azzal hálálta meg a királynő gondoskodását, hogy szobrát elhelyezte a rablóktól megtisztított barlang bejáratánál.

Egy másik hagyomány egészen másképp adja elő a szobor történetét. Régente, mondja, a Tisza ott folyt, ahol most a Sinavka csendes vize terül el. A folyó sebes árja itt egyenesen nekiütközött a sziklafalnak, majd kavarogva örvénylett nagy mélységek felett. Abban az időben még nem volt itt rendesen kiépített országút, s a Tisza volt a fő közlekedési eszköz. A folyón sok száz tutajon szállították Máramarosból a szálfát, deszkát és a nagy mennyiségű sót. A szegény tutajosok rettegve közeledtek ahhoz a helyhez, ahol a barlang van, mert ott sok tutaj tört össze s a vízbe esett tutajosok rendesen ott lelték sírjukat a nagy mélységű örvényekben.

A sűrűn előforduló szerencsétlenségek arra bírták a környék lakosságát, hogy körmenetekben zárandokoljon e helyre, s nyilvános könyörgésekben kérje az Úristent, hogy térítse el a Tiszát a sziklától. A sok imádságnak végre fogantja lett, mert egy áradás alkalmával a szeszélyes folyó új medret mosott ki magának és nagy kanyarulattal elkerülte a veszedelmes helyet úgy, hogy azon alul megint a sziklafal mellett folyik, de nem ütközik belé. Az elhagyott meder vizét egy sziget zárta el az új medertől, amelyben a tutajosokat már nem fenyegeti veszedelem. E csodálatos változásnak az emléket őrzi a barlangban elhelyezett Mária Terézia-szobor.

Mindaz, amit a hagyomány a Tiszáról és az általa előidézett veszedelmekről mond, megfelel az igazságnak, csak abban nagyot téved, midőn a barlangi szoborban Mária Terézia képmását látja, mert valójában úgy áll a dolog, hogy a népszerű királynőnek semmi köze a szoborhoz, még azt sem lehet ráfogni, hogy hasonlítana hozzá.

A szobor ugyanis Szent Rozália szüzet ábrázolja, akiről a „Szentek életé”-ben az áll, hogy Szicíliában élt a XII. században. Leánya volt Sinibaldi grófnak, s fejedelmi udvarban nevelkedett fény és pompa között. De egy napon titkon otthagya a fejedelmi udvart s a Palermo felett emelkedő Monté Pellegrino egyik barlangjába vonult vissza. Itt valóságos remeteéletet élt

folytonos ima és ájtatos elmélkedések között. Midőn 1166-ban utolsó perceit közeledni érezte, lefeküdt a barlang padlójára, balkarját vánkosként feje alá tette, s jobbájában a feszületet szorongatta. Így találták meg a holttestét 1614-ben a palermóiak, a nagy dögvész idején.⁴

A verjácjai szobor is hasonló helyzetben ábrázolja a szentet. Készítője azonban abban tért el a szent hagyományától, hogy fejére koronát, s feje alá vánkost faragott, de nem tett feszületet a kezébe. Ezzel a változtatással azután akaratlanul is hozzájárult a néphagyomány megtévesztéséhez.

A szobrot gróf Barkóczy Ferenc, egri püspök (1744–1761) csináltatta és helyeztette el a sziklaüregbe. Barkóczy püspök ugyanis 1748-ban cononica visitatitot tartott a királyházi plébánián⁵, s ez alkalommal értesült arról, hogy a verjácjai sziklafalnál sok szerencsétlenség éri a tutajosokat. Azért tette tehát oda Szent Rozália szobrát, hogy az Úristen e szent közbenjárására óvja meg minden balesettől az arra haladókat.

Azóta zarándoklatok is jártak e helyre mindaddig, míg a Tisza folyása új irányt nem vett. A veszedelmek megszűntével a szobor elvesztette eredeti jelentőségét, nem látogatták többé, sőt lassan elfelejtették azt is, hogy kit ábrázol, s Mária Terézia szobrának kezdték nevezni.

Annak a magyarázatát, hogy a nép emlékezetében, a szoborral kapcsolatban olyan különös személycsere történt, a helyi viszonyokban kell keresnünk. A vidék népe ugyanis túlnyomóan gör. kath. ruszin, a közöttük élő róm. katolikus magyarok száma aránylag kevés. Ebben a környezetben Szent Rozália kultusza nem verhetett mélyebb gyökereket, mert mint a nyugati egyház szentje ismeretlen volt a ruszin népnél és szobor alakjában való ábrázolása sem felelt meg a görög rítusnak, mely a byzanci hagyományok alapján csak képekben tiszteli szentjeit. Érthető tehát, hogy amikor a szobor vallási jelentősége a zarándoklatok megszűntével elhomályosult, az egyszerű nép benne nem egy szent nőnek, hanem egy koronás királynőnek a képmását kezdi látni, aki pedig nem lehet más, mint Mária Terézia, hiszen még élhetett annak az emléke, hogy a szobrot az ő uralkodása alatt helyezték a barlangba s az okot, amiért ez történt, megmagyarázta a barlanghoz fűződő rablőhistória.

Mária Terézia neve különben is jó emlékezetnek örvend a ruszin népnél, mert a „pánszcina” szabályozásával (1765) könnyítette a szegény nép anyagi terhein, a munkácsi püspökség szervezésével pedig (1771) rendezte vallási viszonyait.

Sok minden körülmény közrejátszott tehát abban, hogy a verjácjai környezetben idegen Szent Rozáliából a népszerű Mária Terézia váljék.

MONDÁK A TISZA EREDETÉRŐL

REGE A TISZÁRÓL

Hát azt tudjátok-e, hány Tisza vagyon? No persze, nem tudjátok. Hát két Tisza: a Fekete- meg a Fehér-Tisza. Osztán minek mondják, hogy az egyik ilyen, a másik meg olyan? No, süssetek ide, elmondom nektek.

Valamikor réges-régen, mikor még a kú is lány volt, élt egy nagyon módos asszony meg ember. Annyi aranyuk meg mindenük vót, hogy azt se tudták, mennyi. Az övék vót minden körbe-körbe: a föld, a hegyek meg az erdők is. Vót nékik két jányuk: akkorák lehettek, mint ti. Az egyik olyan fekete vót, mint az éccaka, a másik meg olyan fehér hajú, mint a búza nyáron.

Úgy is híták azt a helyet, ahol laktak, hogy Királyháza, mert úgy éltek, mint a király. Egy éccaka zsványok rontottak rájuk, elrabolták a két jányt, vitték magukkal a hegyekbe, osztán bezárták őket a zsványtanya pincéjébe. Hogy beszélni se tudjanak egymás közt: az egyiket az egyik, a másikat másik hegy alá zárták. Hej, be el vótak keseredve a kisjányok: sírtak azok éjjel-nappal. A könnyek meg gyűltek, osztán csorogtak lefele a hegyről, egész patak lett belőle. Az egyik patak fekete vizű vót, azt a fekete jány sírta; a másik fehér, azt a másik sírta. Azért mondják, hogy Fekete- meg Fehér-Tisza.

Majd osztán találkozott egymással a két patak: egymásbafolytak, mentek a könnyek lefelé, mert a két árva azt gondolta, hogy az anyjuk megismeri a könnyeiket, osztán rájuk lel. Folyt a sok könny lefelé, mindig több meg több, de a kisjányok hiába vártak, csak nem jöttek érettük. Pedig az anyjuk felment arra a nagy hegyre, amelyik ott van Királyháza mellett; feketébe vót ötözve, ott várta, hátha jönnek a jányai. Azért mondják arra a hegyre, hogy Fekete-hegy. A kisjányok azóta is várják anyjukat, egyre csak sírnak, keresik anyjukat a hegyek közt, de nem lelik. Ki is fordult a Tisza a hegyek közül, osztán arra jár mostan, ahol már nincsenek hegyek. A kisjányok könnyei ott keresik anyjukat, hátha arra lenn rálelnek.

A TISZA EREDETE

Amikor az Úristen a világot teremtette, estére gyönyörködve nézett szét a tengereken, tavakon, hegyeken. Ekkor vette csak észre, hogy a Tiszáról meg elfelejtkezett. Aranyos eke elé fogatott gyorsan egy szamarat, s elindí-

totta, hogy amerre megy, ott folyjon a Tisza. Későre járt az idő, fáradt volt a számár, meg is éhezett. Amerre ment, itt is, ott is jóféle bogács nőtt, hát ki-kitért, hogy falatozzon belőlük, így aztán az aranyos eke girbegörbe, kacsaringós árkot húzott. Ezért olyan kanyargó a Tisza.

A FEHÉR-TISZA

Amikor még Attila és hunjai bírták e földet, a Máramarosi-havasok között két vár állt: az egyik Tisza, a délceg ifjú Bajnoké, a másik egy csapodár özvegyé, Izzáé. Az özvegy szemet vetett a daliás ifjúra, de Tisza egy pásztorleányba volt szerelmes. Izza vetélytársát titkon elraboltatta, és földalatti börtönbe záratta. A pásztorleányt mindenki halottnak tartotta. Ezután Izza minden asszonyi fondorlatát bevetette, hogy elhódítsa a deli vitézt. Igyekezete nem maradt eredménytelen, Tisza nem tudott ellenállni a bűvöletes csábításnak. Elfeledte a pásztorleányt, és nőül vette a büszke özvegyet. De a kikapós nő, a mézeshetek után nagyon gyorsan hűtlen lett férjéhez. Mialatt Tisza a csatamezőn tette kockára életét, ő új kedvessel töltötte napjait. A havasok mindenható ura, a rémkirály előtt nem maradt titokban a dolog. A nagy hegyek között, a csatából hazatérő Tiszának elmondta az igazságot: neje hűtlenségét, s a még életben levő hű pásztorleány sorsát. A bajnok szívébe fájdalom hasított, de nem tudott sírni. A rémkirály megszánta, és kősziklává változtatta. Elfojtott fájdalmát könnyek özönében, vízforrásban engedte folyni. A Máramarosi-havasokban ezen forrásokból ered, és csörgedez még most is a Tisza. A hűtlen özvegyet is forrásos kősziklává változtatta, de büntetésből az Iza folyó a Tisza kebelébe ömlik. A havasi rémkirály börtönéből megszabadította a pásztorleányt, s méltatlan szenvedéseiért Tisza és Izza várával ajándékozta meg.

A FEKETE-TISZA

Réges-régen, amikor még a Tisza mentén nem voltak városok, falvak, de még csak házak sem, egy sátoralja magyar vetődött a Felső-Tisza-vidékére. Megtetszett nekik a zöld hegyek között kanyargó ezüstös folyó. Vezérük, akit Kabosnak hívtak, nagyon bölcsen arra biztatta népét, ne vándoroljanak tovább, itt mindent megtalálnak – vizet és halat a Tiszában, vadat az erdőben, a folyópart árnyas fáin pedig Békét és nyugalmat. A magyarok hallgattak vezérükre, és letelepedtek. Boldogan éltek, nem is gondoltak már a vándorlásra.

A sátoralja magyar életét csupán egyetlen dolog árnyékolta be, szeretett vezérüknek az egyre inkább öregedő Kabosnak nem született fia. Egyetlen leánya volt, a csodálatos szépségű, fekete szemű Csilla. Búslakodott is a nép. Féltek, nem lesz, aki öröklí rangját és kardját, aki erős kézzel összetartja népét. Bánatukat elsírták a Tiszának is.

Történt egyszer alkonyatkor, hogy a Tisza partjáról hazatérő Csilla egy fiúgyermeket hozott a karján.

– Miféle gyerek ez? – kérdezte az őszülő Kabos.

– Ez a Tisza fia! – felelte a leány. – Alkonyatkor, amikor bíbor lepte el az erdőt, a Tisza forrása felől egy fehér paripán daliás ifjú nyargalt felém. Ezt a gyermeket hozta, és azt mondta: „Ez gyermek a Tisza fia. Neveljétek fel, és méltó utódja lesz a ti vezéreknek”.

A magyarok elfogadták a gyermeket, és apja után Tiszának nevezték el. Felnevelték és valóban olyan vitézzé vált, amelyet hetedhét országban sem lehetett találni. Amikor az öreg Kabost örökre elszólította a mindenható Hadúr a túlvilági csatamezőkre, a harcosok Tiszát pajzsukra emelve vezérrüké választották. Nagy ünnepséget rendeztek és megnyugodva mondogatták egymásnak: jó kezekbe került a vezérség.

Az ünnepség után alig tértek nyugovóra, amikor hatalmas vihar, zivatar támadt, morajlott a folyó, zúgtak a hegyek, és a toronymagasságú víz elől menekült a nép. Ekkor a szilaj hullámok közül egy fehér paripán ősz szakállú öreg nyargalt elő, egyenesen Tisza vezér felé tartva:

– Érted jöttem, fiam! – dörgött a hangja, fölkapta fiát, és visszaadta a folyónak.

A SZŐKE TISZA

Hajdanán a jó tündér a máramarosi bércek közé csalogatta a helyüket nem találó huculokat, és meggyőzte őket arról, itt kell élniük. A huculok letelepedtek, éltek is békében, mígnem a havasok két gonosz óriásvezére rájuk nem talált. Ettől kezdve nem volt nyugodalmuk. A két óriás sanyargatta a szegény huculokat, elrabolta jószágait. A szerencsétlen huculok hiába is próbálkoztak elrejtőzni előlük, mindenütt rájuk találtak. Elkeseredésükben a vének felkeresték a jó tündért, aki a szlatinai sóbánya kristálypalotájában lakott.

– Elmegyünk innen – mondták a vének. – Úgysem adtál nekünk egyebet, csak hegyet, melyen még a krumpli is csak félve terem meg. Most pedig még a ránk szabadított óriások is a vérünket szívják. Hát nem maradunk tovább!

– Maradjatok itt, majd segíték rajtatok – szólt szelíden a jó tündér. – Menjetek szépen haza, eligazítom sorsotokat.

A jó tündér fekete medvékké változtatta az óriásokat. Igen ám, de a két vadállatnak állandóan hucul húsra vásott a foga. Szaladtak újra a vének a jó tündérhez segítségért.

– Mit tegyek értetek? – kérdezte a tündér.

– Hát változtasd olyanná a két óriást, hogy erősek is maradjanak, de azért jók is legyenek, ne bántsanak minket, hanem inkább hasznosak legyenek. Legyenek hatalmasabbak nálunk, de nekünk szolgáljanak – kérték a vének.

– Nem azért hoztalak ide titeket, hogy most elbocsássalak – válaszolta a tündér. – Menjetek békével, majd kitalálok valamit.

A jó tündér addig törte a fejét, amíg meg nem találta a megoldást. Az óriásokat forrássá változtatta. A víz erősebb az embernél, mégis szolgálja őt. Az egyik forrásnak ragyogó tiszta volt a vize, a másiké barna, zavaros. A két forrás futott a hegyek között, kereste egymást, de sokáig nem találkozhattak csupán egymás hangját hallhatták. Végre egyszer mégis összefutottak. Így támadt a fehér és fekete Tiszaágból egy folyó – a szőke Tisza.

A FEKETE– ÉS A FEHÉR TISZA EREDETE (I.)

Valamikor nagyon régen, az aknaszlatinai sóbányában lakott a jótündér, aki nagyon szerette a magas hegyek közt élő ruszinokat, akik barátságban, békében éltek. Ám egy alkalommal két gazfickó vetődött a vidékre, és sanyargatni kezdte a hegylakó ruszinokat. Elmentek hát, s elpanaszolták gondjukat a jótündérnek. A sóbányában lakó tündér haragra lobbant, s medvévé változtatta a két gazfickót. Egyikük világos, másikuk sötét szőrű medvévé változott, ezáltal még rosszabbra fordult a ruszinok élete. A két medve mar nemcsak őket sanyargatta, de elragadta jószágaikat is. Újra elmentek a ruszinok az aknaszlatinai sóbányában lakó jótündérhez.

– Kedves tündér, nagyon szeretünk, sajnálunk itt hagyni, mégis új hazát keresünk, mert nem tűrhetjük tovább a két gonosz medve gaztetteit – mondták a ruszinok.

A jótündér nem akarta elengedni kedves népét, ezért törte a fejét, mit tegyen.

– Megvan! – kiáltott fel. – Vízze változtatom őket. A víz hatalmas, mégis az embert szolgálja.

A két medve a Kárpátok különböző részén garázdálkodott ekkor, a fekete a Tatár-hágó környékén, az Okula-nyeregnél, 1265 m magasan, a világos színű medve pedig a Hoverla lábainál, 1400 m magasságban. A jótündér varázslatára mindketten vízzé változtak. Ijedtükben sebesen futottak le a hegyen. Nem látták egymást, csak egymás csobogását hallották. Futottak, futottak, s Rahónál találkoztak. Egyesültek, s együtt folytak tovább. A fekete medvéből lett a Fekete-Tisza, a fehér medvéből pedig a Fehér-Tisza.

A FEKETE- ÉS A FEHÉR-TISZA EREDETE (II.) (NÉPMONDA)

Királyháza környékén élt egy család, akinek ikergyermeke született. Két leányka. Az egyik leány haja szőke volt, mint az arányló búzatábla, a szeme pedig kék, mint az augusztusi égbolt. A másik leány haja, mint az ében, szeme pedig fekete gyémántként ragyogott. A lányok szépségénél csak kedvességük volt nagyobb. Telt-múlt az idő, eladósorba kerültek a leányok. Két gonosz ember került Királyháza környékére, s elrabolta az ikerpárt. A Kárpátokba vitték a lányokat, s egy-egy barlangba zárták őket. A fekete hajú lányt a Tatár-hágó környékén, a szőke lányt a Hoverla lábainál. Sírt, sírt a két lány, könnyeik elárasztották a barlangot, s csordogálni kezdtek a magas fenyők között. A szőke lány könnyeiből lett a Fehér-Tisza, a fekete lányéból pedig a Fekete-Tisza.

(A Tisza nevének eredetéről. Számtalan, századokról századokra átmenett szájhagyomány, maradandó értékű szakleírás, különböző, esetenként rokoncsengésű magyarázat született a Tisza elnevezését illetően, ám egyik sem „kínál” végleges megoldást. Kiss Lajos a Földrajzi nevek etimológiai szótárában a Tiszáról szóló első említést a 950 körüli időszakra teszi, és az Ómagyar olvasókönyv alapján a folyót Titsa-ként említi. A megnevezés eredetét az ősi indoeurópai nyelvben látja, ami talán egy iszapos, sáros értelmű: tisjo (olvaszt, olvad) fogalomként él tovább.

Mihajlo Lucskaj A kárpáti ruszinok története című művének A kárpáti hegyek, tavak és folyók című fejezetében a Tisza folyó nevéről a következőket írja: „...A lakosság Tiszát emleget, azaz Tihsát a tiha szóból, ami csendet, nyugodtat jelent. A vadhoz – és sebeshez viszonyítva csendesebb, azaz – tihisa.” Anonymusnál és a magyar régiségekben a folyó neve Tyscia, Thiscie, Thicia, Tycya, egy bodrogtőzi Tisza-ág nevében pedig Tice. A római korban Tisia, hun kori bizánci Tizas, Bíborbanszületett Konstantinnál Titza. Természetes, hogy ha a Kárpát-medence csaknem egész vízrendszerének a névanyaga iráni eredetű, akkor valószínűleg a Tisza folyónév sem lehet kivétel. Nincs kizárva, hogy a magyar nyelvbe a Tisza megnevezés szláv közvetítéssel került be, de eredete abban a korban keresendő, amikor Kelet- és Közép-Európa a népvándorlások színhelye volt, mikor még nem alakultak ki a későbbi államok határai (SZŐLLŐSY, 2002; PUNYKÓ, 1994). Tiszán innen, Tiszán túl. <http://tiszaikornyezet.weebly.com/mondaacutak-a-tisza-eredeteacuter337l.html>)

TÖRTÉNETI MONDÁK MÁTYÁS KIRÁLYRÓL

DENIKŐ

Denikő amazon várat akart építeni a Szinatiria hegy meredek fokán, ott az Ung folyó szűk völgyében. A várépítéshez felhajtotta a vidék népét. Nem kegyelmezett sem az elaggott férfiaknak, sem a gyöngye gyermekeknek, de még az áldott állapotú asszonyoknak sem: mindnyájan szakadásig hordták föl a csúcsra a fát, követ, meszet, sót, jaj, még az anyatejet is, hogy a habarcs tartós legyen ám. Mikor aztán sok átokszóval és még több verejtékkel elkészült a vár, nem volt ott nyugta s biztonsága sem a bennlakónak, sem az arra menőnek, mert Denikő pogány módra sanyargatta, zsarolta, kínoztatta őket. Arra vetődött álruhában az igazságos Mátyás és megismervén Denikő istentelenkedéseit a meggyötört nép keserves panaszaiából, azt mondta:

– Szedjétek össze minden lovat, tehenet, disznót, kutyát, libát és kösse-tek csengőt a nyakukra, de meg égő rózsát is erősítetek a hátukra. Csapjatok ti magatok is nagy zajongást és hajsátok át a folyón az állatokat a vár felé. A többi megelátjuk.

Sötét éjjel volt, midőn Denikő fönn a várban meghallotta a rémes hangzavart, homályosan meglátta a közeledő tömeget: azt hitte, rengeteg hadsereg vonul vára ellen. Összeszedte hát töméntelen kincsét-aranyát, azt a vár kútjába dobatta, lovának patkóit megtévesztés céljából gyorsan hátrafelé patkoltatta és az erdőn keresztül a Tisza síkja irányába vágatott el. De Mátyás király is résen volt és utána ment! Megindult a vad hajsza és végre Záhony körül utolérte Denikőt.

– No, most elveszed jutalmad sok szörnyű tettedért, te pogány leányzó! – dörgött feléje Mátyás hangja.

– Tudom, ki vagy – fordult hátra a lován Denikő. – Mátyás királynak nem válnék dicsőségére, ha viaskodásban egy nőt leteperne. És aztán nézz rám... szebb vagyok, mint a tündérek királynője... végy feleségül és csak akkor ismered meg majd király létedre is, mi a gazdagság, gyönyör és boldogság.

– Ne folytasd, boszorkány! Nem viaskodok veled, hanem megbüntettek. Nem veszlek feleségül, mert a sátán lánya vagy. Oda eredj, hozzá. Nesze!...

És hatalmas kardjának egy sújtására Denikő szép feje elvált hattyúnyakától, s porba hullott. De nem maradt a földön, hanem kilencvenkilenc lépést ugrott ide-oda, századik lépésre pedig vércsevisongással gurult be a Tiszába. Azóta olyan zavaros annak vize.

A SÁNDORFALVI SÓSKÚT LEGENDÁJA

A hatalmas török szultán, Szolimán hadat üzent Mátyás királynak. Erre Mátyás a török elé vonult, hogy feltartóztassa őket seregével. Egészen a Dunáig nyomult előre. Az átellenes parton már ott táboroztak a törökök.

Sokáig nézett egymással farkasszemet a két ellenséges sereg, de egyikük sem mert átkelni a folyón, nehogy átkelés közben a másik megtámadja.

Végre is a török császár unni kezdte a dolgot, s azt üzenté Mátyásnak, hogy állítson ki egy bajnokot, aki majd összeméri erejét az ő bajnokával.

De Mátyás seregében nem volt olyan vitéz, aki ki mert volna állni a török óriás ellen. Elbúsulta magát Mátyás, és futárokat menesztett széjjel az országban, hogy hozzák a táborba, Nándorfehérvár alá a legerősebb embert. A futárok beszánguldották az egész országot, de sehol sem akadtak megfelelő emberre. Utolsó reménységük Máramaros maradt. Ide vették hát útjukat.

Amint Száldobos felé haladtak, megláttak az út mellett egy legényt, amint szénát rak a szekérre. Odalovagoltak hozzá, hogy megtudakolják, merre vezet az út Sándorfalvára, mert hallották, hogy ott lakik egy roppant erős ember.

– Arra ni! – mondta a legény, megragadván fél kézzel a nyomórúd végét, s azzal mutatta a futároknak az útírányt.

A futároknak elállt a szemük-szájuk. Ilyen erős embert ők még életükben nem láttak. Azonnal lovat adtak alája, és megparancsolták neki a király nevében, hogy jöjjön velük a táborba.

A legényt Kinizsi Pálnak hívták.

Ahogy megérkeztek, Mátyás azonnal átüzent a török szultánnak, hogy a vitézi versenyt meg lehet tartani.

Ezután Mátyás és Kinizsi Pál lementek a Dunához, a túlsó oldalon pedig ugyanezt tette a szultán és a török óriás. Mindkét parton ki volt kötve két egyforma csónak.

A verseny feltétele az volt, hogy aki a csónakot messzebbre rúgja el a parttól, az lesz a győztes, s annak serege nyeri meg a csatát.

Elsőnek a török óriás rúgta el a csónakot a parttól. A nagy erővel elrúgott csónak roppant sebességgel szelte a vizet, de csak a folyam közepéig jutott.

Ezután Kinizsi Pál rúgta el a csónakot oly óriási erővel, hogy a csónak nyílsebesen átszelte a Dunát és kiugrott az átellenes partra.

A török szultán elismerte a vereséget. Azonnal békét kötött és nagy hadisarcot fizetett Mátyásnak.

Mátyás három napig ünnepelte a győzelmet. Jobbjára Kinizsi Pált ültette az ünnepi lakomán, s kijelentette a főurak jelenlétében, hogy bármit kíván a nagyerejű vitéz, minden kívánságát teljesíteni fogja.

Erre Kinizsi Pál szerényen csak ennyit mondott:

– Uram királyom! Nem kell nékem sem arany, sem ezüst. Csak azt kérem felségedtől, hogy jutalmul a sándorfalvi sós kutat adományozza, de nem nekem, hanem édes szülőföldem, Máramaros népének, hogy minden időközön át örökkön-örökké díjtalanul és vámmentesen merítthesse belőle a sós vizet.

Mátyás király azonnal megíratta írődeákjával kutyabőr-pergamentre a kiváltságlevelet, melyet aztán sajátkezűleg írt alá.

A sándorfalviak és utódaik még azóta is ingyen hordják a sós kútból a vizet.

MÁTYFALVA ÉS FANCSIKA

Mátyás, az igazságos király gyakran álruhában járta az országot. Megismerte az emberek életét, meghallgatta panaszait, s mindig a szegények pártját fogta. Volt úgy, hogy egész udvarával felkerekedett s vadászatra indult, így jutott el erre a vidékre is. Akkor még itt a Tisza partján hatalmas erdőrengetegek voltak. Csak itt-ott húzódott meg a fák alatt egy-egy kis falu szalmatetős házakkal, az ablakokban, a tornácokon virító muskátlikkal.

Mátyás vadászgatott a Tisza mentén, járta az erdőket, ligeteket.

Egy alkalommal az egyik tisztáson, a Tisza partján meglátott egy lányt, aki a folyóban a vásznat fehérítette. Meglátta és megszerette. A lány egy itteni vadásznak Fanni nevű lánya volt, akit Mátyás Fannikának, Fancsikának becézett. Míg a király itt vadászgatott, sokszor találkozott a lánnyal. Útjaik azonban mégis elváltak. Mátyás elhagyta ezt a vidéket. Azon a helyen, ahol Mátyás tanyázott, később egy falu jött létre, s azt róla Mátyfalvának nevezték el. A király a lányt birtokkal ajándékozta meg, s a falunak, amit a királytól ajándékba kapott, Fancsika lett a neve.

MÁTYÁS ÉS A RUSZINOK (I.)

Nagyon régen történt, amikor Mátyás az országot járta és vigyázott, nehogy sanyargassák az urak a szegénynépet.

Egy napon Mátyás Csománfalvára (ma Csumalevo) érkezett. Megparancsolta a szolgálinak, hogy a falu határában (a tölgyesben) emeljenek egy hatalmas sátrat. Abban lakott, onnan járta be rongyos álruhában a szomszédos falvakat, és tapasztalta, miként sanyargatják az urak a szegényeket. Egy ízben Ötvösfalvát (ma Zolotarjevo) kereste fel, mint valami szegényparaszt. Bocskort húzott a lábára, rongyos ujjast, posztónadrágot vett fel és betért egy igen gazdag emberhez. Megállt az ajtóban, s alamizsnát kezdett könyörögni. Kitéotta száját az uraság: „Annyian vagytok, mint a kóbor kutyák! Mindegyik jön,

bebüdösít a házban és még jár a szája, hogy három napja nem evett! Menj innen a fészkes fenébe, mert megnézheted magad, ha rád uszítom a kutyákat!”

Mátyás még akart valamit mondani, de amikor az uraság eleresztette a kutyákat és ráuszította, összekapta magát és elinalt. Menekülés közben azonban kivett a zsebéből egy aranypénzt és a küszöb alá dobta. Másnap parancsba adta, hogy három órán belül kerítsék elő azt az aranypénzt, amit elveszített. Amikor letelt a három óra, ment az ötvösfalvi uraság a csománfalvi határba. Mátyás elmondta neki, hogy ő maga volt a szegényember. Az uraság nagyon megijedt, s kérlelni kezdte, hogy eressze útjára. Mátyás futni hagyta, de egész vagyonát szétosztotta a szegények között, pénzét pedig szétszórta azon a helyen, ahol a sátra állt. Az emberek felszedték a pénzt, de nem mindet. A gyerekek ma is sok olyan pénzt találnak, melyen ott áll a felirat: Corvin Mátyás. Azután Mátyás összeszedelőzködött és elment. Az ötvösfalvi uraság pedig föld, birtok nélkül maradt, tarisznyát kötött a hátára és mint valami szegényember, házról házra járt, hogy alamizsnát adjanak neki.

MÁTYÁS ÉS A RUSZINOK (II.)

Egyszer Mátyás király a Verhovinán járt. Azt akarta látni, hogy élnek itt az emberek. Akkoriban még fiatal volt, s diáknak öltözött, hogy fel ne ismerjék. Egész nap járt a hegyekben, estére eltévedt. Késő éjszaka talált rá egy kis falura. Megörült Mátyás és bekopogtatott a legelső ház ajtaján. Sokáig nem válaszolt senki, majd kiszólt egy női hang: „Ki az?” „Egy szegény diák” – mondta Mátyás király. „Mit akarsz?” – kérdezte a hang a házból. Mátyás így válaszolt: „Nagyon elfáradtam, nem adna-e szállást éjszakára?” „Nem, mert az uram mindjárt hazajön részegen a kocsmából” – mondja az asszony. „No – gondolta Mátyás –, ezt szeretném én látni.” Kérlelni kezdte az asszonyt, hogy igen fáradt, nem tud tovább menni. Addig-addig, míg az asszony beengedte. Bement Mátyás a házba és látja, hogy fiatal az asszony. Lefeküdt a kemencére és hamar elaludt. Az éjszaka közepén egyszer-csak kiabálás verte fel. Hallotta, hogy valaki veri az ajtót és kiabál: „Asszony, hé, nyisd ki az ajtót!” Az asszony kinyitotta, mire holt részegen esett be az ura az ajtón, s ordibálni kezdett: „Mária, főzz puliszkát, mert ehethék!” Megfőzte a puliszkát, leültek mindketten az asztalhoz és enni kezdtek. Igen ám, de csak egy kanáljuk volt. A verhovinai ember habzsolta, majd a felesége szájába tett eggyel.

Egyszer csak észreveszi, hogy valaki fekszik a kemencén. Kérdezi a feleségét, hogy ki az. Azt mondja az asszony: valami szegény diák, nagyon kérte, hogy engedjem be éjszakára, mert igen kimerült. A részeg felállt (nem emlékszem rá, hogy hívták, talán Juro) és lábánál fogva lehúzta Má-

tyást a kemencéről. „Te senkiházi, gyere velünk vacsorázni” – mondja az neki. Juro a szájába vett egy kanál puliszkát, másodsorra a feleségének adott, majd nyújtotta Mátyásnak. Mátyás azonban ódzkodott abból a kanálból enni. Erre Juro behúzott neki és ráripakodott: „Fogsz enni, vagy nem fogsz enni?” Láttá Mátyás, hogy nincs kiút és kénytelen volt velük enni. Amikor jóllaktak, Juro elővette a tilinkót, rázendített és mondja Mátyásnak, hogy vigye táncba Máriát. De Mátyás nemigen tudta, hogy szokás nálunk táncolni, hát nem ugrott mindjárt. Hej, amikor Juro megint adott neki, nem gondolkozott tovább Mátyás! Fogta Máriát és ugrált vele, mint valami medve. Jól kitáncolta magát Mátyás, majd lefeküdt aludni.

Reggel Mátyás elmenet előtt megkérdezte az asszonytól a címet. Tudakolja az asszony, hogy ugyan minek az neki, mire azt mondja, hogy ha egyszer majd úr válna belőle, szeretné meghálálni, hogy éjszakára befogadták. Ezzel hazament Mátyás Bécsbe. Néhány hét múlva Juro kap egy írást, hogy menjen Bécsbe a királyhoz. Törte a fejét Juro, búslakodott, ugyan miért hívatják a király elé, de nem tudott rájönni. Szedte magát és elindult. De akkor még nem volt autó, mint ma, kénytelen volt gyalog menni. Alig ért Bécsbe, nyomban ment fel a királyi palotába. Ott már vártak rá. Azonnal Mátyás elé bocsájtották. „Megismersz-e Juro?” – kérdezi Mátyás, akin drága ruha és királyi korona volt. „Honnan ismerném én a felséges urat?” – kérdezi Juro. Átment Mátyás, a másik szobába, magára húzta a diákgúnyát, és azt mondja: „És most, megismersz-e, Juro?” „Már hogyne ismerném meg – mondja Juro. – A felséges király éjszakázott volna nálam? Ha tudtam volna, hogy a felséges királyúr az, jobb vacsorát főztem volna az asszonnyal.”

Azt mondja Mátyás: „Igen, Juro, én voltam az, Mátyás király, aki nálad éjszakázott. Most pedig ülj az asztalhoz és egyél.” Olyan ételeket szolgáltak fel, amiket Juro addig álmában sem látott. Ráadásul aranyedényekben, ezüstkanállal, ezüstvillával és –késsel. Mátyás azt gondolta, hogy Juro megijed és nem fog az ételhez nyúlni, s akkor ő megfizet a pofonért. De Juro olyan étvággyal látott hozzá, hogy repetát is kért. Akkor behívta Mátyás a feleségét – a felesége fiatal volt, szép, de hát királyasszony –, vette a hegedűt és azt mondja Jurónak, hogy menjen táncolni a királynéval. Juro azonban erre sem ijedt meg. Amikor elkapta a királynét és megforgatta, szél kerekedett a nyomukban.

Láttá Mátyás, hogy Juróval nem tol ki és azt mondja neki: „Hallgass ide, Juro, okosabb vagy te nálam, mert nem tudtam kifogni rajtad. Ha ilyen ravasz vagy, kérhetsz, amit akarsz, nyomban megadom.” Bár Juro okos volt, de mégiscsak iszákos. Nemhogy valami gúnyát, pénzt vagy gazdaságot kívánt volna, hanem azt kérte, hogy a decispohár még egyszer akkora legyen, mint addig volt. De azt elfelejtette mondani, hogy az ital árát ne emeljék.

Amikor az ivóedényt még egyszer akkorára csinálták, a benne levő ital árát is még egyszer akkorára emelték.

(Megjegyzés: a magyar változatban nem decispohár, hanem icce szerepel, amely kb. 8 deciliternyi űrtartalomnak felel meg. A decispohárba ugyanis pálinka, az iccébe viszont bor kerül).

MÁTYÁS KIRÁLY ÉS A POGÁNY ASSZONY

Amikor Pogandzivcsi (pogány asszony) uralkodott az ókemencei várban, nagyon rossz volt az emberek élete. Mert amikor a várat építették, minden gazdaasszonynak kötelessége volt édes tejet és tyúktojást vinni az építőknek, mert abból készült a vakolat és nem mészből, homokból és vízből. Még Kapuszög falujából is kellett odahordani. (Kapuszög falujában mondták ugyanis ezt a mesét.) Amikor a magyarok Ázsiából bejöttek, a vár már elhagyatott volt. Most kijavították, Ungvárról cigánybanda jár ki oda és az urak mulatoznak ott.

Azt a pogány fajzatot senki se tudta kiűzni. Hanem Mátyás király, aki-ről akkor még senki se tudta, hogy király lesz belőle egyszer, egy Galajda nevű ruszin gazdánál szolgált Rahoncán. Kiment a gazdájával a mezőre szántani. Éppen akkor készülődtek az országban a királyválasztásra. A szolgálíú azt mondta a gazdájának: „Gyerünk mi is, gazduram, a koronázásra!”

A gazda az ösztökét bedugta a földbe s így szólt: „Ha ez az ösztöke kihajt, mialatt mi körüljárjuk a földemet, akkor valamelyikünk-ből király lesz.” Mire visszatértek, kihajtott az ösztöke. Felcihelődtek s elindultak a királyválasztásra. Elengedték a koronát a levegőbe, hogy repüljön, mert úgy határoztak, hogy az lesz a király, akinek a korona a fejére száll. A korona repült, s lám, a fiú fejére szállt. De mégsem akarták őt megkoronázni, mert kicsi is volt, sovány, szegény és ruszin volt. Az urak haragudtak és háromszor ismételték meg a próbát. A korona mind a háromszor a fiúra szállt. De mégsem akarták megválasztani sehogyan sem királynak.

Ezután egy kovácshoz állott be szolgának Mátyás. Egyszer a kovács észrevette, hogy a fiú vállán egy aranykereszt van, mire így szólt hozzá: „Hallod, nem lehetsz te az én szolgám, hanem én leszek majd a te szolgád”. És ettől fogva fegyvereket kezdtek gyártani – szuronyokat, kardokat, mindent, amire a háborúban szükség van. Ezután új királyválasztás volt a városban. A korona most is az ő fejére szállt. De most már megnőtt, okos, erős legény volt. Pogandzivcsi még mindig a várban volt és senki sem tudta onnan kiűzni, mert a várkapuban ágyúk állottak és az elülső falakon is. Máshonnan pedig nem lehetett megközelíteni, mert magas sziklán állott a

vár. Az ágyúnyílások ma is láthatók a falakon. Mátyás most már király volt, meg is koronázták. Elhatározta, hogy elfoglalja a várat.

Éjjel összeszedett sok lovat, ökröt, disznót, juhot, kutyát, libát, tyúkot, kacsát és sok embert, és minden élőlény nyakába csengőt kötött. Minden állatra gyerityát akasztott és meggyújtotta, az emberek kezébe fegyvert adott és éjfél tájban a várhoz sereglettek. Hihetetlen hangzavar vette körül a várat, minden állat nyakában szólott a csengő, az emberek meg lövöldöztek. A vár úrnője, Pogandzivcsi nagyon megijedt. Volt egy aranybölcsője, ezt is és minden egyéb értékes holmiját bedobálta a kútba. Valami háromszáz méter mély volt ez a kút, mert maga a hegy is háromszáz méter magas volt. A várban még ma is találnak ilyen elrejtett holmikat. Egy vaskorbács került elő, bizonyára avval verték a szegény népet a várépítésnél. Voloskinja arany csengőt talált az erdőben, ezt egy disznó túrta ki az erdőben a föld alól. Az a Pogandzivcsi egy táltosra pattant, s menekülni próbált. Hanem Mátyás király felült a másik táltosra s utána. A két táltos testvér volt, s ezért amelyik elől haladt, mindig megvárta a hátulsót. Utól is érte Mátyás a zahunszki erdőben. Sok makk termett abban az erdőben, s a lovak patkói el-elcsúsztak a makkon. A pogány lélek elátkozta akkor azt az erdőt, s ott azóta nem terem makk. Amikor közelébe ért Mátyás, a pogány asszony kérlelni kezdte, hogy keljenek egybe. Mátyásnak nincs felesége, neki pedig férje, hát egy pár lehetne belőlük. Hanem Mátyás nem hallgatott rá. Kirántotta kardját, levágta a pogány asszony fejét. Ha nem ezt tette volna, akkor az ő fejét vágta volna le az a pogány asszony. Az asszony feje vagy három mérföldnyire gurult.

Attól az időtől fogva nyugtuk van a népeknek. Az a pogány asszony Törökországba való volt. A törökök megtudták, hogy ő elpusztult. Mátyás elment Törökországba, hogy valamit kikémleljen. Elment egyenest a török cárhoz. Kérdi a török cár: „Hová való vagy?” „Magyarországba.” „Hallottál-e Mátyás királyról?” „Hallottam.” „Hogy néz ki az a Macskakirály?” „Éppen olyan, amilyen én vagyok”. Mátyás jól tudott hegedülni s ezért azt is mondta: „Mátyás király éppen úgy hegedül, mint én”. Mondja neki a török cár: „Ha a kezembe kerülne Mátyás, nyomban felakasztanám!”

Mátyás kiment s a cári palota kapujára ráírta, hogy ő járt ott. A katonái az ország határán állottak. Ezután megint bement a török cárhoz. A kapuban elfogták. Kérdi tőle a cár: „Te ölted meg az én rokonomat, Pogandzivcsát?” „Igen. Én.” „Tudd meg, hogy most vagy lefejeztetlek, vagy felakasztatlak. A kettő közt választhatsz.” „Akasztass föl.” „Hol?” „A határon.” „Majd arccal a magyar föld felé fordítlak az akasztófán, hogy oda nézz, ahonnan jöttél.”

A török cár befogatott a kocsijába. Mátyás királyt feltették egy szekérre s a cár is felült a cárnéval a kocsijára, hogy majd végignézze az akasztást. Mátyás király folyton nevetett. Kérdi a török cár: „Miért nevensz, te?” „Már hogyan nevetnék. Az első szekér megy, mert lovak húzzák, de miért megy utána a hátulsó?”

Kiértek az országhatárra. Ott aztán egy gerendát ástak a földbe s hozzákészültek, hogy felakasztják Mátyás királyt. Odafordul a török cárhoz Mátyás király: „Szabad-e még valamit kérnem ebben az utolsó órámban?” „Szabad” – feleli a cár. Mátyás erre háromszor belefűjt a katonasípjába s elkiáltotta magát: „Gyorsan, gyorsan hozzám, a halál leselkedik rám!”

A katonái megértették a jeladást. Nyomban odasiettek, elfogták a török cárt és őt akasztották fel az elkészült gerendára. Arccal Törökország felé fordították. Mátyás király így szólt: „Ha te Magyarország felé akartál engem fordítani, akkor fordulj csak te most Törökország felé. A szekéren pedig azért nevettem, mert én kénytelen voltam rajta ülni, de te miért is jöttél utánam? Most nézzed csak Törökországot.”

Ezután Mátyás király katonaságával együtt hazatért Magyarországra és haláláig uralkodott. Lerombolta a várat Huszton, lerombolta Királyhelmeceen, lerombolta Szerednyén, lerombolta Ókemencén, s azóta is úgy állanak, csak a romok. Aki nem hiszi, járjon utána, saját szemével is meggyőződhet róla.

MÁTYÁS KIRÁLY ÉS A KONDÁS

Vót, honnét nem vót, vót eccer egy hetetlen hiét országon, azon is tul, az Óperenciás tengeren is tul, vót egy szegiény kondás. Annak a kondásnak vót egy felesége. Mindennap hajtotta a nyáját, és csak aziér hajtotta a nyáját, amiér megevett meg megivott. A falu ütet aziér is tartotta. A felesége otthon egy kis kunyhóba, olyan bogárhátu kunyhóba, se ajtó, se ablak rajta nem vót, csak iéppen ahon bementek.

Na, elment a cigány hajtani a nyáját. Ahogy hajtja befele este a nyáját, tanálkozik egy szegiény rongyos emberrel. Megfogta, magához szoritotta, összeölelgette.

– Jaj, kedves sógorom – azt mondja –, hon jártál te olyan sokáig, hogy én tiéged má riégen nem láttalak?

Niézett rá az az ember, hogy hát honniét ösmeri ütet. Hát össze–vissza vándoroltak.

– Na, gyere csak be – azt mondja – a korcsmába!

A vendiéglős meg, az vót a korcsmáros. Be is vitte a vendiéglőbe ükét.

– Vendiéglős ur – azt mondja –, három disznóját őrzöm, adjon egy fiél liter pájinkát! Eljött a kedves sógorom, meg akarom vendiégeskedni ütet.

Ott is a vendiéglős, egy fiél liter pálinkát oda adott az asztalra, na meg osztán beharapni valót. Le is ütek ketten az asztalhoz, fogta a cigány, a cigánykondás, önti a pálinkáját. Hát niézett rá a szegiény ember, hogy hát itt má muszáj meginni, itt má senki nem tudja, hogy ki az a szegiény ember! Felvette a cigánykondásra, megitta. Önti a másikat.

– Igya, kedves sógorom – azt mondja –, hát ecce eljötté nálam vendiégtségbe, hát akko azt mondja, hadd vendiégkeskedjelek meg! Igya, egyé, van itt mibül! Kérek én még!

Há, megitták a fiél liter pálinkát. Fogta ü az ostorát, vitte a vendiégglősnek.

– Vendiégglős ur – azt mondja –, itt az ostorom, adjon egy fiél liter pájinkát! Hát a sógorom ott ülök magába az asztalnál, nincs mit inni, nincs mit enni. Fogta magát a vendiégglős, még egy fiél liter pájinkát odatette az asztalra.

Azt mondja a cigánykondás:

– Látod, kedves testviérem, milyen jó becsüiletem van nekem! Mer én – azt mondja – a falu pásztorja vagyok. Reggel hajtom a nyáját, behínak az első házba, adnak meginni, adnak megenni, adnak szalonnát, kenyeret a tarisznyámba, kihajtom a nyáját, egiész nap ott vagyok. Este hazahajtom, behínak, adnak vacsorát, adnak – azt mondja – egy pohár bort, avva hazamegyek, lefekszek. Reggel felkelők, megint csak megyek hajtani a nyáját. Hát így élek.

De a szegény ember csak hallgatta, hogy a cigány mit beszél. Közben ült három ur az asztalná, azok is elkezdtek dicsekedni.

Akko felállott a szegény ember és elment a vendiégglőshöz, hogy bemutatassa magát. Be is mutatkozott neki, hogy kicsoda ü. És az pedig Mátyás király vót. Jaj, rögtön a vendiégglős nem tudta, hogy hova tegye, mit csináljon. Terítette az asztalt előtte.

Még büszkiébb lett a cigánykondás!

– Látod, kedves testviérem, milyen becsüiletem van nekem, mer én a falu pásztorja vagyok! Te meg össze-vissza vándorolsz, neked biztos nincs semmi becsüiled.

Na, hallgatott a rongyos ember. A három gazdag pedig kezdett dicsekedni az asztal mellett, hogy mi a király. A királynak nincs annyi földje, mint neki van. Az egyik mondta. Mondja a másik: Hát mit – azt mondja –, te a földve büszkiélkedel? Hát van a királynak annyi jószága, ökrei, lovai, mint nekem van? Szántok, vetek, és nagygazda vagyok: A királynak nincsen semmije. Csak annyi, amit bevisznek neki, meg kivisznek tüle. Mondja a harmadik: Á, ti beszíltetek – azt mondja –, én meg úgy gondolom, hogy a királynak nincs olyan szíép felesiége, mint nekem.

Hát bizony, mer nem látták még a királynak a felesiégit se, de a királyt se.

Na, megittak, úgy, hogy hát riészeg lett a cigánykondás is, és a király is egy kicsit be vót állítva. Átölelte a cigánykondás a királyt, rongyos ruhába, viszi:

– Kedves testviérem, kedves sógorom, én nem hagylak tiéged, hanem gyere nálunk, mer má kiészó van, s valaki még fűbe tanál ütni, mer te riészeg vagy. Megalszol nálam, és reggel felállsz és elmenc.

Fogta, átölelte a királyt, elvitte magáná. Lássa a király, hogy egy kis ház, bogárhátú kunyhó. Se ágy, se asztal, se egy szíék benne, úgy a sarokba egy kis szalma. A kis szalmán az asszony ott ülök. A kis szalmán.

– Hallod, feleslegem, főztié valamit enni? Eljött a kedves sógorom nálunk vendiégségbe.

Hát az asszony ott feküdt a szalmán a sarokba, felállott.

– Főztem egy kis tört paszulyt, meg ott a tengeripogácsa.

Elibek tette a fazikat és a pogácsát. Megtűrgette a szoknyája szíélive, nekifogott a cigány, eszik. Mondja a királynak:

– Hát te, sógorom, minek nem esze? Tán utálod?

A király csak niézett ráfele. De bizony nem evett. Kapja a cigány, pofon vágja a királyt.

– Hát egyié – azt mondja –, ne utáld!

De a király nem nyúlt hozzá. Megint fogja a kézit, még egy pofot oda-vágott neki.

– Hát esze, vagy nem esze?

Hát má muszáj vót a királynak enni. Ha nem is nagyon, de nyalánkzott, mer fiélt, hogy a cigány kipofozza ütet. Amikor elettek, a cigánykon-dás a felesiéGINEK azt mondja:

– Felesiégem, ágyalj meg! Te – azt mondja – belülrül fekszel, mer nem hiszek a sógoromnak. Mer – azt mondja – hozzád tanál fordulni, ha közep-re teszek.

Fogta a felesiégit, belülré tette a fal fele aludni. Ű pedig közepre, a királyt pedig szíélre.

Na, elaludtak. Adott az Isten reggelt, felkótt a cigánykondás, megfogta a királyt:

– Gyere, menjünk – azt mondja –, kedves sógorom, mer nekem muszáj menni hajtani.

El is ment a falu viégire, megkezdte hajtani a nyáját, fújja a kürtjít. Eresztik a disznót kifele. Az első házba adtak neki egy darab kenyeret. Kiétfele törte a királ.

– Na, kedves sógorom, te magadnak, én magamnak. Mer te – azt mondja – olyan ember vagy, vándorolni szereti, én meg – azt mondja – a falu pásztor-ja vagyok, hát nekem muszáj menni.

A király csak hallgatott. De ű eztet feljegyezte, amit a cigány csinált vele, és amit a három ember is dicsekedett a vendiéglőbe.

Fogta magát a király, hazament. A cigány kihajtotta a nyáját, estiére megint csak úgy, mint szokás szerint, behajtott, megvacsorázott, hazament. Kérdi a felesiégitü:

– Nem vót itt a sógorom?

– Hát az ement – azt mondja –, tudja, ki lehetett az! – A felesiége mondta.

Telt, múlt az üdő, a király küldött egy üzenetet, hogy a cigánykondás menjen e nálla, és a három ember. Fel is szedűdtek. A három ember és a

cigánykondás, mennek. Elmennek egy darabig, de a három ember ugy egyeznek, hogy minek hivassa űköt a király, mi lehet az, a király hivassa. De a cigány csak iziéget, hogy ütet a király felakassza. Minek hĳa ütet a király? Hát mit csinált ű a királynak?

Na, mikor odaiértek a város viégire, ahon a király lakott, a király pedig ugyanolyan kis kunyhót csináltatott, mint a cigánynak, és megparancsolta, hogy ű estiére hajtsa be a nyáját. Ugyanúgy csak, mint a cigány, abba a rongyos ruhába, amibe tanálkozott a cigányva. És odaiértek a vendiéglőhöz, a cigány ott van. Átölelte a cigányt a király:

– Jaj, kedves sógorom – azt mondja –, riégen nem láttalak, de jó, hogy itt vagy, most mán – azt mondja – én viszlek be a vendiéglőbe! Jól megvendiégeskedlek téged!

De a cigány csak húzza magát – Nem megyek én – azt mondja –, mer engem a király hí. És biztos, – azt mondja –, engem felakaszt.

Azt mondja a király neki:

– Ne törődj vele – azt mondja –, hadd verje ott a nyavalya a királyt! Nem szól a neked.

A cigány csak húzza magát, hogy nem megyén és nem megyén. Megint mondja a király neki:

– Ne törődj vele – azt mondja –, gyere, menjünk – azt mondja –, megiszunk, megeszünk valamit. Há má úgyis este van. A király ilyenkor má nem fogad senkit.

Annyira ráverte a cigányt, bementek, kiért egy fiél liter pájinkát, ugyanúgy csak, mint a cigány, beharapni, leültek az asztalhoz. Itassa a cigányt, téteti. A vendiéglősve meg megbesziélte, hogy amennyit csak kiér, annyit adjon neki. Na jó. Mikor riészeg lettek, fevette ű is ugyanúgy, mint a cigány ütet, a király. Átölelte, és viszi haza. Egy olyan asszonyt tett ű is, mint a cigánykondás a felesiégit. Bementek a kis kunyhóba.

– Hallod, felesilegem, főzté valamit?

Hát az az asszony is azt mondja:

– Hát főztem egy kis tört paszulyt meg egy kis pogácsát. Tengeripogácsát.

– Jó lesz az – azt mondja –, eljött a sógorom nálunk vendiégsiégebe, hadd egyen!

Leültek enni, de a cigány csak törte a fejit, nem tudott aludni, hogy ütet a király hónap felakassza.

– Egyé, kedves sógorom! – mondja a király neki.

– Dehogyis eszek – azt mondja –, hisz hónap engem a király felakaszt!

– Ne törődj vele – azt mondja –, hadd verje a királyt a nyavalya! Egyé!

Nem evett a cigány, csak visszaadta neki egy pofot. Megint mondja neki:

– Egyé, kedves sógorom!

– Dehogya is ezek – azt mondja –, nem ezek én, mer én má hónap fel leszek akasztva!

Fogja a király, vissza megint neki egy pofot. Ugy, hogy a két pofot visszaadta neki.

– Na, most má, kedves sógorom, te fekszel ide szíélre, az asszon pedig belülre, én pedig közepre. Mer – azt mondja – még hozzá tanálsz fordulni a feleslegemhez.

Na, le is feküdtek, elaludtak, reggelt adott az Isten, elment a király hajtani a nyáját. Ugyanúgy csak, mint a cigány. Kapott egy darab kenyeret, kétfelé törte, és odaadta felit a cigánynak, felit magának.

– Na, kedves sógorom, te vándorlegény vagy, te nem szeretel gazdálkodni, én meg pásztorember vagyok, és megyek hajtani a nyáját, te magadnak, én magamnak.

A király elment, hogy hajtani a nyáját, elhajtotta egy darabig, odaadta a kondásnak az ostorját, a kürtjít, és ű visszafordult, egy kerten lement, és hazament, felöltözött királyi ruhába. Várja a három embert. Bement a három ember. Behivatta az egyiket.

– Na, te akkor és akkor ezt dicsekedted, hogy neked nagyobb birtokod van, több földed van, mint a királynak.

Elvette tülle a földet, olyan szegénynek tette, mint csak a cigány vót, meg attul is szegényebbnek.

– Na, te dicsekedtiél – azt mondja a másiknak –, hogy neked ennyi és ennyi lovad van, ennyi és ennyi ökröd van, netán, gazdálkodj te is a kiét kezervedel, ne szántsál, ne vessiél, gazdálkodj a kiét kezervedel és azután iéljiél. Na, te pedig, a harmadik! Te dicsekedtiél akkor és akkor, hogy neked szebb felesiéged van, mint nekem. Hát itt az én felesiégem, hát mutasd be te a tiedet!

– Meghizsem – azt mondja az az ember –, hogy szép a magáé is, de mindenkinek a magáé szép. Király atyám, evvel többet tudok, mint maga!

– Mer ha maga szereti a felesiégit, én is szeretem, és nekem az enyim szép.

– Na, ezir a szóiér eridj haza, és az egyik embertü, hogy te szereted a felesiégedet, vedd el a birtokságot, és éljél, és lakjál a feleségedvel!

Hivassa a cigányt.

– Na, te cigány! Hát tudod te, ki vót az a király, akit te megvendiégeskedtié ott és ott a vendiéglobé?

– Há honnén tudnám én, király atyám? Ne tessék engem bántani, ne tessék engem felakasztani!

– Az én vótam, te cigány!

– Jaj, király atyám, hát ha én eztet tudnám, hát én térdre állnék maga előtt!

– Hát te cigány, akkor mér nem állsz térdre?
– Hát most is térgyen állok király atyám, ne tessék éngemet felakasztani!
– Na, hallgass ide, te cigány! Az este én neked visszaadtam áztat, amit te adta nekem. A pofokat, a törtpaszulyt, én vótam – azt mondja – az a szegény ember. Ahogy te élvezem tettél, így én teveled. Na, most itt adok neked egy papirt, és odaadod a vendiéglősnek, ha hazamensz. Csak add oda, és majd a vendiéglős tudja, hogy mit kell csinálni.
– Jól van, király atyám. Akkor nem tetszik éngemet felakasztani?
– Nem.

Fogta a cigány azt a papírt, kalapjához tette, és elindult, elment, mende-gélt. Na, dehát a cigány részeges vót. Bement egy legközelebb faluba a vendéglőbe, és megmutatta a vendiéglősnek azt a papírt.

– Tessék má elolvasni! – mer a cigány nem tudott irni–olvasni. – Mi van ebbe a papirba beleírva?

Elolvasta a vendiéglős.

– Jaj, hát ebbe az van, azt mondja, hogy inni adjak neked és enni adjak neked.

Fogta a vendiéglős, a papírt a zsebibe tette. A cigány egyet ivott, jóllakott, elindult hazafele. Riészegen. Az a vendéglős pedig elment ahhoz a vendiéglőshöz, és odaadta neki a papírt. Az a vendiéglős pedig megfogta magát, a király azt írta bele, hogy hagyja a cigánynak a vendiéglőt, ahogy áll, és menjen ünállá, csináltat neki olyan vendiéglőt, hogy mint csak az üvé. És a cigánynak mindent hagyjon ott. Fogta magát az a vendiéglős, azt a vendiéglőt is elvette, az a vendiéglős pedig, ahon a cigány ivott–evett a királyva, elment a királyná.

Telt, múlt az üdő, majd a vendiéglős megmondta a királynak, hogy mi lett a vendiéglőjével, hogy nem a cigány vette el, hanem egy másik vendiéglős. Erre a király felötözött rongyos ruhába, és elment ahhoz a vendiéglőshöz. Elvette azt a vendiéglőt, ami vót neki, és összeccsatolta a cigánynak, hogy legyen két vendiéglője, és éljen, mig csak bir. Egyen, igyon, és mai nap is él, ha meg nem hótt a cigány.

Beregújfalu, 1989. december

MÁTYÁS KIRÁLY ÉS A RÉSZEG KATONA

Mátyás király eccer járt az országba, és bement egy korcsmába. És ott volt egy kard felakasztva a korcsmába. Azt mondta a korcsmárosnak:

– Korcsmáros ur, kié ez a kard?

– Hát, felséges királyom – azt mondja –, ez’azé a Palié, a riészegeses, amék mindig itt járt! Azé.

Na, jól van, hát akkor elment vissza, a katonaságot felállította sorba, tessék, azt mondja neki:

– Pali! A szomszédodnak rögtön vágd le a nyakát! Saját kardodva!

Akkor erre kihúzta a kardját:

– Felséges királyom, ó, Istenein, segítsé meg, kardomat változtasd fakarddá! Fogta, oszt odacsapott neki. És az eltört.

– No – azt mondja –, látod, ha riészeges is vagy, de nem is vagy buta. Itt a pénz, eridj és váltsd ki a kardodat!

1992.

MÁTYÁS LUSTÁJA

Vót három ember. Hat azt mondják, ük lusták. Beültek egy házba, na, mondja az egyik, hogy:

– Menni kéne enni.

Ráförmed a másik:

– Minek menné? Hallgass!

Megint hallgattak. Mondja a másik:

– Te, ég a házad!

– Hadd égjen! Meg se mozdulj!

Megint mondja:

– Te, nagyon ég!

– Akkor szaladjunk!

Szaladtak, szaladtak, megint megültek egy oldalra, az árokpartra. Mondta a másik:

– Hallgassunk!

De azt mondja a másik:

– Kiabáljunk, hogy tűz van, ég a ház!

– Te má nem vagy ott, kijötté, hát mit kiabálsz?

– Jól van, na, de ha majd elővesznek bennünköt?

– Akkor is azt mondják ránk, hogy Mátyás lustái vagyunk, ne szóljunk semmit, hadd égjen, veszett ott Mohácsná több is!

MÁTYÁS KIRÁLY A PIACON KASZÁLTAT

Kimentek a szegény emberek a piacra, de nem vót, aki elhívja őket dógozni, és leültek úgy a bótajtók elibe a küszöbre, meg ki hova tudott.

Mátyás király meg arra ment lóháton. (Mert azt mondják, hogy ű abba az időbe lóháton járt.)

Megállt és megkérdezte:

– Kire várnak itt, emberek?

Mondják az emberek:

– Mennénk dógozni, ha valaki híjna, kenyeret keresni a családnak.

– Hányan vágynak, emberek?

– Vagyunk vagy huszonheten. Éppen aratás vót, mint most.

– No, álljanak be sorba egymás után – azt mondja –, itt a piacon fognak máma kaszálni nekem. Estére erre jövök, és kifizetem magukat. Mondják meg, hogy mi a napszám!

Az emberek megmondták, mennyiér szoktak dógozni. De váltig csodálkoztak, hogy miért kaszáztatja űket Mátyás király a piacon. Megkérdezték, hogy kaszáljanak űk a piacon, mert ott nincs fű, csak kövek vannak.

Akkor kivette Mátyás király a kaszát az egyik ember kezéből, és megmutatta, hogy kell kaszálni a piacon.

Egész nap kaszáltak, de csak úgy a levegőbe hajtották a kaszát.

Estefele aztán el is ment Mátyás király, és kifizette űket.

Makkosjánosi, 1956

MÁTYÁS KIRÁLY AZ URAKKAL KAPÁLTAT

Egy időbe az emberek nem akartak dógozni, azért mert az urak nagyon csekély munkabért fizettek, és elmentek Mátyás királyhoz panaszra.

Mátyás király, mikor ezt hallotta, ment, és hívta az urakat:

– Gyertek kapálni a szőlőbe!

Beállította űket a hegytetőről lefele.

A nap melegen tűzött, és a tetőről nagyon nehéz vót lefele kapálni.

Nagyon ki vótak fáradva, verejtékezve, így aztán rátértek arra, hogy űk inkább fizetnek annyit, amennyit kér a napszámos ember, csak ne kapáltassa űket többet Mátyás király.

Makkosjánosi, 1956

MONDÁK A KURUCKORBÓL

KÖLCSÖN KÖLCSÖNÉRT

II. Rákóczi György erdélyi fejedelem, Munkács ura a XVII. század közepén X. Károly Gusztáv svéd királlyal, valamint Bruhoviecky János és Chrusz nevű küldöttek közbejöttével a kozákokkal 1656-ban – a lengyelek ajánlatának mellőzésével – Lengyelország felosztására a szövetséget megkötve, e végből 1657-ben nagy sereggel megindult Lengyelországba, hol azonban kudarcot vallott, mert a lengyelek kibékülve az oroszokkal, s a svédek a reájuk támadt dánok ellen kényszerülve fordulni, Rákóczi magára maradt, s nagy veszteség után kénytelen volt gyalázatos feltételeket elfogadni. Az alatt azonban a lengyelek Lubomirszky vezérek alatt Rákóczit visszatérteben megelőzve, több ezreddel váratlanul és hirtelen június elején beütöttek a védetlen magyar hazába s útjokban Rákóczinak itteni birtokait is, nevezetesen Munkácsot, Beregszászt s a környéken több mint háromszáz helységet elpusztítottak, a rege szerint Beregszászon a templom kerítésére – miután abban, s a templomban az oda menekült számos lakost lemészároltak, s a várost elhamvasztottak –, gúnyképen ezt írták:

Segnitur superbos ultor a tergo Deus,

Vicém pro vice reddit, amice tibi!

Vagyis röviden magyarul: Kölcsön kölcsönért.

Ez alkalommal elpusztult a szomszéd Kis Muzsaj nevű helység is, melyből csupán régi szép gótikus templomának romjai maradtak fenn s állanak maiglan szomorú emlékül; lakói, a monda szerint, a közeli hegy egyik bányája üregébe rejtőztek, hol kénnel megfufasztatván, csontvázaik 1831. évi február hó 20-án véletlenül megtaláltattak.

RÁKÓCZI ÉS ESZE TAMÁS

1703-ban történt, hogy a nép elnyomója ellen fellázadt a pasztaság Rákóczihoz fordult segítségért. El is ment Esze Tamás néhány rongyos vitézzel Rákóczihoz Lengyelországba. Arra kérték a megdicsőült fejedelmet, hogy szabadítsa meg hazánkat, s bontsa ki a szabadság zászlaját. Rákóczi

nagyon hosszas elhatározás után rászánta magát, hogy kibontsa a szabadság zászlaját, és felszabadítsa a magyarországi jobbágyságot. Azt mondta: – Esze Tamás! Te leszel az első ezredesem. Vak Bottyán! Ez lesz a második ezredesem. Ha kellő számú csapattal meg tudunk indulni, úgy fel fogjuk tudni szabadítani az elnyomott népet.

Rákóczi megjelent másnap a határszélen. Ott volt Esze Tamás meg Vak Bottyán, mint vezérek. Az akkori harci viselettel, fokossal, egyenesre ütött kaszával, kovás puskával indultak a csatamezőre. Meg is indultak. Ezer-ezer-számra csatlakozott hozzájuk az elnyomott népeknek a száma, ugyannyira, hogy mire Nagykállóba értek, már nyolc ágyút zsákmányoltak a labancoktól.

„KEREKHEGYEM, KALMÁROM”

A Rákóczi-szabadságharc idején is a beregszászi domboldalakon mindeütt szőlőt érlelt a napsugár. A fejedelemnek szintén kiterjedt szőlőbirtokai voltak a környéken. A máig közzájön forgó legenda szerint, amikor a Rákóczi-szabadságharc elbukott, és a nagyságos fejedelem kénytelen volt elhagyni szeretett hazáját, az itteni szőlőhegyek mellett elhaladva így sóhajtott fel: „*Kerekhegyem, Kalmárom, csak a Bocskorom sajnálom!*” Ugyanis a Bocskor-hegy különösen finom zamatú bort adott. S bár a Beregszászt karéjózó szőlőhegyek többségét felnőtte a gaz, a Bocskoron ma is kiváló szőlő terem.

KADACS VITÉZ (I)

Bene egykor a Borzsa folyó két partján terült el. A falu egyik fele a hegynek az aljában húzódott meg. Az egyik hegyen, a mai postaépület felett, büszke vár állt. A város gőgös urának volt egy gyönyörű szép lánya. A várkisasszony nagyon szeretett kilovagolni a Borzsa túlsó oldalán elterülő rétre, ahol senki sem zavarta.

Egyszer Rákóczi seregéből egy kis csapat a munkácsi várba igyekezett. A csapatot Kadacs vitéz vezette. Mire a vár alá értek, a katonákat már nagyon megviselte az út, ezért letáboroztak egy patak partján Bene és Csetfalva között.

Amíg a katonák pihentek, addig Kadacs vitéz széjjelnézett a környéken. A véletlen úgy hozta, hogy a várúr lánya éppen akkor lovagolt ki a Borzsa partjára. Kadacs vitéz észrevette a gyönyörű lányt, hozzálovagolt és megszólította. Beszédbe elegyedtek. A lánynak megtetszett az ifjú, s az ifjúnak is a lány. Másnap is, harmadnap is találkoztak, s szerelmük egyre mélyült.

A várúrnak feltűnt, hogy a lánya oly gyakran jár lovagolni. Egy alkalommal utána küldte bizalmas emberét, hogy lesse ki, hová megy a lány. Így tudta meg, hogy az bizony találkára jár, s nyomban megtiltotta neki, hogy ezután kíséret nélkül hagyja el a várat. Kadacs vitéz hiába várt szerelmére, az csak nem jött. Az ifjú nem tudta, mi lehet az oka kedvese elmaradásának. Kétségbeesésében elhatározta, hogy elmegy a várúrhoz és megkéri a lány kezét. Úgy is tett. De amikor a várúr megtudta, hogy mi járatban van, rettenetes haragra gerjedt. Azt felelte, hogy nem ilyen jöttmentnek szánta egyetlen gyermekét, és kidobatta Kadacs vitézt a várból.

A leány pedig hiába sírt, könnyöngött, hogy adja őt apja feleségül az ifjúhoz, a várúr szívét ez még jobban megkeményítette, s dühében kolostorba záratta szerelmes leányát.

Kadacs vitéz eközben elhatározta, hogy csapatával megtámadja a várat és kiszabadítja kedvesét. Négy katonáját előreküldte, hogy fürkésszék ki, hol van a kedvese, nehogy megsebesüljön a harc közben. Emberei szomorú hírral jöttek vissza: megtudták, hogy a várúr kolostorba záratta a leányát. Másnap, amikor az apácák a kolostorból a templomba mentek, a lány kiszökött a menetből, és az éppen megáradt Borzsába vetette magát.

A vitéz úgy érezte, hogy nincs tovább értelme az életének. Amikor társai egy kis időre magára hagyták, kardja markolatát a földbe szúrta és beledőlt az éles fegyverbe. Katonái már holtan találták. Bosszút álltak vezérükért. Elfoglalták, és földig rombolták a várat, megölték gőgös gazdáját.

Az egykori erődítmény romjai még ma is láthatók. A kis patakot pedig a nép a szerelmes vitézről Kadacs pataknak nevezte el.

KADACS VITÉZ (II)

A Borzsa-patak hegy felőli partján valaha magas vár állott. A vár gőgös ura, és büszke, szép, szomorú leánya távol tartotta magát a köznéptől. Szveta, a várkisasszony néhanapján hajnaltájt a patak túlsó partján elterülő réten szeretett lovagolni, ahol senki nem zavarhatta. Tudta ezt az uraság, nem bánta, de soha meg nem vigasztalta szomorú leányát, a fekete hajú szépséget.

Rákóczi portyázó katonái itt pihentek le egyszer. Békésen legelészték a fáradt paripák, tűzgyújtáshoz kerestek ágakat a Borzsa partján a kurucok, mikor a leány megpillantotta őket.

– Mit kerestek ti apám birtokán, katonák?

– Egy éjszakára verünk tábort, nem teszünk kárt semmiben, csatából jövőnk, kell az erő holnapra is! – válaszolt a fekete szemű, mokány vitéz, a csapat vezetője. – Kadacs vagyok, szépséges kisasszony, felelek a katonáimért.

- Bátor legény vagy, hogy meg mertél szólítani! Mifelénk ezért botozás jár!
– Ezer botot is elviselnék, ha rám mosolyogna szépséged!

Megleپőđött Szvetlána a szokatlan szavaktól. Észre sem vette, elmosolyodott.

– Ugye, kisasszony, tud mosolyogni botoztatás nélkül is? Komoly orcával is gyönyörű, de mosolya fénylik, mint a hajnal!

Megcsapta a leány a szép, szürke mént, és elvágtatott a vár felé. Másnap reggel azonban újra kilovagolt, látta, hogy szedelőzködnék a vitézek.

– Nem kell sietni, katonák, pihenjenek csak, megengedem! – szólt le a ló hátáról Kadacs vitéznek.

– A kisasszony kegyes hozzánk, bár nevét sem tudjuk! Szép, mint a hajnal, szép, mint a fény, gyönyörű, mint a drágakő! – udvarolt a vitéz.

– Szvetlána grófkisasszony a nevem, katona! Ha el akar valaki küldeni innen benneteket, csak nekem szólj!

Napokig találkozgattak, így a portyából kellemes táborozás kerekedett, Szvetocska kacagása messze hallatszott, a fiatalok egymásba szerettek.

Az uraságnak feltűnt, hogy leánya mindennap kilovagol. Bizalmas emberét utána küldte, hogy lesse ki, tőle tudta meg, hogy találkára jár. Szörnyű dűhbe gurult, és nem engedte kísérő nélkül leányát sehova a várkapun túlra.

Kadacs vitéz várta-várta kedvesét, lesre küldött legényeitől értesült arról, mi történt. Fényesre kefélte derék fekete kancája szőrét, ragyogtak a rézzel kivert lószerszámok, és nagy bátran egyedül a várba indult. Hosszas várakozás után került a gróf színe elé.

– Mit keresel a váramban, katona? El akarsz szegődni hozzám?

– Nem szegődnék, kegyelmes gróf, Rákóczi fejedelem kuruc vitéze, Kadacs vagyok. Azért jöttem, hogy szépséges leányodat, Szvetlána kisasszonyt feleségül kérjem!

– Jöttment, vagyontalan éhenkórász! Hogy mertél szemet vetni a lányomra? Nem ilyen közönséges embernek szántam egyetlen gyermekeimet! Takarodj a birtokomról!

A szép grófkisasszony sápadt orcájáról eltűnt a mosoly. Könnye patakzott, térden állva könyörgött apjának, adja őt feleségül a vitézhez hozomány nélkül is!

De a gróf szíve kővé vált. Irgalmatlan parancsot adott hat katonájának.

– Kísérjétek a kolostorba ezt az engedetlent! Apáca legyen!

A zokogó lányt közre fogták a katonák, és elindult a szomorú menet. Ezt látták meg Kadacs kurucai, akiket fürkészni küldött a vitéz, mert kis csapatával meg akarta támadni a várat. A szép Szvetlána hosszú haját szoros főkötő alá rejtették, felöltöztették a novíciák ruhájába, és a menet elindult a kolostorból a templomba. A zsolozsmázó nővérek sorából azonban váratlanul kiugrott a leány, és a megáradt Borzsa-patakba vetette magát.

Azonnal elmerült. A kuruc vitézek a túlpartról látták, mi történt. A víz sodrása az ő oldalukon vetette partra a fehér fátyolos apácafőkötőt.

Kadacs vitéz is látta a vízből kiemelt fátylat, kiteregette, szárítgatta, majd így szólt vitézeihez:

– Nyergeljetek, bontsatok táborn, elindulunk Munkács felé!

Legényei szétszéledtek, hogy parancsát teljesítsék. Kadacs vitéz pedig, akiből Rákóczi kapitánya is válhatott volna, markolatával lefelé földbe szúrta kedves kardját, és térdre vetette magát az éles szerszám fölött. A szablya a szívét járta át.

Vitézei a Borzsa partján temették el, és szörnyű bosszút álltak érte: földig rombolták a várat és megölték a gőgös grófot.

(Ez Kadacs vitéz és a benei Borzsa-vár története. Ezen a helyen ma Bene falu postahivatala található. A mondákban „beszélő” nevek szerepelnek, ezért minden monda alatt következik a névmagyarázat: Kadacs – Kajdacs, Kadosa, Kadicsa, Kaducsá – magyar és változataiban török eredetű név, jelentése: bolyongó, eltévedt. Szvetlana – Szveta, Szvetocska – szláv eredetű közkezdvelt női név, jelentése: ragyogó, fényes, világos.)

KURUC KINCSEK A KELEMEN-HEGYBEN, avagy Vitéz Nagy János fiára hagyott testamentuma

„A benei hegyek között keress egy Kelemen nevű hegyet. Menj a napkelet felől való oldalára, s találsz ott egy kösziklás helyre. Ez alatt van egy pince elrejtve. Ha szemesen megkeresed, ráakadsz, mivel ez a kő frissebb termetű a többinél. Ha ráakadtál, bújj be a vasajtóig, de husángot is vigyél magaddal, nehogy bajod történjék, mert az ajtó előtt van egy kifaragott ősz ember képe, aki úgy látszik, mintha eleven volna. Ha az ajtót akarnád nyitni, mindjárt fejen vág, azért előbb üsd ki kezéből a buzogányt. Azután a lakatnak a kulcsát megtalálod a felső küszöbön. Nyisd ki, de az ajtón belül találsz két fekete kutyát, amelyek fogaikat vicsorítván mozognak, ha feljük mégy. Ne félj tőlük, mert kőből vannak kifaragva. Belül semmit sem találsz, csak vaskadat kongó tallérokkal. A vaskád tetején ül egy veres eb, de ne félj tőle: márványból van, csak kő.

Ugyanott balkéz felől van egy ajtó, amely be van vakolva, de arról megismered, hogy a vakolás veres. Taszítsd be dorongoddal, akkor leesik az ajtó felől a láncos golyó. Találsz ott hat kádat, amelynek ezüsttel van fedve a háta.

A hetedik kádon, melynek arany a fedele, van egy ajtó, ebben vannak a kulcsok. A hetedik kádban temérdek arany és drágakő van. A kád körül tizenkét fegyveres vitéz áll kivont karddal.

Én, Vitéz Nagy János lévén, kuruckodtam és ott laktam négy esztendőig, mint a kincsek őrzője. Laktunk abban a hegyben tizenketten. Még mielőtt laktak ott harminc legények, laktak tehát összesen ötvenegyen és így takarodott oda a sok pénz.

Én, Vitéz Nagy János, aki hagyom ezeket fiamra, szörnyű átkot mondtam fejemre, ha ezek nem igazak.”

A SZÁNTÓVAS, MINT MÉRTÉK

A XVII. század közepén bírta a Szentmiklósi uradalmat Lónyay Zsigmond, a munkácsit pedig I. Rákóczi György fejedelem özvegye, Lórántffy Zsuzsanna, kik viszálykodásba merültek a szomszédos birtokok határai miatt. Ugyanis a munkácsi uradalom birtokosa részéről állíttatott, hogy Munkácsról kezdve az ország széléig elterülő kilenc mértföldnyi téren minden magaslat, hegy és erdő ez uradalomhoz tartozik és a szentmiklósi jószághoz csupán a völgyek és lapályok. Miért is a munkács várából kivonult drabantok erőszakkal kényszeríték a völgyben lakó jobbágyokat, hogy elhagyván a lapályon fekvő házaikat a hegyek lejtőire és magaslatokra költözzenek, s nagyobb nyomatékul a fegyveresek azonnal szét is hányták az ily lakokat, s épületeket, a lakosokat prédálással, s ölessel és veréssel fenyegetvén, ijesztették, hogy nejeik emlőit felmetélik, gyermekeiket karóra húzzák, ha az ő határukra..., magasabb helyekre nem szállanak.

Az erőszakoskodók ellen emelt panasz következtében később vizsgálat rendeltetvén el, a hit alatt kihallgatott tanúk vallottak, hogy a szentmiklósi jószágbelieknek tovább nem terjed a határok, hanem csak addig, meddig a Latorca folyó közepéből az ember egy szántóval elhajíthat. A tanúk szóhagyományra hivatkoztak, minthogy ezt így apáiktól hallották, s mely monda azután az ügy elintézésénél döntő érveléssel is fogadtatott.

RÁKÓCZI VIRÁGAI

Harmadfél száz évvel ezelőtt a hegytetőző munkácsi vár udvarát Zrínyi Ilona messze vidéken híres virágai díszítették. A gyönyörű virágok között a legeslegszebbek a tulipánok voltak. A hullámos szélű, zöld levélsatornák közül kiemelkedő csodás virágok tekingettek körül a történelmi levegőjű várudvarban.

A tulipánokat a vár úrnője kisfiával, Rákóczi Ferencsel együtt gondozta, locsolgatta.

Egy hideg viharos éjszakán a kis Rákóczi habfehér ágyában azt álmodta, hogy édesanyjának tulipánjai megfáztak és nagy veszedelemben forognak. Kilopakodott a kertbe és sorra betakargatta a szenvedő tulipánokat. Jőcselekedete közben megjelent előtte egy angyal, és jutalmul átadott neki egy védelmező aranytrombitát. A tulipánok megmenekültek a pusztulástól. A kis Rákóczi pedig boldogan helyezte el ágya mellé angyali kincsét.

Egyszer a vár udvarán játszogatózott. Távoli zajt hallván, a vár falára ment és észrevette, hogy nagy ellenséges lovas sereg közeledett a vár felé. A helyzet végzetesnek látszott. Pillanatok alatt kihozta aranytrombitáját, belefűjt. És csodák csodája: a varázstrombita hangjára a tulipánok egymás után színes kacagányú vitézekké lelkesültek, belőlük teljes fegyverzetű lovasok vágtattak elő és mindjárt fiatal vezérük mögé sorakoztak. Rákóczi fehér lován vezette vitéz virághadát az ellenségre és győzelmet aratott.

A KIS RÁKÓCZI ÉS A TÉRKÉP

Mesélik, hogy egy alkalommal egy osztrák gróf várában egy térkép ragadta meg a kis Rákóczi figyelmét. Az akkori Magyarország térképe.

Rákóczi magánkívül szaladt a térképhez, mohón keresett, kutatott rajta valamit.

– Mit keres rajta? – kérdezték a melléje rendelt új nevelői, a páterek.

– Munkácsot! – felelte a gyermekifjú.

S mikor megtalálta, szeméből megeredt a könny:

– Munkács! Munkács! – ráborult a térképre és keservesen sírt.

Hazáját, szülőföldjét, otthonát siratta.

A páterek nem értették a dolgot, csodálkozva kérdezték, mi történt vele, mi bántja?

– Nem lehet oly hamar felejteni! – zokogta a hőslelkű gyermek.

RÁKÓCZI MUNKÁCSI ALAGÚTJA

Rákóczi Mukácson élt. Alagutat vezetett innen Tarpára. Sok téglát találtak benne, melyre rá volt vésve Rákóczi neve. Itt a Sósdombnál van az alagút nyílása. Lenn az alagútba' Rákóczi-fegyvereket találtak, de már beomlott. Itt bujdosott az ellenség elől Rákóczi. Esze Tamás is ezen az alagúton ment Rákóczihoz.

ISNYÉTEI KURUCOK

Isnyéte magyar helység Munkácsról nyugatra egy óra járásnyira s fekszik lapályos erdők közt úgy, hogy a vár bástyáiból szabad szemmel is megláthatni, minek azon három éve alatt, míg Zrínyi Ilona hősiezen védé 1686-ban a munkácsi várat, az azt körülzáró osztrák és spanyol seregek ellen jó hasznát is vevék, mert meghitt emberek a fák sudarairól lobogó fehér zászlók forgatásával adtak jeleket és értesítéseket a várbélieknek, mely szolgálatot sokszor a nők is teljesítettek. Midőn pedig 1703-ban II. Rákóczi Ferenc kitűzé a harci zászlót a monda és hagyomány szerint, Bohus Márton nevű ide való kuruc őrmester a falusi legényeket egy vasárnap délután a templom melletti domb-ra összegyűjtven, lelkesítő szavak és zene mellett valamennyiöket felesketé és besorozá, kik azután végig vitézül harcoltak nemcsak, hanem megemlékezvén toborzásukra, mely a templomnál történt közülük Kacsó, Kosa, Guti és Lőrinc nevű palótások egy aranyozott tányért, s egyéb egyházi szereket csináltattak és ajándékoztak a református egyháznak, melyek máiglan használtatnak. Rákóczi kedves kocsisa Deák Mátyás szintén Isnyéte szülötte volt, kinek a fejedelem hűségéért itt két telket adományozott.

(A helyi legenda szerint a községet egykor körbevevő rengetegben rejtőzködtek sokáig Székely Antal jobbágysai, a bujdosó kurucok.)

A LAKODALMAZÓ KURUCOK

Egyszer a kurucvilágban nagy volt a mulatozás az ungvári várban. A vigadózást Rákóczi vitéz katonájának, Vass Imre kuruc brigadérosnak a házában tartották.

Az ungi kuructábor szeme fényének, a kuruchad toborzójának leányát vette el feleségül Böszörményi Nagy Iván, a nemes hajdúk kapitánya.

Már-már éjfél felé járt az idő, amikor az őrszem a labancok érkezését jelentette. A lakodalmazó kurucokból rögvest hadsereg lett. Lovaikra patantak, elfogták a portyán eltévedt labancokat, s jól ellátták útravalóval őket.

A vitézi tett híre Bercsényi révén eljutott a fejedelemez is, aki azzal jutalmazta meg az ifjú hajdúkapitányt és feleségét, hogy életük végéig oldala mellett lehettek.

AZ ELEVENEN BEFALAZOTT LÁNY

Az ungvári várkertben rácsos vaskapu vezet a belső várpalotába. A kapu fölött a Drugeth család címere látható, a hét seregély, alatta: 1598. Fülöp

volt az első Drugeth, akinek Róbert Károly király adományozta a várat, és aki azt 1330 körül föl is építette, ettől az időtől kezdődik a Drugeth család szerepe Ungváron. Az idők folyamán az ungvári vár sokszor cserélt gazdát. Hosszabb-rövidebb időn át, ahogy a harci szerencse kedvezett, volt az erdélyi fejedelemé, királypártié, a mohácsi veszedelem után Szapolyai János király hívéé, kurucé, labancé, majd ismét a Drugethek kapták vissza...

A kuruc-labanc időben az egyik várkisasszony, Drugeth Ilona vagy Mária, nagy szerelemre gyulladt az egyik labanc vezér iránt. Amikor ezt a család megtudta, a Drugeth-lányt elevenen befalazták.

De van ennek a várnak még egy nevezetessége is: az egyik kapu közelében lévő szobában tapéta fedi el a titkos lépcső ajtáját. Ezt az utat választotta a szerelmes, ha szíve halványához akart jutni.

II. Rákóczi Ferenc, a nagyságos fejedelem, mint az akkori várúr, Bercesényi Miklós vendége, gyakran időzött itt...

Nagy idők, nagy események szemtanúja volt ez a vár, sokat lehetne mesélni róla.

A LEMÁCSKIN

Van Dolhán egy szép, széles mező a Borzsa folyó és a Zselizár-domb között. Ezt a mezőt mind a mai napig „Lemácski”-nak hívják.

Régen másképp nevezték, csak azóta hívják így, amióta itt egy nevezetes esemény történt.

Elterjedt a hír a ruszinok között, hogy Rákóczi elindult Lengyelországból felszabadítani a népet és megszabadítani az orosz vallást a pápistától.

Mindenütt azt beszéltek, hogy a ruszinoknak segíteni kell Rákóczit.

Ez a hír először a lemákok között terjedt el. A lemákok otthagyták házaikat, feleségeiket, gyermekeiket, hogy kiharcolják a szabadságukat. Kaszát, kapát, baltát, néhányan meg cséphadarót fogtak s elindultak Máramarosba, hogy ott egyesüljenek Rákóczi hadaival.

De a császári generálisok megtudták ezt. A lemákok Bereg megyéből csak Dolháig értek. Ott a falu melletti mezőn zajlott le az első csata a kurucok és a labancok, a ruszinok és a császáriak között.

Hej, patakokban folyt ott a vér!

Nagyon sok ruszin elesett, ontotta ki a vérét, mert a császár katonái jól fel voltak fegyverezve, a ruszinokat pedig csupán a lelkesedés hajtotta, mert nem volt fegyverük. Ettől az időtől nevezik ezt a mezőt „Lemácski”-nak.

ESZE TAMÁS ÉS AZ ÚJLAKI SÓHIVATAL

„Drágán adták a sót a népnek. Esze Tamás azt mondta: „Majd adtok ti még nekem nőt is, meg mást is!” Eladta két ökrét, lovat vett, már ekkor volt 8-10 embere, elment a sóhivatalba, összeverte a sóhivatalnokokat, csak úgy ugráltak kifelé az ablakon!”

„Mikor a sóhivatalnokokat megverte, a nép már bízott benne és sokan mellé álltak. Ezután a nép felzendült, megtagadta a kilencedeket és nem ment misére (egy házhoz járta a katolikusok, mert nem volt templomuk). Esze Tamás ekkor már Tokaj táján járt. Itt üldözték a pandurok.”

ESZE TAMÁS A TISZAI ÁTKELÉS

1703-ba' Esze Tamás vezetésével a kuruc sereg átkelt a Tiszán. Abban az időben még nem volt szabályozva a Tisza és Palád alatt folyt. A támadást megelőző napokban éppen áradt a Tisza, ezért a kuruc vitézek úgy úsztak át a folyón, hogy felső ruháikat levetették, kardjukat pedig a szájukba tartották.

A labancok a Tisza töltésbe voltak beásva. Amikor meglátták a fehérgatyás kurucokat, úgy megijedtek, hogy rögtön futásnak eredtek. De a kurucok nem voltak ám restek: Uci, utánuk iramodtak. A megrémült labancsereget Palád határában érték utol, ahol azonnal megkezdődött a harc.

Véres viadal után az Esze Tamás által vezetett kevés számú kuruc sereg fényes győzelmet aratott.

Palád határában pedig azt a helyet, ahol a csata volt, Bajnoknak nevezik még ma is. A csata után kurucok-használta fokost találtak, melyet a község népe hosszú ideig megőrzött.

* * *

Esze Tamás kurucaival Szatmárcseke és Halábor közt felvette a harcot a császáriakkal, és úgy Tizacsécse határán beszorította a császáriakat a Tiszába.

RÁKÓCZI EZREDESE

A tiszakeresztúriak ma is büszkén emlegetik, hogy Rákóczi egyik ezrede e falu szülötte volt, és Borbély Balázsnak hívták. Azt mondják, hogy a nevét a „Rongyos gárda” egyik ütközte tette ismertté. Ez az ütközet a

Tisza egyik kanyarulatánál, Tiszaújlak és Tiszabecs között zajlott le.

A Tiszakeresztúrtban élő idősebb emberek nagyapáik elbeszéléséből arról is tudnak, hogy Borbély Balázs szoros barátságban volt Ocskay Lászlóval. Később barátságukról, vakmerőségükről és leleményességükről igen híresek lettek a kuruc és a labanc táborban egyaránt. Erről szól a következő történet is.

1703 nyarán Rákóczi úgy határozott, hogy kurucaival átkel a Tiszán, s így egyesülhetnek az Alföldön állomásozó hívekkel. A fejedelemnek ez a terve egyelőre akadályba ütközött, mivel a Tiszaújlak és Tiszabecs közötti fahidat egy kimondottan erős, jól felszerelt császári ezred őrizte. Ezt a császári ezredet kellett megsemmisíteni ahhoz, hogy Rákóczi elképzelései megvalósuljanak.

A nehéz feladat végrehajtására a fejedelem Ocskay László és Borbély Balázs által vezetett „Rongyos gárdát” szemelte ki. A két fiatal kapitány vállalta a megtisztelő feladatot. Úgy határoztak, az éj leple alatt támadnak az ellenségre. Ocskay néhány száz emberével a Tisza újlaki oldalán a parti nádásba fészkelte be magát, szemben az ellenséges táborral. Innen adtak le lövéseket, hogy az ellenség azt hihesse, ők a támadók.

Borbély Balázs körülbelül százötven katonájával keletre húzódott és egy füzesben telepedett le. A kapitánynak az a gondolata támadt, hogy meztelenre vetkőzteti az amúgy is rongyos katonáit, csak a derékszíjat hagyják meg, amire a kardjukat köthetik, s így, meztelenül támadtak az ellenségre. Ahogy a kapitány kigondolta, úgy is cselekedtek. A katonák a kardjukon és a foguk között tartott pisztolyukon kívül semmit sem vittek magukkal, így úsztak át csendben a Tiszán, s oldalba támadták az Ocskayval szemben álló labancokat. Mondani sem kell, a császáriak mennyire meglepődtek és megijedtek a meztelen kurucok láttán. Borbély Balázs kiadta a jelszót: „Rajta, kuruc!” És elkezdődött az élethalálharc labanc és kuruc között.

Ocskay László csapatával csak erre a percre várt. Pillanatok alatt átkelt a Tiszán, hogy segítségére siessen bajtársainak. A csata a kurucok győzelmével végződött. A labancok egy része elmenekült, a másik pedig a csatatéren és a Tiszában lelte halálát. A győzelmes csata után nem volt többé „Rongyos gárda”, mert a katonák valamennyien a labancoktól zsákmányolt díszes öltözetben pompáztak.

Mind Borbély Balázs, mind Ocskay László elszánt, bátor vitézi tettéért a fejedelemtől ezredesi rangot nyert. Ezenkívül a fejedelem Borbély Balázst nemesi ranggal és egy ezerholdas birtokkal is megajándékozta. Mindkettőjüknek hamarosan ezer-ezer főből álló ezrede lett.

RÁKÓCZI TURULMADARA

Sokan úgy emlékeznek erre a történetre, mint egy mesére, de igaz volt.

A bökényi határ és Tiszabecs alatt vívta Rákóczi egyik nagy csatáját Pálffyval. Véres csata lehetett, mert azon a napon sokan meghaltak.

Senkinek nem volt őrangyala, csak Rákóczi Ferencnek, akinek a feje fölött ott keringett örködve a turulmadár.

Egyszer a labancok kiverték a kezéből a kardját. Nagyon veszélyes helyzetbe került. Ekkor az égből váratlanul lecsapott Rákóczi turulmadara. Karmaival kivájta az ellenfél szemét. A turulmadár szájában volt egy kard. Rákóczi kikapta a csőréből a kardot, és ezzel tudta csak visszaszorítani támadóit.

A turulmadárnak emléket is állítottak a Tisza jobb partján.

A PÁLFÜZESI KURUCLES

Bökény határában van Pálfüzes. Nem messze van a Rajter gyümölcsösétől. Nevéhez érdekes történet fűződik.

A múlt századokban ez a környék egy hatalmas füzeserdőből állt. Javában tartott a kurucháború. Egyszer a Pálffy-huszárok itt telepedtek le éjjeli pihenőre. Ők voltak azok, akik átálltak a labancok oldalára.

Lesben álltak itt, és várták a kurucokat, kik még nem értesültek arról, hogy a Pálffy-huszárok árulókká lettek.

Ezt megtudta egy újhelyi halász, fellármázta a közeli falu embereit és éjjél után átúsztak a Tiszán és lemészárolták az alvó Pálffy-huszárokat.

Ezért a bökényi nép, ahol a mészárlás megtörtént, azt a helyet Pálfüzesnek nevezte el.

RÁKÓCZI KÉMJE

Bökény határában van egy tag, amelyet a nép Malomkertnek is nevez, de úgy is hívják, hogy Sándorvég.

Azért nevezik a Tisza partjának eme területét Sándorvégnek, mert itt fogták el a labancok a Sándor kurucot, Rákóczi híres kémjét. A tiszabecsi határban állomásozó labanc seregben teljesített álszolgálatot.

Amikor a labancok támadásra készültek volna, elhatározta, hogy rögvest hírt visz a Tisza túlsó oldalán táborozó kurucoknak. Amikor át akarta volna úszni a Tiszát, a labancok elfogták.

Vallatták, de nem tudtak semmit kiszedni belőle. Hallgatott, mint a sír. A labancok nem kegyelmeztek meg neki, hanem a kurucok szeme láttára felakasztották a Malomkertben egy diófára, így azóta is Sándorvégnek nevezik a helyiek ezt a dűlőt.

FARKASFALVI FARKAS FÁBIÁN KURUCVEZÉR MONDÁJA

A régi időben Farkasfalván, a kuruc világ idején két híres kurucvezér volt, akik azonban csak akkor jöttek a Farkasfalván lévő kastélyukba, mikor a viszonyok úgy kívánták, hogy elrejtőzzenek egy ilyen kis faluban ellenségeik elől. Az egyiknek a neve volt Farkas Fábián a másiké pedig Szintai. Farkasfalván terjedelmes birtokaik voltak és mindig ide tértek haza csatázásaik után. Egyszer a faluban esténként egy foszforral bekent kutyát láttak, aki az erdő felé ment. Az egész faluban elterjedt a hír, hogy az erdő felé minden este a faluból ördög megy. Ugyanis már Farkas Fábián ellenségei megsejtenék hollétét és utána mentek Farkasfalvára. Farkas Fábián a Farkasfalva melletti erdőben bújt el, ahova hű kutyája, akit Farkasnak a szolgája foszforral kent be, vitte a nyakában lévő kosárban az ennivalót minden éjszaka. A falubeliek látták, hogy a kutya mikor visszatért az erdőből a Farkas Fábián kastélyába ment és ott eltűnt. Később az ellenségek elmentek Farkasfalváról, Farkas Fábián hazajött egy este a kutyájával együtt az erdőből és többet a foszforos kutyát nem látták. Ezért nevezték talán el Ördögűző Fábiánnak is.

RÁKÓCZI BÖKÉNYI FÁJA

Az egész környék ismerte ezt a hatalmas fát. A közszájon úgy forog, hogy ez a hatalmas fa nem egyéb, mint Rákóczi fejedelem nyárfája.

Az úgy történt, hogy amikor Rákóczi Ferenc seregével megverte Tiszabecs alatt a labancokat, akkor este hatalmas lakomát csapott kuruclegényeivel. Azt mondják, hogy oda a bökényiek is hivatalosak voltak.

Rákóczi kurucai hatalmas bogrács tüzet gerjesztettek, aztán körülülték és szalonnát sütöttek. A lakoma után Rákóczi szalonnasütő nyársát a tisztás közepébe szúrta, és aztán reggelig mulattak.

Teltek, múltak az évek, és Rákóczi egykori nyársából sudár nyárfa lett.

Az öreg fa nemrég elpusztult, de csemetéi tovább terebélyesednek.

RÁKÓCZI UTOLSÓ ORSZÁGGYŰLÉSE

(Rákóczi-pince, Rákóczi kőasztala)

Rákóczi Salánkon tartotta utolsó országgyűlését. A szőlőhegy aljában épült kastélyban szállt meg, amelyet a 1717-ben pusztító krími tatárok felégettek. A pince azonban megmaradt, amely ma is borospinceként szolgál. A nép most is Rákóczi-pinceként emlegeti, ezáltal is őrizve a fejedelem itt-tartózkodásának emlékét.

A hagyomány szerint a fejedelem az országgyűlést a Hömlőhegy tetején tartotta az erdő közepén. Onnan be lehetett látni a fél Magyarországot. Asztalul egy hatalmas, lapos tetejű, kerek formájú követ használtak. Ezen a kőasztalon írta Rákóczi utolsó rendeleteit, leveleit a nemzethez, felszólította a népet a hűségre, a hitre, a reményre.

Meg is fogadta a nép Rákóczi kérését, tűzbe-vízbe ment volna érte, csak jött volna vissza még egyszer.

A kő ma is ott van a hegy tetején, megnézheti akárki.

Más változatban: Ugyancsak a helyi néphagyomány szerint, a Hömlőhegyen lévő nagy kődarab, a rajta levő bemélyedéssel azt mutatja, hogy itt „ugratott lovával a nagyságos fejedelem”.

MIKES KÚTJA

Rákóczi maradék kurucaival kis csapatokban szétszóródva Salánk határába ért. A Szalván kellett átkelniük a Kővár-domb melletti hídon. A híd rozoga volt. A fejedelem elől vágatott, s a lova megbotlott a fahídon, majdnem leejtette lovasát.

Kissé odébb a Szalva vizében megittatták a gőzölgő lovakat, s amint a fejedelem a folyó partján felfelé kaptatott a lovával, rálépett a ló egy nagy kőre, melyből sok volt azon a tájon. A domb alján még ma is található jónéhány. A kőben ott maradt a ló lábnyoma. Ezeket a köveket az emberek megtalálták és ereklyeként őrizték.

Mármost ivóvíz után kellett nézni. Nem volt könnyű találni, mert a környék erősen mocsaras volt. Mikes Kelemen talált rá a domb aljában egy kristálytiszt vizű forrásra. Bemerítette kalapját, és úgy vitt vizet szeretett gazdájának.

Rákóczinak igen megízlett a víz, s míg Salánkon tartózkodott, annak a forrásnak a vizét fogyasztotta, és mindig Mikes Kelemen volt a vízfordó.

A forrást róla nevezték el Mikes-forrásnak, vagy – ahogyan itt mondják – Nyikes-forrásnak.

Később kutat építettek rá, az is a Mikes kútja nevet kapta. A dombot, amelynek a lábánál volt a kút, ma is Mikes-dombnak hívják.

RÁKÓCZI MENEKÜLÉSE

Egy véres ütközet után Rákóczi Ferenc labanc üldözői elől Salánk felé vette útját. Lova már félig kifulladásra ért el a salánki hegyet. Amint visszanezett, hát látja, hogy üldözői hamarosan utolérik.

Azonnal cselekedett. Megfordította lovát és a falusi kovácshoz irányította. A kovácsot megkérte, hogy amilyen gyorsan csak teheti, fordítsa meg lovai lábán a patkót, hogy azok, ha előre megy, hátrafelé, azaz ellenkező irányba mutassák a nyomokat. A kovács fél szóból is értett. Úgy is tett, teljesítette a fejedelem kívánságát. Aztán Rákóczi felpattant a lovára és nekivágott a salánki hegynek. Át is jutott a hegyen. A hegy lábához értek a labancok is, de ott megfordultak, mivel a nyomok visszafelé vezettek, így sikerült Rákóczinak lerázni üldözőit.

A salánki hegyen még most is látszanak egy nagy kőben a patkónyomok.

KURUCOK A HUSZTI VÁRBAN

Már javában folyt a kurucháború, amikor a következő eset történt.

Abban az időben Mária Terézia dédnagyapja, Lipót császár ült a trónon, miközben a habsburgpárti labancok és a szegényekből verbuválódott kurucok közt folyt a háborúskodás. Itt, a végeken már nem is tudni, hogy milyen módon, de a huszti várba labancok fészkeltek be magukat. A várkapitányuk egy Tallósy nevezetű labanc volt.

Thököly Imre, a felkelő kurucok vezére elhatározta, hogy visszaszerzi a huszti várat, mert hadászati szempontból nagy jelentőséget tulajdonított ennek a sasfészeknek. Ezzel a feladattal egyik ezredesét, Roszlaveckyt bízta meg, s parancsba adta, hogy bármilyen eszközzel, de foglalja el a várat.

Roszlavecky serege gyengén felszerelt könnyűlovasokból és gyalogságból állt. Tüzérsége nem volt. Volt ugyan néhány kis ágyúja, de ezekkel ilyen várat nem lehet ostromolni, hiszen az ezekből kilőtt golyók a magasban fekvő huszti vár falait sem tudják elérni, bástyáit meg sem tudják karcolni. Viszont a labancok a várfalakra nehéz, nagyhorderejű ágyúkat helyeztek el, s ezekkel minden egyes támadást sikeresen visszaverhettek volna, így bevenni a várat tehát meg sem kísérelte.

Roszlavecky ezredes azon törte a fejét, hogy milyen cselhez folyamodjon, hogyan szerezze meg emberi veszteségek nélkül a várat. Nem sokáig kellett gondolkodnia, mert az ötlet jött magától. A környéken az a hír terjedt el, hogy a labanc várkapitányt valamilyen kór támadta meg és ágynak esett. Betegsége ragályosnak bizonyult, mert saját orvosát szintén megfertőzte. Amikor meghallotta ezt a kuruc ezredes, így fakadt ki:

– No, engem nem ilyen fából faragtak, nem ijedek meg tőle, felkeresem a kapitányt. Embereinek megparancsolta, hogy hintóját készítsék elő az útra, és három lovat fogjanak be. Így is történt. A hintó csekély kísérettel elindult és a vár felé vette útját. Csak a várkapu előtt lassított le, miközben a vele tartó kocsis és néhány hajdú kezében fehér zászlót lobogtatott.

A kapuőrség parancsnoka az egészsből csak annyit tudott megállapítani, hogy a fényes hintóban valamilyen nagy úr, de az is lehet, hogy báró, gróf, esetleg herceg kér bebocsátást fehér zászlók alatt. Még annyi bátorsága sem volt, hogy a vendégek kiléte felől érdeklődjék, ezért az álruhába bújt kurucokat beengedte a kapun.

Roszlavecky minden fölösleges akadály nélkül bejutott a váruddarba, a kíváncsiskodóknak pedig megparancsolta, hogy tüstént a beteg várkapitányhoz vezessék. Kérését azonnal teljesítették. Bátran és határozottan lépett be a beteg szobájába, ahol az elgyengült Tallósy feküdt. Baráti hangon üdvözölte őt, miközben letelepedett az ágya szélére. Aztán előadta, hogy amikor a fülébe jutott a hír a megbetegedéséről, félretéve minden ügyet és ellenségeskedést, keresztényi tiszta érzésekkel vezéreltetve sietett felkeresni, hogy kinyilvánítsa együttérzését. Annál az oknál fogva is, hogy rokonsági viszonyban állnak. Ekkor Roszlavecky megnevezett néhány kitálalt rokont, tudva azt, hogy a beteg jelen helyzetben úgysem tudja kideríteni az igazságot. A beteg parancsnok a hallottaktól teljesen elérzékenyült:

– Az isten hálálja meg önnek lovagias szolgálatát! – mondta a labanc kapitány alig hallható hangon, minden gyanakvás nélkül.

Roszlavecky részletesen kifaggatta a beteget, afelől érdeklődött, hogy mikor kezdődött a rosszulléte, hol és mije fáj, hogy érzi most magát. Szóval a lehető legnagyobb figyelmességgel viszonyult a beteghez.

Tallósy a kuruc ezredesnek igen aprólékosan beszámolt a hogylétéről.

– Egyáltalán ki gyógykezelí? – kérdezte tovább Roszlavecky.

– Senki sem törődik velem. A vár felcsere is megbetegedett.

– Gondolom, ilyen helyzetben nem utasítja vissza saját munkácsi orvosomat. Engedelmével erről írok néhány sort a fiaimnak.

– Áldja meg az Isten ezért! Sohasem fogom elfelejteni az ön nagylelkűségét! Magát az őrangyal küldte ide...

Roszlavecky ott helyben levelet írt fiainak, hogy az orvossal együtt várja őket Huszton.

Másnap a fiatal Roszlavecky az orvossal együtt meg is érkezett. Mind-egyik külön-külön, saját hintójával és kíséretével.

Az orvost az egész környéken ismerték, jó hírben állt. Megvizsgálta a beteget, fölírta a gyógyszereket is. Aztán a többi beteget is megtekintette.

Mivel Huszton abban az időben patika nem volt, ezért csak Debrecen-ből lehetett orvosságot hozatni.

Egy hét múltán a gyógyszert is meghozták. De ezt is Roszlavecky egyik ismerőse hozta személyesen.

Közben kiderült, hogy a rendelt orvosság kevésnek bizonyult ahhoz, hogy gyors javulást eredményezett volna. Mint ismeretes, a betegek általában az új gyógyszerektől a szokásosnál hamarabb gyógyulnak meg.

E tekintetben Roszlavecky igen jószívű, de egyben ravasz is volt. A legjobb nevű orvos sem tudta volna rávenni a saját betegét, hogy annyi sok orvosságot fogyasszon, de ez a kuruc ezredesnek sikerült.

Tallósy szófogadóan, cseppekben szedte az orvosságot, ellenkezés nélkül rágcshalta a gyógyfüveket, a különböző növények gyökereit, kenőcsökkel mázoltatta testét, gyógyfürdőt vett. Szóval úgy cselekedett, ahogy azt az orvos és Roszlavecky előírta. Időközben új orvosok tűntek fel különféle gyógyszerekkel. Ezek is vagy rokonoknak, vagy a kuruc ezredes barátainak adták ki magukat.

A parancsnok fokozatosan érezni kezdte, hogy egészségi állapota jobbra fordul. Azonban baljós érzések kezdték gyötörni. Magában kezdte el számolni, hogy tulajdonképpen hány idegen ember is tartózkodik a várban. Roszlavecky úr, a fia – ez kettő, az orvos – már három, ezenkívül jelen van az ezredes bátyja és öccse, komája, násza, keresztfia, unokatestvére, néhány barátja, ismerőse – ráadásul mindegyik saját kíséretével, szolgálival és hajdúkkal érkezett – az majdnem harminc ember...

A beteg szinte beleborzongott a számolásba, hiszen úgy jön ki, hogy a várban több már a vendég, mint amennyi várvédő katonával rendelkezik!

Lassan úgy érezte, hogy visszanyeri erejét, és már lábra tud kelni. Ám vendégei és orvosai saját szolgálai közül senkit sem engedtek hozzá, nehogy megzavarják a beteg nyugalmát.

Egy pár nap elteltével Tallósy bejelentette, hogy ő már meggyógyult és tovább nem gyógykezelheti magát. Roszlaveckyvel pedig a következőket közölte:

– Tisztelt uram, nekem úgy tűnik, hogy a maga hozzátartozóiból már túl sokan vannak a várban. Azt hiszem, itt az ideje, hogy hazainduljanak!

– Nekem is úgy tűnik – mondta nevetve Roszlavecky. – Valóban már sokan is vagyunk, de eszünk ágában sincs itt hagyni a várat. Itt maradunk, s nem mi, hanem a mélyen tisztelt úr fogja elhagyni a várat.

– Ezzel azt akarja mondani, hogy képes a várvédőimet is leszerelni saját katonáival?

– Arra már nem, tisztelt uram! Arra már nincs is szükségem. Tulajdonképpen nincs is kit. Hiszen amikor egy-egy emberét orvosságért szalajtottunk, akkor a vár körül táborozó katonáim elfogták őket, és helyettük a mi kurucainkat küldték a várba. Derék becsületes kurucok, olyanok, mint amilyenek mi vagyunk. A maga embereiből csupán egy-kettő maradt.

A bevehetetlen huszti várat ilyen csellel foglalták el a kurucok.

MULATSÁG A HUSZTI VÁRBAN

Nagy mulatság állt a vár udvarán, szépen szólt a tárogató és a hegedű, fényes vendégeket ünnepeltek Huszt lakói: Thököly Imre grófot, Felső-Magyarország fejedelmét és jegyesét, a szomszédos Munkács várának úrnőjét, a liliomszépségű Zrínyi Ilonát. Pazar ünnep volt ez, hisz ekkor jelent meg Huszt várában először a kuruc fejedelem. Javában folyt a lakoma, szép versekben énekelték meg Thököly hőstetteit, Zrínyi Ilona nemeslelkűségét és a kis Rákóczi Ferenc jövődő dicsőségét, amikor gróf Bercsényi Miklós, Ung vármegye főispánja az ablakból kitekintve észrevette, hogy sereg közeledik lóháton a vár felé, nagy porfelhőbe burkolózva.

Vége lett a mulatozásnak, harci riadót fújt a tárogató, s egy perc alatt fegyverben állt az egész várbeli kurucság, élén Thökölyvel. Csak mikor már szemben állt egymással a két csapat, akkor jött a meglepetés, s ismerte fel egymást a két kuruc vezér: Thököly átölelte és megcsókolta a vendégsereg vezetőjét, Csépes Jánost, az ungvári kurucok híres katonáját, Bercsényi kurucainak legkedvesebbikét. Fölvezették őt a várba, ahol tovább folytatták a mulatozást. A kuruc vitéz ünnepi szavak kíséretében átadta a nászajándékot a dicső mátkapárnak, szép selyem öltözetet a nagyasszonynak s a fehér paripát a kis Rákóczi Ferenc ifjú úrnak, hogy majd azon ülve menjen a csatába és üsse, vágja a labancot.

A MÁRAMAROSI BOVCÁR-KÚT

A német legyőzte Rákóczi seregét, ő meg néhány ruszinnal elindult Lengyelországba.

A németek lóháton üldözték és már-már utolérték Rákóczit, amikor Bóvcárba érkezett. Itt a község lakói elrejtették Rákóczit a németek elől.

A fejedelem három napig maradt a faluban.

Amikor a németek elvonultak, a fejedelem meg akarta hálálni a falusiak jószágát.

Észrevette, hogy nincs kút a faluban, ezért a vizet messziről hordják. Nem késlekedett: kiválasztott néhány embert segítségnek, aztán feltúrta a kabátujját, és munkához látott.

Kiásták a kutat, aztán Rákóczi maga fogott hozzá a kút falának felrakásához. Munka közben vett egy sima követ, és rávéste:

„Itt járt Rákóczi Ferenc, ő rakta a kút falát.”

Átadta a kutat, azzal továbbindult.

Lengyelországba ment.

A falusiak útikalauzt adtak mellé, hogy el ne tévedjen, a helységet pedig órála nevezik Bovcárnak, ami magyarul annyit jelent: itt járt a cár, a fejedelem.

Aki ezt nem hinné, annak megmutatják azt a sima követ, amelyre Rákóczi maga véste fel, hogy ő rakta a kút falát.

A FEJEDELEM UTOLSÓ ÉJSZAKÁJA

A nagyfejedelem, amikor már minden hitét elvesztette, hogy a szószegő bécsi udvar a nép szabadságát tisztelni fogja, utolsó reménységét Nagy Péter orosz cárba vetette.

Tervei sikerének érdekében az orosz cárhoz sietett. Munkácsról indult Oroszország felé. Rettentő hidegben, erős havazás közben búcsúzott Rákóczi Munkáctól, s útját a Vereckei-szoros felé vette. Menet közben korán ráesteledett. Éppen Zavadka község határában járt. A zord időjárás miatt nem folytathatta útját, ezért elhatározta, hogy a faluban hál meg. A kis község legjobb kunyhójában, egy rozoga kis házikóban szállt meg a fejedelem kísérete. A jószívű, de szegény házigazda élelemmel kínálta a fejedelmet, de kitérőről mit sem sejtett, mert Rákóczi arról hallgatott. Késő este volt, amikor pihenni tértek, és Rákóczi Ferenc fejedelemnek pihenőhelyül egy kecskelábú faasztal jutott. Le is feküdt a szokatlan nyugvóhelyre, de mivel aludni nem tudott, az éj folyamán az asztalra ráfaragta nevének kezdőbetűit.

A parasztember és családja, az egész ruszin falu lakossága ereklyeként őrizte az asztalt, amely szerintük minden bajtól és veszedelemtől megvédte a falujukat.

A PUDPOLÓCI ASZTAL

A vereckei híres hegyszoros közelében fekszik az igénytelen Pudpolóc nevű orosz falu magas hegyektől kerített szűk völgyben. Mellette vonul el északról a Galícia felé vezető országút, míg dél felé elágazik a latorcai völgy, mely hajdan szintén közlekedési vonalul szolgált. A falu legszélsőbb házában lakik a Duzsár nevű régi Rákóczi-féle jobbágycsalád, mely 1703-tól fogva büszke volt arra, hogy azon évi június hó 28-án II. Rákóczi Ferenc, midőn az előtte való nap Munkácson vívott csetepaté elvesztése után Lengyelország felé kivonult, nála töltötte az éjt, még pedig, a monda szerint, azon asztalon, melyet azóta a család kegyeletteljesen megőrzött. Egy asztal egy ládaszerű aljból áll, melyet egy mintegy 2 méter hosszú, 1 méter széles és 15 cm vastag juharfából készült tábla borított s így az kényelmes nyughelyül szolgálhatott... Alig volt művelt utas, ki e vidéken megfordult, hogy az erekléként őrzött asztalt meg ne tekintette volna. Egyes itt vadászott mágánások jó pénzért meg is akarák venni, a család azonban, míg jobbágyul élt, attól megválni már csak azért is vonakodott, mert hitők szerint, az ősi asztal a család fennállásának talizmánjával szolgál. Azonban néhány év előtt meghasonlásba jővén egymással a család tagjai adóságokkal is terheltetvén, 1882. évben eladták 150 forintért az asztalt Bereg vármegye részére s elszállíttatott a megyeházba, honnan a hazai történelem iránt hően érdeklődő Bay Ilona úrnő közbejárására 1883-ban a sárospataki főiskolába került, alapjául az ott szervezett Rákóczi-Múzeumnak.

SZÁLDOBOS

A falut mindig is rutének lakták. Békésen és egyetértésben éltek a környék magyarjaival. Közösen, együtt védték az ellenséggel szemben magukat.

Történt pedig, hogy a Rákóczi-szabadságharc idején fegyverbe szállt a falu egész férfilakossága, ifjak és öregek – mind.

Hősieken harcolva mind elestek a harcok mezején.

Csak egyetlenegy fiatal fiú tért meg, aki dobos volt Rákóczi seregében. Róla nevezték el a falut, hogy ez az a hely, ahol csak egy szál dobos maradt.

A házak falait meg azért festették kékre, mert mikor Rákóczi erre járt, akit nagyon szeretett és tisztelt ez a nép, nagyon szép kék dolmány volt rajta. Hát ennek tiszteletére festették kékre a házakat. No meg több ajtót is vágtak a falba: az első, a tisztaszobába vezető volt, amelyen keresztül a fejedelmet, meg a nagy vendégeket hívták az asztalhoz.

ADOMÁK ÉS MONDATÖREDÉKEK

BEREGSZÁSZI JÁRÁS

ALSÓREMETE

A középkorban egy pálos kolostor állt a Borzsa folyó partján. Első említése 1329-ből való, amikor Erzsébet királyné Bereg falu felett, a később remetének nevezett helyen álló pálos kolostornak malomkiváltságot adott. A kolostorhoz valószínűleg falu is tartozott, a malom a Borsova folyó partján üzemelt. A kolostort az 1450-es években rablók dúlhatták fel és ezután elpusztult. Köveiből épült fel a község temploma.

ASZTÉLY

1566-ban, mikor a tatárok Tokaj felől erre átvonultak, három telket felgyújtottak. A szájhagyomány szerint a lakosok a falu határában található nagy kiterjedésű csererdőben leltek menedéket.

BADALÓ

A szájhagyomány szerint Badaló a XVIII. század közepén élte második virágkorát. A Máramarosból a zúgókon, veszélyes vizeken át az alföldre keskeny „szálakon” érkező tutajosok Újlak és Tiszabecs közt kapcsolták össze valóságos vízi szerelvényekké „armadáikat”, amelyekkel sót, fafaragványokat, szerszámnyeleket, aszalt vagy friss gyümölcsöt szállítottak. Várinál túlestek a vámon, és Halábor, valamint Badaló alatt megpihentek. Ilyenkor, mint egy korabeli leírásban olvashatjuk: „*mintha fehér sóhegyek ringatóztak volna a Tiszán*”. A falu lakosai pedig éltek a kínálkozó alkalmakkal: élelmiszerrel – elsősorban száraz tésztával, tojással, tejjel, valamint borral – látták el a hosszú útra készülő hucul és ruszin tutajosokat, akik majd a nyár végén szekeren viték hegyvidéki falvaikba nehezen szerzett kincsüket, a búzát és a kukoricát.

Gvadányi József, az ismert lovas generális, a magyar felvilágosodás és a nemzeti nemesi ellenállás sajátos alakja 1763-tól kezdődően hosszú hó-

napokat töltött Badalóban. Itt tartózkodásának első félévének a sokszor eseménytelen, de néha éppenséggel kalandos hetek, hónapok élményanyagából született a *Badalai Quartélyozás* című (510 négysoros verszakkból álló elbeszélő költemény) kötetecske, amely jellegzetes badaló népi történeteket, adomákat is tartalmaz.

BALAZSÉR

A falu fő nevezetessége a *Pogány-kastély*, amelyhez különféle népi történetek fűződnek. A Beregardó felől kanyargó lassú folyású, vízi növényekkel benőtt *Vérke* ideális vadkacsázó hely, a vízfelületen imbolgó li-dércekről költöttek hiedelemmondákat.

BÁTYÚ

A néphagyomány szerint a helység első alapítói pásztorok és fafaragók voltak. Nevének eredetét a helybeliek többféleképpen magyarázzák. Például: a lakosság *batyuval* jött ide, *BATU KÁN* itt pihent meg, vagy télvíz idején *kátyúk* borították az utakat stb. A falu régen a Tiszához közelebb feküdt, a gyakori árvizek elől azonban később a település lakói a mostani helyre költöztek. A *Lónyay-kastélyhoz* különféle történetek fűződnek.

A falu határában terült el a Szernye-mocsár. A falu lakossága félt tőle. Ha az állat véletlenül odatévedt, a lápos, mocsaras helyen ott is veszett. Azért a népi etimológia szerint a mocsár neve a *szörnyű* szóból ered. Az okiratok 1346-tól Nagy Tó néven említik.

BENE

A község nevét a néphit szerint Árpád egyik vitézéről, Benéről kapta.

A benei hegy tövében állt a templomos lovagok (veresbarátok) rendháza, akik a folyón való átkelést vigyázták.

Környéke megőrizte II. Rákóczi Ferenc emlékét: a fejedelemnek kedvenc tartózkodási helye volt az itteni Kerekhegy. A hegyaljai mezőn is számontartanak egy Rákóczi-pihenőt, ahol a kurucok gyülekeztek, zászlót bontottak. A népi hagyomány szerint az itteni Kelemen-hegy valamelyik barlangjában rejtették el a kurucok „tömérdek” kincsét, a helyét a húszas

években is keresték. A benei posta fölött lévő hegyhez, ahol talán vár volt, Kadacs vitéz szerelmi legendája fűződik.

BEREGDÉDA

Határában a régészek honfoglalás kori földvár maradványaira bukkantak. Alapítását a XI–XIII. század közötti időszakra teszik. A helyiek Tóvárként emlegetik. (Lásd: *A dédai Tóvár* című történeti mondát a gyűjteményben.)

A földvár történelmi szerepe még felderítésre vár. A harmincas években a munkácsi Lehoczky-múzeum végzett itt ásásokat. Az itt talált leleteket értékelve, feltevéseik szerint vidékünk legősibb, többször átépített és lerombolt mesterséges erődítménye, egyedülálló történelmi emlék. A feltárás során XIV–XV. századbeli edénytöredékeket találtak, a várdomb tetején a középkorban egy kőből és téglából rakott lakótorony állt, amelynek ma csak a nyomai lelhetők fel.

BEREGSOM

A néphagyomány szerint az egykori helyi erdőben bőven találtak somfát – innen kapta a nevét a falu.

A helység határában található Harka-dombhoz fűződő rege is a török világból származik, a monda szerint a helybeliek itt vívtak véres, ám győztes csatát egy, a faluba betörni akaró tatár martalóccsapattal, az elesett hősök sírhelye fölé pedig földhalmot emeltek az ütközetet túlélő lakosok.

1566-ban a Tokaj alól visszavonuló krími tatárok Beregsomot is „meglátogatták”, megsarcolták a falut, lakosai egy részét rabláncra fűzték, azonban tőlük szokatlan módon nem gyújtották fel a település házait.

A Lónyay család egykori kastélya fennmaradt, amelyhez népi történetek fűződnek.

BEREGSZÁSZ

Beregszász területén több kolostor is áll: a későbbiekben elpusztult ferences zárdát 1337-ben Erzsébet királyné alapította, a Domonkos-rendi kolostor 1370 körül jött létre. Itt női és férfi rendház működött párhuzamosan, azonban a XVIII. század elején mindkettő elnéptelenedett. A férfi kolostort 1747-

ben gróf Schönborn római katolikus plébániává építette újjá. A domonkos szerzetesek gondozták az 1846-ig fennállt Szent Mihály kápolnát is.

Ma is megtekinthető az egykori Bethlen-kastély (Grófudvar), amelyben egykor Bethlen Gábor, majd rövid ideig II. Rákóczi Ferenc lakott (udvarán XVI. századi magtár látható). II. Rákóczi Ferenc száműzetése után a kastélyt a Schönborn grófok kapták meg a Kerekhegygel együtt. Az utóbbi „Bocskor” nevű szőlőhegyéről, mint a Nagy Fejedelem kedvenc tartózkodási helyéről, az egyik kuruc nóta is megemlékezik.

Római katolikus templomát 1657-ben lerombolták a lengyel csapatok, a néphagyomány szerint az idemenekült beregszásziakra rágyújtották a templomot. A leégett szentegyházat Báthory Zsófia állította helyre, 1686-ban ismét leégett, teljes felújítására a Schönborn grófok birtoklása idején került sor.

A néphagyomány történelmi helynek tartja a római katolikus nagytemplom előtti teret – 1703 májusában Esze Tamás és Kiss Albert itt bontotta ki a Rákóczi-szabadságharc zászlaját. 1989-től Rákóczi tér.

BEREGSZÁSZ / BÚLCSÚ

A túlvilági csónakokat szimbolizáló csónakalakú fejfákhoz sok hiedelemmonda fűződik, ilyen fejfák a környéken egyedül Szatmárcskén találhatók. Mára ez a fejfatípus eltűnt Búcsúból.

BEREGSZÁSZ / VÉGARDÓ

Nevéből következtetően királyi erdőővők lakták.

A települést a Vérke folyó szeli át. A falu déli részén levő folyót itt korábban Basának is nevezték. A népmonda szerint a XIII. században András király e tájon való táborozása alkalmával itt megölt három basától vette.

Kelet felől a falu felett trachit és riolit kőzetű, szőlővel beültetett hegy emelkedik, amelyet a köztudatban Ardó-hegyként emlegetnek, amelyhez számos néptörténet fűződik.

Műemlékértékű a falusi temetőben lévő kápolna, amelyet a község lakosai Szent Imre herceg tiszteletére emeltek.

A település számos alkalommal adott otthont Bereg vármegye gyűléseinek.

Itt található a klasszicista stílusban épült Perényi kastély, báró Perényi Zsigmond, az 1849. évi trónfosztó debreceni országgyűlés felsőháza elnökének

szülőháza, amelyben hosszabb ideig könyvtároskodott Beregszászi Nagy Pál nyelvész. A községi temetőben temették el, sírjának helye ismeretlen.

BEREGÚJFALÚ

Régészeti emlékhelynek számít a falu határában lévő néhány kurgán, illetve halomsír, amely az i. e. VI–IV. századból való.

A levéltári adatok szerint a falunak három fatemploma volt, ebből kettő a tűz martaléka lett. A mostani kőtemplom 1829-ben épült, végleges kialakítását 1876-ban fejezték be. Harangjait 1781-ben és 1805-ben öntötték.

1756-ban a falu malmánál a sertések 140 darab lengyel ezüstérmét túrtak ki a földből.

BÓTRÁGY

A helybeliek szerint a Csaroda patak mentén fekvő magyar község nevét a határában folyó hasonnevű pataktól kaphatta. A települést átszeli a Szernye-csatorna, a község határában folyik a Csaronda, amelyhez számos történet fűződik.

Az 1566-ban átvonuló tatárok a községet megkímélték és csak a környező tanyákat égették fel.

A római katolikusok által épített templomot a hagyomány szerint Mátyás király idejében emelték.

CSETFALVA

A monda szerint *Cset* nevű alapítójától vette nevét.

Egy másik népmonda szerint nevét Árpád vezér hű alattvalójától, Csete nevű földesurától nyerte. Nevének az okmányokban való rendszeres előfordulása az 1400-as évektől figyelhető meg.

CSONKAPAPI

A község két településből – Csonkásból és Papiból alakult a középkorban: Csonkás ugyanis elpusztult, lakossága Papiba menekült, mivel az falal megerősített község volt.

GÁT

A néphagyomány szerint is az egykori gátnak hívták az itteni Szernye-mocsáron keresztülvezető gyepűkori utakat is, a település innen kapta nevét.

GUT

A néphagyomány szerint Kisgútot a XV. századi okmányokban Nagy-Szernye-ként is emlegették. Hajdan földvára is volt földtöltésekkel erősítve, amely mintegy kétholdnyi területen feküdt. A település határában a Szernye-mocsártól védett egyik magaslaton kelta település nyomait tárták fel a régészek, egy edényben II. Philippos makedón király tetradrachmáinak kelta másolatai kerültek elő.

A falu határában, ott, ahol a Jaszenó és a Nagyvíz egymásba torkollik, a XI-XIII. században egy földvár állt, amelynek nyomai még a XIX. század végén is fellelhetők voltak. A népi emlékezet úgy tartja, hogy ezt az erősséget Kismunkácsnak hívták.

A néphagyomány meseszerűleg azt tartja róla, hogy a várhely közepén, ahol az épület nyoma látható, hat aranyökör, ugyanannyi aranyeke és aranybéres lenne eltemetve.

A tatárdúlással kapcsolatos a legenda, miszerint Kisguti Balázs akkori birtokos menekülés előtt elásatta kincseit a vár területén. A történet meseszerű átköltésében már hat aranyökör, ugyanannyi eke és béres szerepel.

HALÁBOR

A népemlékezet szerint a hegyekből a Tiszán, illetve annak mellékfolyóin érkező kisebb vízi alkalmatosságokat a fát úsztató ruszinok itt Újlak, Vári, Halábor és Badaló környékén szerelték össze igazi nagy tutajjá (háromból általában egyet). A fán kívül sót is szállító tutajosok a hosszú – sokszor Szegedig – tartó útra a helybeliektől vásárolták meg az élelmet (szalonnát, kenyeret, hagymát, szárasztészta stb). Míg a tutajok összeállítása folyt – ez a munkafolyamat több napot vett igénybe – a munkások a helybeli családoknál étkeztek, illetve itt vették meg az ételek elkészítéséhez szükséges alapanyagot. Az imént felsorolt élelmiszereken kívül tejtermékeket, gyümölcsöt vásároltak a hegyekből jött ruszinok. A tavaszi és a nyári hónapokban tehát élénk élet folyt a halábori Tisza-parton.

HARANGLÁB

Keletkezését illetően három feltevés van.

A néphagyomány szerint nevét – amely már a XIV. századbéli okmányokban is így szerepel –, az erdőségben hajdan rejtve álló remetelak volt, melyhez egy Harangláb tartozott.

Ugyanitt, a Csaronda partján egy magányos kápolna állt, mely mellett harangláb volt.

A harmadik néphagyomány szerint halászok lakták a folyópartot, s ezek tulajdonába tartozott a harangláb.

Talán az első feltevés áll legközelebb a valósághoz, hisz a középkorban nem volt ritkaság a rengetegben a remetelak. A falunak ma a kistemplom mellett fából készült kis harangláb áll.

HETYEN

A népemlékezet szerint a Tisza szabályozása előtt a Micz patak vize gyakran árasztotta el a falut. A lakosság mellékfoglalkozásként űzte a kerékgyártó mesterséget, s termékeikkel városról-városra jártak. A régiek elmondása szerint a hetenyi kerék eljutott a híres debreceni vásárba is. Egy helyi anekdota szerint minden hetenyi férfiembernek naponta egy kereket kellett elkészítenie. Nem volt kivétel ez alól a pap sem, aki a műhelyben a falra felakasztott hat kerékből tudta reggel, hogy aznap vasárnap van, készülnie kell az istentiszteletre.

A hetenyi határban, ott, ahol a Micz a Csarodába ömlik, az érintetlen őstermészet az úr, amelyhez sok történet fűződik. Ritka növénytársulások, érdekes, ritka állatfajok fedezhetők fel ezen a helyen. Az állatok közül vidra, hód, szürke gém él itt, a növények között megtalálható a hasznos áfonya.

KÍGYÓS

A néphagyomány szerint nevét a határában folyó Kígyós pataktól nyerte.

A népi hiedelem a templom alapítását az itt remetéskedő Salamon királynak tulajdonítja. A XIV. század elejéről való templom körül az egykori kolostor nyomai látszanak. Az épület megőrizte középkori jellegét, illetve az 500 éves középkori freskókészleteket.

A népemlékezet szerint a templomdomb előtti síkot Királytáborának nevezik, mert a hagyomány szerint II. András magyar király itt táborozott.

KISBÉGÁNY

A közelben húzódó guti erdőséghez, a Mércze partján elterülő fiatal tölgy-faerdőhöz, a Ligethez számos népi történet fűződik. A sertéstartás egyébként mind a mai napig az itt élő gazdák egyik fő foglalkozása.

KOVÁSZÓ

A néphagyomány szerint Kovászó nevét a határában található kovás sziklákról kapta.

A Borzsa folyó jobb partján emelkednek a kovászói vár romjai. A krónikák arról tudósítanak, hogy a mohácsi vészt követő zűrzavaros időben „Mathuznai Pál a kovászói várat rablótanyául használta”, s ezáltal a környék zsarnokává vált. Fegyveres zsoldosai a környéken portyáztak és fosztogatták a lakosságot. A várat 1564-ben Schwendi Lázár hadvezér seregei elfoglalták és lerombolták.

A romvár szomszédságában áll a Pogány-kastély. Mindkét létesítményhez mondák fűződnek.

MACSOLA

A néphagyomány szerint a neve a határt egykor borító posványra céloz.

A mocsaras, vizenyős környezetben a járványok könnyen terjedtek. Emléküket a nép máig őrzi, és megtalálhatók a népköltészeti alkotásokban is: „Megyek eccé Beregszászbú Macsolára fele szekerrel. Hát a város végén ott áll egy meztelen cigánypurdé. Mit csinálsz itt, te cigánypurdé? – mondom neki. – Hisz megvesz az Isten hidege. Erre elkezd rimánkodni, hogy vegyem fel, vegyem fel, vigyem el Macsolára. Na, ülj fel! – mondom neki. Olyan lovaím vót akkor nekem, akár a tátos, de ahogy a cigánypurdé felült a szekerre, hát ne adj Isten, nem bírtak elindulni. A négy körmire állt mind a két lú, osztán úgy erőködtek, hogy csak úgy szakadt róluk a tajték. Na végre, elindultak. De mire Macsolára értünk, hát mind a két lú összerosgyott. Mi az Isten csudájátul vagy te ilyen nehéz? – mondom a cigánygyerekeknek. – Ki vagy te? Én vagyok a kolera – aszongya. – De amér elhozott a szekeren, hát magának megkegyelmezek. Másnap már húsz embert kiterítették Macsolán. De nékem nem lett semmi bajom”.

MAKKOSJÁNOSI

A néphagyomány szerint a falu határában a többi tilalmas erdők közt bő makktermő is volt – innen nevében a makkos előtag –, amelyet Király-néasszony dombjának is neveztek.

MEZŐGECSE

A népemlékezet szerint a vári (borsovai) vár titkos kijárata Mezőgécse határában volt.

MEZŐKASZONY

A helyi népemlékezet úgy tartja, hogy a település (Szent) Kata(lin) asszonyról, Mezőkaszony védőszentjéről kapta a nevét. A honfoglalás utáni időkben a Tisza mentén elterülő erdőkben egyes helyeken kápolnák, imaházak keletkeztek.

A régiek szerint azon magaslat lejtőjén, amely körül ma Kaszony elterül, állt egy Szent Katalinnak szentelt imola. A hagyomány szerint az eredeti apró imaház a mellette később megnagyobbított új templomhoz sekrestyéül ragasztatott. S védnöke Szent László lett. Sokan állítják ugyanis, hogy az 1086. évi ütközet, melyben László királyunk a Salamon védelmére berontott Kuteszk kun hordáit megverte, kik Máramarosnak futottak ki az országból, nos, hogy a csata itt zajlott le, s a győzelem helyén hálából templom épült.

Miklós-napi disznóvására és jó bora miatt kedvelt hely volt.

MUZSALY

Muzsalytól délre, a kanyargó Vérke bal partján, egy emeletnyi magasságú kerek domb emelkedik ki a környező rónaságból. A domb jól látható a vonat ablakából is. Szépasszony dombjának nevezik a messziről feltűnő nagy halmot, amelyről a nép körében több rege, legenda kering (lásd a gyűjteményünkben).

Ugyane dombról az a hír is járja, hogy a honfoglaló magyarság egyik híres vezére e helyen elveszte emlékére emeltetett, illetve a hét vezér egyike nyugodna itt.

NAGYBAKOS

A falu a népemlékezet szerint tanyavilágból fejlődött ki.

NAGYBAKTA

Az egykori település elpusztításának okai ismeretlenek előttünk. Egyes krónikák szerint Bakta a XIV. században még virágzó falu volt, ám a XIX. század közepén már csupán tanyaként, a gróf Károlyi család birtokaként említik.

NAGYBEREG

A mára lecsapolt Fekete-mocsárhoz, közismert nevén Szernye-tóhoz sok monda és legenda fűződik.

Nagybereg legendás középkori vára (1263), amely a Kanfertő-dűlőben feküdt, a tatárjárást követően elpusztult. 1329-ben Erzsébet királyné, mint akkori birtokos alapította a beregi erdőnek a Borzsa partja felett emelkedő egyik magaslaton Szűz Mária tiszteletére Remete Szent Pál kolostorát, amelynek romjai Alsóremete falu közelében ma is fellelhetők.

Az 1233. évben II. Endre seregével a beregi erdőkben tanyázott, s itt erősítette meg az egyházi koncordalmot (egyezményt) esküvel. A néphagyomány szerint a király sátora a később Királyszéknek nevezett erdőben állott.

NAGYBÉGÁNY

A népemlékezet szerint Nagybégányt hajdan Ó-Bégánynak hívták.

NAGYBORZSOVA

Neve a Borzsova folyó nevéből származik, amely mellett fekszik.

Más vélemény szerint arról az egykori földvárról kapta nevét, amely a folyó és a Tisza összefolyásának szögében, a mai Vári község közelében épült, s amellyel nyilvánvalóan kapcsolatos volt a Váritól észak-északkeletre fekvő Nagyborszova...

NAGYMUZSALY

Muzsaly és Nagybakta határában található a Szépasszony dombja, amelyhez szerelmi hármas tragédiával végződő középkori legenda, népi rege, illetve verses história fűződik.

A népemlékezet szerint a vándornépek kiváló fekvését már az őskorban is felismerték, akiknek emlékét leletek hirdetik. A 1241. évi tatárjárás után a király szászokat telepített a községbe.

A vidék egyik legszebb gótikus emléke a kismuzsalyi romtemplom, amely a XIII. századból való. Alapítója Nagy Lajos király édesanyja, Erzsébet királyné lehetett a XIV. században. Több mint három évszázaddal később, az 1657-es lengyel betörés alkalmával rombolták le. A templom falai azonban meglepő épségben fennmaradtak. A romtemplomot hivatalosan védett műemlékké nyilvánították.

A népemlékezet szerint, amikor a lengyelek 1657-ben feldúlták a falut, a megrettent lakosok egy része a hegyekbe menekült és bányauregekben rejtőzött el. Az egyik ilyen üregben az Endrőd völgyében 1831-ben csontvázakat találtak. Az üreg bejáratánál férfi feküdt, jobbában karddal. A többiek, főleg nők, fekvő és ülő helyzetben voltak. Egy kőpadon ülő nőttemet egy mellette térdelő férfi mindkét karjával átölelve tartott, a nő karjában egy gyermekcsontváz feküdt. A bejáratnál kénkődarabokat találtak a régészek, amiből arra lehetett következtetni, hogy az 50 bennszorult embert kén-gázzal fojtották meg.

MEZŐVÁRI

A néphagyomány szerint a falu a Borsova és a Tisza összefolyásánál, a maradványaiban ma is felismerhető földvár (egykori nevén Borsovavár) fölött épült, s róla kapta nevét. Középkori régi avar ispánsági földvár, valószínűleg a IX–X. századból – hajdan Borsova vagyis Bereg vármegye központja –, amelyhez sok legenda, monda, történelmi költemény stb. fűződik.

Anonymus nyomán a magyar honfoglalás főbb eseményei a következők voltak: a Vereckei-hágó átlépése után Munkács, majd Ungvár megszállása következett. Innen ment egy különítmény a borsai vára elfoglalására. A névtelen szerint 903-ban a földvár Zalánnak hódolt és bolgár alattvalók védték Árpád ellen. A magyarok a várat háromnapos ostrom után elfoglalták, falait ledöntötték, s az elfogott várvédőket Ungvárra hurcolták.

A honfoglalás után az elsőbbség jogán Árpád magának választotta ezt a területet. Anonymus szerint „a vezér és övéi a föld termékenységétől és halban, vadban való bőségétől eltelve igen megszerették e földet.”

Szent István idejében újjraépült a földvár, a megye székhelyévé tette meg és a megyét is róla nevezte el. (Comitatus de Borsava).

A tatárjárás idején a vár elpusztult, a lerombolt várat többé nem építették fel.

Emléke, mint „Zengor vára”, majd „Zengor temetője” néven él ma is a váriak emlékezetében. (A földvárral kapcsolatos mondát lásd a gyűjteményünkben.) Az itt keletkezett monda első írásos bejegyzése a XVII. századból való. Azóta az egymást váltó nemzedékek sokat változtattak rajta. Történelmi hitelességét megállapítani már nem tudjuk.

Mezővári református templomának tornyáról a helybeliek azt mesélték, hogy a hajdani vár őrtornya. Valószínűleg, hogy a torony egy Árpád-kori római katolikus templom része volt. A templom mai alakját 1795-ben nyerte.

1704-ben Juhász István és Kósa János nevű vári lakosok Thökölyvel Törökországba mentek, s vele kinn is maradtak.

Esze Tamás a Rákóczi-szabadságharc kezdetén itt is zászlót bontott (1703. május 21.). A zászlóbontás emlékére a helybeliek minden évben ünnepséget szerveznek.

Amíg zajlott a tiszabecsi ütközet, 1703. július 14-én Rákóczi Mezőváriban sáncolta el magát, majd a győzelem hírére innen indult Vásárosnamény felé.

RAFAJNAÚJFALU

II. Rákóczi Ferenc fejedelem kedvelt kocsisának, Diák Matyinak egy telket ajándékozott a községben.

A népemlékezet szerint a vidéken népdalokat gyűjtő Bartók Béla a XX. század elején egy egész lakodalmat vett fel itt fonográfra.

A falu századforduló utáni életét verses krónikákban örökítette meg. M. Demeter Károly parasztember, akinek kiadatlan írásait családja őrzi.

SÁROSOROSZI

A népemlékezet szerint a beregi vár közelébe telepített orosz katonáskodó jobbágysággal hozható kapcsolatba. A Sáros- előtag a Borzsaához közeli lapályos, vizes tájra utal.

A község határában látható a Kelemen-hegy, amelyen a szájhagyomány szerint, állítólag, a veresbarátok klastroma állott. Ma is kellemes kirándulási hely, akárcsak a határban kanyargó Borzsa folyó mente. A szájhagyomány még arról is szól, hogy a hegy egyik barlangjában rejtették el a kurucok kincseit.

TISZACSOMA

Tiszacsoma határában a XX. század nyolcvanas éveiben honfoglalás kori temetőre bukkantak a régészek. Azóta mintegy 84 sírt tártak fel. A sírokból számtalan értékes lelet került elő, amelyek azt bizonyítják, hogy a honfoglaló magyarság egy része nem vonult tovább, hanem letelepedett és itt lelt új hazára. A feltárt temető helyén 1996-ban emlékpark létesült.

ZÁPSZONY

A zápszonyi hegy nemcsak történelmi szőlőtermelő terület volt, hanem jó gyümölcstermő és kellemes kirándulóhelynek számít, számos történet fűződik hozzá.

Nevének eredete valószínűleg a Szernye-patak bal oldali mellékvizére vezethető vissza, ami mellett települt.

Területe ősidők óta lakott. Határában őskori halomsírok találhatók, amelyeket a nép Kovács-gödröknek nevez.

ILOSVAI JÁRÁS

ÁRDÁNHÁZA

Árdánháza/Ardanovo falu határában Pogányvár romjai találhatók. Őskori erődtípmény, földvár lehetett. A 400 méter magas Hát nevű hegygerinc déli lábánál terül el. A helység fölött egy 406 méter magas hegyorom emelkedik. Rajta a Pogányvár jól kivehető nyomai látszanak, amelyet a ruszin nép „Bogosláv” néven ismer. A régészek feltételezése szerint 3 000 éves az óvár.

BILKE

A falu a Bilke patakról kapta a nevét.

A település közelében a kustánfalvi kultúrához tartozó kurgánok találhatók, amelyeket 1949-ben tártak fel.

ILOSVA

Határában a Sztremtura-hegyen honfoglalás előtti földvár nyomai láthatók. A földvár kapcsolatban volt az ugyanazon időkből származó Bagaszlov és Selesztó Háhegységben levő várakkal.

Ilosva Szombati felőli egyik magaslatán állnak Bodoló várának romjai, anyagát nagyrészt az új templom építéséhez használták fel.

ILONCA

A falu nevének etimológiája vitatott. Az egyik lehetséges történet alapja egy régi legenda, ami arról szól, hogy a régmúlt időkben, amikor a mongol-tatár hadak körbefogták a falut és alaposan átkutatták, a falu szélén lakó módos gazda házában rábukkantak az uraság fiatal leányára, Ilonkára, aki nyilvánvalóan nem volt közömbös a kánnak, s aki az egész háznép közül egyetlenként élte túl a szörnyű csatát. Ilonka fogságba esett, és a kán ágyasa lett. Későbbi sorsáról a történet nem tudósít. Az azonban biztos, hogy az Ilonka nevet latinosan Ilonca alakban írták.

DOLHA

A hagyomány szerint a falu egykor nem a mostani helyén, hanem a Szvinka-patak völgyében feküdt, de egy földrengés elpusztította.

A település központjában álló Teleki-kastély a XVII. században épült, 1712-ben bővítették, majd erődfallal és bástyákkal erősítették meg. A ma is látható erődtített kastélyán kívül a középkorban vára is volt, amely azonban csak rövid ideig állt fenn.

1703. június 7-én itt lepte meg Károlyi Sándor nyolc század katonával és egy század vasas némettel a gyanútlanul táborozó kurucokat. 1902-ben avatták fel a község főterén a ma is álló ruszin-magyar turulos kuruc emlékoszlopot, amelyre az egykori kurucdal ruszinra fordított sorait vésték fel: *„Kiontom vérem apámért, anyámért, / megöletem magam szép gyűrűs mátkámért...”*

MUNKÁCSI JÁRÁS

BARKASZÓ

Barkaszó határában Gorond, Gut, Izsnyéte irányában több nagy kiterjedésű erdő húzódik. A szájhagyomány szerint ezekben számos kuruc tábor „működött”.

Ebben a faluban született a legendás hírű Kis Albert, kuruc ezereskapitány, a későbbiekben a kuruc jobbágyságnak egyik elszánt vezetője, érdekeik képviselője. Rákóczi a nemesség eltántorodásától félve Szatmár várának ostroma közben elfogatta és kivégeztette. Kiss Albert a magyar irodalom számos alkotásának a hőse is. Tiszteletére emléktáblát állítottak.

BEREGSZENTMIKLÓS

A néphagyomány szerint Thököly Imre, a „kuruc király”, miután egybekelt Zrínyi Ilonával, a nászéjszakát a beregszentmiklósi várkastélyban hálták el.

II. Rákóczi Ferenc is többször tartózkodott a várkastélyban, gyakran vadászott a környéken, 1709. február 7-én itt fogadta Sieniawski lengyel palatinus feleségét népes kíséretével együtt.

Rákóczi a száműzetésbe vonulása előtti éjszakát, 1711. február 18-át is itt töltötte.

BEREGRÁKOS

1645-ben emeletes Rákóczi-udvarház volt itt, amelyet a lengyelek pusztítottak el 1657-ben, de aztán helyreállították az épületet, ahol Thököly fejedelem is megfordult a kertes udvarházban. A rákosiak közül sokan csaptak fel kuruc katonának.

CSONGOR

A falu határában ősi temetkezési helyek, kurgánok láthatóak a késői bronz-, illetve a korai vaskorból. A települést hajdan őserdők és a Szernye, valamint a Latorca folyóból kiáradt mocsarak környezték.

Bíró Károly rímfaragó parasztember a századunk elején strófákban örökítette meg a falusi életet.

DERCEN

A falu fölé emelkedő Kerek(Temető)-hegyen évtizedeken keresztül állt a Dercsényi család sírboltja, fölé hat kőoszlopon nyugvó kupolás emelvényt építettek. A díszes síremléket a szovjet érában lerombolták.

Itt is gyűjtött népdalokat Bartók Béla, aki fonográffal kereste fel a falu híres nótáit.

Temetőjének nevezetessége: hajdanában az elhunytaknak a fejfájára halotti emlékverseket véstek.

FORNOS

Hajdan a falu nem a mai helyén, hanem lejjebb, délebbre feküdt. A Szernye-mocsár elborította, s végleg elpusztult. Lakosai ekkor magasabb helyre költöztek, a jelenlegi földterületre.

IZSNYÉTE

Erdőségei gyakran szolgáltak menedékkül a bujdosóknak. A községet 1566-ban a krími tatárok elpusztították. Izsnyéte lakói mindig hű alattvalói voltak a munkácsi vár urainak. A várostrom idején az izsnyétei nők tölgyfák tetejéről lengetett fehér kendőkkel adtak jelt az ostromló ellenség mozdulatairól. E tetteikért kapták meg 1660-ban Lórántffy Zsuzsannától a Tiszaáreg (másképp Alsóerdő) erdőről szóló adománylevelet. 1703-ban a község fiai felesküdték II. Rákóczi Ferenc zászlájára és mindvégig vitézül harcoltak a fejedelem oldalán.

A legenda szerint a község erdőiben rejtőzködtek Székely Antal jobbágyai, a bujdosó kurucok.

II. Rákóczi Ferenc kedvenc kocsisa, Diák Mátyás Izsnyétén született. Érdekes helytörténeti adatokat tartalmaz az izsnyétei falusi krónika.

KÖLCSÉNY

A Kölcsey község környékén, illetve a selesztovói településen levő Tupcsa hegy tetején egy ősi erődítmény nyomai 2000 négyzetméteres területen található. A régészek szerint a selesztovói földvár vezérszállás lehetett, a veszély elől ide menekültek az emberek és védtek meg közösségüket. A feltárt régészeti anyagok alapján a Gáva-kultúra emlékeihez sorolható, amelyek széleskörűen ismertek a korai vaskorszakból (i. e. XI. –VII. sz.) Erdélyben és a Felső-Tisza-vidéken.

MUNKÁCS

Anonymus szerint a honfoglaló magyarok nevezték el a helységet *Munkácsnak*, „*mivel igen nagy munkával, fáradsággal jutottak el arra a földre, melyet maguknak annyira áhítottak.*”

Munkács várát 1311-ben említik először. Mind a mai napig létező várként tartják nyilván. Munkács évszázadokon át a hadak útján feküdt. Nemcsak a honfoglalók serege vonul el erre, hanem az ellenség is e vidéket pusztította el leghamarabb. Hányszor zúgott a tatár nyíl, csattant a lengyel kopja a melleken, villant a labanc kard, az orosz kozákdzsida errefelé. A vár és a város mindig újraépült, fejlődött és gyarapodott.

Mátyás király apjától, Hunyadi Jánostól örökölte meg a munkácsi várat, amely kedvelt pihenőhelye volt, akár atyja, ő is megerősítette a város kiváltságait. (Hogy milyen elevenen élt ezen a vidéken magyarok és ruszinok körében Mátyás király emléke, azt a gyűjteményben közreadott több helyi népmonda is bizonyítja.) Halála előtt Mátyás fiának, Corvin Jánosnak ajándékozta Munkácsot és birtokát, hogy ezzel növelje tekintélyét. Görcsöni Ambur Máttyás királyról szóló verses históriájában megörökítette a törökverő

Hunyadi és a dicső király tetteit. A hálás utókor Mátyás király előtt tisztelegve, a munkácsi várban domborműves emléktáblát helyezett el.

A feltevések szerint a munkácsi várban keletkezett a II. Rákóczi György hadjáratáról szóló történelmi ének, az ismeretlen szerzőjű Rákóczi-eposz megőrökíti mindazokat az eseményeket, amelyek a fejedelemhez, a felbőszült lengyelek vidékünket végigsöprő pusztításaihoz kötődnek.

II. Rákóczi Ferenc életének nagy élménye volt az a pár esztendő, amit gyermekként a munkácsi várban töltött, legendás bátorsággal megáldott anyja mellett átélte a munkácsi vár ostromát is. Megfordult itt, mint vezérlő fejedelem, amikor a kurucháború élére állt, a helyi magyar és ruszin népemlékezet örökre a szívébe zárta. A Rákóczi-szabadságharc után a környékbeli nép még sokáig visszavárta a fejedelmet. Életének mindkét korszakához kapcsolódó mondákat gyűjteményünk is tartalmazza.

A népemlékezetben még él a *Munkácsi szabadságfa*. A vár hársfáját sokáig emléktábla jelölte meg. Ezt a fát 1848-ban a vár börtönéből kiszabadult politikai foglyok ültették szabadulásuk emlékére, s ezért sok évtizeden át történelmi nevezetességű fának tartották. A fát a múlt században villám sújtotta, később kiszáradt, eltávolították.

A város középkori templommaradványnak számít a gótikus Szent Márton kápolna a XIV. századból. Mögötte épült fel 1904-ben a mai római katolikus templom.

Létező, de átépült középkori kolostornak tekinthető a (Csernek-hegyi) klastromaljai kolostor (1949-ig Szt. Bazil-rendű görög katolikus kolostor). Az egykori görög katolikus, ma ortodox vallású jóval később, 1766–1772, illetve 1789–1804 között épült. Ma e vallási intézményt Nyikolaj kolostor-

nak nevezik. Ma: a pravoszlav püspökség székhelye. A kolostorban női szerzetesrend működik.

Munkács központjában áll II. Rákóczi Ferenc egykori, a XVII. sz. közepén épült híres kastélya és lakhelye, később Schönborn kastély Fehér-ház falán Rákóczi emléktábla van elhelyezve. Rákóczi mellszobra ugyanitt van.

SZEREDNYE

Szerednyén vannak bizonyos török vonatkozások, amelyek az idők folyamán elmosódtak, elhalványultak, de azért még élnek a nép ajkán. Beszélnek például török gátról, török pincéről, amiket állítólag több mint 400 évvel ezelőtt fogoly törökök építettek. A pince felirata latinul így hangzik: „*Excavatum opere egregiorum francisci, Stephani et Dominici Dobo de Ruzka fratrum...*” Magyarul: „Kivájtott a ruszkai Dobó Ferenc, István és Domokos kiváló fivérek létesítményeként...” Dobó István a szerednyei várúr, egyesek szerint Eger ostroma idején foglyul ejtett törökökkel vájatta ki a híres borpincéjét is. Ennek emlékét őrizte meg a szájhagyomány és nevezte el a pincét török pincének.

SZOLYVAI JÁRÁS

TÖVISFALVA

1870-ben Lehoczky Tivadar a Szolyva és Tövisfalva közt fekvő országútnál egy kereszttel jelzett halmot felásatva egy honfoglalás idejéből való lovas magyar sírjára bukkant. Innen került elő az ismert szolyvai ezüst tarsolylemez. Jelenleg emlékoszlop áll ezen a helyen.

SZOLYVA

Nevezetessé tette a helyiséget a gyógyhatásáról híres ásványvíz forrása, amelyből a népemlékezet szerint (1709. február 1.) maga II. Rákóczi Ferenc fejedelem is ivott.

Hátborzongató történetek, legendák, lágerversek, lágerimák kapcsolódnak a város határában 1944 november elején a sztálini katonai hatóság által felállított szolyvai gyűjtőtáborhoz, amely sok német, magyar ártatlanul elhurcolt férfinak lett a temetője. A haláltábor túlélőit gyalogmenetben Szambor felé hajtották, hogy sokan közülük a szovjetunióbeli munkatáborokban leljék halálukat. A tömegsírokat magába foglaló területen felépült a Szolyvai Emlékpark, emlékfalára sok ezer mártír neve van felvésvé.

VOLÓCI JÁRÁS

VERECKEI-HÁGÓ

A korai népregék, legendák szerint a népvándorlásoktól kezdve a Vereckei-hágó a kapu szerepét látta el. Anonymus is leírja, hogy a honfoglaló magyarság zöme rajta át lépett az új hazába: *„Álmos vezér és főemberei pedig elfogadván az oroszok tanácsát, igen biztos békét kötöttek velük. Akkor a hét fejedelmi személy, akit hétmagyarnak mondanak... útra keltek Pannónia földjére. S így a Havas-erdőn áthaladva, a hungi részekre szálltak.”*

A millenniumi ünnepekbe illeszkedően, 1896. július 20-án a Vereckei-hágóban a Galíciába átvezető 841 méteren lévő legmagasabb pontján határkövet avattak fel, amelynek négy oldalán négy különböző emléktáblát helyeztek el.

1920-ban a csehek az emléktáblát leszerelték az obeliszkről, 1944 után pedig a szovjet hatóság az obeliszket is ledöntette. Jelenleg csupán talapzata lelhető fel. A galíciai kis faluban megtalálták az emlékoszlop részeit, a helyiek ukrán hazafiaknak hősi emlékművet alakítottak ki belőle.

ZAVADKA

A Vereckei-hágóhoz közeli Zavadka arról nevezetes, hogy II. Rákóczi Ferenc többször is megfordult itt. A kis ruszin településen találkozott Bercsényi Miklóssal, s annak kíséretében érkező lengyel és svéd hadakkal.

Más jeles személyiségekkel is itt találkozott és tárgyalt. Végleges elbujdosása előtt 1711. február 21-én itt töltötte az éjszakát. A községet ezért is keresztelték el később *Rákóczi szállásnak*.

VERBIÁS

Verbiás és környéke évszázadok óta a ruszinok lakóhelye, akiknek körében többek között Lehoczky Tivadar a XIX. század végén gazdag néprajzi anyagot gyűjtött és jelentetett meg.

A község határában 1881. szeptember 4-én leplezték le azt a négy méter magas obeliszket, amely az országhatárt hivatott jelezni, melyhez azóta népi történetek, legendák fűződnek.

VEZÉRSZÁLLÁS

Vezérszállás/Pudpolóc a hagyományok szerint 1703 júniusában itt állott a Lengyelországból visszatérő Rákóczi sátora.

Egy másik hagyomány szerint a Pudpolóccal összeforrt Romanóc egyik házában a Duzsár nevű kenéz családnál töltötte az éjszakát, egy juharfából készült széles asztallapon hált.

1711 februárjában a fejedelem itt hagyta el az országot. Ahol a fejedelem sátora állott, egy hatalmas kőkeresztet emeltek, amelynek alsó, hátsó lapjába valaki valamikor ezt véste: „1711. február 21.” Ez a nap, amikor Rákóczi elhagyta Magyarországot. A néphagyomány szerint a kereszthez minden év februárjában templomi zászlóval vonult ki a környék ruszinsága, hogy imával emlékezzék a fejedelemről.

VOLÓC

A Volócon keresztül hagyták el az országot a kuruc bujdosók. A népméleket szerint közülük többen Volócon telepedtek le, családot alapítottak, a magyarul már nem tudó utódaik felvették a Magyar nevet. Azóta a kuruc bujdosóktól leszármazott sok ruszin család viseli a Magyar családi nevet.

UNGVÁRI JÁRÁS

BÁTFÁ

A református templom alatt családi sírbolt van, benne a Pálóczyak hamvai pihennek, akik gazdagon pártfogolták az egyházat.

CSAP

A csapi Árokdomb keletkezését homály fedi. A múlt század negyvenes éveiben még látható volt az Árokdomb, amely csap és Tiszaásvány között keresztírányba tartott, alakjával nem természetes eredetre utaló domb vonulat volt. Ott kezdődött, ahol a Tisza holtága, a Morotva leginkább megközelíti az országutat. Itt a domb három méter magasságot is elért, hosszúsága 30 méter körül volt, lapos tetővel.

Az első föltevés szerint II. Rákóczi Ferenc parancsára a folyók partján töltést emeltek a Tisza és a Latorca gyakori kiáradásának megfékezésére.

A másik föltevés szerint az Árokdomb keletkezése még korábbi időkre: a népvándorlás korára nyúlik vissza. A nyugati területek népei igyekeztek megvédeni területüket a keleti nomád törzsek behatolásától, ellenőrizni a jövő-menő népcsoportokat.

Az egyre jobban terjeszkedő vasúti csomóponthoz az anyagot felhasználták, eltűnt a korábban itt létesített zsidó temető is.

ESZENY

A hagyomány szerint a tatárjárás után egy sánccal övezett erődítmény épült itt, amely valószínűleg 1676 után pusztult el. 1358-ban a Baksa-nemzetségbeli Simon ispán pálos kolostort alapított a településen.

KISDOBRONY

Már az őskorban lakott hely. A tatárjárás előtt Csépanfölde néven volt ismert, de ez a falu 1241-ben teljesen elpusztult. Mai nevén 1321-ben említik először.

NAGYDOBRONY

A néphagyomány szerint nevének két fajta eredete ismeretes.

Mivel sokáig a Dobók birtoka volt, ezért sokan innen eredeztetik a nevét. Nagydobronyot tölgyerdők veszik körbe, aminek orosz (szláv) neve dub, ezért mások ebből eredeztetik a nevét.

Nagydobronyhoz az egyik legérdekesebb XX. századi legenda fűződik. Az eredeti változat szerint a községet jóval a II. világháború befejezése után, békeidőben a szovjet csapatok lebombázták, a földdel tették egyenlővé. Ma sem található a térképeken. A nyugati sajtópropaganda által felkapott hír évtizedekig fel-felbukkant különböző forrásokban, utalásokban. A legenda megnyugtató lezárására csak 1990 után kerülhetett sor.

NAGYGEJŐC

Régi uradalmi kastélyát egykor növényritkaságokból álló gyönyörű parkerdő vette körül. Mára ennek csak nyomai maradtak meg. A különleges növények egy része kiöregedett, elpusztult.

PALÁGYKOMORÓC

A népi emlékezet szerint ősi templomában két kriptá található. 1571-ben itt helyezték örök nyugalomra Szalay Ferencet, Bereg vármegye főispánját, kisvárdai várkapitányt. A sírbolt bejáratánál egy emlékkövön ma is látható a Szalay család címere. Itt temették el párdányi gróf Buttler Jánost is, akinek a nevét Mikszáth Kálmán *Különös házasság* című regénye tette ismertté.

SZEREDNYE

A szerednyei várat valószínűleg a templomos lovagrend építette a XIII. század elején. A lovagrend feloszlása után a Szatmár megyei jánki pálos kolostor szerzetesei vették azt birtokukba. Később az ungvári vár urainak birtokába került.

Egy legenda szerint egykor földalatti alagút kötötte össze az ungvári várral.

1526-ban a Dobó család birtoka. A vár falai között halt meg Dobó István, Eger hős védője. A XVII. században a Rákóczi-család birtoká-

ba kerül a vár, amely a XVIII. század elejéig működött, fontos szerepet töltött be az Ungvárt Lemberggel összekötő kereskedelmi út védelmében. Később elvesztette jelentőségét, építményei a Rákóczi-szabadságharc után romlásnak indultak, újjáépítésükre már nem került sor.

SZÜRTE

Római katolikus temploma a XIV. században épült, benne a Baksa nemzetségből származó Szürthey család XV–XVI. századi sírkövei. 1730-ban átépítették.

TISZAÁGTELEK

A falu viszonylagos elzártsága eredményeként az itt élők számos régi szokást megőriztek. Több hiedelemmonda is fűződik a közelben folyó Lat-orcához, illetve a közeli erdőkhöz: a Nagyégerhez, a Medverekettyéhez vagy a Remecháthoz.

TISZASALAMON

A néphagyomány szerint a falu keletkezése annak köszönhető, hogy a közelben folyó Tiszán ekkoriban már rév és vám működött. A Tisza áradásai miatt határának olykor csak kisebb részét művelhették.

UNGVÁR

Elméletek, legendák Ungvár keletkezésével kapcsolatosan: a források szerint a Vereckei-hágón átkelt magyar seregek 894-ben foglalták el Ungvárt Laborc fejedelemtől. Az ungvári vár első írásos említése a Gesta Hungarorumban található: P. dictus magister, azaz Anonymus szerint, ahogy a honfoglaló Álmos népével Hung vagy Ung várához ért, a vár szláv ura, Laborcza onnan megfutamodott, ám a magyarok üldözőbe vették és a mai Laborc folyó partján megölték. Ezután a várba bevonuló magyarok ott négy napig áldomást tartottak, melynek negyedik napján

Álmos fiát, Árpádot nevezte ki az új fejedelemmé. „*És mivel Ungváron történt Árpád fejedelemmé választása, hungvári fejedelemnek hivatott, vitéz népe pedig Hungról, az idegenek nyelvén: Hungari, Hungaren, Ungaren nevet kapott, mely mai napig fennmaradt az egész világon.*”

Anonymus krónikája szerint Álmos Ungváron adta át fiának, Árpád-nak a fővezérséget. Innen eredhet Árpád „hungvári vitéz” elnevezése. Anonymus elbeszélésének hitelessége több helyen is kétségbe vonható, hisz Álmos valószínűleg már nem is lépett a Kárpát-medence területére.

Egyes elméletek szerint a vár szláv erődítmény volt Ungográd néven, míg mások szerint a betelepülő magyarok alapították a várat, amely a honfoglalást követő, de leginkább az Árpád-házi időkben kétségkívül ispáni várként szolgált.

Kellőképpen nem bizonyított feltevések, legendák szerint három ungvári erődítményt tartanak számon. Az első az Ung és a Laborc összefolyásánál földvárként épült fel. Lerombolása után a gerényi dombon emeltek kővárat, amelynek romjai ma is megvannak. A harmadik erődítményt, a mostanit a Drugethek építették, azonban többször is átépítésre került.

Az egyik elmélet szerint 1684-ben Thököly Imre kuruc felkelő serege megszállta a várost, elfoglalta a várat. A vár urát, a Drugeth nemzetség utolsó sarját császárhű magatartása miatt Kassán kivégeztették. Egy másik teória szerint Eperjesen fejezték le. A legújabb kutatások szerint a család utolsó sarja természetes halált halt.

PERECSENYI JÁRÁS

KAPUSZÖG

Kapuszög/Vorocsevo településtől közel két és fél óra járásnyira van a titokzatos, kettős Vorocsói Kéktó, amely az Antalóci Poljana északi oldalán fekszik, annak két nyúlványa – a Szvitilnik és Szuhi Dilcsik – között mintegy 700 méter magasan.

Ez a kék tó ama régmúlt idők természeti átalakulásaira emlékeztet, amikor még a működő kráterhegyek tűzet okádtak.

NAGYBEREZNAI JÁRÁS

CSILLAGFALVA

Az Ung folyó felső folyása mentén elterülő Csillagfalva/Knyahina határában 1866-ban több mázsát nyomó vasmeteorit esett le, amelyhez különböző baljóslatok, mondák fűződnek. Egyik legnagyobb, két mázsától nagyobb darabját a folyó év augusztus 8-án egy helyi lakos találta meg és adta át a helyi hatóság képviselőjének, később Knyahinyai meteorit néven a Magyar Nemzeti Múzeumba lett kiállítva.

ÜZSOKI-HÁGÓ

Az első világháború idejéhez vonatkozóan hősi történetek, legendák fűződnek az Uzsoki-hágóhoz, ahol 1914-ben az osztrák–magyar csapatok súlyos harcokat vívtak az orosz cári csapatokkal. A hágón első világháborús osztrák–magyar és orosz közös katonai temető létesült.

NAGYSZŐLŐSI JÁRÁS

AKLI

Az Akli határában levő *Halom-domb* a hagyomány szerint avar temetkezési hely. A község határában feküdt az egykori *Kávás-vár*, amely mára teljesen elpusztult.

A falut Mikszáth Kálmán: *Akli Miklós* című regénye tette híressé. A szerző a helyi népi adomákat is felhasználva mintázta meg Akli Miklós főhős regénybeli alakját, aki Ferenc császár udvari mulattatója volt.

AKLIHEGY

A hegy északi oldalán magas vastartalmú források találhatók. A hegyoldalon, erdők között megbúvó kisközség ma is régi népdalok, balladák őrzője. Ugocsa legjobb borát hajdan ezen a szőlőhegyen termelték.

A népemlékezet szerint Aklihegy határában fekszik a *Vér-völgy*, amely az 1717-es tatár betörés emlékét idézi.

BATÁR

A közeli Batár partmenti Mondics-tagban ásatásokat végeztek és a régi kelta kulturális körhöz, az i.e. első évezred végéhez tartozó leleteket találtak.

A néphagyomány szerint Batárt a XIV. században flamandok lakták, később azonban már nem említették őket.

Farsang végén a lakodalmak is véget értek. Húshagyó kedden Batáron tréfát űznek azokkal az eladó sorban lévő lányokkal, akik ezen a télen nem mentek férjhez. Ki akarják hajtani őket a gulyára. A gyerekek kongót kötnek a nyakukba, és azt játsszák, hogy ők a gulya. A legények ostorral hajtják a „gulyát”, mintha pásztorok volnának. Közben pattogtatják az ostorukat és sípolnak. A „gulyát” behajtják itatni egy-egy olyan gazda udvarába, ahol megmaradt az eladó lány. Míg a gyerekek a kút körül kongatnak, a legények bemennek a gazdához, és azt követelik tőle, hogy engedje ki a lányt, „a szűzgulyába valót”. Közben felhangzik a csúfolódó versike: „Kinek van eladó lánya / Hajtsa ki a szűzgulyára!” Természetesen ez sohasem történik meg. A kicsúfolt lány inkább elbújik a ház legrejtettebb zugába a legények elől.

CSEPE

Mindmáig ismeretes a településsel és a környék falvaival kapcsolatos népi mondóka: „*Csepe, Csoma, Hetenyi, nincsen benne mit enni!*”

FANCSIKA

A néphagyomány szerint a falu nevét Mátyás király Fanni, Fáncsika nevű kedveséről kapta.

FANCSIKAI ÉS SÁSVÁRI NEVEZETES RÉGISÉGEK

A kő kecske. A XIX. század közepén Fancsikán a határban egy senki tulajdonát nem képező kőből faragott kecske-szobor volt. Eléggé rossz ál-

lapotban hevert a földeken. A gazdálkodók boronáláskor fölhasználták és rátették a boronára nyomatéknak. Egy alkalommal fancsikai munkások kerültek le az alföldre, Debrecenbe és ott egy úrral beszélgetve szóba került a kecske. Az úr azt mondta nekik, hogy szállítsák el hozzá és a székért búzával rakja meg cserébe. Amikor leszállították a kecskét, az úr elővett egy kulcsot, megkaparta a kulcslyuk helyét és azon nyomban kinyitotta a kecskét. Tele volt arany-ezüst pénzzel. Állítólag a háborús időkben rejtette oda a pénzét a gazdája, de aztán elkallódott a kecske és sokára került vissza ilyen véletlen folytán a tulajdonába. A kecskét a Dubító düllőről vitték oda.

II. József Fancsikán. Erősen tartja magát az a monda, hogy II. József járt Fancsikán és szegény ruhában eljutott a fancsikai földbirtokosok: Hunyady, Dancs és Dózsa birtokára. Itt az egyik tyúkketrecbe zárta. Amikor kiszabadul a király és hazakerül, hívatja a földbirtokost, de az rosszat sejtve nem megy, és azt üzeni fel Bécsbe, hogy a nevezett földbirtokos meghalt. Amikor ragaszkodik a király a megjelenéséhez, vagy halála bebizonyításához, a földbirtokos megőrül félelmében. II. József a fancsikai és környékbeli szegény jobbágyok sorsát járt itt kipuhatolni.

FEKETEARDÓ

Feketeardó környéke már a bronzkorban lakott volt. Neve a királyi erdő-
óvók elnevezéséből származik, a fekete folyóvízre utaló megkülönböztetéssel.

FEKETEPATAK

A településen és környékén a honfoglalás után a Töhötöm törzséhez tartozó Farkas Igmánd-nemzetség tagjai telepedtek meg. A tatárjárás során a falu elpusztult, a Szamos mellől hozott magyarokkal telepítették újra.

A faluban egy gyakran egészen kiszáradó, fekete színt mutató patak kanyarog. Innen ered elnevezése.

FERTŐSALMÁS

Nevének első tagja a falu környékének mocsaras, fertős területen levő határára utal. Nevének almás utótagja az alma (vadalmafa) szó s képzős származékából ered.

Az 1717-es tatárbetörés emléke kapcsolódik a faluhoz. Itt esett a tatárok rabságába Szirmai Ilona, akinek a történetét Gaál József Szirmai Ilona című regényében örökítette meg, váltságdíj fejében öt év múlva térhetett haza.

FORGOLÁNY

A néphagyomány szerint a falu egy megtörtént esemény (tragédia) alapján kapta a nevét.

Határában egykor a tatárok által elpusztított települések maradványaira bukkantak.

A község a Rákóczi-szabadságharc idején jutott először történelmi szerephez, egy labanc csapat itt szenvedett vereséget. Forgolálynak gazdag a népköltészete, az itt felgyűjtött anyagok különböző kiadványokban jelentek meg.

GÖDÉNYHÁZA

Ugocsa megyében magyar faluként tartották nyilván, amelyet 1262-ben V. István a Gödény nemzetségnek adományozott. Ezzel kapcsolatosan ismert a falu eredet-mondája. A legenda szerint a királyházi Nyaláb várában hűségesen szolgált a király Gödény nevű vitéze. Egyszer a király azt mondta vitézének: – Hű szolgálataidért annyi földet adományozok neked, amennyit lóháton körbejársz addig, amíg ebédelek. Gödény felpattant a lovára, kivonta éles kardját és apró papírdarabkákat rakott tarisznyájába. Ahol az erdőn áthaladt, éles kardjával leveleket vágott a fákon, bokrokon, a mezőkön-réteken elszórta a papírdarabkákat. Így jelölte meg a bejárt területet. Amikor visszatért a várba, a király még ebédelt. Gödény a családjával ezen a területen telepedett le. Később mások is ideköltöztek. E legendára utal a falu egykori pecsétje is.

KARÁCSFALVA

Az elsődleges Karácsonyfalva helynév a Karácsony személynévből származik, de előzménye lehet a magyar karácsony ünnepnév is. Talán olyan emberek viselték a Karácsony nevet, akik karácsonykor születtek. A Karácsfalva újabb rövidült alak.

KIRÁLYHÁZA

A királyháza Nyalábvár a XIII. század végén épült. A Tisza völgyét ellenőrzése alatt tartó vár nevét a búzakéve (nyaláb) alakjáról, míg mások szerint a sáncok építésénél használt rőzsnyalábokról kapta.

A XVI. században a várban élt és alkotott Komjáthy Benedek a magyar nyelvű reneszánsz irodalom elindítója (magyar nyelvre fordította és Krakkóban kinyomtatatta Szent Pál leveleit) és Ilosvai Selymes Péter lantos, vándorénekes, a legendákban élő Toldi szerzője.

A település neve a település melletti dombon emelkedett királyi erdő-uradalmi központtal kapcsolatos.

NAGYPALÁD

A köztudatban a külvilágtól elzárt, az országutaktól félreeső faluként tartják számon. Eredetileg Szatmár vármegyéhez tartozott. A környéken módos, hagyományőrző falunak ismerik. A nagypaládiaknak szívügye a hagyományok ápolása, a magyar népdalok megszólaltatása. Bartók Béla is gyűjtött itt népdalokat.

NEVETLENFALU

A település közelében állt egykor a *Virágvár* elnevezésű cölöpös földvár is.

A település Kiserdő-dűlőben több olyan régészeti emléket is feltártak, amelyek időszámításunk első évszázadaiba tartoztak. Ezeket az ún. kárpáti kurgánok kultúráját hordozó törzsek hagyták maguk után, akik a történelmileg igazolt fehér horvátok voltak.

A középkorban a településnek Gyakfalva (1360) volt a neve. Ez a személynévként is alkalmazott magyar „deák, tanult ember, írnok” a deák főnévnek és a birtokos személyraggal ellátott falu főnévnek az összetétele. Az előtagba azonban idővel a gyak (szúr, döf, közösül) igét értették bele, s ez illetlennek tartott Gyakfalva helyett a Nevetlenfalu névalakot kezdték használni. (A falu névéhez fűződő anekdotát gyűjteményünkben közöljük.)

NAGYSZŐLŐS

Nevét a város feletti Fekete-hegy déli oldalán levő szőlőültetvényekről kapta, a terület kiváló szőlőtermőhely. Első lakói valószínűleg királyi vincellérek voltak.

A Fekete-hegyen már a honfoglalás után kisebb erődítményt emeltek eleink, hogy védje a vidéket a besenyő betörések ellen, ám ez később elenyészett.

A város feletti Fekete-hegy sziklateraszán állnak a XIII. századi Ugocsavár romjai, amelyet 1308-ban említenek először. 1315-ben Károly Róbert király megostromolta és leromboltatta.

A várhegyet a XV. században a ferencesek kapták meg, akik erős kolostort építettek az egykori vár mellé. Ez 1558-ban néptelenedett el. A romokat a nép Kankó-várnak nevezi, valószínűleg a barátok kalikóból szőtt durva csuhája alapján. A várromtól délre XIV. századi kis kápolna áll.

Ferences kolostorát a XV. században alapították. 1556-ban a reformátussá lett helyiek a kolostort megrohták, a szerzeteseket megölték, Kapisztrán Szent János (Szerém) Újlakról ide hozott testét kútba dobták. A ferenceseket 1668-ban a Perényiek hívták vissza, de a kolostor 1747-ben leégett. Mai épülete 1889-ben épült.

A Lator-kastélyban élt Ráthonyi alispán, Mikszáth Kálmán *Akli Miklós* című regényének egyik hőse.

A nagyszőlősiek, ugocsaik szájából ered az „Ugocsa non coronat”, „Ugocsa nem koronáz” szállóige, az értelmetlen dac, s egyben a bátor szókimondás jelképe.

MÁTYFALVA

Mátyás, az igazságos király gyakran álruhában járta az országot. Megismerte az emberek életét, meghallgatta panaszait, s mindig a szegények pártját fogta. Volt úgy, hogy egész udvarával felkerekedett, s vadászatra indult. Így jutott el erre a vidékre is. Akkor még itt a Tisza partján hatalmas erdőrengetegek voltak. Csak itt-ott húzódott meg a fák alatt egy-egy kis falu szalmatetős házakkal, az ablakokban, a tornácokon virító muskátlikkal.

Mátyás vadászatott a Tisza mentén, járta az erdőket, ligeteket.

Egy alkalommal az egyik tisztáson, a Tisza partján meglátott egy lányt, aki a folyóban a vásznat fehérítette. Meglátta és megszerette. A lány egy itteni vadásznak Fanni nevű lánya volt, akit Mátyás Fannikának, Fancsikának becézett. Útjaik azonban mégis elváltak. Ahol Mátyás tanyázott, később egy falu jött létre, s azt róla Mátyfalvának nevezték el. A király a lányt birtokkal ajándékozta meg, s a falunak, amit a királytól ajándékba kapott, Fancsika lett a neve.

SALÁNK

Salánk elődje, a nép emlékezetében megőrzött Bacsófalva a község melletti Nagyerdő egyik részén állt, egészen 1241-ig, amikor is a betörő tatárok elpusztították a települést. Később már Salánk név alatt újjáépítették.

A megnevezés puszta személynévből keletkezett magyar névadással, a Salánk személynév 1326-ban szerepelt először. Anonymus szerint a magyar honfoglalás előtt a Duna-Tisza közén uralkodott a Salán (esetleg Csalán) vezér, akinek a nevét Vörösmarty tévesen Zalánnak olvasta. A magyar régi nyelvi Salán személynév talán a török nyelvekből származó magyar Csalán főnévvel, vagy a magyar Salamon személynévvel hozható kapcsolatba.

1711-ben II. Rákóczi fejedelem Salánkon tartotta utolsó gyűlését.

Salánkon olyan monda is járja, hogy azt a bizonyos tanácskozást a fejedelem nem is a kastélyban tartotta, hanem a Hömlőc-hegy tetején, ahol az asztal szerepét egy nagy kerek kő töltötte be, ez a kő még ma is ott van a hegy tetején.

Az 1700-as években a mocsaras környéken kincsnek számított a tiszta ivóvíz, de Mikes Kelemen talált egy kristálytisza vízü forrást, belemerítette a kalapját, és úgy vitt vizet szeretett gazdájának. A nagyságos fejedelemnek úgy megízlett a víz, hogy amíg Salánkon tartózkodott, mindig annak a forrásnak a vizét itta és mindig Mikes Kelemen volt a vízfordó. A forrást Mikes-forrásnak nevezték el, később pedig kutat építettek rá, amely a Mikes-kútja nevet kapta.

SZŐLŐSGYULA

1717-ben a tatárjárás a falut is érintette. A falu déli részén az ún. Vértölgy/Kövesút a tatár betörésnek a színhelye. Ugocsa megyéből a krími tatárok 1464 embert fűztek rabláncra és hajtottak el. A kétségbeesett parasztok szembeszálltak a tatárokkal. A falu határában, a Kövesúton (hegyoldalon) az áldozatok sokaságától patakzott a vér. Ilyen áldozat volt Ladorna Erzsébet, akit egy fa tövében temettek el. E csatáról kapta a színhely a Vértölgy és Ladorna-völgy nevet.

A törökök ittlétére utal még egy-két helynév a falu határából: törökök mezeje, török pince.

TISZABÖKÉNY

A település nevét némelyek az ótörök bükk, erdő, sűrűség, bozót főnévvel vélik összekapcsolhatónak. Neve mások szerint a régi magyar Bököny személynévből származik, ennek eredete a török bököny

(bükkerdő) főnév. Más feltevés szerint nevét a Büki családtól kapta.

A bökényieket kecskéseknek csúfolták, mivel a legutóbbi, 1717-es tatárjárás és pusztítás után az itt letelepedett ruszinság sok kecskét tartott.

A falu határában zajlott le a II. Rákóczi Ferenc vezérelte tiszabecsi ütközet (1703. július 13.), az első győztes csata színhelyéhez sok monda, rege fűződik. (Lásd a gyűjteményben.) A csatáról Jókai Mór *„Szeretve mind a vérpadig”* című regényének második fejezetében olvashatunk, de szó van róla Bárány Tamás *„Rákóczi zászlai”* című regényében is. A csata színhelyén egykor emlékmű állt, de azt 1945 után a sztálinisták lerombolták. 1989. július 16-án, Bíró Andor kolhozelnök kezdeményezésére az emlékművet újra felállították.

TISZAFARKASFALVA

A falut a XIII. században a Farkas család alapította, innen kapta a nevét.

TISZAKERESZTÚR

Itt született Borbély Balázs, Rákóczi egyik kedvelt kuruc tisztje, aki a fejedelem megbecsülését a Tiszabecsi ütközetben tanúsított vitézségével vívta ki. Jókai Mór *Szeretve mind a vérpadig* című regényében emlékezik meg legendás tetteiről (lásd a *Rákóczi ezredese* című mondat).

Ma is ismert falucsufoló mondókája: „Keresztúrba, a tyúk is k....va!”

TISZAPÉTERFALVA

A falu határában egy őskori település maradványaira bukkantak. A XII. századtól több okirat maradt fenn, amely említést tesz a faluról.

A hagyományőrző községben megfordult és népdalokat, mesét, mondákat gyűjtött Móricz Zsigmond, Bartók Béla.

A péterfalviakat nyakkendősöknek csúfolták, ez nemesi falura utal, nem szerettek dolgozni.

TISZASÁSVÁR

A népemlékezet szerint a falu határában virágzó földvár volt, amit a tatárok elpusztítottak. Fényes Elek, a Tisza által kialakított egyik szigetekben „vár volt, mely sásas posványoktól vétévén körül, Sásvárnak nevezték...”

TISZAÚJLAK

Tiszaújlak régi település, valamikor *Szent Ilona szigetének* is nevezték.

Tiszaújlak már a középkorban is híres volt a tiszai révről és sókikötőjéről. 1417-ben nagy raktárak épültek itt a Tiszán leúsztatott só tárolása és továbbszállítása céljára. Egy ilyen raktár ma is áll az Esze Tamás téren. Tiszaújlak sóházába a sót Szlatináról tutajon szállították a Tiszán. Tiszaújlak és Csetfalva környékén három hegyi tutajból egy nagyot állítottak össze. A sót a Tisza partján létesített sólerakatokból szállították tovább Magyarország és a monarchia egyéb országainak sóhivatalaiba. A tutajokon szállított fát sokszor egészen Szegedig úsztatták le.

1703. július 14-én itt vívták első győztes csatájukat a kurucok, a győzelem után a sereg átjutott a Tiszán. A győztes csata emlékére Tiszabökény határában 1903-ban felállították a turulmadaras emlékművet. Ezt a nemzeti emlékhelyet azonban 1945-ben, a szovjet megszállás után felszámolták és csak 1989-ben állították helyre.

A néphagyomány szerint itt gyártották a világ egyik legjobb bajuszpödrőjét. Ezt Mikszáth Kálmán is több regényében emlegette.

TEKEHÁZA

Neve személynévi eredetű. Nevének első tagja valószínűleg a török Teke személynévből ered, magyar jelentése: kecskebak. Nevének második tagja egykori névadójának lakóhelyére utal: Teke-háza.

FELSŐ-TISZA-VIDÉK

HUSZT

Neve a Husztica patak nevéből származik, az pedig a szláv husztka (= kendő) főnévből a völgykatlan formájáról, ahol fekszik.

A huszti vár a XII. századtól fontos stratégiai szereppel bír, ellenőrzése alatt tartotta a máramarosi sóbányákhoz vezető utat és több koronaváros védelmét is ellátta. A Rákóczi-szabadságharc egyik központja, csak a szabadságharc bukása után jutott az osztrákok kezére.

A várról számos legenda és monda maradt fenn, ezek közül a legismertebb a huszti Vörös domb mondája.

VISK

Középkori cölöpös földvárának romjai ma is láthatók a várhegy ormának keleti végében egy sziklás csúcsszerű kiemelkedésen, ahol 3–4 m széles kettős sáncgyűrű és földhányás veszi körül, amelyhez sok legenda fűződik. A viski várról első ízben egy 1300-ban kelt királyi oklevélben történik említés, amely a máramarosi sóbányák és a bányavárosok védelmét látta el. A később elavult viski vár szerepét a huszti vár vette át.

TÉCSŐ

A técsőiek szívének igen kedves a fölöttük magasodó Nereszen-hegy. S bár a román határ elválasztja a lakosoktól a hegyet, s így nem mehetnek fel rá, a Nereszen hűségesen vigyázza a kisváros békéjét. A város és a hegy nevéhez több legenda is kapcsolódik.

Técső és Ruszkoje Pole közt terül el a técsői *Kopaszhegy*, egyesek *Kápolnahegynek* is nevezik, amelynek hossza 400 m, szélessége 250 m, magassága 70–80 m. A régészek szerint az ősidők óta belakott Kopaszhegyen pogányvár, illetve cölöpös földvár volt, sánccal és földtöltéssel, cölöpkerítéssel volt körülveve, amely idővel nyomtalanul eltűnt. A földtöltés és a sáncok nyomai azonban ma is tisztán kivehetők a hegy északi lejtőjén.

TARACKÖZ

A néphagyomány szerint a település közelében folyt el a Tisza, amely a közeli máramarosi sóbányáknak köszönhetően fontos sószállító út volt. Az itteni lakosok közül is sokan éltek sószállításból, amelyet vagy szekéren szállítottak, vagy tutajokon úsztattak le a Tiszán, de vízi úton szállították a környék ártéri gyümölcsöseiben megtermett szilvát, almát vagy aszalt gyümölcsöt is a távolabbi vidékek piacaira.

AKNASZLATINA

Aknaszlatináról az első írásos feljegyzések a tatárjárás idejére datálhatók. Az aknaszlatinai sóbányászat szorosan összekapcsolódik egész Magyarország, de legfőképpen Máramaros vármegye történelmi múltjával.

A településhez kötődik a Kunigunda-legenda. A legenda szerint a tatárvész után IV. Béla király egy máramarosi sóbányát adományozott leányának, Boleszló lengyel herceg feleségének, Kunigundának, aki mintegy zálogul, bedobta a kapott sóaknába gyűrűjét. Pár év múlva pedig ugyanazon gyűrűt a lengyelországi bochnyai sóakna egyik nagy sósziklájából fejtették le a munkások.

KŐRÖSMEZŐ

A XVIII. század közepén a hírhedt betyár, Oleksza Dovbus ezen a környéken tanyázott, nevéhez több monda fűződik.

TEREBESFEHÉRPATAK

Terebesfehérpatak/Gyilove határában az a legenda járja, hogy az itt látható 2 m magas kőoszlop Európa közepét jelöli. Ennek a legendának nincs köze a valósághoz, mivel Európa közepe tőlünk kb. 700 km-re, valahol Minszk környékén van. A legenda keletkezését az váltotta ki, hogy a helyi lakosok az itt felvett latin szövegből csupán Európa szót értették, a többit pedig hozzápótolta a nép fantáziája. A latin szöveg lefordítva így hangzik: *„Igen pontos szintezéssel meghatározott állandó jellegű hely, amely az Ausztriában és Magyarországon végrehajtott, Európának nevezett hosszúsági és szélességi fokméréssel kapcsolatosan létesült 1887-ben.”* Az idevonatkozó szakirodalom szerint világos tehát, hogy a volt Osztrák-Magyar Monarchia területén egy általános felmérés alkalmával létesített szintezési hálózat hét szintezési főalappontjának egyikéről van szó.

TATÁR-HÁGÓ

A Tatár-hágóhoz több monda, néprege kötődik. Nevét onnan vette, hogy a krími tatárok ezen a hágón keresztül többször betörték az ország területére. Raboltak, fosztogattak, rabláncon hurcolták el a férfiakat és nőket, akikért a hozzátartozók nem tudtak váltságdíjat fizetni, azokat a török piacon rabszolgának adták el.

ÖKÖRMEZŐI ÉS A RAHÓI JÁRÁS

ALSÓKALOCSA

A zsidó vándorkereskedőket és csendőröket meggyilkoló, majd 1921-ben megölt Mikola Suhaj betyár sírja a régi temetőben található. A betyárhoz több legenda fűződik.

MONDATÖREDÉKEK A KURUC KORRÓL

RÁKÓCZI ÉLETÉRŐL, CSALÁDJÁRÓL, VAGYONÁRÓL ÉS CSELEKEDETEIRŐL

1. Mikor a törökök ostromolták a várpalánki munkácsi várat, két hét után Rákóczi Ferenc látta, hogy már be fogják venni a várat. Akkor Rákóczi Ferenc beleült egy vederbe, és leereszkedett egy 120 m mély kútba. Ott egy lyukon keresztül a Latorcába úszott. Odaszaladt a kovácshoz, és azt mondta, hogy a lova lábán a patkót fordítsák meg. Akkor elmenekült.

Zrínyi Ilonának a fényképje még most is ott van a várban. Rákóczi Ferenc holttestét elégették, a hamvát beletették egy cserépfazékba, és úgy temettek el a kassai nagytemplom jobb sarkába. A koporsója felett egy nagy kereszt van. A koporsóját most is ott őrzi egy rendőr. (*Tormospálca*)

16. Beregszászon három szőlője volt: Kerek-hegy, Kalmár és Bocskor (*Kölcse*).

16.a. Rákóczyinak a muzsalyi hegyen két tábla szőlője volt. Az egyiket Kerek-hegynek, a másikat Kalmárnak hívta (*Tiszabecs*).

25.t. Munkácson volt egy vára, édesanyja védte három évig. Itt volt a székhelye. Patakon, Rozsnyón és Vaján is volt, de a leghíresebb és legszebb vára Krasznahorka. Szülőhelye Munkács vára. Mikor megfele halt, mindig mondta: – Munkács vára! – és sírt. (*Tiszabecs*)

37.ny.6. Váriban beleszeretett egy jányba, de a jányt nem hagyták elvenni. Ez a jány Cinka Panna volt (*Tizsakóród*).

52.g.1. Rákóczi Ferenc a Tisza mentén, Muzsaly és Borda között táborozott le seregével. Majd Tiszaújlaknál átkeltek a folyón. Úgy úsztak keresztül, hogy kardjukat a szájukban tartották. Huszt és Tiszabecs között győzelmet arattak a labancok felett. Ennek emlékére állítottak Tiszabecs környékén 1932-ben egy emlékoszlopot. Nagy ünnepséget rendeztek, amelyre egy eredeti Rákóczi-zászlót hoztak a Felső- és Közép-paps-i (valójában apsai) románok. A zászlót jelenleg Felsőpapsán őrzik. (*Kisvárdá*).

52.g.9. A szabadságharc idején Esze Tamás kuruc vezér volt a tarpaiak parancsnoka. Hideg téli éjszaka csapott rajta a Tiszaújlaknál állomásozó labancokon. A harc Tiszabecsnél esett, a kurucok éjszaka átlóptak a Tiszán. Döntő csapást mértek az ellenségre úgy, hogy a labancok sokáig emlegették ezt a vereséget. A füzes maradványai ma is láthatók Tiszabecsen, ott volt a harc. (*Nyírbátor*)

52.j. Rákóczinak volt egy betanított turulmadara. Mikor üldözték Rákóczit, elhagyta a kardját. Már átkeltek a Tiszán, mikor a turulmadár visszament a másik oldalra, és csőrébe vette a kardot és elvitte a gazdájának. Ez Tiszabecsnél történt. Ennek az emlékére állították fel az emlékművet Tiszaújlaknál. (*Kölcse*)

52.j.2. Tiszabökény alatt van egy kút. Úgy hívják, hogy *Hadak-kútja*. Rákóczi harcolt itt 1703-ban. Keresztülment a Tiszán, s közben a kardját beleejtette a folyó közepébe. Egy szép turulmadár meg leszállt érte és felhozta. A hídon erről letette egy pusztá helyre. Oda szép szobrot emeltek az akkori emberek. (*Magosliqet*)

52.j.3. Egy turulmadár vezette be katonáit. Rákóczi kurucait Munkács várába. A turulmadár hullatta a tollát, és amerre hullatta, arra mentek a katonák. Azok felszedték és a sapkájukhoz tűzték. (*Mándok.*)

52.j.4. Mikor a Tiszánál folyt a szabadságharc és menekülnie kellett a Tiszán át, Rákóczi seregének nagyobbik része át tudott úszni, de sokan bele is fúltak a folyóba. Maga Rákóczi egy turul hátán jött át. A madár a kardját a csőrébe tartotta, és úgy hozta át. A Tisza magyar oldalán szobrot is állítottak a madárnak, ahol a monda szerint leszállt Rákóczival. Rákóczinak pedig a tiszabecsi református templom kertjében állítottak emlékművet. Ebből a csatából sebesülten tért haza a feleségéhez. (*Sonkád*)

52j.5. Rákóczi Ferenc kardját a turulmadár a szájába hozta át a Tiszán. 1703-ban átlépte Rákóczi a határt a tiszaújlaki véderdőnél, illetve fűrésztelepnél. Átkelés után községünk határában, a *Bajnokon* összeütközött a labancokkal. (*Tiszabecs*)

52.j.6. Rákóczi 1703-ban átlépte a határt. A tiszaújlaki véderdőnél ötszáz katonával átúszott a Tiszán: harminc kuruc a milotai Tizsakanyarulatnál, a többi pedig a tiszaújlaki fűrésztelepnél. A *rongyos gárda* a mi határrészünk felé közeledett. A *Cselepkerten* át elérték a *Bajnokot*, itt ütköztek meg a labancokkal. Rákóczi kardját egy turulmadár hozta át a Tiszán a szájában. (*Tiszabecs*)

52.j.7. File Sándorné, azaz Emmi néni elmondta, hogy mikor Rákóczi és a serege átkelt a Tiszán, a fejedelem a túloldalon hagyta a kardját. Egy turulmadár hozta el a kardot Rákóczinak. Ennek emlékére emelték a turulmadár szobrát, szájában a karddal. (*Tiszabecs*)

52.j.8. Itt is vívott csatát Rákóczi, a mi falunk határában, a *Bajnok-on* és Tiszaújlakon. Átkeltek a Tiszán, Rákóczi és a kurucok. A szájukba fogták a kardot, úgy úsztak. Rákóczi kiejtette a kardot a szájából, beleejtette a folyóba. A turulmadár meglátta és a csőrével kivette. Ennek emlékére szobrot állítottak fel azon a tájon, ahol ez történt. A szobor azt ábrázolta, amint a turulmadár a szájában tartja a kardot. (*Tiszabecs*)

52.j.9. Rákóczi kardját egy sólyom madár vitte át a Tiszán Tiszabecsnél. (*Tiszakóród*).

71.a. „Rákóczi Ferenc a kisvárdai várban lakott. És mikor a várat megtámadták, akkor alagúton menekült Ungvárra. Lóháton mehetett. Azon az alagúton akár hintóval is lehetett járni. Török időkből való fejedelmi vár volt Kisvárda, és a mai római katolikus templom falánál meg is találták azt a nyílást, ami az alagúthoz tartozott. Valami 20–25 év előtt úgy megásták azt a helyet, hogy a népek haragudtak érte, mert a templom fala is meghasadott tőle. Nem mentek tovább, pedig akkor az emberiségből sok volt munkára felvéve, de abbahagyták a munkát.

Hallottam az öregektől, hogy Rákóczit ebbe a várba fogták el. A vár faljába volt neki egy búvóhelye. Szorították szobáról-szobára, végül is ide menekült be, de itt is csak megtanálták, még a vacsorája is ott volt előtte, mikor elfogták. Ő aztán csak azt kérte, hogy még egyszer elénekelhesse az ő kedves nótáját. Azt meg is engedték neki. El is énekelte:

Cserebogár, sárga cserebogár.

Azt sem kérdelek tőled, mikor lesz nyár.

Azt sem kérdelek tőled, mikor lesz tél.

De azt tudja minden szegénylegény.

Azt is hallottam, hogy valami nő még sokáig harcolt érte, de ő maga megsemmisült, nem tudom, hová vitték.” (*Ajak*).

73. A patkó fordítva volt felfelve Rákóczi lovának a lábára. Így tévesztette meg az üldözőket. Munkács várából menekült, majd be volt zárva a komáromi várba. Onnan is elmenekült a *sojmai erdőbe*, majd nagy fáradtság és menés után hajóra ült. Az egyik pucérjátul megkérdezte, hogy a kiskalapácsot és a vésőt betette-e a táskába, mert majd azzal fogja a képrámkákat csinálni. (*Aranyosapáti*)

73.a. Vaján szintén van vára Rákóczinak. Ezt is alagút kötötte össze Munkáccsal. Az alagúton ma is megvan a bejárat csapóajtó. Az alagút Nyírbátoron is keresztülvezetett. Rákóczinak titkos feljáróhelye volt ott, amely fölé templomot építtetett, hogy ne legyen feltűnő a feljáróhely. (*Aranyosapáti*)

97. Rákóczi sok alagutat építtetett, Tarpától egészen Munkácsig. Az alagút falában búvóhelyek voltak. A búvóhelyekre nagy vaskaput készítettek. Hatalmas lakatokkal voltak lezárva. De másfele is ment alagút, Nagyecsdőtől Szatmárig. Szatmárról meg Vajára, a kastélyba. (*Kisar*)

108.a. A munkácsi vár alagútjáról is él egy monda a nép száján. Ostromolták a munkácsi várat és éppen akkor született fiúgyermek Rákóczinak. A harc hevében annyi ideje volt csak, hogy éppen beszaladjon a várba, ahogy a futár hozta a hírt. Akkor az alagútban keresett kiutat, hogy eljus-

son Ecsedbe a családjához. Útja közben a vajai kastélyban jött ki az alagútból. Itt megebédelt és folytatta földalatti útját. Bátorba megint időzött, volt egy kijárat ott és ment Ecsedbe, a családjához. Egy év múlva ugyanezen az úton menekült a családjával. (*Mátészalka.*)

151.a. Az utókor megőrizte, hogy a munkácsi várból kivezető alagutak egyik ága Bene Község határában az úgynevezett *Kelemen-hegynél* jött ki. Az alagutat elzáró vasajtó még most is megvan. A szájhagyomány szerint a vasajtó zárát átok alatt zárták be. Öreg emberek szavai szerint óriáskígyók őrzésére bízták.

Bene község öregebb emberei közt még ma is áll az a mondás, hogy a községből kihajtott disznónyájából a kígyók több disznót elraboltak. Ezek a kígyók Rákóczi alagútját és elrejtett kincsét őrzik. Az alagút-maradvány ma is megtalálható. (*Tiszabecs.*)

151.b. A tiszabecsi öreg emberek arról is beszéltek, hogy Rákóczinak volt egy titkos alagútja. Tiszaújlaktól vezetett a szőlősi hegy oldalán fekvő Szent Ilona váráig. Ezt az alagutat csak jóval később, a Rákóczi szabadságharc bukása után fedezték fel. (*Tiszabecs.*)

165. A munkácsi vár kútjába belöktek egy kacsát, és a kacska a Latorcába úszott ki. (*Fényeslitke.*)

165.a. Munkácson, a várba' vót egy kút. Leengedtek a kútba egy kacsát. A kacsának a nyakába dobozt kötöttek, ebbe levelet tettek. A kacska kiúszott a Vérke folyóra. (*Gergelyugornya*)

165.b. Rákóczi munkácsi váráról hallottam, hogy volt egy alagútja, mely Várpálánknál jött ki a földből. Állítólag ezen az úton táplálta a környék Rákóczi elzárt hadait. A népmonda azt tartja, hogy a Munkács várában lévő kút összeköttetésben volt a Latorca folyó vizével, és ha a kútba egy kacsát leengedtek, az kiúszott a Latorca vizére. (*Ibrány.*)

165.b.1. Rákóczinak volt egy kútja is. Ha üzenetet akartak küldeni a várból (ti. a munkácsi várból), úgy küldték, hogy leeresztettek a kútba egy kacsát, és valamelyik testrészére rákötöttek egy levelet: vagy a szárnya alá, vagy a hátára, és a kacska kiúszott a Latorcára. Így tudták meg, hogy út vezet a vár alatt.

Ezt a kutat egy fogollyal ásatták ki. Szabadulása ahhoz volt kötve, hogy sikerül-e vizet teremteni a várba' vagy sem. (*Ibrány.*)

165.f. A szabadságharc bukása után Rákóczinak menekülni kellett. Éppen Munkács várában volt, mikor az üldözői megtudták, hogy itt rejtőzik. A várat már körülvették, és így Rákóczinak csak egyetlen út volt a menekülésre. Bent a várba' vót egy kút, ami a várnál lévő tóba, és onnan a Latorca folyóba vezetett. Előbb bedobtak a kútba egy csutak szalmát, utána egy kacsát, és azután a kacska kiúszott a tóra. Rákóczi is leereszkedett a kútba, és onnan kifutott a Latorca folyóra, és elmenekült. Máskor meg úgy menekült el az üldözői elől, hogy megfordította lovának a patkóját. (*Lövőpetri.*)

BUJDOSÁS

321. Mikor Rákóczi bujdosó útra indult, ezt írta egy fára:

Ecsedi vár, munkácsi vár.

Isten veled édes hazám. (*Nagyecsed*)

325. „Gulácsiak szerint Esze Tamás is vele ment és Kőszegi, a fegyverhordozója. Mikor Beregszász alá értek, így sóhajtott fel Rákóczi:

„Kerekhegyem, Kalmárom,

Csak a Bocskort sajnálom.”

Lónyan őrizték meg ezt a hagyományt, de - csekély változtatással - Gulácson is tudják, sőt Beregszászban hallottam 1943-ban. (A Kerekhegy, Kalmár, Kis- és Nagybockor kitűnő szőlőtermő hegyek voltak.)” (*Gulács, Lónya, Beregszász*)

325.a. Rákóczi elvesztette egyik csatáját Nagymuzsaly környékén. Elvesztette három hegyét is, névszerint: *Kerekhegyet, Kalmárhegyet és Bocskorhegyet*. Ekkor keletkezett a híres mondása:

Kerekhegyem, Kalmárom,

A Bocskorom sajnálom.

Így beszél róla a néprege. (*Kölcse*)

325.b. Beregszász községben a Rákóczi tulajdonát képezték a *Kalmár, Kerek* és *Bocskor* nevű hegyek. Bujdosása idejéről ismert a következő kis nótája:

Hej Kerekem, Kalmárom,

A Bocskorom sajnálom! (Mátészalka)

325. c. Rákóczinak volt egy szállása. Mikor errefelé ment, ezt mondta:

Kerekhegyem, Kalmárom,

A Bocskorom sajnálom! (Tarpa)

325.d. Amikor Rákóczi elfelé bujdosott, azt mondta:

Kerekhegyem, Kalmárom,

A Bocskorom sajnálom. (*Tiszabecs*)

A KURUC IDŐK VISSZAVÁRÁSA

Rákóczi vára Munkácson volt. Itt nevelkedett fel II. Rákóczi Ferenc. A várnak három udvara van. Az első tiszta fekete-márvány, a második tiszta fehér-márványkő, a harmadik rézbarna-márvány. Alagút van alatta, amely Eger váráig vezet. Ezen az alagúton szökött meg ellenségei elől a fordított patkójú lován. Utána Törökországban grófi rangot kínáltak neki, hogy válását hagyja el, és térjen át mohamedán vallásra, de ő nem tért át. A nép titokban csomagot küldött neki, és nagyon várta vissza. Ezt bizonyítja az

is, mikor halála után hazahozták: három vagonba koszorú kísérte. Kassán temették el, ahol öröklámpa világít a fejedelemnek. (*Nyírpilis*)

EMLÉKHELYEK

367. Rákóczi Ferenc Munkácsról indult ki, hogy Oroszországba megy. Ködös februári hideg nap volt, amikor Munkács várától búcsúzott, és a vereckei szoros felé indult. *Patpalóc* (Id. Podpalóc) községbe' ráesteledett és elhatározta, hogy itt meghál. Ő még akkor nem sejtette, hogy a hazáját utoljára látja. Rákóczi egy kunyhóban töltötte az éjszakát. A szabad tűzhelynél megmelegedett. A háziasszony éppen krumplit főzött. A házigazdát Dusár Jánosnak hívták. Dusár nagy örömmel fogadta a fejedelmet.

Rákóczi egy asztalon töltötte az éjszakát, de észrevették, hogy nem aludt, mert reggel az asztalba volt vésve a neve. Azon az asztalon még máig meg lehet nézni Rákóczi Ferenc híres kurucfejedelmének nevét.

A későbbi idők folyamán elvitték azt az asztalt Beregszászra, de itt sem hagyták, hanem elvitték Sárospatakra a Református Főiskolába, amely ma nagy múzeum. Meg is lehet nézni a múzeumban.

Patpalóc községet Rákócziról *Vezérszállásnak* nevezték el. (*Ibrány*)

KUTAK, FORRÁSOK

407. A Kárpátokban a máramarosi részen volt egy *Rákóczi-kút*. (*Búj*)

414. A munkácsi vár közepén volt egy kút, amely a Latorca folyóból kapta a vizet. Ebből ivott Rákóczi és a kuruc sereg, mert ez a víz nem volt megmérgezve. (*Kölcse*)

415. Salánknál, a Borzsa folyó közelében van egy kút, amelyet *Mikes-kútjának* neveztek, mert Mikes Kelemenék ebből a kútból ittak. (*Magosliget*)

418. A munkácsi várban van egy kút. Le van betonozva. Ezt a kutat *Rákóczi-kútjának* hívják. (*Mérk*)

428. Rákóczi idejében már megvolt a munkácsi vár. A várban volt egy kút. Odajártak itatni a kurucok. Mélyen volt a víz. Ha beledobtak egy követ, harmincig el lehetett számolni, míg a csobbanás hallatszott. (*Petneháza*).

430. A *Rákóczi-forrás* a muzsalyi hegy tetején található. Amikor a hadjáratot vezetett (ti. Rákóczi), útja a forrás mellett vitt el. A szomszédos kurucok ebből a forrásból ittak. Bujdosása idején a *Kréta-hegy* forrásánál rejtőzött egy ideig Rákóczi a vele tartó kis csapattal. (*Szatmárcseke*)

432. A beregszentmiklósi út mentén a hegyoldalban van egy többtor-nyos épület, *Rákóczi-vára* a neve. Az épületről pár lépésnyire van egy forrás, amit az 1910-es években láttam utoljára. Szépen gondozott faszindelyes tetővel, és egy fából vágjt bádogszerűség volt az ágashoz kötve. Az ősi hagyomány szerint tartották fenn a kutat és a bádogot, mert ebből ivott Rákóczi. A forrás neve *Rákóczi-forrás*. (*Tákos*)

435. Mikor Rákóczi Lengyelországba menekült, Kárpátalján ment keresztül. A Talabor völgyében volt egy forrás. Megállt, ivott a forrásból, és ott megpihent... El is nevezték *Rákóczi-forrásnak* (*Vásárosnamény*).

437.a. A munkácsi vár kútja kaszákkal van kirakva. Az árulókat bele-
dobták, darabokra vágta, és a hullát a víz elsodorta a Latorcába (*Ibrány*).

RÁKÓCZI ÉS KURUC FÁK

441. A mondák szerint a Tiszaújlaktól Bökényhez vezető országút men-
tén szalonnát sütött Rákóczi. A nyársat leszúrta és az megfogant. Egy nagy
nyárfa terebélyesedett ki belőle. (*Botpalád*)

450.c. A munkácsi var ötödik udvarában van egy fa. Azt beszélik róla,
hogy mikor eccer a katonák szalonnát sütöttek, egy katona ledugta a nyár-
sat. Megfogant, és abból nőtt ez a nagy fa. Ezt a fát a *Szabadság fájának*
hívják. (*Ibrány*)

450.c. A népmonda szerint Ruszinszkóban őriznek egy fát, amely alatt
a hagyomány szerint Rákóczi megpihent, és beszédet mondott a ruszin,
román és magyar népnek. (*Ibrány*)

451. A száldokfa. A kuruc sikerek hanyatlóba' voltak. A tároगतók sirat-
ták Rákóczit és Bercsényit. A főurak a császárhoz pártoltak. Rákóczi Len-
gyelországba ment segítségért. A *budpalóci* (tk. *podpalóci*) dombokon a lo-
vukat itatják a Latorca vizében Rákóczi és kísérete. A dombon megsimogat
egy kis száldokfát, amelyen a közelgő tavasz a rügyeket bontogatja. Fátyolos
hangon mondja a fának a fejedelem: - Milyen jó neked! Tőled senki se kérdi,
hogy kerültél ide. Neked szabad a napfény, szabad a levegő, szabad a szülő-
föld. Jó neked! – így sóhajtott. Mikor befejezte, lába elé omlik a strázsames-
tere és kéri, hogy vigye magával. A fejedelem megköszöni a hűséget *Druzsár*
Jánosnak. Mégis azért azt tanácsolja hű embereinek, hogy menjenek haza.
Tovább így folytatta: – Ez a kicsinyke száldokfa még nem hullajtja el a leve-
leit, mire itt leszek ezen a dombon a lengyel hadakkal!

Rákóczi elment. János és a többiek hazamentek. János sokszor meglá-
togatta a kis fát. A zúgó szélben a fejedelem sóhajtását hallották:

Szeret Magyarország,

*Óhajt Erdélyország;
S holtig bán, holtig szán,
Még a gyermek is tudom, visszakíván.*

Druzsár nehéz szívvel hagyta el a fát. A száldokfát megcsípte a dér. Levele lehullott. Az őszi szél elsodorta a kurucok reményét; a majtényi síkon le kellett tenni a fegyvert. A kurucok nagy elkeseredésükbe' ezt a dalt énekelték:

Nagymajtényi síkon.

Letörött az ága ...

(Jármi-Papos)

457.a. A munkácsi várban van egy tölgyfa, Rákóczi legkedvesebb fája.
(*Kölcse*)

460. Tiszaújlak és Bökény között van egy nyárfa; ezt a fát *Rákóczi-fájának* nevezik. Egyszer Rákóczi szalonnát sütött ezen a helyen, leszúrta a nyársat: a nyárs megfogant, és a fát ma is *Rákóczi-fájának* nevezik.
(*Magosliget*)

460a. A szőlősi út mellett van egy öreg fűzfa. Rákóczi ültette.
(*Magosliget*)

462. Tarpánál, Mezőkaszony és Som község határában van egy évszázados fatönk. Belevésték a harcosok nevét és a magyar címet. Valószínű, hogy ez alatt a nagy és árnyas fa alatt táborozott Rákóczi serege. (*Mándok*)

466. A munkácsi vár harmadik udvarán, a bástya mellett egy nagy hársfa áll. Ezt Szabadságfának nevezték; még Rákóczi ültette. (*Mérk*)

468. Mikor Rákóczi menekülni akart, ezt írta fel egy fára:

Ecsedi vár, munkácsi vár,

Esten veled kedves hazám! (*Nagyecsed*)

480. Tiszabeccecsel átellenben, túl a Tiszán van egy hatalmas tölgyóriás. Ez a fa már Kárpát-ukrajnában van. A nép Rákóczi-tölgyének nevezi: árnyékában többször megpihent a fejedelem (*Nyírparasznya*).

491.b. A munkácsi várban van egy kút. A kúttól pár lépésnyire egy eperfa áll. Erről a fáról azt tartják, hogy Rákóczi ültette. A fa neve Rákóczi-fa (*Tákos*).

494.d. Rákóczi fája Ukrajnában, Tiszaújlakon van, a falu végén. A bökényi útnál található. Erről a fáról az a hagyomány járja, hogy 1703. július 13-án ehhez a fához kötötte a vezér a lovát, és a katonák belevésték a fába a nevüket. Ezt a fát én is láttam. Teljesen le volt törve az ága, csak a tetején volt két-három ág. Már az idő törte meg. Mint a vidék egyetlen nevezetes fáját, műemlékként őrzik. (*Tiszabecs*)

894.e. Rákóczinak Újlakon és Nagyarban volt nevezetes fája. Ezeket a fákat még ma is gondozzák. Az újlaki fa egy nagy nyárfa. Úgy nőtt ez a

nyárfa, hogy eccer Rákócziék szalonnát sütöttek. A vezér leszúrta a szalonna botját, és abból nyárfa nőtt. (*Tiszabecs*).

SZÉPASSZONY DOMBJA (DOMB, HALOM, KURUCHALOM)

541. Nagymuzsaly és Beregszász között van egy halom, a *Szépasszony dombja*. Zrínyi Ilonának hordták össze sapkával a katonái. A mellette levő rom a hagyomány szerint egy török templom maradványa. Így mondják Tarpán az öregek. (*Tarpa*)

542. 1703-ban, mikor a fejedelem átkelt a Tiszán, összeütközött a labancokkal, és elűzték őket. Ennek a csatának az emlékét őrzi a *Szépasszony-domb*, amely a Tisza jobb oldalán van. A monda szerint sapkájukkal hordták össze a kurucok. (*Tiszakóród*)

542.a. Környékünkön van a *Szépasszony-domb* Nagymuzsaly határában. Itt történt, hogy a fejedelem minden katonája egy sipka földet vitt Rákóczi kedvese sírjára. (*Tiszakóród*)

HIEDELMEK

588. Amikor Rákóczi elmenekült, az ecsedi várat elbontották, s templomot építettek belőle. A templom tornya kétszer ledőlt. Biztosan meg volt a vár köve is átkozva, azért dőlt le a torony (*Aporliget*).

KINCSEK

591. Rákóczi holttestét Munkács várában őrizték. Mikor megtalálták, akkor látták, hogy aranykoporsóban fekszik. (*Tiszabecs*).

597. Szobája Munkács várában volt. Itt rejtette el kincsének nagy részét is (*Császló*).

602. „Gulácson mondták, hogy a beregszászi hegy északi oldalában van a Beregszász-munkácsi alagút lejárata. Ebben vannak Rákóczi kincsei elrejtve. Mohával borított csapóajtó vezet az alagútba, de vigyázva kell lemenni. Sokan akarták már Rákóczi kincsét elrabolni, de senkinek sem sikerült. Mikor a csapóajtót kinyitja valaki, ha egyáltalán rátalál, egy felfüggesztett ólomgolyó vágódik a homlokának és meghal az illető, Bentebb még egy másik ajtó van, ha azt kinyitná valaki, kutyaugatást hallana, de azt

valami szerkezet adja, nem élő kutya. Ha oda be tudna valaki jutni, ott megtalálná Rákóczi kincsét. Utoljára hetei emberek akartak bejutni 1945-ben, de a politikai események megakadályozták kutatásukat.”

603.b. Rákóczi felesége Zrínyi Ilona volt. Rákóczi halála után Zrínyi Ilona férjhez ment Thököly Imréhez. Thököly és lovásza Törökországba ment, közben a németek megtámadták a munkácsi várat. Zrínyi Ionát és két fiát egy pap pártfogolta, akit Ilona édesanyja bízott meg.

A pap járt-kelt a várban. Karaffa német tábornok megbeszélte a pappal, hogy a vár kincsét megszerzik és megfelezik. Karaffa tábornok megígérte, hogy élve vagy halva, de teljesíteni fogja a szavát.

Ionát és két gyermekét elfogták, Németországba vitték, és bebörtönözték. Karaffa és a pap megszerezte a kincset. A pap kinyitotta a ládát. A tábornok arra kényszerítette, hogy hajoljon a kincs felé és simogassa meg. A pap megsimogatta a kincset, a tábornok pedig hátulról leszúrta. Akkor a tábornok feleségül akarta venni Ionát, de Ilona nem volt hajlandó hozzá-menni. (*Ibrány*)

617. Híres kút a munkácsi várban lévő kút. Ebben a kútban volt elrejtve Rákóczi kincse egy nagy kő alatt. A kincset rejtő kút előtt volt egy nagy ajtó. Hét betű volt az ajtóra rávésve: KATOVIC. Az O-betűre jár a kulcs; ha a kulcsot megforgatták, akkor a elmozdult a kincsről (*Mándok*).

641.f. Kincsét Bene várában rejtette el, de Füleken és Karaszkán is volt kincse (*Tiszabecs*).

644. Az elásott Rákóczi-kincsek a Kárpátok egyik mélyedésében fekszenek és fejedelem visszatérésekor jönnek újra napvilágra. Felette egy égő piros koszorú fog megjelenni (*Tiszalök*).

650.a. Rákóczi kincse a munkácsi várban van elrejtve. Mélyen, lenn a pincében helyezték el (*Vitka*).

KURUC- ÉS RÁKÓCZI- EMLÉKHELYEK

661. A szobája (ti. Rákóczié) Munkács várában van. Ebéd közben hagyta ott és még ma is úgy van. A vár falában ember alakú mélyedések vannak. Ha esett az eső, az órség odahúzódott (*Szatmárcseke*).

664. Rákóczi ágya. Egy öreg ruszinnál hált meg az asztalon; és elvitték ezt az asztalt a múzeumba és még máig is megőrizték (*Fehérgyarmat*).

672. Rákóczi idejéből maradt Salánkon egy kőből faragott asztal. Állítólag ezen ebédelt Rákóczi egy alkalommal (*Magosliget*).

679. Bereg megyében van egy község, Zsarnóc a neve. Ott ment el Rákóczi, amikor Magyarországról menekült. A várban volt egy nagy kő, még

most is megvan Munkácson. Ezen a kövön ette meg utolsó ebédjét. Ezt soha nem rontották el, mert erről emlékeztek vissza Rákóczira (*Petneháza*).

729. A tiszabecsi győzelemkor a fejedelem elveszítette a kardját, és a turulmadár visszahozta neki. Ennek emlékére állítottak fel egy turulmadarat jelképező szobrot. (*Kölcse*)

730. A tiszaujlaki hídnál volt Rákóczinak egykor pihenőhelye. Ide emlékművet emeltek, ezen turulmadár volt karddal a szájában. (*Magosliget*)

732. A kuruc-csata emlékére az újlaki hídnál emlékművet emeltek. Egy hatalmas madár volt a tetején, szájában kardot tartott. Az emlékművet lerombolták. (*Milota*)

735. Azt a helyet, ahol Rákóczi kiment a vereckei szorosnál, én magam is láttam. A szoros sziklájában egy kőtáblán a következő felírást olvastam: „Honfi e bérc ormán szived hevesebb dobogása jelzi, hogy ősi honod drága határa ez itt. Itt szólott riadó csatakürtje Lehelnek, hős Rákóczink itt hullatta bucsukönnyeit. Oldd le saruidat, mert szent hely ez itt, ahol állsz.” (*Tákos*)

736. Rákóczi Tiszabecsnél jött át a Tiszán. Ennek emlékére a Tiszánál nagy szobrot építettek, amely úgy néz ki, hogy óriás-tojáson ül egy turulmadár, és egy kard van a szájában. Még ma is ott van ez az emlék. (*Terem*)

FALUCSÚFOLÓK

PAPIBA' TALIGÁN JÁR A LIBA...

A szóbeli hagyomány sorába tartoznak azok a tréfás, csipkelődő hangú, gyakran valamilyen tulajdonságot, szokást, viselkedést, foglalkozást, naivságot, képtelen eseményt, ostoba cselekedetet, tudatlanságot, logikátlan gondolkodást kifejező szókapcsolatok, szólások, szóláshasonlatok, rigmusok, rövid anekdotaszerű történetek, amelyeket általában falucsúfolóknak (helységcsúfolóknak) nevez a folklór. A csúfolódók gyakran éles megfigyelésről tanúskodnak. A falusiak kicsúfolt ostobasága ravaszkodást is takarhat.

A falucsúfolókat az egyik település lakói mondják a másiktól. A magyar folklórban a legismertebbek a Rátótól szóló mesék, anekdoták. Ugyancsak számos csúfolódó kapcsolódik szűkebb pátriánkhoz, a szatmár-beregi térséghez is.

Pl. ilyenek: A szatmári ricseiekre rájár a rúd. Bagolynak nevezik őket, mert az egyik ricsei baglyokat fogott és azokat elvitte a vásárra. Még cédulát is váltott, de alig kapott valamit értük. Ezért, ha valakinek nem válik be a számítása, szomorúan azt mondja, hogy ráfizettem, mint a ricseiek a bagolyra. A ricsei ember előtt csak annyit kellett mondani: „*Huj-huj! Ricsei bagoly!*” vagy „*Két krajcár a bagoly ára, három meg a cédulája! Huhu!*” – s a csúfolódó máris a nyaka közé szedhette a lábát.

A kispaládiak „huncut a bíró”-t hallván faodúba terelték a sárgarigót. Meglátta ezt egy fészekrabló, felmászott a fára, de fennakadt. A paládiak, hogy leszedjék, létrát hoztak, amelyet keresztbe vittek az erdőben és minden fát kivágtak az úton. (*Ez a motívum más települések esetében is szerepel a falucsúfolókban.*) A Kisvárda melletti Fényeslitkén a rizskásával töltött káposzta úgy megdagadt, hogy már majdnem kijött a fazékból. A gazdasszony, hogy lelohadjon, piócát ragasztott bele. Valamelyik Palád bírása a szájában tartott pipa szárába kapaszkodott, amikor a templomtorony magasában dolgozó kőműves munkája után nézett.

Igen ügyesek az ilkiek, akik a padlásra hajtják a szúnyogot, majd elvezzik a létrát, hogy ne tudjon lejönni. Szatmárököritőn az elszaporodott legyeket hajtják fel a padlásra. De mivel nagyon sötét volt, világot gyújtottak, hogy lássanak. Le is égett az egész ház...

A költő Gellért Sándor szülőfaluját, Milotát a környék udvarias falunak tartja. Erről szól a hagyomány is. A tatárjárás idején a Túr pallóján keresztül kellett menniük, de addig udvariaskodtak a palló előtt, hogy „*Tessék János bátyám! Tessék Kati néni!*”, míg rajtuk ütöttek a tatárok. De a

tivadariak sem úszták meg, ha valaki nem tesz semmit a baj ellen, azt mondják, hogy várja, mint a tivadari az árvizet.

Nagydobrony népének szokatlan kiejtését, tájszavait tartották számon a környéken. Amikor az alma leesett a fáról, a dobronyi ember felkiáltott: „*Hű, milyen hippent (hüppent)!*” Azóta mondják a falura, hogy Dobronyban hippen az alma. De hallottam már olyat is, ha valakit csúnyán átejtének, hogy „*nyomják, mint Dobronyban az ajtót!*” (Utóbb kiderült, hogy a környékbeli falvak Tiszaágtelekkel kapcsolatban mondják ezt a történetet – „*nyomik, mint Teleken az ajtót!*” – változatban). Történt pedig, hogy Dobronyba érkezett egy ember, aki fogadást kötött, hogy olyan erős, hogy képes egy kézzel zárva tartani egy zárt ajtót, amelyet kívülről több ember is vállal nekifeszülve nyom befelé. Megtörtént a fogadás, az illető felvette a pénzt és bement a szobába. Ott betámasztotta az ajtót, majd a hátsó ablakon át távozott. A kintiek pedig csak nyomták, nyomták az ajtót...

Különösen mulattatók a székelyföldi falucsúfolók. A szenttamásiakat légelydugósoknak hívják, mert lapos hordócskákban, légelyben hordták le a havasokról a tejet. A tej a sok lötyögtetéstől útközben kilötte a ronggyal becsavart fadugót, s a lejtős úton a székely nyakába folyt. A zsögediek a pipe (kisliba) lába alá cigarettapapírt tettek, hogy jobban érje fel az itatóvályút. De mivel az még így sem tudott inni, orrba verték. Innen a mondás: „*Ügyelj, mert úgy orrba verlek, mint a zsögediek a pipét!*” A szárhegyieket ékeseknek is csúfolják, mert ha a falu nevéről hiányozna az ék, akkor igen csúful hangzana.

De térjünk vissza vidékünkre! Némely faluban még ma is visszatetszést kelt, ha megkérdezik: „*Perzelik-e még a furikot (talicskát)!*” Történt pedig disznóölés alkalmából, hogy az egyik gazda észrevette, hogy a disznó helyett a furik perzelődik a szalma alatt. Míg az atyafiak odabenn pálinkáztak, a szemfüles szomszéd kicserélte a disznót. Jándon örökre rajta maradt, hogy itt elébe harangoznak a libának. A hagyomány szerint új városi tanító került Jándra, s estefelé, amikor a libák házatértek a mezőről, füstnek vélte a port. Azt hitte: tűz ütött ki! Futott a harangozó után, de mivel nem találta, maga verte félre a harangot. Ezért mondják Beregben: „*Nem halt meg senki, mégis harangoznak, mint Jándon a lúdnak!*” Némely falucsúfoló a foglalkozásra utal: így lett Hetyen kerek. Hajdan Hetyenben minden házban eladásra kereket gyártottak. Minden nap egyet. Az egyik embertől a szomszédja szombat este ellopott egy kereket (ezekkel számolták a hét napjait), s a kerékgyártó vasárnap is munkához látott, mert azt hitte, szombat van. (*A jól értesült szomszédok szerint az eset a helyi református pappal esett meg.*)

A különféle tarisznák, cipelési módok miatt is sok falut csúfolnak. A bótrágyiakat szomszédaik vászontarisznyájuk miatt libának csúfolták. Ételfélével is bosszantja az egyik falu a másikat. Állítólag az egyik dobronyi ember a kemencében lévő töltött káposzta helyett a kismacskákat kezdte el enni.

A szegénységük miatt is szó ért egyes falvakat. A gyakran árvízzel sújtott Lónyárról az alábbi versike járta:

„*Van minden mint /Nyír/Madán, Semmi sincs, mint Lónyán!*”

Lónyán még a harang is azt mondja: „*Nincs kenyér!*”

Ismertek a falusorolók is: „*Gecse, Csoma, Macsola, Márok, Papi, Csaroda, Asztély, Surány, Tákos, ez a kilenc híres város!*”

Mint már fent említettem, a legismertebb falucsúfolók Rátót községhez kapcsolódnak. Az egyik ilyen csúfoló a ketyegő fene agyonverése: Az egyik atyafi az úton hazafelé egy zsebórát talált, de nem tudta mire vélni. Félve bevitte a faluba, ahol a tanács megállapította, hogy a szerkezet egy ketyegő fene, s mivel veszedelmes portéka, ásóval, kapával, fejszével, cséphadaróval agyonverték.

A másik történet a sóval kapcsolatos: Mivel abban az időben igen becses dolog volt a só, a tanács elhatározta, hogy abban az évben sót vetnek és ezáltal meggazdagszanak. De a sóvetés helyén csak csalán nőtt. Mivel a felvirágzott csalán igencsak csípte a lábukat, azt gondolták, hogy igen jó lesz a só is. Egyszer maga a bíró is megszemlélte a vetést, de hogy le ne tapossa, dereglyébe ültették, amelyet nyolc ember húzott végig a földeken.

A paládiak a ködöt víznek nézték és megpróbálták átúszni rajta. Ennél csak a hetenyiek esete cifrább, akik állítólag meglátva a szélben hullámozó szagosbükkönyt, biztatni kezdték egymást: „*Ússzunk, komám!*” – s szerencsésen át is úsztak a „*túlsó partra*”.

A Felső-Tisza-vidéki Viskről és Técsőről is számos falucsúfoló ismert. A viskieket bicskásnak, a técsőieket pedig dongósnak csúfolják. A dongós titulushoz az a története, hogy egy dongó megcsípte a técsői presbíter orrát, s az öklömnyire dagadt. A felháborodott hívek elfogták a dongót és átadták az egyháztanácsnak. A tanács meg akarta büntetni a zümmögőt, javasolták is, hogy fejezzék le, fojtsák vízbe, akasszák fel. Végül is hosszas tanácskozás után a dongót nyakszegésre ítélték: felvitték a técsői templom tornyába és levetették a mélybe.

Egy másik történet a viski templom tetején kihajtott gazzal kapcsolatos: Történt egyszer, hogy a falu templomának tetejét kiverte a gaz, de olyan magasan, hogy az ablakból nem lehetett elérni. Sokféle javaslat merült fel, míg végül a bíró azt ajánlotta, hogy fel kell húzni oda a falu bikáját, hogy lelegelje a gatz. Kivonult a falu népe, élén a bíróval, középen a bikával. A legerősebb legények felmentek a toronyba, kötelet vetettek le, azt a bika nyakára kötötték és elkezdték húzni felfelé. A szegény pára néhány „hórukk!” után kiöltötte a nyelvét, amit a falusiak nagy örömmel konstataáltak: „*Nézd mán, hogy kívánja a füvet, mán a nyelvé is ötyelgeti!*” (Ugyanezt a történetet mesélik Tiszabecsen is az alábbi szöveggel: „*Eszi mán, komám, né, hogy sodorintja a nyelvievel!*”)

A paraszti együgyűség, illetve ravaszság is megmutatkozik a falucsúfolókban. Az előbbire példa, hogy miért nincs vasút Visken. Állítólag a sín-pár egy öregember pajtáján ment volna keresztül, de az tiltakozott, hogy csak nem fogja óránként nyitni-zárni a csűrkaput a vonatnak.

A ravaszságra is van példánk. Az uradalmi erdész megtiltotta a favágást a falusiaknak az úrbéres erdőben, de mindenkinek előírta, hogy szolgáltatassanak be fejenként két varjút. Mivel a varjúszedéshez létra is kell, azt vitték keresztül az erdőben. Hogy a létra el is férjen, minden útban lévő fát kivágtak. Így játszották ki a tilalmat törvénytértés nélkül. Ezért is mondják, hogy keresztülbe viszik, mint a dobronyai/telekiek/ásványiak a láptót az erdőbe’.

De lássunk néhány gyöngyszemet:

Nekidőlt, mint az ásványiak a ködnek. Megmondta, mint dobronyi (bereg) ember az ökrének: Bimbó, te nem szántol! Okos, mint a beregi (ardai, batári, benei) kos. Szerencsés, mint a batári lány (mert teherbe esett). Sírba tesz, mint a téglási kislányt a liba.

A salamoniak cifrák, mert szerettek cifra, szép ruhában járni, a nagydobronyaiak (váriak) – bicskások, mert gyakran verekedtek, bicska nélkül nem indultak el a bálókba. A kisdobronyaiak púposok, a rátiak retkesek (retket termesztettek és ezt hordták a piacra), az ásványiak lekvárosok (a kisbégányiak ciberések), mert a településen sok szilvafa volt a kertekben és nagy hagyománya volt a lekvárfőzésnek. Az eszenyiek túrósok, a gejőciek hagymások, a kisgejőciek nemesek, a nagygejőciek vadgejőcök (szeretnek verekedni, kötekedni, egyszer volt egy nagy verekedés és azt követően ragadt rájuk ez a név). Császlóc – angyalfalva, utalás arra, hogy a település katolikus vallású és minden ünnepet megtartanak. Csongor cirufalva (utalás a cirokra/cirura, amelyből a településen seprűt kötnek). De a csongoriak emellett még ócskások, a barkaszóiak pedig rongyosok (utalás a falvak szegénységére). A barkaszóiakat emellett még lelenceseknek is nevezik, mondván dolgozni nem nagyon szerettek az itt élő emberek, sok árvaházi „lences” gyerek járt hozzájuk napszámba.

A Szernye-mocsár környéki falucsúfolókat Pálóczi Horváth Lajos gyűjtötte össze. Eszerint: tejforraló fornosiak, pipacsináló derceniek, kerekgyártó hetyeniek (Hetyen községben valamikor még a pap is foglalkozott kerékgyártással), csukahátú gátiak, kárászhasú gútiak (a kárász jellegzetes állóvízi hal), szépen szántó balazsiak (balazsériak), cérnafaszú ardaik (beregszászvégardóiak), tejfelnyaló beregszásziak. Ez utóbbi arra célzott, hogy a megyeszékhely polgárai mindig jobban éltek, mint a jobbágyok, illetve környékbeli falvaknak a város piacára vitt termékeit fogyasztották. Egy másik falujelző csoport: Kígyós – kontyos, (Nagy)Bereg – butykos, Fornos – csipás, Dercen – csíkász (az utóbbi falu szegény lakói a csíkhalat

is megfogták, például varsával). A büszke, rátarti emberekre mondták a Szernye-mocsár melletti falvakban: Hántassa magát, mint az újfalusiak (vagyis a láp délkeleti partján fekvő Beregújfalu lakosai).

RÓKÁK, BOKORUGRÓK, KÖDÚSZTATÓK

Ha vidékünkön valaki ebben a témában kérdezősködik, szinte biztosra vehető, hogy a megszólítottnak először a nagydobronyiakat kifigurázó közismert mondás jut eszébe: *„Dobronyban hippen még az alma?”* (az eredeti változat szerint beszalad a kislány az édesanyjához, hogy elújságolja, hogy *„belehippen az alma a sz..ba”*. Mire az édesanya: *„Nem baj, jányom, türiüld meg, megeszik majd a nyíriek.”*)

Kárpátalja legnagyobb magyarlakta községénél maradva. A hetvenes években a vasfüggöny miatt a vidékünkön élők többsége – egyszerű halandókról van szó – örülhetett annak, hogy megengedték neki: kétevente meglátogathatta magyarországi rokonait. A nagydobronyiak az ungvári útlevélosztályon megtalálták a módját, hogy évente akár több alkalommal is átruccanjanak Magyarországra bevásárolni. Emlékezzünk rá: akkoriban autóval még nem agyon lehetett átkelni a határon, az egyetlen közlekedési eszköz a vasút volt. Egy idő után sokaknak feltűnt, hogy a Magyarországról Csapra befutó vonaton rengeteg dobronyi utazik. El is nevezték ezt a szerelvényt dobronyi expressznek. Állítólag a nyíregyházi vasútállomáson egyszer így mondta be a hangosbemondó: *„Felhívjuk utasaink figyelmét, hogy a harmadik vágányról hamarosan indul a dobronyi expressz”*. Holott tudjuk, hogy a községnek vasútállomása sincs.

Voltaképpen azzal szerettem volna kezdeni, hogy a falucsúfoló nem is mindig igazából az, aminek hirdeti magát. Mert ha Tiszaágteleket a környező falvak lakói olykor-olykor Mókusfalvának nevezik, az valószínűleg onnan van, hogy itt egyszerű szolid emberek élnek. (A mókus – lásd az ismert dalt – csak a szovjet érában vált a vidám úttörőhöz hasonlóvá.) Folytatva a sort, semmiképpen sem dehonesztáló, ha a gejőciekre azt mondják, hogy ők a hagymások (a Bereg-vidéken az oroszokra aggatták ezt a jelzőt), a homokiak meg a bulgárok. Egyszerűen az itt élők foglalkozására utalnak ezek a megnevezések.

S ha a derceni legényekről, vagy ott fenn a Felső-Tisza-vidéken a viskiekről valaki azt állítja, hogy bicskások (kiérdemelték ezt a jelzőt a dobronyiak és a gátiak is), az sem teljesen elítélendően teszi. Csak figyelmeztet: ezek a fiatal emberek eléggé forrófejűek és kemények ahhoz, hogy rögtön megtorolják a rajtuk esett sérelmeket. A koncházi tatárok ennél már jóval erősebb ítélet. Azon a megfigyelésen alapul, hogy ezek a fiatalemberek – ha a bálókban a helyzet úgy alakult – bizony nem néztek semmit: törtek, zúztak.

Jól tudjuk, koronként és korosztályonként ez a magatartás mennyit változhat. Nem úgy a falucsúfoló, mely szájról-szájra átadódhat az utókornak. Még akkor is, ha az ezekben megfogalmazott megállapításokkal a mai nemzedék már vajmi keveset tud kezdeni. Hogy Bereg-vidéken, pontosan Csomán lagnának a sótlanak, s az Ung-vidéki palágyiak lennének nagyorúak, vagy a Szatmár közelében fekvő gyulaiak a fakók, mai szemmel nézve nem éppen évszázados megfigyeléseket tükröz.

Mindazonáltal a faluragadványneveknek és jelzőknek lehetnek történelmi gyökerei is. A csetfalvaiak valószínűleg azért kapták a nadályosok megkülönböztető jelzőt, mert a Tisza árterületéhez közel eső település környékén a közeli vadvizekben, kubikgödörökben meglehetősen sok pióca volt található. A batáriakat pedig azért emlegették sokszor úgy, hogy a tarisznások, mivel a hegyvidéki ruszin ősök hagyományos útipoggyászát, a kényelmes tarisznát az itt letelepedők még jó sokáig használták. Az aklishegyiek pedig – ne feledjük, szinte az egyetlen olyan magyarok által lakott település, melynek házai a hegyre épültek – minden bizonnyal azért kapták a népi keresztségben a bokorugrók nevet, mert míg onnan a delikvens leereszkedett, bizony sok fát, bokrot kellett kikerülnie. A péterfalviak közül ma sem tagadják sokan, hogy vonzódnak a kényelmesebb városi életformához. Ezért aggatták rájuk még dédapáink idejében a nyakkendősök jelzőt. Az öltözködésbeli különbség a század harmincas éveiben válik a legszembetűnőbbé, állítják a szemtanúk. Míg a bökényi ötven holdas nagygazda továbbra is zsíros kalapban jár, a péterfalvi sorstársa, ha csak ötödannyi szántója volt, már nyakkendőt kötött. Ha már egyszer a bökényiek kerültek szóba, mondjuk ki: ők lennének a kecskék. (Jól tudjuk, a kecske a szegény ember tehene.)

A néplélek kutatói talán egyszer majd megfejtik a rejtélyt, mi egyelőre csupán a tényre hagyatkozhatunk: az ugocsa Tiszahát magyar falvai egytől-egyig büszkélkedhetnek ragadványnévvel. A tivadariak a rókák (különb a zápszonyiak is azok), míg a farkasfalviak a kacsák jelzőt érdemelték ki. Hogy népünk szemlélete nem mindig ilyen földhözragadt, azt jól jelzi, hogy a forgolányiak pedig a ködúszató jelzőre érdemesültek.

S hogy végezetül ne csupán falucsúfolókról, hanem az ezekhez közel álló falusorolókról is essék szó, álljon itt e műfaj talán legismertebb két kárpátaljai darabja: „Gecse, csoma, Macsola – térdig érő pocsolya”. Illetve a másík: „Csepe, Csoma, Hetenyi – nincsen benne mit enni”.

CSACSIFALVA, DUNGÓK, TORZSÁSOK, HURKÁSOK

Töredelemesen be kell vallanunk, hogy hiába rúg közel ötvenre az általunk összegyűjtött kárpátaljai magyar falvakban ismeretes falucsúfolók

száma, oly sok bölcsességet nem tudtunk belőlük levonni. (Nem mintha ilyen céllal született volna ez a bevallottan élcelődő, a szomszéd településen élők ugratására, heccelésére kitalált műfaj.) Kétségtelen, hogy frapáns, jópofa megfogalmazás nem is egy akad közöttük, s olyanok is vannak szép számmal, amelyeknek kitapinthatóak a történelmi gyökerei. Tehát valószínűleg megtörtént eseményhez kapcsolódnak.

Legnagyobb felfedezésünk, hogy egy-egy település több ragadványnévvel is büszkélkedhet. S nem muszáj – mint korábban hittük –, hogy gazdag nagy falu legyen az érintett község. (Ám ha valóban az, akkor szinte biztos, hogy nem ússza meg az össznépi keresztelőt.) Láttuk korábban Nagydobrony példáját. Aztán arról is olvashattunk, hogy miként élcelődtek a derceniek az örök riválison, a mezővárossá előléptetett Nagyberegen. A mocsár melletti lét egyébként újból tetten érhető: a beregieket ugyanis amúgy gólyásoknak nevezik. S nem csupán azért, mert a lápvilág környékén e hosszú lábú madár sűrűn előfordult, a rossz nyelvek szerint egyesek előszeretettel fogyasztották a nálunk félig szentnek tartott madár húsát. Egyszerűen fogalmazva, az irigység szülte a másik állandó jelzőt, a hurkások megnevezést is. A beregi gazdák évszázadok óta kiváló állattartók hírében álltak. A vásárokon a szegényebb falvakból érkezőknek bizonyára elcsurrant a nyála, amikor a beregiek elővették vastag szalonnájukat, s mellé (gyakran) a hurkát is. Néha egy-egy szóláshasonlatban is felfedezhetjük a környékbeliek csipkelődő szándékát: okos, mint a beregi kos. (A közel tízezer hektár területű Szernye-mocsárban – ahogy errefelé nevezik, a tóban – nemrég még több tucat birkanyáj legelt.) A nyájas olvasó engedelmeivel ismét a legnagyobb kárpátaljai magyar falut hozzuk fel példának: siet, mint a dobronyi asszony. Hogy sértődés ne essék, a szomszédba is tesziünk egy rövid kirándulást: összeszakadt, mint a szernyi laska.

Azért a tájjelegű ízek, a szóban forgó falvakra jellemző gondolkodásmód leginkább az olyan falucsúfolókban érhető tetten, amelyekhez népszerű, sokak által ismert történetek kapcsolódnak. A szernyieknél maradv. Hogy miért éppen ők lennének a torzsások? A mindent számontartók szerint egy balul végződött káposztalopásnak lett ez a következménye. Mert a szernyi legényeket bizony rajta csípték az egyik csongori gazda káposztával beültetett földjén. Erre mondják: régen volt, talán igaz sem volt.

Mint ahogy nehéz ma már kideríteni, hogy miért nincs Visknek, e mindig is tehetőes gazdák, mesteremberek által lakott településnek vasútja. A rossz nyelvek szerint azért, mert amikor a vasúttársaság tagjai felvetették a vasútépítés lehetőségét a község előljárói előtt, a viski bíró közbevágott. Beszédében azzal érvelt, hogy mi lesz, ha a közelgő gőzmozdony látványa felbőszíti a falu bikáját. A hatalmas állat bizonyára nekiment majd a gőzpa-

ripának, s kárt teszen önmagában meg az utazókban egyaránt. S mi lesz akkor a falu gyönyörű csordájával?

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a fenti történetet a técsőiek mesélik alkalomadtán, de mindig nagy élvezettel. Nos, ahogy az lenni szokott, a viskiek sem adósak a válasszal. Az pedig úgy volt – így szól a régi történet –, hogy a nagytekintélyű técsői bíró orrára rászállt egy darázs, és megcsípte azt. Rettentő haragjában a koronaváros első embere megparancsolta, hogy a dungót fogják meg és büntetésből dobják le a templomtoronyból.

A templomtorony különben kedvelt helyszíne ezeknek a történeteknek. Az almásiak (Csacsifalva) például azért húzták fel a csacsit a toronyba, hogy az lelelje a tetőn kinőtt maroknyi gazt. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy egy másik variáció szerint azért nevezték el az ittenieket e köztudottan „értelmes” állatról, mivel egy itteni gazda a levágott szamar húsát marhahúsként próbálta értékesíteni. A turpisság azonban – e történetekben már csak így szokott lenni – ezúttal is hamar kiderült.

Nincs mit szégyenkeznünk azon, hogy a vidékünkön közszájon forgó, a fentiekhez hasonló történetek jelentős része vándormotívum. Tehát ugyanabban a formában, vagy kisebb eltéréssel megtalálhatók az egész Kárpát-medencei magyar nyelvterületen. Valószínűleg csak a véletlen az oka, hogy nálunk úgy esett, hogy a tiszaaágtelekiek vitték keresztül a létrát az erdőben... Ugyanezt állítják különben a nagypaládiakról is (ők a rigók), hozzátéve, hogy néhány itteni lakos így próbált hozzáférni a magasban fészkelő rigómadárhoz. De mivel rövid volt a létra, az egyik koma aláállt, úgy mászott fel rá a másik, miközben a harmadik tartotta. Addig erőlködtek, nyújtózkodtak, míg el nem dőlt a mászóalkalmatosság, s a magasból lezuhanó ráesett a másik kettőre. Azt már le sem merem írni, hogy hány helyen hallottam azt a szomszéd faluról, hogy az ottaniak felzárták a legyet a padra és elvették a létrát, hogy ne tudjon lejönni.

Érdekes színfoltot jelentenek azok a kárpátaljai falucsúfolók, amelyek az illető faluban használatos nyelvjárást, nyelvjárási ízt, vagy csak éppen egyetlen, másutt nem annyira elterjedt szót (annak helyi változatát) figurázzák ki. Szalad a nyúl a döllön. (Állítólag így mondják Badalón.) Szalókán – szalad a fíng a lókán. Van úgy, hogy egyszerűen a rím kedvéért születik a falucsúfoló (esetünkben ez egyben falusoroló is). Gut, Gát, Gorond – benne a sok bolond. A ma embere többnyire azonban nem tud mit kezdeni az egy-egy község lakóira rárakott jelzőkkel. Úgy mi csak konstatáljuk a tényt, hogy a balazsériak a halasok, a jánosiak az olajosok, a beregárdóiak a pacalosok.

JEGYZETEK

(DUPKA GYÖRGY KÖZREADÁSÁBAN)

Az évezredes együttélés tág teret nyitott a ruszin/ukrán és a magyar nép sok szálon futó kapcsolatainak kialakulásához. E témakörben a folklórkutatásnak közel kétszáz éves irodalma van.¹ Leszja Musketik kijevi ukrán néprajzkutató leszögezi, hogy az évszázadokon át tartó ruszin-magyar együttélés egy állam kereteiben és a történelmi események közös megélése a két ethnosz népköltészetében jelentős kölcsönhatást eredményezett. Erre a kárpátaljai kutatók is rámutatnak.² A ruszinok folklórjában a magyar történelem több ismert hőse is helyet kapott – köztük Mátyás király, Rákóczi fejedelem és Kossuth Lajos is. Leszja Musketik szerint Kárpátalja sajátos közvetítő területté vált Kelet-Ukrajna és Magyarország között: e kapcsolatok gyakran Magyarország, Kárpátalja, Galícia, Bukovina és végül Kelet-Ukrajna irányába fejlődtek. A népi alkotásokban a magyar hősök nevei sokszor helyi földrajzi elnevezésekhez, eseményekhez kapcsolódnak. A magyarok gyakran ruszin hősként szerepelnek, s ez a két nép tartós történelmi kapcsolatáról tanúskodik.³ A népdalok, népballadák közös történelmi hősei közül Mátyás király, II. Rákóczi Ferenc különösen jelen van a vidék ruszin-magyar mondavilágában is. Corvin Mátyás alakja különleges helyet foglal el a ruszin néphagyományokban.⁴

A vonzalom a Verhovina népe és II. Rákóczi Ferenc között kölcsönös volt.⁵ A fejedelem a ruszinokat „gens fidelissima”-nak (a leghűségesebb nemzetnek) nevezte. Érdemes magát Rákóczit idézni, hogyan emlékezik vissza a felkelés kibontakozásának időszakára: *„Alig lehet elképzelni azt a buzgalmat és örömet, amely a népet minden felől hozzám vonzotta. Bandákban jöttek, és amikor messziről megláttak, letérdeltek, és orosz módra keresztet vetettek. Bőven hullatták örömkönnyeiket, és ez kifakasztotta az én könnyeimet is. E nép buzgalmának és szeretetének nem volt elég, hogy képessége szerint ellátott élelmiszerral, hanem hazaküldték asszonyaikat és gyerekeiket, beálltak a katonáink közé, és sohasem hagytak el. Puskák hiányában kardokkal, vassvillákkal és kaszákkal fegyverkeztek fel, és kijelentették, hogy velem akarnak élni-halni.”*

Idős ruszin bácsikák mesélik, hogy a múlt század harmincas éveiben még élt a szokás: a környékbeli falvakban sok családnál a vasárnapi ebédhez megterített asztalra a szükségesnél eggyel több terítéket helyeztek el. Tudta mindenki: ez a teríték Rákóczié, a nagyságos fejedelemé... Hogyha váratlanul megérkezne, így várta több mint kétszáz éven át hűséges népe az ő hőn szeretett fejedelmét.⁶

A Vezérlő fejedelem talán a történelem egyetlen jelentős alakja, aki megértette, és igazi tiszteletet tanúsított e sokat szenvedett, és azóta is minden hatalom által megalázott nép iránt. A hű rutének cárnak nevezték a fejedelmet, s amerre csak járt, a helyet bov cár (itt járt a cár) jelzővel illették. A Rákóczi- és kuruc-emlékhelyek közül csupán néhányat említünk, amely ma is megtekinthető, egyesekhez mondák is fűződnek. Dolha főterén, ott, ahol a kuruc mozgalom első (vesztes) csatájának (1703. június 7.) 50 magyar és ruszin áldozatát eltemették, 1902-ben emlékoszlopot emeltek, amelyet a tetején turulmadár díszített, a talapzatára pedig egy kurucdal ruszin változatát rótták:

*„Kiontom vérem apámért, anyámért,
Megöletem magam szép gyűrűs mátkámért,
Meghalok hazámért...”*

II. Rákóczi Ferenc az 1703. június 28-i munkácsi csatavesztés után a csekély számú kuruc csapattal Lengyelország felé haladtában Pudpolócon/Vezérszálláson, Duzsaarj nevű kenéz házában töltötte az éjszakát. A ház legméltóbb helyén, egy kőrisfából készült asztalon készítettek számára fekhelyet. Az asztalon való alvás nagy megtiszteltetésnek számított. Másnap reggel ment Rákóczi Zavadkára, hogy találkozzon Bercsényivel. 1711. március 3-án, útban az örökös emigráció felé, szintén töltött itt egy éjszakát. Az asztalt a falubeliek ereklyeként tisztelték. Itt rótták le a környékbeli tiszteletüket, kegyeletüket a fejedelem iránt. Az asztalt 1882-ben szállították el a sárospataki Református Kollégium múzeumába.

Volócon letelepedett kurucok, akik a határig kísérték a bújdosásba indult II. Rákóczit, itt telepedtek le. Már magyarul nem tudó leszármazottaik a Magyar családi nevet viselik. Közép-Apsán évszázadokon át ruszinok, románok és magyarok rejtegették, őrizték a kuruc zászlót, amit a majtényi fegyverletétel után menekítettek ide. Szöllősy Tibor helytörténész legújabb információja szerint a zászló a múlt század ötvenes éveiben egy tartui tanár magángyűjteményébe került, egy ott felvételiző apsai aspiráns ajándékozta a gyűjtőnek.

Husztól 45 km-re fekszik Égermező/Vilsányi, ahol a falu határában, a Talabor völgyében volt egy kis település, Bóvár, amely ma a falu külső része. Itt találjuk azt a kristálytisza vízű forrást, amelyből II. Rákóczi Ferenc is ivott. A forrásnak a nép a bovcár nevet adta, ami ruszinul azt jelenti, hogy itt volt a cár. A millennium évében, 1896. október 18-án a forrásnál márvány emléktáblát helyeztek el a következő felirattal:

*„Itt volt II. Rákóczi Ferenc fejedelem
1711. február hónap 18-án – 1896”*

A ruszin nép a Rákóczi-szellemiséget szívében nemzedékről nemzedékre átmentette, s a vidéket járva ez még ma is érzékelhető. Erről mesélnek a nép emlékezetében megőrzött, vidékünkön keletkezett történeti mondák, legendák, melyek közül többet a gyűjteménybe is beválogattunk.

Magyarlakta településekhez kötődő történeti és kultúrtörténeti, helyi és természeti mondák a létesítmények keletkezéséhez, alapításához, településekhez, várakhoz, helyekhez, királyokhoz, fejedelmekhez, hősökhöz, betyárokhoz, illetve a fenálló rend megsértőihez fűződnek. A gyűjteményben helyet kaptak a vidék őstörténetével, háborúkkal, csatákkal, rablótámadásokkal, katasztrófákkal kapcsolatos legendák és mondák. A mintegy száz prózai népköltészeti alkotás döntő többsége valós történelmi személyekhez (Mátyás király, II. Rákóczi Ferenc stb.), valós eseményekhez (honfoglalás, a krími tatárok betörései, kuruc-labanc háború stb.) és helyszínekhez (Ungvár, Gerény, Nevice, Szerednye, Munkács, Beregszász, Huszt, Visk, Técső stb.) kötődnek. A ruszin és magyar népköltészetből erednek a hiedelem- és természeti mondák is, melyek folyóhoz (Tisza), tóhoz (Szinevéri-tó), hegyekhez (munkácsi, viski várhegy, Hoverla, Nereszen stb.), dombokhoz és más földrajzi elemekhez, fákhoz, virághoz stb. fűznek mesészerű történeteket is.

BEREGSZÁSZI JÁRÁS

Beregszász. Lejegyezte Kovács Elemér. In: Kovács Elemér: Beregszászi tükrök. Barangolás a Vérke-parti városban. Útikönyv. Kárpátinfo könyvek, Beregszász, 2007. 20. old. Beregszász mondáját Tompa Mihály terjedelmes költeményben dolgozta fel. Azóta egyetlen író sem írta meg „hitelesebben” ezt a történetet.

Borsova vára (I). A mondát Kovács Sándor jegyezte le és adta közre. Forrás: Kovács Sándor: Kárpátaljai útravaló. Úti olvasmány. Püski, Budapest, 1999, 135. old.

Szegnor vára, Borzsa vára, avagy a vári vár története (II) a monda verses változata nyomán. Ezt a változatot a badalói Szoboszlai Elek verseskönyvéből 1958-ban másoltatta le Keresztyén Balázs édesanyja, Keresztyén Balázsne Paládi Julianna.

A vár történetéről szóló monda tartalmát ismertette Schubert Gyula a Nap-tár 1964-es számában. Ő is egy verses változat alapján mutatta be a cselekményt, amely alapján megegyezik az általunk közölt mondával. Ebben a változatban a halicsi fejedelem Telebes, aki ellenségesen fogadja a magyarokat és megütközik velük. A csata a magyarok javára dől el, de Álmos visszaadja a fejedelem birtokait. A vári vár ura Zengor. A monda e változata szerint Cset is kap birtokot: Csetfalvát. Béla pedig a Kadancs patak partján dől kardjába.

Schubert közlése szerint a monda első írásos feljegyzése a XVII. századból való.

A mondához fűzött ismertetőjében beszámol arról az ásatásról, amelyet az Ukrán SZSZK Tudományos Akadémiájának expedíciója 1960 októberében végzett felderítő céllal, s amely a földvár keletkezésének idejét és hovatartozását hivatott megállapítani. A munkálatok eredményei igazolták azt a korábbi feltevést, hogy a földvárat szlávok építették körülbelül a VIII–IX. században. Erről tanúskodik a felszínre került sok cserépedény-töredék, amelyeken jól láthatók a hullámvonalú szláv díszítőelemek; továbbá a vár építészeti struktúrája, a földhányások és a vertagyag falak is. A kedvező földrajzi fekvésen kívül erősítette a vár védelmi erejét a tőle hét kilométernyire fekvő „Szépasszony dombja” nevű ki-sebb erőd, amely az őrállomás szerepét tölthette be, csillag alakú védősáncsal volt körülvéve, s a várral alagút kötötte össze. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezzel a nézettel ellenkező állásponton van a magyar szakirodalom, amely Borsova várának létrejöttét, Borsova királyi megye kialakulását a XI. századra teszi, mivel az 1068 óta meg-megújuló keleti támadások védelmi szervezetet igényeltek. A megye okiratilag bizonyított első ispánja 1213-ból, az utolsó 1299-ből ismert. (Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp., 1988.)

Borzsa (Borsova) várának pusztulását a monda egy másik változata alapján ismerteti Szová Péter is a Kárpáti Kalendárium 1971. évi évfolyamában. Ebben a változatban Álmos követségben jár a halicsi fejedelemnél, hogy az engedélyezze a magyarok átvonulását az országon. Vele van fia, Béla is. Az ifjú a halicsi fejedelem udvarában ismerkedik meg Milotával, aki Csongor hercegnek, Borzsa vára urának a jegyese. A halicsi fejedelem a követek látogatása után rövid idővel el is küldi lányát a vőlegényhez. Közben hosszú alkudozások után a magyarok megkapták az átvonulási engedélyt, a halicsi fejedelem még vezetőket is jelölt ki a magyarok mellé. A közelgő tél miatt az átvonulás azonban csak a következő évben történt. A monda többi részlete nagyjából megegyezik az ismertetett mondánkkal.

Borsova vára a Vári község déli határában, a Borzsa folyó jobb partján fekszik, nem messze a Borzsa-Tisza torkolattól. Valószínűleg tudatosan választották ki a várhelyet, hiszen három oldalról folyók védték.

Anonymus krónikájában így emlékezik meg a várról: *„Borsova várát ostrom alá fogta, harmadnapra harccal bevette, falait lerombolta, és Salán vezér katonáit, kiket ott talált, bilincsbe verve Hung várába vezette”*. A leírás arról tanúskodik, hogy már a magyar honfoglalás előtt megerősített őrhely állt itt, amely valószínűleg a Tiszán lefelé tartó sószállítmányok biztonságát felügyelte. Az 1960-ban lefolytatott régészeti ásatások eredményei arra mutatnak, hogy az erősség és a környező település valamikor a VIII–IX. században jött létre.

A vár egy ideig a környék közigazgatási és egyházi központja is volt. Itt volt az ispáni, illetve az esperesi központ, innen irányították az egykori Borsova megyét, amelynek területe egészen Kisvárdáig húzóódott. A várból alagútrendszer vezetett ki, ennek nyomaira a későbbiekben házépítés során bukkantak rá. Lehoczky Tivadar, vidékünk neves polihisztorja így írt a várról: „A borsovai vár hajdan nagy kiterjedésű erősség lehetett; feküdt ez a róla elnevezett Vári város déli részén az azt keletről környező Borsova és a délnyugati oldalát érintő Tisza közötti félszigeten, melyet most északról a város felől hatalmas földtöltés keríti be. Mint a lakosok mondják, a vártér keleti szélén állottak egykor a várórság lakjai, míg a nyugoti szélén, a mostani Szentgyörgy (állítólag Szengor, az egykori legendás várúr emlékét őrzi) nevű temetőhelyen, a fővár emelkedett, a keleti táborhelytől árkokkal és sánczokkal el lévén különítve, melyeket a Borsova és Tisza vizek s ezek áradmányai megközelíthetetlené tettek.”

A tatárjárás során Borsova várát is lerombolták, ezt követően megyeszékhelyi szerepét előbb Nagyberég, majd Lampertszásza veszi át. (Némely feltételezések szerint nem is a tatárjárás, hanem a kiskirályok korában, IV. László és III. Endre uralkodása idején, a belháborúk során pusztult el). Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 11. old.

Borzoa várának pusztulása (III) Forrás: Feljegyezte Szova Péter. Kárpáti Kalendárium 1971. 30-31. old.

Borzoa várának pusztulása (IV). Forrás: *Borzoa monographiája*. Írta: Sipos Zsigmond rendőralkapitány, Beregszász, 1910. Balogh Tamás könyvnyomdája, Beregszász, 1911. 137-139. old.

Salamon király, mint remete. Lehoczky Tivadar gyűjtéséből. Forrás: Lehoczky Tivadar: *Népregék és mondák Munkács vidékéről* (Munkács, 1885. március 3.) In: Csatáry György: *A Lehoczky-hagyaték*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2001. 186. old.

Királyszék. Lehoczky Tivadar gyűjtéséből. Forrás: Lehoczky Tivadar: *Népregék és mondák Munkács vidékéről* (Munkács, 1885. március 3.) In: Csatáry György: *A Lehoczky-hagyaték*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2001. 185–186. old.

A dédai Tóvár. Közreadta Gabóda Béla. Kárpátalja, 1992. ápr. 21., III. évf., 8. sz. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 107. old.

A Kovászói vár. Szova Péter gyűjtéséből.

A Kelemen-hegy története. Közreadta Dalmay Árpád. Kalendárium '87.

Lejegyezte Horváth László benei tanítótól. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 60. old.

Szépasszony dombja (I, III). A monda verses változata szintén Szoboszlai Elek verseskönyvéből való. A monda másik változatát Szova Péter tette közzé az 1964-es Naptárban. Ezek szerint Dobos András beregi ispán lánya kezéért két ifjú vetélkedik: Mikefi Bálint és a vad, szenvedélyes Nyaláb, a róla elnevezett sziklavár ura. András inkább a hatalmas várurat választotta volna, Ilka szíve pedig Bálint felé húzott. Hiába nógatta, beszélt rá atyja, nem akart Nyaláb felesége lenni. A makacs apa úgy határozott, hogy a vetélytársak bajnítás útján döntsék el, kié legyen a lány. Beregszászban éppen harci játékokra került sor. Hosszas, kemény csata után Mikefinek kedvezett a szerencse. Dárdájával kiemelte nyergéből Nyalábot, aki tehetetlenül terült el a porondon. Nyaláb ezután beáll rablónak, haramiának, hogy megszerezze bármi áron magának a lányt. A monda a továbbiakban nagyjából megegyezik az általunk közölttel.

Szova Péter ismerteti, hogy 1879-ben Lehoczky Tivadar ásatásokat végzett a dombon és környékén, s ekkor római kori pénzek kerültek elő. Majd később is találtak a dombon római pénzt, többek közt itt került elő Commodus (180–192 között uralkodott) császár ezüst dénárja. Feltételezi, hogy valamely közelben tartózkodó római légio őrhelyéül szolgált a magas halom.

Egy jóval későbbi tudósítás ennél szűkszavúbban tudósít: „*Lehoczky Tivadar és Gottesmann Adolf baktapusztai földbirtokos 1879 júniusában egy 3 m széles kutatóárokka teljesen átvágták, azonban a leg gondosabb figyelem mellett sem találtak ott abban más, mint némi csekély cseréptöredék... 8 m magas domb kerülete 216 lépés (150 m), ebből kiszámítható átmérője 48–50 m. A csonkakúp alakú földhalom felső átmérője 25 m körüli lehetett. A rendkívül impozáns halom emeléséhez ezek szerint közel 9000 m³ földet használták föl.*” Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 27. old.

Szépasszony dombja (II) Forrás: *Borzsova monographiája*. Írta: Sipos Zsigmond rendőrkapitány, Beregszász, 1910. Balogh Tamás könyvnyomdája, Beregszász, 1911. 139. old.

Szépasszony dombja (IV). Szerzője ismeretlen, 1988-ban jegyezte le Dupka György Nagyberegen Káli Iréntől (48 éves).

Kígyós. Közreadta Schubert Gyula. Naptár 1964. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 54. old.

Kaszony eredete (I). Lehoczky Tivadar gyűjtéséből. Forrás: Lehoczky Tivadar: Népregék és mondák Munkács vidékéről (Munkács, 1885. márci-

us 3.) In: Csátáry György: A Lehoczky-hagyaték. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2001. 192. old.

Kaszony eredete (II). Jankovich József gyűjtése Gotteszman Márton kaszonyi tanítótól. In: Kobály József: Sine ira et studio. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1998. 123. old.

A guti kincs. Lehoczky Tivadar gyűjtéséből. Feldolgozva: „BEREGI ÚJSÁG”, 1905. január 19. Forrás: Lehoczky Tivadar: Népregék és mondák Munkács vidékéről (Munkács, 1885. március 3.) In: Csátáry György: A Lehoczky-hagyaték. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2001. 197. old.

Namény keletkezése. Lehoczky Tivadar gyűjtéséből. Forrás: Lehoczky Tivadar: Népregék és mondák Munkács vidékéről (Munkács, 1885. március 3.) In: Csátáry György: A Lehoczky-hagyaték. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2001. 192. old.

Szernye tó keletkezése. A Szernye–mocsarat kárpátaljai „Hortobágnak” is nevezik. Lehoczky Tivadar gyűjtéséből. Forrás: Lehoczky Tivadar: Népregék és mondák Munkács vidékéről (Munkács, 1885. március 3.) In: Csátáry György: A Lehoczky-hagyaték. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2001. 195. old.

A Szernye tó lidérce. Lehoczky Tivadar gyűjtéséből. Forrás: Lehoczky Tivadar: Népregék és mondák Munkács vidékéről (Munkács, 1885. március 3.) In: Csátáry György: A Lehoczky-hagyaték. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2001. 196. old.

BORZSA VÖLGYE

Boronka vár romjai. Közreadta Szova Péter. Kárpáti Kalendárium, 1970. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 58. old.

MUNKÁCSI JÁRÁS

Munkács eredete (I). Tabódy József nyomán. Forrás: Tabódy József: Munkács jelene és múltja Magyarország történetében. Pest, 1861. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 9. old.

Munkács eredete (II). Kovács Sándor gyűjtése. In: Kovács Sándor. A Munkácsi vár. Romanika Kiadó. Budapest, 2008.

Álmos Munkács alatt. Lehoczky Tivadar gyűjtéséből. Ezt a mondát Lehoczky a „BEREGI ÚJSÁG”, 1904. december 15-ei számában tudományosan is feldolgozta. Forrás: Lehoczky Tivadar: Népregék és mondák Munkács vidékéről (Munkács, 1885. március 3.) In: Csatáry György: A Lehoczky-hagyaték. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2001. 184. old.

Kockavetés. Lehoczky Tivadar gyűjtéséből. Forrás: Lehoczky Tivadar: Népregék és mondák Munkács vidékéről (Munkács, 1885. március 3.) In: Csatáry György: A Lehoczky-hagyaték. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2001. 184–185. old.

A munkácsi vár kútja (I). Közreadta Szova Péter. Kárpáti Kalendárium, 1965. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 56. old.

A munkácsi vár kútja (II). Kovács Sándor gyűjtéséből. In: Kovács Sándor. A Munkácsi vár. Romanika Kiadó. Budapest, 2008.

A munkácsi várkút mondája (III). Közreadta Regényi Ildikó: Mondák–kísérte utazás a Kárpátalján (2009. március 13.). In: <http://hethedhethatar.hu/hethatar/?p=7767>

Nagy Lajos király Munkácson. Lehoczky Tivadar gyűjtéséből. Tudományosan feldolgozta. „BEREG”, 1895. 2 sz. Forrás: Lehoczky Tivadar: Népregék és mondák Munkács vidékéről (Munkács, 1885. március 3.) In: Csatáry György: A Lehoczky-hagyaték. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2001. 193. old.

A munkácsi kolostor keletkezése. Lehoczky Tivadar gyűjtéséből. Tudományosan feldolgozva: „BEREGI ÚJSÁG”, 1904. november 17. Forrás: Lehoczky Tivadar: Népregék és mondák Munkács vidékéről (Munkács, 1885. március 3.) In: Csatáry György: A Lehoczky-hagyaték. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2001. 193–194. old.

A szarkahegyi Szentelt kút. Lehoczky Tivadar gyűjtéséből. Forrás: Lehoczky Tivadar: Népregék és mondák Munkács vidékéről (Munkács, 1885. március 3.) In: Csatáry György: A Lehoczky-hagyaték. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2001. 195. old.

A derцени hegy (I). Közreadta: Juhász Lajos. Kárpáti Kalendárium 1970. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 5. old.

A derцени hegy (II). Lehoczky Tivadar gyűjtéséből. Feldolgozva: „BEREGI ÚJSÁG”, 1905. április 6. Forrás: Lehoczky Tivadar: Népregék és mondák

Munkács vidékéről (Munkács, 1885. március 3.) In: Csátáry György: A Lehoczky-hagyaték. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2001. 202. old.

Elsüllyedt helységek és harangok. Lehoczky Tivadar gyűjtéséből. Forrás: Lehoczky Tivadar: Népregék és mondák Munkács vidékéről (Munkács, 1885. március 3.) In: Csátáry György: A Lehoczky-hagyaték. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2001. 194. old.

Az iványi papné. Lehoczky Tivadar gyűjtéséből. Forrás: Lehoczky Tivadar: Népregék és mondák Munkács vidékéről (Munkács, 1885. március 3.) In: Csátáry György: A Lehoczky-hagyaték. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2001. 190–191. old.

Óvár tündére. Lehoczky Tivadar gyűjtéséből. Forrás: Lehoczky Tivadar: Népregék és mondák Munkács vidékéről (Munkács, 1885. március 3.) In: Csátáry György: A Lehoczky-hagyaték. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2001. 201. old.

LATORCA VÖLGYE

Macskadomb. Ortutay Tivadar nyomán. Ortutay Tivadar: Cseh világ a Kárpátokban. Ungvár, 1941. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 46. old.

Az eskü. Lehoczky Tivadar gyűjtéséből. Forrás: Lehoczky Tivadar: Népregék és mondák Munkács vidékéről (Munkács, 1885. március 3.) In: Csátáry György: A Lehoczky-hagyaték. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2001. 189–190. old.

Regék a tatárokról. Lehoczky Tivadar gyűjtéséből. Forrás: Lehoczky Tivadar: Népregék és mondák Munkács vidékéről (Munkács, 1885. március 3.) In: Csátáry György: A Lehoczky-hagyaték. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2001. 187. old.

A Jajkun család. Lehoczky Tivadar gyűjtéséből. Forrás: Lehoczky Tivadar: Népregék és mondák Munkács vidékéről (Munkács, 1885. március 3.) In: Csátáry György: A Lehoczky-hagyaték. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2001. 187–188. old.

A herceg réve. Lehoczky Tivadar gyűjtéséből. Forrás: Lehoczky Tivadar: Népregék és mondák Munkács vidékéről (Munkács, 1885. március 3.) In: Csátáry György: A Lehoczky-hagyaték. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2001. 191–192. old.

A csorbai elásott kincs. Lehoczky Tivadar gyűjtéséből. Feldolgozva: „BEREGI ÚJSÁG”, 1905. március 9. Forrás: Lehoczky Tivadar: Népregék

és mondák Munkács vidékéről (Munkács, 1885. március 3.) In: Csatóry György: A Lehoczky-hagyaték. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2001. 197. old.

Anyai szeretet. Lehoczky Tivadar gyűjtéséből. Forrás: Lehoczky Tivadar: Népregék és mondák Munkács vidékéről (Munkács, 1885. március 3.) In: Csatóry György: A Lehoczky-hagyaték. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2001. 202. old.

A vadak istenei. *Lehoczky Tivadar* gyűjtéséből. Feldolgozta Munkács, 1885. március 3. Forrás: Lehoczky Tivadar: Népregék és mondák Munkács vidékéről (Munkács, 1885. március 3.) In: Csatóry György: A Lehoczky-hagyaték. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2001. 203. old.

UNGVÁRI JÁRÁS

Miczbán. A kastélydomb mondája címen Bakura Sándor eszenyi tanár jegyezte fel. Rövidített változatát a Kárpáti Kalendárium 1972-ben közölte. A monda teljes változatát történelmi háttérkutatásainak eredményeivel együtt közreadta Soós Kálmán „A Tisza bölcsője” című tanulmányában. Évgyűrűk '89. Ungvár, 1989, illetve Évgyűrűk '90. Ungvár, 1991. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történelmi és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 47. old.

A gerényi várnak és kormányzójának, Gragisszának legendája. Kovács Elemér gyűjtése. Forrás: <http://www.karpatinfo.net/dosszie/gerenyi-varnak-es-kormanyzojanak-gragisszanak-legendaja>

A nevickei vár borostyánja. Közreadta Szova Péter. Kárpáti Kalendárium. 1965. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történelmi és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 65. old.

A nevickei menyasszony. Dupka György gyűjtése. Forrás: magánarchívum.

A Szerednyei vár és Dobó István sírja. Szova Péter gyűjtéséből.

NAGYSZŐLŐSI JÁRÁS

Kankóvár mondája. Közreadta Osváth P. Vasárnapi Újság. 1855. 3. sz. A föld alatt sínylődő lány történetét Szova Péter közölte. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történelmi és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket

teket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 76. old.

Nevetlenfalu. A Területi Levéltár anyaga. Kárpáti Kalendárium, 1970. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 111. old.

Forgolány. Közreadta Fóri Sándor. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 110. old.

FELSŐ-TISZA-VIDÉK

Máramaros eredete. Tabódy József nyomán. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 41. old.

A huszti Vörös domb. Dr. Horváth Ödöntől a Szilágyi Albumból. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 42. old.

A szerelem dombja és a Szerelem völgye. Közreadta Osváth P. Vasárnapi Újság. 1855. 3. sz. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 62. old.

A fejedelem aranyhíntója. Lejegyezte Demjén Ferenc. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 79. old.

A várhegyi nóta. Közreadta P. Szatmáry Károly. Vasárnapi Újság, 1863. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 112. old.

A viski várhegy. Közreadta P. Szatmáry Károly: A Tisza bölcsője. Emlékkül a jó máramarosiaknak. Vasárnapi Újság, 1863. A monda egyik változatát közzétette Néma Lajos: Viski mondák nyomában. Kalendárium '82. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 109. old.

Técső nevének eredete. Forrás: Szöllősy Tibor „Ki a Tisza vizét issza...” Máramarosi helytörténeti mozaikkockák. Hatodik Síp Alapítvány–Mandátum Kiadó, Budapest–Beregszász, 2002. 132–133. old.

Saján keletkezésének legendája. Kovács Elemér gyűjtése. Forrás: <http://www.karpatinfo.net/dosszie/sajan-keletkezesenek-legendaja>

A técsői Kápolna–domb. Lejegyezte Ajtai Sándor técsői lakostól dr. Szöllősy Tibor. In: Szöllősy Tibor. „Ki a Tisza vizét issza...” Máramarosi helytörténeti mozaikkockák. Hatodik Síp Alapítvány–Mandátum Kiadó. Budapest–Beregszász, 2002. 135–136. old.

Úrmező (I) . Lejegyezte dr. Szöllősy Tibor. In: Szöllősy Tibor. „Ki a Tisza vizét issza...” Máramarosi helytörténeti mozaikkockák. Hatodik Síp Alapítvány–Mandátum Kiadó. Budapest–Beregszász, 2002. 140. old.

Úrmező (II) . Lejegyezte Muha Vaszil úrmezői lakostól dr. Szöllősy Tibor. In: Szöllősy Tibor. „Ki a Tisza vizét issza...” Máramarosi helytörténeti mozaikkockák. Hatodik Síp Alapítvány–Mandátum Kiadó. Budapest–Beregszász, 2002. 141. old.

Bustyaháza. Lejegyezte Orosz Vaszil 81 éves száldobosi lakostól dr. Szöllősy Tibor. In: Szöllősy Tibor. „Ki a Tisza vizét issza...” Máramarosi helytörténeti mozaikkockák. Hatodik Síp Alapítvány–Mandátum Kiadó. Budapest–Beregszász, 2002. 142. old.

Kerekhegy, alias Libaváros. Lejegyezte dr. Szöllősy Tibor. In: Szöllősy Tibor. „Ki a Tisza vizét issza...” Máramarosi helytörténeti mozaikkockák. Hatodik Síp Alapítvány–Mandátum Kiadó. Budapest–Beregszász, 2002. 142–143. old.

Pintye Gregor haragszik. Lejegyezte dr. Szöllősy Tibor. In: Szöllősy Tibor. „Ki a Tisza vizét issza...” Máramarosi helytörténeti mozaikkockák. Hatodik Síp Alapítvány–Mandátum Kiadó. Budapest–Beregszász, 2002. 160–161. old.

Az aknaszlatinai Kunigunda–akna neve. Az aknaszlatinai sóbánya nevezetes aknájához kötött legendát Kovács Sándor jegyezte le és adta közre. Forrás: Kovács Sándor: Kárpátaljai útravaló. Úti olvasmány. Püski, Budapest, 1999, 169. old.

Kőrösmező. A település keletkezésének mondáját Kovács Sándor jegyezte le és adta közre. Forrás: Kovács Sándor: Kárpátaljai útravaló. Úti olvasmány. Püski, Budapest, 1999, 179. old.

A RUSZIN MONDÁKBÓL

Ruszin és magyar. Kovács Elemér gyűjtése. Forrás: Kárpátinfo. Kovács Elemér gyűjtése. In: Kovács Elemér: Honfoglaló őseink nyomdokain. A Beregszász–Verecke turistaútvonalon. Útikönyv. Kárpátinfo könyvek, Beregszász, 2008. 64–65. old.

Huculok – a ruszinok legkisebb törzse. Kovács Elemér gyűjtése. Forrás: <http://www.karpatinfo.net/dosszie/huculok-ruszinok-legkisebb-torzse>

A legendás Oleksza Dovbus. Kovács Elemér gyűjtése. Forrás: <http://www.karpatinfo.net/dosszie/legendas-oleksza-dovbus>

A varangy-béka és forgósél. Lehoczky Tivadar gyűjtéséből. Forrás: Lehoczky Tivadar: Népregék és mondák Munkács vidékéről (Munkács, 1885. március 3.) In: Csatáry György: A Lehoczky-hagyaték. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2001. 196–197. old.

Gusli. Forrás: <http://www.karpatinfo.net/dosszie/gusli>

A Neszamovite-tó legendája. Régen volt már. Kovács Elemér gyűjtése. Forrás: <http://www.karpatinfo.net/dosszie/regen-volt-mar>

Szineviri-tó. Kovács Elemér gyűjtése. In: Kovács Elemér: Havasi délibáb. Beregszásztól a Szinervéri-tóig. Útikönyv. Kárpátinfo könyvek, Beregszász, 2006. 84–85. old.

Szinevéri-tó (tengerszem) keletkezéséről. Kovács Elemér gyűjtése. In: Kovács Elemér: Havasi délibáb. Beregszásztól a Szinervéri-tóig. Útikönyv. Kárpátinfo könyvek, Beregszász, 2006. 85. old.

Suhaj, a betyár. Kovács Elemér gyűjtése. In: Kovács Elemér: Havasi délibáb. Beregszásztól a Szinervéri-tóig. Útikönyv. Kárpátinfo könyvek, Beregszász, 2006. 86–87. old.

Örök szerelem – a Hoverla csúcs legendája. Kovács Elemér gyűjtése. Forrás: <http://www.karpatinfo.net/dosszie/orok-szerelem-hoverla-csucs-legendaja>

Szerelem-szikla. Kovács Sándor gyűjtése. In: Kovács Sándor. Ahol a Tisza születik. Kárpátaljai barangoló a forrásvidéken. II. bővített kiadás. Hungarovox Kiadó. Budapest 2005.

Nárciszok völgye. Adatközlő: Fegyir Sándor, az Ungvári Nemzeti Egyetem tanszékvezetője. Forrás: Kárpátinfo.net <http://regi.fusz.hu/vakbarat/olvas.php?id=10754>

Havasi kürt. Kovács Elemér gyűjtése. In: Kovács Elemér. Honfoglaló őseink nyomdokain. A Beregszász–Verecke turistaútvonalon. Útikönyv. Beregszász, 2008.

A verécei monda. A verjaccjai Mária Terézia. Jankovich József gyűjtése. In: Kobály József: Sine ira et studio. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1998. 125-129. old.

MONDÁK A TISZA EREDETÉRŐL

Rege a Tiszáról. Lejegyezte Kaszó János nyolcvanéves técsői lakostól dr. Szöllősy Tibor. In: Szöllősy Tibor. „Ki a Tisza vizét issza...” Máramarosi helytörténeti mozaikkockák. Hatodik Síp Alapítvány–Mandátum Kiadó. Budapest –Beregszász, 2002. 7–8. old.

A Tisza eredete. Népmonda. In: Tiszán innen, Tiszán túl. <http://tiszaikornyezet.weebly.com/mondaacutak-a-tisza-eredeteacuter337l.html>

A Fehér-Tisza. Kovács Sándor gyűjtése. In: Kovács Sándor. Ahol a Tisza születik. Kárpátaljai barangoló a forrásvidéken. II. bővített kiadás. Hungarovox Kiadó. Budapest 2005.

A Fekete-Tisza. Kovács Sándor gyűjtése. In: Kovács Sándor. Ahol a Tisza születik. Kárpátaljai barangoló a forrásvidéken. II. bővített kiadás. Hungarovox Kiadó. Budapest 2005.

A szőke Tisza. Kovács Sándor gyűjtése. In: Kovács Sándor. Ahol a Tisza születik. Kárpátaljai barangoló a forrásvidéken. II. bővített kiadás. Hungarovox Kiadó. Budapest 2005.

A Fekete- és a Fehér-Tisza eredete (I). Népmonda, Krúdy Gyula nyomán. In: Tiszán innen, Tiszán túl. <http://tiszaikornyezet.weebly.com/mondaacutak-a-tisza-eredeteacuter337l.html>

A Fekete- és a Fehér-Tisza eredete (II.). Népmonda. In: Tiszán innen, Tiszán túl. <http://tiszaikornyezet.weebly.com/mondaacutak-a-tisza-eredeteacuter337l.html>

TÖRTÉNETI MONDÁK MÁTYÁS KIRÁLYRÓL

Denikő. Dienes András: Regélő romok. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 69. old.

A sándorfalvi sóskút legendája. Közreadta Szóvá Péter. Kárpáti Kalendárium. 1965. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 67. old.

Mátyfalva és Fancsika. Kutlán István fancsikai tanító és festőművész elbeszélése alapján lejegyezte unokája, Hudák Elvira. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 75. old.

Mátyás és a ruszinok. I. Lejegyezte Konszt. Gyuricska Iv. Ljah után, Csománfalva.

Mátyás és a ruszinok. II. Lejegyezte I. Spicer Jozsif Spicer után, Iza. (Megjegyzés: a magyar változatban nem decispohár, hanem icce szerepel, amely kb. 8 deciliternyi űrtartalomnak felel meg. A decispohárba ugyanis pálinka, az iccébe viszont bor kerül).

Mátyás király és a pogány asszony. Ortutay Gyula: Ruszin–magyar kapcsolatok a népköltészetben. Ungvár és Ung vármegye. Szerk. Csíkvári Antal. Bp.,

1940. A mondát Kapuszőgön jegyezték le és Bonkáló Sándor fordította magyarra. (Ortutay Gyula. Rákóczi két népe. Budapest, MEFHOSZ, 1939.). Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 71. old.

Mátyás király és a kondás. Beregújfalu, 1989. december. Forrás: Tűzoltó Nagymadár, Beregújfalui népmesék és mondák (Penckófer Punykó Mária gyűjtése), 1995, 66–72 old.

Mátyás király és a részeg katona. 1992. Forrás: Tűzoltó Nagymadár, Beregújfalui népmesék és mondák (Penckófer Punykó Mária gyűjtése), 1995, 202. old.

Mátyás lustája. Forrás: Hétországi király, Beregújfalui népmesék, Gyűjtötte Punykó Mária, 1993, 82. old.

Mátyás király a piacon kaszáltat. Makkosjánosi, 1956. Forrás: Kárpát–Ukrajnai magyar népmesék, Pallag Rózsa, 1988, 159–160. old.

Mátyás király az urakkal kapáltat. Makkosjánosi, 1956. Forrás: Kárpát–Ukrajnai magyar népmesék, Pallag Rózsa, 1988, 159–160. old.

MONDÁK A KURUCKORBÓL

Kölcsön kölcsönért. Lehoczky Tivadar gyűjtéséből.

Rákóczi és Esze Tamás. Forrás: *Esze Tamás és a Rákóczi-szabadságharc*. Összeállította: Molnár Mátyás – Somogyi Jolán. („Móricz Zsigmond” Megyei Könyvtár), Nyíregyháza, 1966. 2. old.

„Kerekhegyem, Kalmárom”. Lejegyezte Kovács Elemér. In: Kovács Elemér: Havasi délibáb. Beregszásztól a Szinervéri-tóig. Útikönyv. Kárpátinfo könyvek, Beregszász, 2006. 31. old.

Kadacs vitéz. Közreadta Dalmay Árpád. Kalendárium ’87. Lejegyezte Olcsvári Erzsébet benei tanulótól. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 105. old.

Kuruc kincsek a Kelemen-hegyben, avagy Vitéz Nagy János fiára hagyott testamentuma. Közreadta Schubert Gyula. Naptár, 1964. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 103. old.

A szántóvas, mint mérték. Lehoczky Tivadar gyűjtéséből.

Rákóczi virágai. Közreadta Gedeon Béla. Kárpáti Híradó 1941. máj. 22. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 82. old.

A kis Rákóczi és a térkép. Dupka György gyűjtéséből. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 89. old.

Rákóczi munkácsi alagútja. Forrás: *Esze Tamás és a Rákóczi-szabadságharc*. Összeállította: Molnár Mátyás – Somogyi Jolán. („Móricz Zsigmond” Megyei Könyvtár), Nyíregyháza, 1966.

Isnyétei kurucok. Lehoczky Tivadar gyűjtéséből. Feldolgozva: Bereg. 1831.1. sz.

Lakodalmazó kurucok. Néma Lajos: Kuruckori mondák. Kalendárium '84. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 102. old.

Az elevenen befalazott lány. Közreadta Béres Ilona. Kárpáti Híradó, 1941. máj. 15. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 104. old.

A Lemácskin. Ruszin monda. Lintur Petro gyűjtése. Legendi Kárpát. 1988. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 90. old.

Esze Tamás és az újlaki sóhivatal. Forrás: *Esze Tamás és a Rákóczi-szabadságharc*. Összeállította: Molnár Mátyás – Somogyi Jolán. („Móricz Zsigmond” Megyei Könyvtár), Nyíregyháza, 1966. 5. old.

Esze Tamás a tiszai átkelés. Forrás: *Esze Tamás és a Rákóczi-szabadságharc*. Összeállította: Molnár Mátyás – Somogyi Jolán. („Móricz Zsigmond” Megyei Könyvtár), Nyíregyháza, 1966. 5. old.

Rákóczi ezredese. Gerendely Valéria gyűjtéséből. Kalendárium '89. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 91. old.

Rákóczi turulmadara. Dupka György gyűjtéséből. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 93. old. Király Benedek Lőrinc egyik meséjében feldolgozta a turulmadárról gyermekkorában hallott történetet.

A pálfüzesi kurucles. Dupka György gyűjtéséből. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 94. old.

Rákóczi kémje. Dupka György gyűjtéséből. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót

írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 95. old.

Farkasfalvi Farkas Fábián kurucvezér mondája. Jankovich József gyűjtése Danku Mihály 68 éves farkasfalvai embertől. In: Kobály József: *Sine ira et studio*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1998. 123. old.

Rákóczi bőkenyi fája. Dupka György gyűjtéséből. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 96. old.

Rákóczi utolsó országgyűlése. Özv. Gál Gusztávné Zán Zsuzsanna 78 éves salánki lakostól lejegyezte Csathó Anna. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 99. old.

Mikes kútja. Özv. Kosa Ferencné Gál Piroska 82 éves salánki lakostól lejegyezte Csathó Anna, a verbóci iskola tanítónője. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1998. 11. old.

Rákóczi menekülése. Dupka György gyűjtéséből. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 97. old.

Kurucok a huszti várban. Közreadta Szova Péter Guljanics M. feljegyzése alapján. Legendi Kárpát. 1988. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 83. old.

Mulatság a huszti várban. Néma Lajos: Kuruckori mondák. Kalendárium '84. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 88. old. Jókai népszerű műve, *A huszti beteglátogatók* is az itteni monda felhasználásával íródott.

A máramarosi Bovcár-kút. Lengyel Dénes: Magyar mondák a török világából és a kuruc korból. Bp., 1975. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 100. old.

A fejedelem utolsó éjszakája. Néma Lajos: Kuruckori mondák. Kalendárium '84. Forrás: *Rákóczi virágai*. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: Keresztyén Balázs. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 101. old.

A pudpolóci asztal. Lehoczky Tivadar gyűjtéséből. · Feldolgozva: „BEREGI UJSAG”, 1904. 25. sz.

Száldobos. Lejegyezte Orosz Vaszil 81 éves száldobosi lakostól dr. Szöllősy Tibor. In: Szöllősy Tibor. „Ki a Tisza vizét issza...” Máramarosi helytörténeti mozaikkockák. Hatodik Síp Alapítvány–Mandátum Kiadó.

Budapest –Beregszász, 2002. 141–142. old.

ADOMÁK, MONDATÖREDÉKEK

Az adomák, mondatöredékek forráshelye: Botlik József–Dupka György: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993.

MONDATÖREDÉKEK A KURUC KORRÓL

A kuruc korról szóló mondatöredékek forráshelye: Ferenczi Imre-Molnár Máttyás: Fordulj kedves lovam... Rákóczi és kuruc néphagyományok Szabolcs-Szatmárban. Vaja, 1972.

FALUCSÚFOLÓK

Papiba' taligán jár a liba... Összeállította: Zubánics László. In: Zubánics László. Peri-e még ezt a hont más? Ezer évig nem volt itt semi? Vagy mégis? Honismereti tanulmányok. Intermix Kiadó. Ungvár–Budapest, 2010. 177–180. old.

Rókák, bokorugrók, ködúsztatók. Lejegyezte Kovács Elemér. Forrás: <http://www.hhrf.org/karpatiigazszo/030102/rokak.htm>

Csacsifalva, dungók, torzsások, hurkások. Lejegyezte Kovács Elemér. Forrás: <http://www.karpatinfo.net/dosszie/csacsifalva-dungok-torzsasok-hurkasok>

JEGYZETEK:

¹ Lásd bővebben: Dupka György: Más nemzetek énekét is egybe kell gyűjteni. Adalékok az ukrán-magyar folklórkapcsolatok történetéhez. In: Kalendárium'87. 82-86. old.

² Vári Fábán László: A nagy hegyi tolvaj magyar népballedatípus ruszin és ukrán párhuzamai. In: Együtt: 2013/2. 63. old.

³ Füzesi Magda: II. Rákóczi Ferenc alakja a huszadik századi kárpátaljai magyar irodalomban. In: Reformátusok lapja, 2009.08.23. Tárolt változat: <http://reflap.hu/index.php/ujzag/olvas/i/755/>

⁴ Csatáry György: Corvin Máttyás alakja a ruszin néphagyományokban. Közreadja: Csatáry György. Fordította: Fedinec Csilla. In: Kalendárium'93.

⁵ Lásd: Dupka György: Rákóczi alakja a nép emlékezetében. In: Kalendárium'90.

⁶ Kovács Elemér gyűjtése. In: Kovács Elemér. Honfoglaló őseink nyomdokain. A Beregszász – Verecke turistaútvonalon. Útikönyv. Beregszász, 2008.

UTÓSZÓ

*„Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?
Századok ültének el, s te alattok mélyen enyésző
Fénnyel jársz egyedül. Rajtad sűrű fellegek, és a
Bús feledékenység koszorútlan alakja lebegnek.”*

(Vörösmarty: Zalán futása)

Napjainkban, amikor a globalizáció döngeti a kultúra kapuit, amikor a felnövekvő nemzedék tagjai számára a nemzeti hagyományok ápolása egyre inkább távolba tűnő feladattá válik, a kisebbségi létbe szorult értelmiség egyik feladata, hogy akár a „24. órában is”, de összegyűjtse azokat az értékeket, amelyek lassan már feledésbe merülnek. Hiszen amiről nem beszélünk, ami nem kerül fel a világhálóra, az napjainkban szinte már nem is létezik.

Éppen ezért le kell porolni a régi kiadványokat és új lelket kell beléjük lehellni. Sokszor még a kutató számára is meglepetést okoznak a régi gyűjtemények, amelyek egy-egy asztal fiókjában porosodnak. Hatványozottan igaz ez a XXI. századi Kárpátaljára, hiszen szinte valamennyi 1945-öt megelőző ismeretünk elveszett: az új rendszer ideológusai módszeresen felszámoltak mindent, ami ellentmondhatott volna az „ezer évig nem volt itt semmi” doktrínájának. Jelen gyűjteményünk az ékes bizonyítéka, hogy a testeket-lelkeket megnyomorító ideológia nem járt átütő sikerrel.

Az egyedülálló „kárpátaljai” magyar identitás nem lehetett volna meg ezen mondák és legendák nélkül. Az egyszerű emberek a rideg valóság helyett sokszor a mesék és csodás történetek világába menekültek, ahol a jó mindig győz és az egyszerű ruszin béresgyerekből is lehet koronás magyar király.

A Kárpátok egyszerű gyermekének állandóan meg kellett küzdenie a természet elemeivel, nem csoda hát, hogy a mondákban lépten-nyomon feltűnnek a varázshatalommal bíró „poganygyivcsák”, akik sanyargatják az emberfiát. De íme, táltos paripáján feltűnik a mesék igazságos Mátyás királya, aki némi furfangot is bevetve megmenti szeretett népét.

Egy népnél akkor történik meg az igazi identitásvesztés, amikor elfele-di őseit. Ennek a következő lépése az anyanyelv elvesztése. Az ilyen nem-zetek pedig elvesznek a népek nagy tengerében, s az idő múlásával a múltunk csupán egy fejezet lesz a történelem szürke lapjain.

Mi, kárpátaljai magyarok az elmúlt évszázadok során szinte saját nemzeti mitológiát teremtettünk. Nem csupán saját részünkre, hanem a velünk együtt élő ruszinság részére is. Hogyan is lehetne ez másként, hiszen a mondában Krisztus is arra biztatja a magyart és a ruszint, hogy osztozza-

nak meg testvériesen azon, amit a teremtő nekik adott. Hung vára, ahol honszerző őseink pajzsra emelték Árpád nagyfejedelmet, Munkács vára, ahol a hős Zrínyi Ilona védte gyermekeit és a hazát, Huszt vára, ahonnan máramarosi fufanggal „kikúrálták” a labanc kapitányt, vagy Rákóczi fejedelem turulmarada – mind-mind ennek a nemzeti mitológiának a része.

A honfoglalás, illetve az államalapítás korszakából mindössze pár krónikarészletre támaszkodhatunk, ezeket azonban az akadémiai történetírás az utóbbi évtizedekben „csacska dajkameséknek” nyilvánította. Ugyanakkor érdekes tény, hogy a szomszéd népek egyre-másra veszik át Anonymus (P. dictus magister) megállapításait (a közelmúltban megjelent ukrán nyelven is), sőt Ungvár város alapításának időpontját is az ő krónikája alapján „állapították meg”. A történelmi helynevek etimológiai magyarázatát sok esetben a mondák világából próbálják eredeztetni (Namény, Csetfalva), ezekben a kérdésekben Lehoczky Tivadar, vidékünk neves polihisztorja „gyűjtött világosságot” a fejekben, amikor *Beregvármegye monográfiája* című munkájában kifejtette álláspontját.

A folklóranagy egyik fontos kiegészítője lett a régészet, hiszen a szellemi értékeket olyan kézzel fogható tárgyi emlékekkel is kiegészítették, amelyek alátámasztják: a magyarság őshonos nép a Tisza felső szakaszán is, s nem a XI. században „gyarmatosította újra” ezt a területet. A beregszászi süvegszűcs, a szolyvai tarsolylemez, a huszti dirham-lelet, illetve a tizsacsomai honfoglalási temető egy történelmi folytonosság tárgyi bizonyítékai, amelyek szervesen kiegészítik a borsovai vár történelméhez kapcsolódó mondákat. Természetesen nem hatalmas erősségekre kell gondolnunk, amikor (H)Ung váráról, vagy Borsováról olvasunk a gesták lapjain – egyszerű földvárak voltak ezek, amelyek a korabeli viszonyok között a folyóvölgyeket vigyázták, felügyelve a sókereskedelemre.

A kárpátaljai folklór szempontjából fontos szerepet játszanak a különféle erősségek – várak. Természetes hát, hogy ezek létrejötte, felépülése is a mondák világába „ment át”. S ahogy „magas Déva” várának falai is csak emberáldozat révén válhattak bevehetetlenné, úgy vidékünkön is találhatunk hasonló motívumokat. Itt a köveket összekötő malterba tojást, tejet, sőt anyatejet kevernek, s a vár falainak megerősítése céljából a titkos alagutat elárulni kívánó grófkisasszonyt is elevenen befalazzák. Szinte valamennyi várhoz, kastélyhoz kapcsolódnak visszajáró lelkek, kísértetek, tragikus szerelmek, öngyilkosságok. Természetesen előfordul a népi fufang is, ahogy Korjatovics Tódor túljár az öreg Belzebúb eszén. Találkozunk elrejtett, megátkozott kincsekkel is, amelyeket mind a mai napig megpróbálnak felkutatni (az elmúlt években egy magánszemély felásatta a kovászói Kelemen-hegyet Zeta király kincsei után kutatva).

A kárpátaljai ruszin mondakincs egyik fontos szereplője Mátyás, a ruszinok királya. 2001-ben Ogor Kercsa ungvári kutató kiadásában (Udvari István nyíregyházi főiskolai tanár előszavával és jegyzeteivel) látott napvilágot egy hasonló című hiánypótló gyűjtemény, amely Hunyadi Mátyás szerepével foglalkozik a ruszin folklórban. Mint a szerző kifejti: *„ma a ruszinok inkább a néphagyományból ismerik Mátyás királyt, mint a történelemből: mesék, közmondások, balladák, anekdoták hőse ő itt is, akár csak a történelmi Magyarország más népeinél. Egyetlen más uralkodó sem vetekedhet népszerűségben vele. Mátyás király alakja a XIX. század végétől kezd felbukkanni az ukrán folklórgyűjteményekben, mégpedig nem csak a Kárpátok magyar oldalán, hanem Galíciában is feljegyezték ilyen történeteket. A kárpátaljai ruszinok az igazságos Mátyás király képét őrizték meg, aki megvédte az egyszerű népet a fölbirtokosok zaklatásától, és biztosította a nyugodt gazdálkodás feltételeit... A ruszin mesék szűkszavúbbak általában, mint a magyarok. További jellemzőjük, hogy Mátyás királyból az ő vallásukat követő, közéjük tartozó, ruszin hőst csinálnak. A szovjet korszakban a Mátyás királyról szóló történetek sem kerültek el az ideológiai átértékelést. Először is eltűntek a publikációkból a ruszin néprnévre való utalások, majd Mátyás királyt is megfosztották történelmi valóságától, különösen azt hallgatták el, hogy magyar király volt.”* Ezekből a korábban összegyűjtött ruszin mondákból (pontosabban azok magyar nyelvű fordításaiából) is válogat a jelen gyűjtemény, nem feledkezve meg a magyar folklórkincsekről sem (lásd a Beregújfalun gyűjtött mondákat).

A másik történelmi személyiség, aki a népi folklór világában is otthonra talált – II. Rákóczi Ferenc. Újváry Zoltán professzor szerint, aki II. Rákóczi Ferencnek a néphagyományban való megjelenésével foglalkozik, olyan motívumok is előkerültek, amelyek az ókori mitológiákban, illetve Észak-Európa népeinek hagyományaiban fordulnak elő: a hőst nem fogja a kard, a golyó; az alagúton való menekülés; a fordított patkó a lovon az ellenség megtévesztésére; a csodás jelek; jósálmok; álruhában való igazságtevés stb. Az ugocsai néphagyományban ehhez csatlakozik még a táltos paripa, illetve a hős Turulmadár is, mint a fejedelem segítője.

A Beregben és Ugocsában fennmaradt történeti mondahagyomány azt mutatja, hogy ezeken a területeken a nép történetében különösen jelentős, a folklórban mély nyomot hagyó idő volt a kuruc kor, a Rákóczi-szabadságharc, maga Rákóczi, akinek az alakja köré lényegében mítosz teremtődött és személye történelemfelettivé vált – állapítja meg Újváry Zoltán.

A néphagyományban a legnagyobb erő rejlik, különösképpen akkor, ha azzal egy ország lakosságának többsége (esetünkben a magyarok, ruszinok, románok) azonosul és ha az egyéni és közösségi igényt elégítik ki. Rákóczi

és később Kossuth Lajos alakja több volt, mint mondahős, népdalaink, népművészetünk ihletője. Személyük mind a magyarság, mind a közös hazában élő más népek többsége számára jelképpé vált, a szabadság jelképévé. Történelemkönyvek, szónoklatok nélkül is azon tudatformáló erőket képviselik, amelyek a társadalom széles rétegeinek nemzeti identitását meghatározták nem csak határainkon belül, hanem mindenütt, ahol magyarok élnek.

Éppen ezért fontos a néphagyomány, s ezen belül a fellelhető mondanincs tovább éltetése. A kötetnek, amelyet a Tisztelt Olvasó a kezében tart, egyik alapvető feladata az értékmentés, az értékek továbbadása.

Hiszen a herderi jóslat – miszerint mi, magyarok pusztulásra vagyunk ítéltetve itt a Kárpát-medencében – még mindig itt lóg a fejünk felett. A XIX. századi magyar irodalom és történetírás nagy alakjai sokat tettek azért, hogy ezt a jóslatot megcáfolják. Ennek egyik példája Vörösmarty Mihály nemzeti eposza, a *Zalán futása* is.

Nagyon szomorú, hogy a magyarság elfeledte e jóslatot, pedig napjainkban sem vesztette el aktualitását. Elég csak körülnézni kishazánkban és magunk is megtapasztalhatjuk az emberek tudatlanságát a magyar múlttal kapcsolatban. A kötet egyik alapvető feladata, hogy megismertesse az olvasóval őseik hagyatékát, s rácáfoljon Herder jóslatára, amely szerint olyan nép, melynek nincs múltja, nincs jövője sem.

A kötet is azt támasztja alá, hogy magyarságunknak szép és régi múltja van, s reményeink szerint egy boldogabb és szebb jövő vár rá.

Gut, 2014. január 24.

Zubánics László

TARTALOM

HELYI MONDÁK, TERMÉSZETI MONDÁK	5
BEREGSZÁSZI JÁRÁS	5
Beregszász	5
Borsova vára (I)	5
Szengor vára, Borzsa vára, avagy a vári vár története (II)	5
Borzsa várának pusztulása (III)	16
Borzsa várának pusztulása (IV)	18
Salamon király, mint remete	20
Királyszék	20
A dédai Tóvár	21
A Kovászói vár	22
A Kelemen-hegy története	23
Szépasszony dombja (I)	24
Szépasszony dombja (II)	34
Szépasszony dombja (III)	35
Szépasszony dombja (IV)	36
Kígyós	41
Kaszony eredete (I)	41
Kaszony eredete (II)	42
A guti kincs	42
Namény keletkezése	43
Szernye tó keletkezése	43
A Szernye tó lidérce	43
A BORZSA VÖLGYE	45
Boronka vár romjai	45
MUNKÁCSI JÁRÁS	46
Munkács eredete (I)	46
Munkács eredete (II)	47
Álmos Munkács alatt	47
Kockavetés	48
A munkácsi vár kútja (I)	48
A munkácsi vár kútja (II)	49
A munkácsi várkút mondája (III)	50
Nagy Lajos király Munkácson	52

A munkácsi kolostor keletkezése	53
A szarkahegyi Szentelt kút	53
A derceni hegy (I)	53
A derceni hegy (II)	56
Elsüllyedt helységek és harangok	56
Az iványi papné	57
Óvár tündére	58
ALATORCA VÖLGYE	59
Macskadomb	59
Az eskü	59
Regék a tatárokról	60
A Jajkun család	61
A herceg réve	62
A csorbai elásott kincs	62
Anyai szeretet	63
A vadak istenei	63
UNGVÁRI JÁRÁS	65
Miczbán	65
A Kastély-domb mondája (II)	66
A gerényi várnak és kormányzójának, Gragisszának legendája	67
A nevickei vár borostyánja	70
A nevickei menyasszony	71
A Szerednyei vár és Dobó István sírja	71
NAGYSZŐLŐSI JÁRÁS	74
Kankóvár mondája	74
Nevetlenfalu	75
Forgolány	76
Tatár betörések	76
Levelek a tatár rabságból	77
A tatár betörések emléke Aklihegyen	79
FELSŐ-TISZA-VIDÉK	80
Máramaros eredete	80
A huszti Vörösdomb	80
A Szerelem dombja és a Szerelem völgye	83
A fejedelem aranyhintója	85
A Várhegyi nóta	87

A viski Várhegy	87
A viski Várhegy (II)	88
Técsőjének eredete	89
Saján keletkezésének legendája	90
A técsői Kápolna-domb	90
Úrmező (I)	91
Úrmező (II)	91
Bustyaháza	92
Kerekhegy, alias Libaváros	92
Pintye Gregor haragszik	93
Az aknaszlatinai Kunigunda-akna neve	93
Kőrösmező	94
Honnan ered a Hóvár, Hoverla neve?	94
 A RUSZIN MONDÁKBÓL	 96
Ruszin és magyar	96
Huculok – a ruszinok legkisebb törzse	97
A legendás Oleksza Dovbus	100
A varangybéka és forgószél	101
Gusli	101
A Neszamovite-tó legendája	102
Szinevéri-tó	103
Szinevéri-tó (tengerszem) keletkezéséről	104
Suhaj, a betyár	104
Örök szerelem – a Hoverla csúcs legendája	104
Szerelem-szikla	106
Nárciszok völgye.	107
Havasi kürt	107
A verécei monda.	108
A verjaccjai Mária Terézia.	108
 MONDÁK A TISZA EREDETÉRŐL	 112
Rege a Tiszaáról	112
A Tisza eredete	112
A Fehér-Tisza	113
A Fekete-Tisza	113
A szőke Tisza	114
A Fekete- és Fehér-Tisza eredete (I)	115
A Fekete- és Fehér-Tisza eredete (II)	116

TÖRTÉNETI MONDÁK MÁTYÁS KIRÁLYRÓL	117
Denikő	117
A sándorfalvi sóskút legendája	118
Mátyfalva és Fancsika	119
Mátyás és a ruszinok. I.	119
Mátyás és a ruszinok. II.	120
Mátyás király és a pogány asszony	122
Mátyás király és a kondás	124
Mátyás király és a részeg katona	129
Mátyás lustája	130
Mátyás király a piacon kaszáltat	130
Mátyás király az urakkal kapáltat	131
 MONDÁK A KURUCKORBÓL	132
Kölcsön kölcsönért	132
Rákóczi és Esze Tamás	132
„Kerekhegyem, Kalmárom”	133
Kadacs vitéz (I)	133
Kadacs vitéz (II)	134
Kuruc kincsek a Kelemen-hegyben, avagy Vitéz Nagy János fiára hagyott testamentuma	136
A szántóvas, mint mérték	137
Rákóczi virágai	137
A kis Rákóczi és a térkép	138
Rákóczi munkácsi alagútja	138
Isnyétei kurucok	139
A lakodalmazó kurucok	139
Az elevenen befalazott lány	139
A Lemácskin	140
Esze Tamás és az újlaki sóhivatal	141
Esze Tamás a tiszai átkelés	141
Rákóczi ezredese	141
Rákóczi turulmadara	143
A pálfüzesi kurucles	143
Rákóczi kémje	143
Farkasfalvi Farkas Fábián kurucvezér mondája	144
Rákóczi bökényi fája	144
Rákóczi utolsó országgyűlése	145
Mikes kútja	145
Rákóczi menekülése	146

Kurucok a huszti várban	146
Mulatság a huszti várban	149
A máramarosi Bovcár-kút	149
A fejedelem utolsó éjszakája	150
A pudpolóci asztal	151
Száldobos	151
ADOMÁK ÉS MONDATÖREDÉKEK	152
BEREGSZÁSZI JÁRÁS	152
Alsóremete	152
Asztély	152
Badaló	152
Balázsér	153
Bátyú	153
Bene	153
Beregdeda	154
Beregdom	154
Beregszász	154
Beregszász/Búlcsú	155
Beregszász/Végardó	155
Beregújfalú	156
Bótrágy	156
Csetfalva	156
Csonkapapi	156
Gát	157
Gut	157
Halábor	157
Harangláb	158
Hetyen	158
Kígyós	158
Kisbégány	159
Kovászó	159
Macsola	159
Makkosjánosi	160
Mezőgecse	160
Mezőkaszony	160
Muzsaly	160
Nagybakos	161
Nagybakta	161

Nagybereg	161
Nagybégány	161
Nagyborzsova	161
Nagymuzsaly	162
Mezővári	162
Rafajnaújfalu	163
Sárosoroszi	163
Tiszacsoma	164
Zápszony	164
ILOSVAI JÁRÁS	164
Árdánháza	164
Bilke	164
Ilosva	165
Ilonca	165
Dolha	165
MUNKÁCSI JÁRÁS	166
Barkaszó	166
Beregszentmiklós	166
Beregrákos	166
Csongor	167
Dercen	167
Fornos	167
Izsnyéte	167
Kölcsény	168
Munkács	168
Szerednye	170
SZOLYVAI JÁRÁS	170
Tövisfalva	170
Szolyva	170
VOLÓCI JÁRÁS	171
Vereckei-hágó	171
Zavadka	171
Verbiás	172
Vezérszállás	172
Volóc	172

UNGVÁRI JÁRÁS	173
Bátfa	173
Csap	173
Eszeny	173
Kisdobrony	173
Nagydobrony	174
Nagygejőc	174
Palágykomoróc	174
Szerednye	174
Szürte	175
Tiszaágtelek	175
Tiszasalamon	175
Ungvár	175
 PERECSENYI JÁRÁS	 176
Kapuszög	176
 NAGYBEREZNAI JÁRÁS	 177
Csillagfalva	177
Uzsoki-hágó	177
 NAGYSZŐLŐSI JÁRÁS	 177
Akli	177
Aklihegy	177
Batár	178
Csepe	178
Fancsika	178
Fancsikai és sásvári nevezetes régiségek	178
Feketeardó	179
Feketepatak	179
Fertősalmás	179
Forgolány	180
Gődénháza	180
Karácsfalva	180
Királyháza	181
Nagypalád	181
Nevetlenfalu	181
Nagyszőlős	181
Mátyfalva	182
Salánk	183
Szőlősgyula	183

Tiszaabökény	183
Tiszafarkasfalva	184
Tiszakeresztúr	184
Tiszapéterfalva	184
Tiszasásvár	184
Tiszaújlak	185
Tekeháza	185
FELSŐ-TISZA-VIDÉK	185
Huszt	185
Visk	186
Técső	186
Taracköz	186
Aknaszlatina	186
Kőrösmező	187
Terebesfehérpatak	187
Tatár-hágó	187
ÖKÖRMEZŐI ÉS A RAHÓI JÁRÁS	188
Alsókalocsa	188
MONDATÖREDÉKEK A KURUC KORRÓL	189
Rákóczi életéről, családjáról, vagyonáról és cselekedeteiről	189
Bujdosás	193
A kuruc idők visszavárása	193
Emlékhelyek	194
Kutak, források	194
Rákóczi és kuruc fák	194
Szépasszony dombja (domb, halom, kuruchalom)	195
Hiedelmek	197
Kincsek	197
Kuruc- és Rákóczi-emplékelyek	198
FALUCSÚFOLÓK	201
Papiba' taligán jár a liba... ..	201
Rókák, bokorugrók, ködúsztatók.	205
Csacsifalva, dungók, torzsások, hurkások.	206
JEGYZETEK (Dupka György)	210
UTÓSZÓ (Zubánics László)	229